

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 9. Sayı 17. Bahar 2013

Hacettepe University
The Atatürk Institute for
Modern Turkish History

**JOURNAL of
MODERN
TURKISH
HISTORY**

Year 9. Issue 17. Spring 2013

YÖNETİM YERİ / CONTACT:

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: (+90) 312 297 68 70 Fax: (+90) 312 299 20 76
Tel (ed.): (+90) 312 297 68 70/129
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-mail: ctad.editor@gmail.com

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458 E-ISSN 2147-1592

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The Journal of Modern Turkish History is a peer-reviewed scholarly journal, published biannually by The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Hacettepe University. The Journal consists of manuscripts in Turkish and English.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The board claims no responsibility for the arguments asserted in the published manuscripts.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 9. Sayı 17. BAHAR 2013

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

Year 9. Issue 17. SPRING 2013

SAHİBİ / OWNER

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Adnan SOFUOĞLU

EDİTÖR / EDITOR

İdris YÜCEL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Seyfi YILDIRIM

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH EDITING

Emre SARAL

SAYFA DÜZENİ / STYLE

Çiğdem DUMANLI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Fatma ACUN

Ayten Sezer ARIĞ

Sadık ERDAŞ

M. Derviş KILINÇKAYA

Mehmet ÖZDEN

Adnan SOFUOĞLU

Seyfi YILDIRIM

Mustafa YILMAZ

İdris YÜCEL

HAKEM KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

AKBULUT Dursun Ali, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

ARI Kemal, Dokuz Eylül Üniversitesi.

BİLİCİ Faruk, INALCO.

ÇETİNSAYA Gökhan, YÖK.

DAYI S. Esin, Atatürk Üniversitesi.

ERTAN Temuçin Faik, Ankara Üniversitesi.

FORTNA Benjamin, University of London.

GÜNEŞ İhsan, Anadolu Üniversitesi.

GRASSI Fabio, Roma "La Sapienza" University.

KÖSTÜKLÜ Nuri, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.

PHILLIOU Christine M., Columbia University.

SARINAY Yusuf, TOBB ETÜ.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, Hacettepe Üniversitesi.

SABEV Orlin, Institute of Balkan Studies.

ŞAŞMAZ Musa, Niğde Üniversitesi.

TURAN Mustafa, Gazi Üniversitesi.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 9. SAYI 17. BAHAR 2013

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

YEAR 9. ISSUE 17. SPRING 2013

İçindekiler/Contents

İdris YÜCEL, Sunuş	1
Makaleler / Articles	
Selim ASLANTAŞ, Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: "1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)" İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti	3
İşıl UÇMAN ALTINIŞIK, M. Burak ALTINIŞIK, An Assessment on the Definition of Publicity in Ottoman Context	29
Nilüfer ERDEM, Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği	43
Ali Servet ÖNCÜ, Türk kaynakları Işığında Son Avusturya Macaristan İmparatoru Karl'ın İstanbul Ziyareti	57
Gülây SARIÇOBAN, Demokrat Partiden Bir Siyasi Portre: Samet Ağaoğlu	77
Emruhan YALÇIN, Heybeliada Ruhban Okulu Yeniden Açılabilir mi?	105
Elnur AĞAYEV, Bekir Çobanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti"ndeki Faaliyetleri ve Islahatlar Üzerine Görüşleri	135
Metin OMER, Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete: Türk Birliği	171

Serhat KÜÇÜK, Türkiye’de Bilimin Popülerleştirilmesi Sürecinde Süreli Yayıncılığın Rolü: Fen Âlemi Örneği (1925-1926)	187
CTAD Yayın İlkeleri	219
Yazarlar	221

Sunuş

İdris YÜCEL

Hacettepe Üniversitesi

Yakın dönem Cumhuriyet tarihimizin, Osmanlı Devleti'nin özellikle son asrında vuku bulan birçok toplumsal, siyasal ve askeri meseleden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle bu sayımızda da Osmanlı geçmişine dair incelemelere yer vermeye devam ediyoruz. Bahsi geçen çalışmalardan ilki, 19. Yüzyıl boyunca büyük güçlerin nüfuz mücadelesinde kesişme noktası olarak tanımlayabileceğimiz Balkan coğrafyasına, Sırbistan'a dair. Selim ASLANTAŞ, çalışmasında Sırbistan'ın ilk anayasası olarak ifade ettiği *Turski Ustav*'ın (Türk Anayasası) tarihçesini Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya'nın bölgeye ilişkin politikaları bağlamında ele almaktadır.

İstisnai mahiyetteki Altıncı Daire-i Belediye'yi göz ardı ettiğimizde, özellikle Batı Avrupa metropol ve kentlerine kıyasla modern anlamda bir Türk belediyecilik anlayışının ve buna bağlı bir şehir silüetinin neredeyse asırlar süren bir gecikme yaşadığını söylemek yanlış olmaz. Işıl UÇMAN ALTINIŞIK ve M. Burak ALTINIŞIK *An Assessment on the Definition of Publicity in Ottoman Context* başlıklı çalışmalarında 19. yüzyıldaki sözkonusu yeni modern yapılı çevrenin zaman-mekân kültüründeki dönüşüme dair ilginç analizler ortaya koymakta.

Demokrasi tarihimizde önemli bir aşama olarak kabul edilen II. Meşrutiyet, ilanı akabinde Osmanlı toplumunun Bâbîâli nezdinde temsili adına renkli ve heyecanlı görüntüler sunmuştu. Ancak yönetici elit ve aydınların mayalamaya çalıştığı *Osmanlılık* ruhunun toplumun farklı kesimlerince kabul görmediğini anlamak fazla zaman almadı. Nilüfer ERDEM, çalışmasında Meşrutiyet meclisinin Rum milletvekillerinden Harisiyos Vamvakas'ı, söylev ve faaliyetleri çerçevesinde analiz ederek son dönem Osmanlı politik dünyasına dair kesitler sunmaktadır. Öte yandan, aynı dönemde *Büyük Savaş*'ın uzun ve yıpratıcı bir hal alması, gerek Osmanlı'yı gerekse müttefik güçleri, askeriyenin ve kamuoyunun moral durumunun yükseltilmesi adına bazı girişimlere sevk etmişti. Avusturya - Macaristan İmparatoru Karl ve eşi İmparatoriçe Zita 1918 Mayıs'ında İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirerek birçok resmi ve özel temaslarda bulunmuşlardı. Ali Servet ÖNCÜ, çalışmasında bu ziyaretin detayları ve arka planına ilişkin analizler sunmaktadır.

2. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Türkiye'de demokratik rejimin şekillendiği ve siyasal hayatın değiştiği kritik bir süreçte iktidarı devralan Demokrat

Parti, yeni bir siyasetçi tipinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüzde izlerini yoğun olarak devam ettiren bu siyasi hareket, araştırmacı Gülay SARIÇOBAN'ın tasviriyle, halkın ayağına giden, popülist söylemleri olan, dini ön plana çıkararak, muhalefeti sınırlandırmak adına demokratik değerlerden ödün veren, diğeri taraftan bilinçli ve liberal politikalar üretip Batıyı hedef alan bir siyasetçi tipi yaratmıştır. Bu bağlamda Sarıçoban, çalışmasında Demokrat Parti'nin ortaya çıkardığı politik atmosferde yetişen bir siyasî portreyi, Samet Ağaoğlu'nu değerlendirmektedir. Patrikhanenin inisiyatifine bağlı olarak 1971 yılında faaliyetlerine son verilen Heybeliada Ruhban Okulu'nun teoloji bölümü, aradan geçen süreç içerisinde bir dizi tarihi, siyasi ve tederisi tartışmayı beraberinde getirerek güncelliğini korumuştur. Emruhan YALÇIN, Heybeliada Ruhban Okulu'nun Patrikhane'nin talep ettiği koşullar çerçevesinde yeniden açılması tartışmalarına, *Lozan*'dan modern Türk hukuk sistemine dek bir dizi anayasal ve uluslararası akit ışığında yaklaşarak, konuyu geniş ölçekli bir perspektiften değerlendirmektedir.

Kırımlı bir aydın, şair, ilim adamı ve dilbilimci olarak karşımıza çıkan Bekir Sıtkı Çobanzade, Türkoloji biliminin temellerinin inşasındaki katkısıyla tanınmaktadır. Elnur AĞAYEV, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti'nde gerçekleştirdiği faaliyetler çerçevesinde Çobanzade'nin bu yıllar Türkiye'sindeki maarif ve medeniyet sahalarında yapılan ıslahatlara bakışını ortaya koymaktadır. Aynı yıllarda, Balkan coğrafyasında da Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden ve gündeme taşıyan bir kitlenin varlığı söz konusudur. Metin OMER, çalışmasında 1930 yılında Romanya'da yayın hayatına başlayan *Türk Birliği* gazetesinin tarihçesine ve buradaki Türk matbuatına dair içerik analizleri sunmaktadır. Cumhuriyet dönemi süreli yayıncılığına ilişkin bir diğeri çalışma Serhat KÜÇÜK tarafından *Türkiye'de Bilimin Popülerleştirilmesi Sürecinde Süreli Yayıncılığın Rolü: Fen Âlemi Örneği (1925-1926)* başlığı altında gerçekleştirildi. Küçük, çalışmasında Türkiye'nin ilk popüler bilim dergisi olan Fen Âlemi'ni, orijinal nüshaları üzerinden söylem analizine tabi tutmak suretiyle, bilimin geniş kitlelere yalın bir dille aktarımına ve bu politikanın arkaplanına dair tespitler sunmaktadır.

Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: “1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)” İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti

Selim ASLANTAŞ

Hacettepe Üniversitesi

ASLANTAŞ, Selim, Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: “1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)” İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 3-27.

Sırp Knezliđi'nde Knez Miloş Obrenoviç ile millet reisleri (*starešina*) arasında “anayasa” meselesi olarak başlayan mücadele, 1835lerde Balkanlar'da uluslararası siyasetin mühim konularından biri haline gelmiştir. Bu mücadelede, İngiltere knezin siyasi gücünü kaybetmeyeceği bir çözümü desteklerken Rusya ve Osmanlı devleti knezin otoritesinin bir tür senato olan *Sovyet* tarafından sınırlandırıldığı bir idarede ısrarcı olmuşlardır. Nihayetinde Aralık 1838'de Rusya ve Osmanlı Devleti'nin talebiyle uyumlu bir şekilde Sırp larca “*Turski Ustav* (Türk Anayasası)” olarak adlandırılan kanunname II. Mahmud tarafından ilan edilmiştir. Bu kanunname 1869'a kadar Sırp Knezliđi'nin temel hukuki ve idari belgesi olarak kalmıştır. Bu makalede, mezkûr mücadelenin uluslararası boyutu, Büyük Güçler'in ve Osmanlı devletinin bu meseledeki pozisyonları Osmanlı arşiv kaynakları ve ilgili literatür kullanılmak suretiyle incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Sırp Knezliği, Anayasa, Büyük Güçler, Osmanlı Devleti, Balkanlar

ASLANTAŞ, Selim, The Struggle for Power in the Serbian Principality: The Proclamation of “the Turkish Constitution (*Turski Ustav*)” of 1838, the Great Powers and the Ottoman Empire. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 3-27.

The political struggle that began as “an issue of constitution” between Prince Milosh Obrenovich and the chiefs (*starešina*) in the Serbian Principality has become one of the most important international issues around 1835 in the Balkans. In this struggle, England gave support to a solution in which the Prince would not lose his power, while Russia and the Ottoman Empire insisted to establish an administration in which the power of prince should be limited by Soviet, a kind of Senate, in the principality. Finally, in accordance with the Russia's and the Ottoman Empire's demands, the kanunname, which is called *Turski Ustav* (Turkish Constitution) by the Serbs, was

promulgated by Mahmud II in the December of 1838. This kanunname remained as the main judicial and administrative document of the Serbian Principality until 1869. In this article, the international dimension of this struggle, the policy of the Great Powers and the Ottoman Empire on this issue have been examined by using the Ottoman archival sources and the related literatures.

Keywords: Serbian Principality, Constitution, Great Powers, Ottoman Empire, Balkans.

Giriş

1804'te Kara Yorgi önderliğinde Şumadiya ormanlarında Sırbistan'daki Dayılar rejimine karşı bir ayaklanma olarak başlayan Birinci Sırp İsyanı, 1806'dan sonra Osmanlı-Rus Savaşının da etkisiyle yerel niteliğini aşarak uluslararası bir mesele haline gelmişti. 1806-12 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren 1812 Bükreş Muahedesi'nin VIII. Maddesi, o tarihe kadar Osmanlı devletinin toprağı olan Semendire Sancağı'nda (Belgrad Paşalığı) iç işlerinde müstakil bir Sırp Knezliği'nin (Sırbistan Emareti) önünü açmıştı.¹ Rusya söz konusu maddeye dayanarak 1826 Akkerman Andlaşması'yla knezliğin müstakil yapısını tahkim etmişti.² Rusya keza Sırbistan'a yönelik ilgisini daha sonra 1829 Edirne Andlaşması'na koydurduğu VI. madde ile sürdürmüş ve Osmanlı idaresindeki altı nahiyenin Sırp Knezliği'ne ilhakını sağlamıştı.³

¹ Andlaşma'nın VIII. Maddesinde geçen ve özerkliğe temel olan kısım şu şekildedir “...[Osmanlı] mustâhfiż ‘askeri tarafından hukûk-ı ra’iyyete menâfi Sırp milleti ‘aleyhine bir vechle zecr ve te’addi vukû’ bulmamak için Devlet-i ‘Aliyye rıfken ve şefakaten bu bâbda lâzım olan esbâb-ı emn ü istimâletlerini ve gerek Devlet-i ‘Aliyye’nin ba’zı Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve mevâkı’-i sâ’irede olan re’âyâsının nâ’il olduğu fevâ’id misillü millet-i mezkûreye dahi müsâ’ade ve âsâr-i şefikâne-i ‘aliyyesine mazhar olmalarına müsâ’afe birle onlara kıyasen umûr-ı dâhiliyelerinin kendi taraflarından idâresi ve vergilerinin ber-vech-i maktû’ lede’t-tahsîs kendilerinin kabz ve teslimi misillü millet-i mezkûrenin taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’den olacak istid’alarını Devlet-i ‘Aliyye Sırp milleti ile tanzîm eyleye.” Mahmud Mesud Paşa (haz), Muâhedât Mecmûası, IV. Cilt, Tıpkıbasım, Ankara, TTK, 2008, s. 53-54; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, Ankara, TTK, 1953, s. 252.

² Akkerman Andlaşması'nın V. Maddesinde geçen pekiştirici hüküm şu şekildedir “Devlet-i ‘Aliyye gerek niyyât-ı dostânesinin ve gerek Bükreş ‘Ahidnâmesi şurûtunun tamamen ve kâmilen icrâsına kemâl-i itnâ ve dikkatinin ‘alâim-i celilesini Rusya devletine izhâr ve isbât için mâ-takaddamdan berü Devlet-i ‘Aliyye’nin cizye-güzâr re’âyâsı olup, herhâlde mazhar-ı âsâr-ı şefkat ve semâhat-ı seniyye olması sezâdar görülen Sırp milletine dâ’ir Bükreş ‘Ahidnâmesi’nin sekizinci maddesinde meşrûh cem’î-i mevâsiki bilâ-te’hîr icrâ ve ifâ edeceğine binâ’en,...” Mahmud Mesud Paşa, *age.*, s. 60-61; Erim, *age.*, s. 265.

³ Edirne Andlaşması'nın VI. maddesinde ayrılacak nahiyeler meselesi şu şekilde geçmektedir “Akkerman ‘Ahidnâmesi’nin in’ikâdından berü vukû’a gelen ahvâl cihetiyle mu’âhede-i mezkûrenin beşinci maddesine mülhak olup Sırplıya dâ’ir olan sened-i münferidde münderic olan şurûtun derhâl icrâsına taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’den teşebbüs olunamadığından şurût-ı mezkûrenin bilâ-te’hîr ve kemâl-i itnâ ve dikkat ile icrâsını ve Sırp memleketinden münfek olmuş olan altı ‘aded nahiyenin derhâl reddine mübâdereti resmen ve ‘alenen ta’ahhüd eder...” Mahmud

Knezlik uluslararası statü kazanıp topraklarını genişletirken, Sırp liderliği de Kara Yorgi'den 1815'te patlak veren İkinci Sırp İsyanı'nın önderi Miloş Obrenoviç'e geçmişti. Knez Miloş 1815'ten sonra knezliğin idaresini fiilen eline almış, bu durum, 1830'da Knez Miloş'un Sırp Knezliği'nin baş knezi ilan edildiği fermanla resmîyet kazanmıştı.⁴ Knez Miloş'un knezlikte kurduğu idarede bütün iktidarı kendinde toplamıştı. Knezin bu despotik idaresi⁵ stareşinanın (*muteberan-ı millet, rüesâ-yı millet, söz sahipleri*)⁶ hoşnutsuzluğuna ve giderek bir siyasi bloklaşmaya yol açmıştı. Tüccar, üst düzey memur ya da zengin köylülerden oluşan bir zümre olan ve aslında çoğu Knez Miloş'un iktidarında ve onun sayesinde güçlenen, fakat can ve mal güvenliği bulunmayan stareşina, knezlikte kendi can ve mal güvenliği ile siyasi ve ekonomik çıkarını garanti altına alacak bir idare tarzı talep etmekteydi.⁷ Bilhassa, Miloş'un Sırbistan ticareti üzerinde kurduğu tekel, o ticaretten beslenen küçük ve büyük stareşinanın tepkisini çekmekteydi.⁸ Hoşnutsuzluk ivme kazanarak Ocak 1835'te önderliğini stareşinadan Mileta Radoykoviç'in yaptığı *Mileta'nın İhtilali*'ne yol açmış, bu ihtilalin doğrudan bir sonucu olarak da Knez Miloş, 15 Şubat 1835'te hem alt kesimlere hitap eden hem de stareşinanın çıkarlarını gözeten bir

Mesud Paşa, *age.*, s. 74; Erim, *age.*, s. 282. Nahiyele meselesi hakkında bkz. Selim Aslantaş, "The Russian Influence on the Ottoman Empire in the Context of the Expansion of Serbian Autonomy According to the Ottoman Archival Documents (1829-1833)", *Power and Influence in South-Eastern Europe 16-19th Century*, Ed. M. Baramova, P. Mitev, I. Parvev, V. Racheva, Münster, LIT Verlag, s. 361-366.

⁴ Bu ferman knezliğin teşekkülü açısından en önemli vesikalar arasındadır, Sırp literatüründe İkinci Hatt-ı Şerif olarak da bilinir. Fermanın sureti için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA) Y.E.E. No: 41 /139 (Evâhir-i R 1246 / 8-18 Ekim 1830); Ferman Belgradî Raşid tarafından da neşredilmiştir. Bkz: Belgradî Raşid, *Vaka-ı Hayretnüma (1802-1849)*, Haz. Nurbanu Duran, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 244-247.

⁵ Knez Miloş'un zenginleşmesi ve zamanla ülkenin tek hâkimi haline gelmesi ilginç bir arka plana sahiptir: Miloş, evinde mütevazı yaşamaktaydı. Cimri bir kişiliği vardı. 1815'ten sonra Osmanlı devleti adına halktan topladığı vergilerin bir kısmını kendine saklamaktaydı. İskeleleri, gümrükleri vb gelir getiren yerleri tasarruf ediyor buralardan büyük gelirler sağlıyordu. Bunlarla tatmin olmadığı için ayrıca ülkenin en verimli arazilerini kendine ayırmaktaydı. Çok sayıda değirmen ve sair mülkü vardı. Tuz ve hayvan ticaretinde de tekel kurmuştu. Serbest ticaretin her şekilde önünü kesmekteydi. Serbest ticaret yapanlar mutlaka onun ortağıydı. Vasa Çubriloviç, bütün bunlar göze alındığında Miloş'un 19. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın en zengin isimlerinden biri olmasına şaşmamak gerektiğini yazmaktadır: Bkz. *Istorija političke Misli u Srbiji, Belgrad, Prosveta, 1958, s. 136-137.* Miloş'un ekonomiyi nasıl tek başına eline aldığı konusunda ayrıca bkz. Leopold von Ranke, *The History of Servia and Servian Revolution with a Sketch of the Insurrection in Bosnia*, Çev. A. Kerr, Londra, Henry G. Bohn, 1853, s. 251.

⁶ Bu muhalefet Anayasa Savunucuları (Ustavobranitelji) adıyla 19. Yüzyıl Sırp siyasetinin en önemli odaklarından biri olacaktır.

⁷ Slobodan Yovanoviç, "Naše ustavno Pitanje u XIX Veku" *Političke i pravne Rasprave* içinde, Belgrad, Geca Kon, 1908, s. 8. Stareşina zenginliğini, sipahi ve diğer Osmanlı unsurlarından kalan toprakları tasarruf ederek, köylüleri tasarruf ettikleri topraklardan sürüp buraları ele geçirerek ve özellikle Miloş zamanında büyük artış gösteren köylülere kulluk yaptırarak (angarya hizmeti) elde etmişlerdir. Kulluğu en geniş oranda kullanan da bizzat Miloş'un kendisi olmuştur: Bkz. Dragoslav Yankoviç, *Istorija Države i Prava Srbije XIX Veka, Belgrad, Naučna Knjiga, 1960, s. 55-56.*

⁸ Yankoviç, *Istorija Države i Prava Srbije XIX Veka, s. 57.*

“Anayasa” (*Sretenski Ustav*) ilan etmek zorunda kalmıştı.⁹ Fakat bu anayasa Rusya, Avusturya¹⁰ ve Osmanlı devletinden kabul görmediği için yaşama şansını bulamamıştı. Miloş’un anayasal tavizi ve üç devletin müdahalesinden sonra ülkedeki anayasa mücadelesi, başka bir mecrada akmaya başlamıştı. İlk anayasanın hazırlanma sürecinden farklı olarak, 1835 ortalarından itibaren Knez Miloş ve stareşina ile birlikte İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı devletinin yer aldığı yeni bir süreç başlamıştı. İç ve dış güçlerin taraf olmasıyla knezliğin hangi düzen üzere idare edileceği meselesi sadece bir iç siyasi mesele olmaktan çıkarak Büyük Güçler’in müdahil olduğu bir uluslararası problem haline gelmişti.

Rusya, özellikle 1829 Edirne Andlaşması’yla kendi açısından Osmanlı devletini bir tehdit olmaktan çıkarmıştı.¹¹ Ancak *Zayıf Komşu Siyaseti*’nin gereği olarak Sırbistan’daki Osmanlı varlığının tamamen ortadan kalkmasını da istemiyordu. Ruslar sadece Sırbistan ve Balkanlar’da değil genel dünya siyasetinde Osmanlı mevcudiyetini belirli ölçülerde savunuyordu. Aktüel Rus pozisyonunu ayrıca 1830’ların Mısır Meselesi belirlemişti; Mehmet Ali Paşa’nın nüfuz kazanmasına karşı olmak Osmanlı-Rus politikalarını yakınlaştıracak ve bu yakınlaşmanın zirvesini 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması oluşturacaktır.

Sırbistan’da “Anayasa” Mücadelesi, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti

1830’larda Yakınoğu’da bir yandan Rusya lehine bir Osmanlı-Rus yakınlaşması yaşanırken diğer yandan bir İngiliz-Rus rekabeti şiddetlenmekteydi. Zira 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere, bölgede gittikçe daha güçlü bir pozisyona sahip olmaya başlamış ve bu bağlamda Osmanlı devleti üzerinde hem siyasi hem de ekonomik nüfuz kurma hedefine yönelmişti. Bu hedef, Rus yönetimi tarafından Osmanlı devleti ve Balkanlar’daki çıkarlarını tehdit edecek

⁹ Miloş’a muhalefetin sosyo-politik veçheleri ve Mileta’nın İhtilali için bkz. Ranke, *age.*, s. 254-258; Bartolomeo Kunibert, (Fransızca ilk baskı 1855: *Essai historique sur les révolutions et l’indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu’a 1850*, Sırpça tercüme 1901) *Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića (1804-1850)*, I. Cilt, Çev. M. Vestić, Belgrad, Prosveta, 1988, s. 361 vd; Nil Popov, *Srbija i Rusija*, I. Cilt, Belgrad, Državna Štamparija, 1870, s. 267 vd.; Yasa Prodanoviç, *Istorija političkih Stranka i Struja u Srbiji*, Belgrad, Prosveta, 1947, s. 67-71; Çubriloviç, *age.*, s. 139-143; Yankoviç, *O političkim Strankama u Srbiji XIX Veka*, Belgrad, Prosveta, 1951, s. 80-82; Yankoviç, *Istorija Države i Prava Srbije XIX Veka*, s. 57-59; Radoş Lyuşić, *Kneževina Srbija (1830-1839)*, Belgrad, SANU, 1986, s. 118 vd. *Sretenski Ustav*’ın metni için bkz. Yasa Prodanoviç, *Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju*, Belgrad, Geca Kon, 1930, s. 44-60.

¹⁰ Kunibert’e göre bu anayasayı iptal ettirme fikri bizzat Avusturya’dan çıkmıştır. Kunibert, *age.*, II. Cilt, s. 20.

¹¹ Bu andlaşma Osmanlı devletine özellikle yüksek meblağdaki savaş ve ticaret tazminatları sebebiyle mali açıdan ağır darbe vurmuştur. Ayrıntı için bkz. Selim Aslantaş, “1829 Edirne Andlaşması’ndaki Tazminatlar Meselesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 17, Güz 2012, s. 45-64.

nitelikte telakki edildiğinden 1830'larda bir İngiliz-Rus mücadelesine yol açmış, bu mücadelenin bir boyutu kendini 1837-38 yıllarında Sırbistan'da göstermişti.¹²

Rusya'nın 1830'lardaki Sırbistan siyaseti, Osmanlı devleti karşısında 1828-29 savaşından sonra izlediği genel politikasının bir parçasıydı. Sırp Knezliği'nin gerçek mimarı olsa da Osmanlı devletinin dağılma sürecini hızlandıracak endişesiyle Miloş'un knezliğin özerkliğini daha da genişletecek taleplerine müspet yaklaşmayan Rusya, bu özerkliğin ne daralmasını ve fakat ne de genişlemesini istiyor ve knezlik ile ilgili meselelerin başka bir devletin (İngiltere) müdahalesi olmaksızın Osmanlı devleti ile birlikte çözülmesinden yana tavır alıyordu.¹³

1815 *Viyana Concert'*inin mimarlarından olan Rusya'nın 1830'lu yıllarda dış siyasetteki önceliği, Avrupa'da ve de Balkanlar'daki liberal ve demokratik fikir ve kalkışmalara karşı statükoyu korumaktı.¹⁴ Rusya'nın genel siyaseti, Sırp Knezliği bağlamında da değişmemişti. Çarlık, knezliği *tabripkâr devrimci fikirlerden* ve *tehlikeli reformlardan* korumak gerektiğini düşünüyordu. Knezliği bu tehlikelerden korumak için ise, o tehlikeleri besleyen ortamı tasfiye etmek gerekiyordu. Bundan dolayı enerjisini, knezlikte Knez Miloş kaynaklı istisamlara ve dolayısıyla muhtemel isyanlara son verecek bir idarenin kurulmasına ve bu yolla ülkedeki büyük memnuniyetsizliği teskin etmeye tahsis etmişti.¹⁵ 1835 Milet'a'nın İhtilali'nden sonra Rusya, Sırp Knezliği'nde ne tür bir transformasyonun halkın can ve mal güvenliğini sağlayacağı, köylülere arazileri işlemede münasip bir hak tanıyacağı, vergi sisteminde istikrar getireceği ve angaryayı (*kulluk*) kaldıracak konuları üzerinde durmaktaydı. Rus devlet adamlarına göre, bu değişimi gerçekleştirmek için medeni ve ceza hukukunu içeren bir düzenlemenin yapılmasına, hukuk ve mali sistemlerin kurulmasına ve knezin yargı ve yürütme gücünü sınırlayacak bir tür Senato olan Sovyet'e¹⁶ ihtiyaç vardı. Bu tedbirler Sırp halkının huzur ve refahını güvence altına alacaktı.

Avrupa'daki devrimci fikirlerin biçimsiz bir imitasyonu olarak gördüğü 1835 *Sretenski Ustav'*ın¹⁷ iptal edilmesinden sonra Rusya, Haziran 1835'te Bükreş

¹² Irina S. Dostyan, "K Voprosu ob anglo-russkom Soperničestve v Serbskom Knjažestve v 30-e Gody XIX v." Sovetskoe Slavjanovedenie, 6 1966, s. 18-19. İki devlet arasındaki mücadele, 1830'lann sonuna doğru daha keskin hale gelmiştir: Bir nazar için bkz. Frederick S. Rodkey, "Conversations on Anglo-Russian Relations in 1838", The English Historical Review, Cilt 50, Sayı 197, 1935, s. 120-123.

¹³ Dostyan, "K Voprosu...", s. 21. Ayrıca bkz. Barbara Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914, Cambridge University Press, 2004, s. 98.

¹⁴ Rusya'nın bu mücadelesinde en yakın müttefikinin, milliyetçi- devrimci hareketlerin tehlikesini yakın bir şekilde hissedenden ve bu anayasa meselesinde Rusya ve Osmanlı devleti ile aynı bakış açısına sahip olan Avusturya olduğunu kaydetmek gerekir.

¹⁵ Dostyan, "K Voprosu...", s. 21.

¹⁶ Sovyet'in hukuki-tarihi arka planı ve gelişimi hakkında bkz. E. Imbro von Tkalac, Staatsrecht des Fürstenthums Serbien, Leipzig, Breitkopf und Haertel, 1858, s. 93 vd.

¹⁷ Ruslar bu anayasayı "Sırbistan ormanında bir Fransız fidanı" olarak tanımlamışlardı: Bkz. Yasa Prodanoviç, Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 44; Vladimir Stoyançeviç, Miloš Obrenoviç i Njegovo Doba, Belgrad, Prosveta, s. 283. Onu kaleme alan Dimitriye Davidoviç tam bir Fransız anayasası muhibbi idi: Bkz. Yovanoviç, agm., s. 11.

Konsolosu Baron Rückmann'ı yeni bir anayasa taslağı çalışması yapmak üzere Sırbistan'a gönderdi.¹⁸ Baron Rückmann bu misyonu sırasında Knez Miloş ve diğer Sırlarla görüşmeler yapmıştı. Baron, bu görüşmelerde Sırları Osmanlı devletinin tebaası olduklarını unutmamaları ve Rusya'nın sayesinde sağlanan imtiyazları istismar etmemeleri gerektiği konusunda uyarılmıştı. Rückmann, Sırların Rusya ve dostu Avusturya'nın aralıksız bir şekilde savaştığı devrimci fikirleri barındıran bir anayasa yapmalarına şaşırıldığını da ifade etmeyi unutmamıştı. *Sretenski Ustav*'da yer alan bazı maddeleri gündeme getirmiş bu bağlamda bayrak maddesini değinerek knezliğin Osmanlı devletinin üst otoritesi altında yaşadığını ve bu sebeple "Türk" bayrağından başka bir bayrağı olamayacağını açık bir şekilde söylemişti. Ayrıca knezliğin hangi orduyla savaşmak için savaş bakanlığı ve hangi dış siyaseti gütmek için dış işleri bakanlığı kurduğunu sormuştu. Sırlar kendi görüşlerince bazı cevaplar vermişlerse de bunlar Baron'u ikna etmemişti.¹⁹ Fakat neticede Baron Rückmann, memuriyeti sırasında hazırlanan bir anayasa taslağını Rus yönetimine iletmeyi kabul etti. Temelde Akkerman Andlaşması'nın münferit senedi, Edirne Andlaşması'nın VI. Maddesinin ve II. Mahmud'un (1808-1839) Sırbistan ile ilgili olarak çıkardığı fermaların hükümlerine dayanan bu "anayasa"²⁰ taslağı, *Sretenski Ustav* ile benzerlik gösterdiğinden Çar Nikola (1825-1855) tarafından ret edildi. Rus yönetimi "Sırp Anayasası'nın" tamamen iç işleri düzenlemeyle sınırlı olması gerektiğini düşünmekteydi.²¹ Rusya'nın planı 1831'de Memleketeyn için Kont Pavel D. Kiselyof tarafından yapılan bir "düzenlenmeden" (réglement organique) ibaretti.²²

Baron Rückmann'ın misyonu, üzerinde uzun zamandır konuşulan Knez Miloş'un İstanbul seyahatinin hemen öncesine denk gelmişti. Knezin İstanbul seyahati 1835 yazında gerçekleşti.²³ Miloş İstanbul'da II. Mahmud tarafından sıcak bir şekilde kabul edildi. Padişahın huzuruna çıktığında "Sretenski ustav" hakkında da konuşuldu. Miloş anayasanın içeriğindeki Osmanlı devleti açısından

¹⁸ Dostyan, "K Voprosu...", s. 21-22.

¹⁹ Kunibert, *age.*, II. Cilt, s. 25 vd; Elodie, L. Mijatovics, *The History of Modern Serbia*, Londra, 1872, s. 114-115.

²⁰ Konuyla ilgili Rus kaynaklarını detaylı bir şekilde inceleyen Dostyan, bu kaynaklarda Rus memurlarının hiçbir şekilde "anayasa" (konstitutsiya ya da ustav) kavramını kullanmadıklarını sadece bir "réglement"ten bahsettiklerini ifade etmektedir: "K Voprosu...", s. 22.

²¹ Dostyan, "K Voprosu...", s. 22-23. Ayrıca Yovanoviç, *agm.*, s. 13; Lyuşıç, *age.*, s. 156.

²² Stoyançeviç, *age.*, 283. Kont Kiselyofun yaptığı da bir anayasa değil idari mekanizmanın ve toprak düzeninin her bir prenslik için detaylı bir şekilde tespit edildiği bir regülasyondur: Detayları için bkz. Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge, Cambridge University Press, 1924, s. 30 vd.; Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge University Press, 2004, s. 33 vd.

²³ Bu seyahat bir imparatorluk başkentini görmesi, burada kendisine karşı gösterilen ilgi, kendi gücünün bir anlamda farkına varması, "büyük siyasetin" nasıl yapıldığına şahit olması gibi hususlarla şahsen Miloş'un üzerinde derin tesir yapmıştır. Miloş'un İstanbul seyahatinin detayları için bkz. Gavriloviç, Knez Miloş Obrenoviç, III, Belgrad, Davidoviç, 1912, s. 521 vd. Ayrıca bkz. Kunibert, *age.*, II. Cilt, s. 41 vd; Popov, *age.*, s. 305 vd; Ahmed Lütfi Efendi, Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, V. Cilt, Yeni Yazıya Aktaran. Y. Demirel, İstanbul, YKY, 1999, s. 856-867.

eleştirilen yerleri anayasayı kaleme alan Dimitriye Davidoviç'in üzerine yıktı.²⁴ İstanbul'da ikameti sırasında Miloş, Büyük Güçler'in temsilcileri ile de görüştü. Bu cümleden olarak Avusturya elçisi Bartholomäus F. von Stürmer ile birkaç defa bir araya geldi. Bu görüşmelerde diğer bazı meseleler yanında başlıca konu Avusturya'nın Belgrad'da bir konsolosluk açma isteği oldu. Yakşiç-Stranyakoviç'e göre Knez Miloş buna sıcak bakmamasına rağmen açıktan Stürmer'e bu düşüncesini söylememişti. O doğrudan Avusturya'nın konsolosluk açmasına karşı olmamakla birlikte böyle bir gelişmenin İngiltere ve Fransa'nın konsolosluk açma taleplerinin tetikleyeceğini düşünüyordu. Bu ise ülkeye liberal ve devrimci fikirlerin gelmesine ve bu da Sırbistan'da kendi iktidarına son verecek bir devrime yol açabilirdi (Aslında bu korkusunun İngiltere bağlamında yersiz olduğu görülecektir). Fakat Knez Miloş bu isteğe karşı olsa da Bâbîâlî'nin Avusturya'nın böyle bir talebini geri çeviremeyeceğini düşündüğünden açık bir tavır sergilemedi.²⁵

Avusturya yönetimi aslında çok daha önceden Belgrad'da bir konsolosluk açmayı düşünmekteydi, Sırp Knezliği'nde bir taraftan Rusya ile birlikte hareket edip İngiltere'nin önünü kesmek ama öte taraftan da Rusya'nın gücünü azaltmak şeklinde iki hedef gütmekteydi.²⁶ Sırp Knezliği'nde önemli ekonomik çıkarları olmakla birlikte çevresindeki Slav memleketlerinde kendi siyasi pozisyonunu güçlendirmeye, liberalizme ve devrimci fikirlere karşı birlikte olsa da Slav bağlantısı sebebiyle Rusya'nın etkisini azaltmaya çalışan Avusturya için konsolosluk açmaktaki temel motivasyon ekonomik olmaktan ziyade siyasiydi. Nihayetinde Bâbîâlî'nin de muvafakatini alan Avusturya hükümeti, Eylül 1836'da Hırvat asıllı Antun Mihanoviç'i²⁷ Belgrad konsolosu olarak tayin etti. Böylece Sırp Knezliği'nde konsolosluk açan ilk ülke Avusturya oldu.²⁸ Avusturya artık Knez Miloş'a yaklaşabilir,²⁹ Rusya'nın etkisini azaltabilir ve knezliğin içindeki siyasi gelişmelere daha etkin bir şekilde müdahale edebilirdi. Avusturya için aktüel tehlike Sırpların *Code Napoléon* modeline göre bir anayasa hazırlama ihtimalleriydi. Avusturya bu tehlikeyi önlemek için Knez Miloş'a eski hukuki norm ve adetleri muhafaza etmesi gerektiğini tavsiye etmiş ve ayrıca yazılı kanunun hazırlanmasında Avusturyalı hukukçulardan yararlanması konusunda yardım önerisinde bulunmuştu. Bunun için Miloş'un da talebiyle

²⁴ Grugur Yakşiç-Dragoslav Stranyakoviç, *Srbija od 1813 do 1858 Godine*, Belgrad, Geca Kon, 1935, s. 61.

²⁵ Yakşiç-Stranyakoviç, *age.*, s. 62-63.

²⁶ Yakşiç-Stranyakoviç, *age.*, s. 72.

²⁷ Mihanoviç aynı zamanda Hırvat edebiyatının önemli bir ismidir.

²⁸ İ. S. Dostyan, "Serbskoe Knyazestvo", *Medjunarodnie Otnoşeniya na Balkanah 1830-1856* içinde Ed.V. N. Vinogradov, Moskova, Nauka, s. 136.19. Yüzyılda Sırbistan'da konsolosluklar hakkında bkz. Corce Lopiç, "Pregled konzularnih odnosa Srbije 1804-1918", Braniç, Cilt 119, Sayı 1-2, 2007, s. 183-202.

²⁹ Ancak konsolosun Knez ile arası başından itibaren iyi olmamış ve Avusturya knez hakkında şikâyetlerde bulunmuştur: Bkz. BOA HAT 46751 D (22 Z 1253 / 19 Mart 1838); HAT 44919 G (29 Z 1253 / 26 Mart 1836).

Sırp asıllı Yovan Hacıç ve Vasiliye Lazareviç'i Belgrad'a göndermişti.³⁰ Bu arada Avusturya Başbakanı Klemens von Metternich, Sırp Knezliği'ndeki *Code Napoléon* temelinde gelişen bir kanun hareketinin altında Balkanları karıştırmak ve bundan çıkar sağlamak isteyen gizli cemiyetlerin olduğunu Çar I. Nikola nezdinde işlemekte ve onun endişelerini daha güçlü hale getirmekteydi.³¹

Avusturya bu şekilde knezlikte kendi siyasetini tatbik ederken Rus yönetimi de "anayasa" konusunda inisiyatif almış ve bir taslak hazırlamıştı. 1836 Sonbaharında Baron Rückmann tarafından Miloş'un Bükreş'teki memuru Mihail German'a verilen, Fransızca hazırlanmış ve üzerinde herhangi bir imza ya da mühür bulunmayan ve "Temel" olarak bilinen bu taslakta, knezliğin sadece idari bir düzenlemeye ihtiyacı olduğu, zaten andlaşmalarla ve fermanlarla garanti altına alınmış siyasi hakların ise yapılacak hukukî düzenlemede yerinin olmadığı vurgulanmaktaydı.³² Knez Miloş kendine iletilen bu taslaktan memnun olmadı. Konunun daha detaylı bir şekilde izahı için Bükreş'teki temsilcisini Sırbistan'a çağırdı. German, Kneze aslında Çar Nikola'nın Sırp Knezliği'nin bir "anayasaya" ihtiyacı olmadığını düşündüğünü ancak Miloş'un ısrarları karşısında kendi gönderdiği bu "Temel" üzerinden bir taslak çıkarılmasına izin verdiğini söyledi. Miloş özellikle "Temelde"³³ nüfuzunun yüksek olduğu Skupştina'dan (*meclis-i umûmî*)³⁴ ve knezlikte Obrenoviç hanedanının irsi hakkından söz edilmemesini kendine karşı bir siyaset olarak değerlendirmişti. Ona göre böyle bir anayasayı ilan etmektense ülkeyi anayasasız idare etmek daha iyiydi. German'ın da teşvikiyle Rusya'nın Dışişleri Bakanı Nesselrod'a Rusya'nın Sırbistan misyonu sırasında Baron Rückmann vasıtasıyla yaptığı tavsiyeyi artık anladığını ve gerçekten de kendisinin de Sırbistan'ın bir anayasaya ihtiyacı olmadığını düşündüğünü yazdı. Bu Knez'in yaptığı çok önemli bir siyasi hataydı. Muhalifler halk üzerinde knezin anayasa istemediği ve bu sebeple Çarın gönderdiği anayasaya temel olacak metni kabul etmediği şeklinde propaganda yapmaya başladılar.³⁵

Yukarıda da ifade edildiği üzere Avusturya'nın konsolos tayini Belgrad'ın devletlerarası siyasetin önemli bir sahnesi haline geliyor oluşunun açık bir göstergesiydi. Nitekim çok geçmeden bir yanda anayasa tartışmaları yaşanırken öte yanda İngiltere ve Rusya'nın konsolosluk açmaları söz konusu oldu. Bu

³⁰ Dostyan, "Serbskoe Knyazestvo", s. 136-137; Hacıç ve Lazareviç anayasa hazırlama işini yürüten komisyonda görev aldılar. Bunlar hazırladıkları bir raporda Fransızlar ve Sırlar birbirinden tamamen farklı halklar olduğundan Fransız Anayasası'nın Sırbistan'a uyamayacağını, Sırbistan'ın kısa ve gelenek ve adetlerine dayalı bir anayasaya ihtiyacı olduğunu yazdılar: Yovanoviç, agm., 72-73.

³¹ Dostyan, "Serbskoe Knyazestvo", s. 137.

³² Nil Popov, *age.*, s. 316-317; Mijatovics, *age.*, s. 121; Lyuşıç, *age.*, s.157.

³³ "Temelin" içeriği için bkz. Prodanoviç, Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 66.

³⁴ Skupştina hukukî-tarihi arka planı için bkz. Tkalac, *age.*, s. 104 vd.

³⁵ Prodanoviç, Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 66-67; Mijatovics, *age.*, s. 122-123. "Sırbistan'da hiç kimse anayasa nedir ve neye yarar bilmez" Lyuşıç, *age.*, s. 157.

konuda harekete ilk İngiltere geçti. Tam da Rusya ile Knez arasında ilişkilerin gerildiği vasatta İngiltere Belgrad'a bir konsolos atadı.

İngiltere'nin Sırp Knezliği'ne ilgisi Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki yakın ilişkiye karşı geliştirilen bir siyasetin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. 1833 Hünkâr İskeleyi Andlaşması'nda Rusya'nın özellikle Çanakkale Boğazı bağlamında ayrıcalıklı bir konum elde etmesi İngiltere'yi alarma geçirmişti.³⁶ Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Rusya ile mücadelesinin bir parçası olarak Balkan Slavları arasında Rusya'nın nasıl bir siyaset güttüğünü gözlemek amacıyla Belgrad'a bir konsolos tayininin faydalı olacağını düşünerek Albay George Lloyd Hodges'u konsolosluk göreviyle Belgrad'a gönderdi. Hodges'a rutin konsolosluk vazifesi yanında Rusya'nın Sırp Knezliği ya da bölgedeki diğer ülkeler üzerinde herhangi bir şekilde nüfuzunu artırma amaçlı uygulayacağı siyaseti çok yakından takip etme görevi verildi. Hodges, Ruslar ile Knez arasında herhangi bir sürtüşme vuku bulacak olur ise dikkatli bir şekilde bu sürtüşmenin tarafı olmaktan kaçınacak ve Osmanlı devletinin varlığını devam ettirmesi ve huzurunu sağlaması konularıyla İngiltere'nin çok yakından ilgilendiğini aklından çıkarmayacaktı. Hodges 29 Mayıs 1837'de Belgrad'da memuriyetine başladı.³⁷

Hodges, 23 Haziran 1837'de Londra'ya gönderdiği konumuzla ilgili önemli bilgiler içeren ilk raporunda Sırp Knezliği'ndeki siyasi manzarayı resmetmekteydi. Buna göre ülkedeki bütün sınıflar arasında Miloş rejimine karşı Knez'in can ve mal emniyetini ve serbest ticaret hakkını teminat altına alacak bir kanuni düzenlenme yapmamasından kaynaklı yaygın bir memnuniyetsizlik vardı. Knez, kanuna dayalı bir yönetim sistemini kurmayı erteledikçe Rusya'nın da dâhil olacağı ve Miloş ile onun hanedanının sonunu getirecek bir devrim kaçınılmaz görünüyordu. Ülkenin ileri gelenleri Hodges'dan bu memnuniyetsizliği Knez nezdinde dile getirmesini istemişler fakat O, knezliğin iç işlerine karışmamak adına bu teklifi kibarca geri çevirmiş, hatta Knez'in muvafakati olmaksızın bu konularda konuşmaya dahi mezun olmadığını ifade etmişti.³⁸ Hodges raporunda ayrıca ülkede değil bir anayasa, medeni veya ceza hukukuna dair herhangi bir kanunun bulunmadığını, ülkenin tamamen Knez'in mutlak iradesi ile yönetildiğini, onun onayı olmaksızın hiçbir evliliğin dahi geçerli olmadığını ve en kötüsünün de ülkede "kulluk" sisteminin uygulandığını,

³⁶ Andlaşmanın gizli maddesinde Osmanlı devletinin Rusya lehine Akdeniz Boğazı'nı kapatacağı ve herhangi bir sebeple hiçbir devletin savaş gemisine açmayacağı hükmü yer almaktaydı. Bkz. Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım, Ankara, TTK, 1988, s. 152-153. İngiltere'nin andlaşmaya tepkisi için bkz. R. L. Baker-Viscount Palmerston, "Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi", *The English Historical Review*, Cilt 43, Sayı 169, 1928, s. 83-89; G. H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review*, 13 /37, 1934, s. 101 vd.

³⁷ Michael Gavrilović "The Early Diplomatic Relations of Great Britain and Serbia I", *The Slavonic Review*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 1922, s. 98.

³⁸ Gavrilović, agm., s. 99.

köylülerin kendi yurtlarından zorla toplanıp Knezin arazilerinde zor şartlar altında angarya hizmeti gördüklerini ifade ediyordu.³⁹

Hodges kısa zamanda özellikle Miloş'un hem doktoru hem de şahsi dostu olan B. Kunibert üzerinden Knez ile ilişkilerini güçlendirmeyi başardı. Kunibert aynı zamanda Hodges'in önemli bir bilgi kaynağı oldu. Hodges, Knezle ve Kunibert'le yaptığı görüşmelerde Knezin içeride gelişen memnuniyetsizlikten duyduğu korkuyu ve bu memnuniyetsizliğin Hodges'tan bir müddet sonra göreve başlayan Rus konsolosu ile yakın temas halinde olan Rus ajanları tarafından körüklendiğini düşündüğünü fark etmişti. Bu görüşmelerde Miloş Hodges'tan Rusya'nın baskısı karşısında İngiltere'nin desteğini de talep etmişti.⁴⁰ Hodges da Knezi etkilemek için İngiliz gemilerinin Osmanlı sultanına Sırbistan'ın isteklerini kabul ettirecek bir güç olduğu ve Rusya'nın ise buna gücünün yetmeyeceği şeklinde propaganda yapmış, eğer Knez İngiltere tarafında yer alırsa onu bütün dünyaya karşı koruyacağı vaadinde bulunmuştu.⁴¹ Hodges, Rusya'nın gayesinin Miloş'u üyelerinin Rus taraftarlarından oluşacağı bir Senato ya da Konsül'ün teşekkülüne zorlayarak bu organ sayesinde Sırbistan'da kendi çıkarlarını garanti altına almak olduğunu Lord Palmerston'a yazmıştı. Onun düşüncesine göre bu, Osmanlı devleti için çok tehlikeli bir gelişme olacaktı. Bu nedenle iktidarın tamamen Miloş'un elinde kalması Knezin mütereddit mizacı ve samimiyetine gölge düşüren kurnaz kişiliği sebebiyle bazı zorlukları beraberinde getirecek olsa da daha tercihe şayan bir siyasetti.⁴² Hodges'a göre Miloş'un Balkan Hıristiyanları arasındaki prestiji çok yüksekti. Bu prestij Rusya aleyhine kullanılabilirdi. Bu sebeple Rusya'nın muhalifi ve Osmanlı devletinin bütünlüğünden yana olan bütün güçlerin Miloş'u desteklemeleri ve böylece Rusya'nın knezlik üzerinde Senato kanalıyla nüfuz tesis etmesinin önüne geçmeleri gerekmektedir. Bâbıâli de kendini bu siyasete vermeliydi. Miloş'un bağlılığını Osmanlı devleti iyi değerlendirmeliydi. Miloş'a destek Rusya'nın Bulgaristan, Eflak-Boğdan ve Rumeli üzerindeki nüfuzunu azaltacaktı.⁴³

Hodges, Miloş ile ilgili düşüncelerini Belgrad'dan geçtiği sırada Mustafa Reşid Paşa ile yaptığı görüşmede de aktarmış ve şunları ifade etmişti: Miloş'un insanlık hukukuna aykırı bir şekilde zulümler yapıyor olmasından dolayı insanları bu zulümden kurtarmak için Osmanlı devleti tarafından Sırlara verilen imtiyazlar çerçevesinde bazı kanuni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Fakat bu düzenlemelerin stareşinanın istediği şekilde olması ve Sovyet'in kurulmasına kadar genişlemesi büyük sorunlara yol açardı. Sovyet'e

³⁹ Gavrilović, agm., s. 100.

⁴⁰ Gavrilović, agm., s. 101-102.

⁴¹ Spiridion Gopçeviç, *Russland und Serbien 1804-1915 nach Urkunden der Geheimarchive von Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, Münih, Hugo Schmidt Verlag, 1916, s. 174.

⁴² Gavrilović, agm., s. 103. Ranke'ye göre İngiltere ve Fransa, Sırbistan gibi bir "barbar" memlekette güçlü ve sınırsız bir yönetim otoritesinin vazgeçilmez olduğuna inanıyor ve bu sebeple Miloş'u destekliyorlardı: Bkz. *age.*, s. 264.

⁴³ Gavrilović, agm., s. 104.

seçilecek üyeler belli olduğundan ve bunlar da Rusya taraftarı olduklarından, knezliğin tamamen Rusya'nın kontrolüne geçmesi kaçınılmazdı. Miloş her ne kadar Osmanlı devletine sadık ise de böyle bir gelişme olması durumunda elinde bir güç kalmayacağından hiçbir şeye muktedir olamayacaktı. Bu sebeple Miloş'un nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmayacak bir yolun bulunması gerekliydi.⁴⁴

Knez ile Hodges arasında ilişkiler gelişirken Ekim 1837'de Rusya, Sırp Knezliği'ndeki kanun meselesini çözmek ve İngiltere'nin Knez Miloş üzerindeki etkisini kırmak için Knez Vasili A. Dolgoruki'yi memur tayin etti.⁴⁵ Rusya bu memuriyeti Bâbîâli'ye iki devlet arasında yapılan anlaşmalara dayanarak Osmanlı hükümetine tabi Sırbistan'ın stareşinadan gelen Knez Miloş'la ilgili şikâyetleri yerinde dinlemek, Kneze nasihat etmek ve eğer Osmanlı devleti ile Rusya'nın nasihatlerine uymaz ise bunun sonuçlarına katlanacağını bildirmek üzere Knez Dolgoruki'nin memur tayin edildiği şeklinde haber verdi.⁴⁶ Kraguyevats'ta ikameti sırasında Knez Dolgoruki, Rusya'ya Miloş aleyhine yüzlerce şikâyet geldiğini bundan sonra kanunname ilanının ertelenmesine fırsat verilmeyeceğini ve stareşina ile ittifak halinde hazırlanacak kanunnameyi beraber alıp götüreceğini Knez Miloş'a ifade etti. Miloş ise tez elden kanun yapıp ortaya çıkarsa icbarla yaptığının zannedileceğini ve millet üzerinde hiçbir itibar ve nüfuzunun kalmayacağını öne sürüp üç aya kadar kanunnameyi hazırlayacağı taahhüdünde bulundu ve bu kanunnameye temel olacak bir senet tanzim etti. Dolgoruki hazırlanacak kanunnamenin bir suretini Osmanlı devletine ve bir suretini Rusya'ya göndermesi ve iki devlet arasında kanunname içeriği üzerinde anlaşıldıktan sonra ferman şeklinde ilanını kabul ettiğine dair Miloş'tan bir de taahhüt senedi aldı.⁴⁷ Kanunnameye temel olacak senette haysiyet ve mülkiyet dokunulmazlığı, tam ticaret serbestisi, kamu yolları ve köprüleri yapımı dışında angaryanın kaldırılması, verginin aynı kalması ve sadece nakit ödenmesi, hazinenin kontrolünün Sovyet tarafından sağlanması hususları vardı.⁴⁸

⁴⁴ BOA HAT 44901 (29 Z. 1253 / 26 Mart 1838).

⁴⁵ Vladimir Stoyençeviç'e göre knezin Hodges ile ilişkisini geliştirilmesi Rusya'nın Miloş karşıtlığını daha da keskinleştiren bir unsur olmuştur: *age.*, s. 284. Dolgoruki'nin misyonundan Miloş aslında hiç memnun olmamıştı. Hodges, Knezin bu memnuniyetsizliğini ve de korkusunu teskin için Rusya ile bir zorluk yaşaması durumunda İngiltere'nin yardımına güvenebileceğinin teminatını vermişti. Yakşiç- Stranyakoviç, *age.*, s. 68; Gopçeviç, *age.*, s. 174-175.

⁴⁶ BOA HAT 44874 A (16 (28) Eylül 1837).

⁴⁷ BOA HAT 44916 A (29 Ş. 1253 / 28 Kasım 1837); Özkan, Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878), İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2011, s. 49-50. Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa bu görevi sırasında Miloş tarafından güya Dolgoruki'ye eğer kendi menfaatine muvafık bir kanunname yazılmasına yardımcı olursa on bin Macar altını vaat ettiğini ve fakat Dolgoruki'nin buna pek bir hiddetlenip Rusya'ya döneceği sırada kendisi için hazırlanan hediyeleri dahi kabul etmeden gittiğini stareşinadan aldığı istihbarata dayanarak yazmıştır. Aynı vesika. Dolgoruki'nin misyonu sırasında Miloş muteberan-ı milletle "halisane musalaha edeceğini ve derûn-ı memleketde itihadı vaz' eyleyeceğini" de ilan etmiştir: BOA HAT 44926 A (17 (29) Kasım 1837).

⁴⁸ Bu senedin Hodges'in inisiyatifli ile mi yoksa ondan bağımsız mı hazırlandığı konusu literatürde tartışılan bir konudur: Popov (*age.*, s. 340), Prodanoviç (Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 69), Stoyançeviç (*age.*, s. 284), Yakşiç- Stranyakoviç (*age.*, s. 68) birinci görüşü, Lyuşiş (*age.*, s. 158) ise ikinci görüşü dile getirmiştir. "Sırp milleti hakkında yapılacak kânûna esâs

Dolgoruki bu memuriyeti sırasında muhalefetin önde gelen isimleriyle de çeşitli görüşmeler yaptı. Dolgoruki'nin misyonu Rus diplomasisinin özellikle İngiltere'nin etkisini kırma beklentisini karşılamadı. Fakat Miloş'un muhalifleriyle Rusya arasındaki bağı daha da güçlendirdi.⁴⁹

Dolgoruki'nin memuriyetinin somut bir sonucu Rusya'nın da Avusturya ve İngiltere gibi Sırbistan'a bir konsolos göndermesi oldu. Belgrad'da değil de Avusturya toprağı olan Orşova'da ikamet edecek ve faaliyetini Bükreş konsolosluğuna bağılı bir şekilde sürdüreceğ olan⁵⁰ Konsolos Gerasim V. Vaşçenko'nun başlıca görevleri, knezlikte Rusya'nın pozisyonunu konsolide etmek, Avusturya ve İngiltere'nin konsoloslarının nüfuzlarını azaltmaya çalışmak, Knez Miloş ve stareşinanın Rusya'ya bağılılığa ve Sultana itaate devam etmeleri için uğraşmaktı.⁵¹ Vaşçenko memuriyetinin hemen başında Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa ile yaptığı mülakatta Knez Miloş'un halka yaptığı haksızlıklardan dolayı daha önce Knez Dolgoruki'nin Sırbistan'a gelerek Kneze nasihat ettiğini ve mutlaka kanun yapması gerektiğini söylediğini ancak Miloş'un taahhüt etmesine rağmen bunu yerine getirmediğini, bu sebeple şimdi devleti tarafından kendisinin görevlendiğini ifade etmişti. Vaşçenko devamla Miloş'un *bazı müfidsilerin işvasıyla kibirlendiğini* ve kimsenin emri altına girmek istemediğini, istiklal davasına düştüğünü, eğer bu hareketlerine devam ederse iki devletin (Rusya ve Osmanlı devleti) işin çaresine bakacağını ve halkı Miloş'un zulmünden kurtaracaklarının muhakkak olduğunu söylemişti.⁵²

Bu arada muhalefetin gücü artarken Miloş'un durumu kötüye gitmekteydi. Özellikle Knezin kardeşi Yevrem Obrenoviç ve stareşinanın önemli isimlerinden Toma Vuçiç Perişiç'in muhalefet cephesine geçmesi kritik önemi haizdi. Muhalefet edenlerin kendi bölgelerinde güçlü isimler olması da Miloş'u epeyce zora sokmaktaydı. Bu iki isimden başka 1835 ihtilalinin lideri Mileta Radoykoviç, Avram Petroniyeviç (Avram Kahya), Milosav Zdravkoviç Resavats, Corce Protiç, Stoyan ve Aleksa Simiç, Stefan Stefanoviç Tenka, Ranko Maystoroviç, Prota Matiya Nenadoviç gibi stareşinadan isimler Miloş'a karşı muhalefet yapmaktaydılar. Muhalefetin gücü özellikle Avusturya ve Rusya konsoloslarının göreve başlamalarıyla daha da arttı.⁵³ Anayasa mücadelesinin keskinleştiği ortamda muhalefetin bazı önemli isimleri ülkeyi terk etti. Stoyan Simiç Bükreş'te yaşıyordu. Corce Protiç, Eflak, Avusturya ve Osmanlı devletine

olmak üzere Rusyalı me'mûrun Miloş Bey'e ifade etmiş olduğu mevâd" başlıklı bir Osmanlı vesikasında can mal güvenliği ve dokunulmazlığı, ticaret serbestisi gibi yukarıda zikredilen hususlar tatad edilmektedir. BOA HAT 44926 B (29 Z 1253 / 26 Mar 18138).

⁴⁹ BOA HAT 44925 Ğ (2 N 1253 / 30 Kasım 1837); Yakşiç- Stranyakoviç, *age.*, s. 69.

⁵⁰ Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, s. 103.

⁵¹ Dostyan, "Serbskoe Knyazestvo", s. 139.

⁵² BOA HAT 45051 (7 Ca 1253 / 9 Ağustos 1837).

⁵³ Stoyançeviç, *age.*, s. 282. Rus konsolosu Vaşçenko Miloş'un ailesini (oğlu Milan, karısı Lyubitsa ve kardeşi Yevrem) kazanmak için çok çaba sarf etmiş ve bunda da başarılı olmuştu: Bkz. Gopçeviç, *age.*, s. 178.

seyahat yaptı, buralarda Miloş ve onun rejimi aleyhine propaganda faaliyeti yürüttü. Bir ara Kneze kızan kardeşi Yevrem ve Vuçič de ülkeden ayrıldılar.⁵⁴

Stareşina ile Knez arasındaki çatışmanın boyutlarını Miloş karşıtı cephenin önemli ismi Stoyan Simiç'in Osmanlı devletine gönderdiği şikâyet mektuplarından görmek mümkündür.⁵⁵ Bunların ilkinde Simiç, Knez Miloş'u halka büyük zulüm yapmakla, padişahın Sırp halkına ihsan ettiği imtiyaz ve hakları engellemekle ve kendini padişahın da üstün görmeye suçlamaktadır.⁵⁶ İkincisinde sözünü ettiği zulmün daha somut örneklerini sunmaktadır. Buna göre; Miloş, Sırp milletinden aldığıyla yetinmemekte, halkın Osmanlı devletinin tanıdığı hakka dayanarak serbest ticaret yapmasına engel olmaktadır. Sırp tüccarlar Miloş'tan korktukları için daha önce yapmış oldukları ticareti de bırakmışlardır. Miloş ortaklarıyla beraber Sırbistan'a istediği malı ithal ve istediği malı ihraç etmektedir. Tam bir ticaret tekeli kurmuştur. Kendi değirmenlerine yakın olan değirmenleri kapattırmakta, başkasının değirmenlerine gidenleri tehdit etmekte onlar da korkularından Miloş'un değirmenlerine gitmek zorunda kalmaktadırlar. İnşa ettirdiği bina ve dükkânların kereste, döşeme ve sair malzemelerini hiçbir ödeme yapmadan zorla "fukaraya" taşıttırmaktadır. Zavallı insanlar seslerini çıkarmamakta Miloş da bunu kendine itaat ettikleri şeklinde yorumlamaktadır. Hoşuna giden bakire kızları ailelerinden zorla çekip almakta ve bu zulme kimse karşı çıkamamaktadır. Belgrad'da Sava Nehri mahallesinin dışında birkaç konak yaptırmak istemiş ve buradaki yerlilere kendi evlerini yıkmalarını söylemiş, çok az bir zaman geçer geçmez kızarak gidecek başka yeri olmayan bu insanların evlerini ateşe vermiştir. Mileta'nın İhtilali sırasında halk toplanınca Eflak kaçmak üzereyken sonradan bir şekilde stareşina ile meşveret etmiş ve hatamı bilirim diyerek artık "Gospodarlık" istemem demiş ama verdiği sözleri tutmamıştır.⁵⁷

Sırp Knezliği'nde ağırlığının çok önemli bir kısmını yitirmiş olmasına rağmen knezlikle ilgili her meselede şu veya bu şekilde bir rol oynayan Osmanlı devleti bütün bu gelişmeleri dikkatle izlemekteydi. Burada hemen ifade etmek gerekir ki 1830'larda Osmanlı devletini meşgul eden esas konu Mehmed Ali Paşa ve Mısır Meselesi idi. Bundan dolayı Sırp Knezliği'nde cereyan eden hadiseler ikinci derecede önemi haizdi. Fakat bir büyük devlet olarak hâlâ çok önemli çıkarlarının bulunduğu Sırbistan'ı uzaktan seyretmesi de düşünülemezdi. Sırbistan'daki bu meselelerin büyümesi Balkanlar'da sonu kestirilemeyen siyasi komplikasyonlara yol açabilirdi. Bâbîali daha 1835 Mileta'nın İhtilali sırasında hemen harekete geçmiş bu ihtilalin ne sebeple meydana geldiğini, sonuçlarının nereye uzanacağını öğrenmek ve ona göre siyaset geliştirmek için meseleyi tahkik edecek özel bir memur görevlendirmişti. Bu ihtilalin doğrudan bir neticesi olan *Sretenski Ustavı*'ni daha yürürlüğe girmeden iptal etmişti. Burada

⁵⁴ BOA HAT 44929 K (9 Ra 1253 / 13 Haziran 1837) ; Yakşıç- Stranyakoviç, *age.*, s. 64; Stoyançeviç, *age.*, s. 283.

⁵⁵ Stareşina Miloş aleyhine Rusya nezdinde de bu tür şikâyet faaliyeti yürütmüştür.

⁵⁶ BOA HAT 44925-İ (29 Z 1253 / 26 Mart 1838); Özkan, *age.*, s. 50.

⁵⁷ BOA HAT 44925 J (29 Z 1253 / 26 Mart 1838).

Avusturya ve Rusya'nın müdahalesi önemli olmakla birlikte böyle bir anayasanın Osmanlı devletinin çıkarlarına tamamen ters olduğunu ve bu yüzden itibar görmediğini unutmamak gerekir. Bâbîâlî özellikle anayasa mücadelesinin iyice keskinleştiği 1837 sonlarından itibaren Sırbistan üzerindeki dikkatini iyice yoğunlaştırmış ve bölgedeki paşalara gizli bir şekilde Knez Miloş'un durumunu ve muhalefet ile aralarında neler yaşanmakta olduğunu araştırmaları için emirler göndermiştir.⁵⁸

Bu emirlere istinaden bölgedeki paşalar istihbarat toplamaktaydılar. Bu bağlamda Hodges'un Knez Miloş'la ilişkilerine dair Avram Kahya (Petroniyevič) tarafından Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'ya verilen istihbarat raporuna değinmek faydalı olacaktır: Bu rapora göre Konsolos Miloş'a cesaret vermiş, buna dayanan Knez stareşinaya İngiltere ve Fransa devleti ister açıktan ister gizli olsun her bir meselede kendisine yardıma hazır olduğunu bu sebeple bundan sonra Osmanlı devletine ve Rusya'ya ihtiyacı kalmadığını, artık "müstakil gospodar" olacağını, başka bir kimsenin nasihat ve tembihlerini dinlemeyeceğini ve hükmü altına girmeyeceğini ifade etmişti. Rapora göre Hodges, Kneze milletiyle knez arasındaki soğukluğunun günden güne artmakta olduğunu ve bunun nihayetinin "nedameti mucib" bir hal doğuracağını açık olduğunu, Knezin yersiz hareketlerinin İngiltere ve Fransa devletince öğrenilmesi üzerine İngiltere'yi asaleten ve Fransa'yı da vekâleten gereken nasihati tebliğ için geldiğini söyleyerek iki devletin tembihlerinin şu şekilde olduğunu ifade etmiştir:

Sen elindeki fermanlar ve beratlar çerçevesinde kalmaz ve bunların hükümlerini uygulamaz isen sonra iş Osmanlı devleti ve Rusya arasında çözülmeye gider. Bu durumda senin nüfuzun azalar ve bir şeye gücün yetmez olur. Bunu ise ne İngiltere ne de Fransa istemektedir. Eğer senin milletine karşı muhabbetin artarsa sen de rahata erersin ve milletin üzerindeki kuvvetin de artar. İki üç seneye kalmaz Sırbistan içinde bulunan kaleleri tabliye ettirip sana teslim ederiz.⁵⁹

Avram'a göre Knez Miloş, Hodges'ın sözlerine kanıp hükümdarlık sevdasına düşmüştür. Ama aslında İngiltere'nin niyeti knezliği Miloş'tan alıp "Efrenc taifesinden" birine vermektir. Avram bu durumda şimdiye kadar Padişah sayesinde mevcut olan huzur ve asayişin kaybolacağını ülkenin büyük bir karışıklığa düşeceğini düşünmektedir. Kendisinin şimdiye kadar padişahın birçok inayetine mazhar olduğunu ve bu nimete nankörlük etmek için bunları tafsilatlıca yazmaya mecbur kaldığını ifade etmektedir. Ona göre Sırbistan'daki kanun meselesinin Osmanlı devleti ve Rusya arasında çözülmesi en iyi yoldur. Eğer Osmanlı devleti Rusya'yı bu işe karıştırmaz da sadece kendi

⁵⁸ BOA HAT 44929 G (8 C 1253 / 9 Eylül 1837). Stareşinadan bazılarının Yusuf Paşa'ya kanun meselesini yoluna koymak için Osmanlı devletinden bir memur gönderilmesini istediklerini burada kaydetmek gerekir: BOA HAT 45042 K (23 Za 1253 / 18 Şubat 1838); 45042 L (23 Za 1253 / 18 Şubat 1838).

⁵⁹ Bu bilgi tamamen doğru olmasına rağmen (Karşılaştırınız: Gavrilovic, agm., s. 104). Bâbîâlî, İngiltere konsolosunun böyle bir vaatte bulunmuş olacağına ihtimal vermemiş ve bunu Rus konsolosunun talimatıyla Rusya taraftarlarının çıkardığını düşünmüştür: Bkz. BOA HAT 44898 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839). Hodges hiç olmazsa Belgrad varoşunda Müslümanların tahliyesine çalışmıştır: Bkz. BOA HAT 44899 B (13 (25) Nisan 1838).

başına çözmek isterse o zaman Knez Miloş'a bahane yaratılacağını, elinde hayli miktar para olan Miloş'un bu paralarla haydut ve eşkıyayı yanına alıp Sırbistan'a yakın yerlerde ihtilal çıkaracağı konusunda Osmanlı devletini uyarmaktadır.⁶⁰

1838'e girerken Sırp Knezliği'ndeki bu anayasa mücadelesinin sahnelendiği mekân Sırbistan'dan İstanbul'a taşınmıştır.⁶¹ 1837 Kasımında Dâhiliye Nâzırı Akif Paşa İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Ponsoby ile yaptığı gayri resmi bir mülakatta Knez Miloş'un bu anayasa meselesini çözmek için İstanbul'a bir heyet göndermesi hakkında görüş beyan etmişti. Bu fikir Ponsoby tarafından hemen Konsolos Hodges vasıtasıyla Ocak 1838 Miloş'a iletilmiş ve Miloş da İstanbul'da İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak umuduyla bundan memnun olmuştu.⁶²

Sırbistan'daki gelişmelerin analizini Bâbüâlî'nin ne şekilde yaptığı konusunda bizleri aydınlatacak bilgiler mevcuttur: Bâbüâlî'ye göre Miloş ile millet (kasıt stareşinadır) arasında çatışmanın esas sebebi Miloş'un haksız yere insanların *ırzına tasallut* etmesi ve mallarını *gasp etmesidir*. Buna karşın stareşinin amacı da daha önce Osmanlı devleti tarafından kendisine verilen imtiyazları kaybetmemek ve bunları kuvveden file geçirmektir. Bu bağlamda Rusya'nın

⁶⁰ BOA HAT 44901 Ç (14 L 1253 / 11 Ocak 1838); Özkan, *age.*, s. 49 ve 52. Yine konsolosun Knez Miloş'u müstakil hükümet kurma konusunda kıskırtmakta olduğuna dair stareşininin ihbarları için bkz. BOA HAT 45042 K (23 Za 1253 / 18 Şubat 1838); 44913 B (24 Z 1253 / 21 Mart 1838). Bâbüâlî'ye göre Konsolos Hodges'in İngiltere tarafından Sırbistan'a gönderilmesinin esas sebebi Sırp'ları Rusya'dan soğutmaktır. Hodges, stareşininin Rusya'ya yakınlığını ve muhabbetini gördükten sonra Miloş'a daha da yakınlaşmak zorunda kalmış ve Knezi cezbetmek için bazı cazip sözler söylemiştir. Miloş da Sırbistan'da kendi pozisyonunu güçlendirmek için Hodges'in sözlerini abartarak halka aktarmaktadır. İngiltere'nin Miloş'u bağımsızlık davasına düşürmekten ve o yola çekmekten herhangi bir siyasi kazancının olması mümkün olmadığından Belgrad muhafızına gelen ihbarlara ve havadislere (yukarı zikredilen) dikkatle yaklaşmak gerekir. BOA HAT 44901 (29 Z 1253 / 26 Mart 1838).

⁶¹ Şunu not edelim ki Dolgoruki Sırbistan'ı terk ettikten sonra Knez Miloş'un emriyle anayasa için bir komisyon kurulmuş bu komisyondan pek bir netice alınamamış ve daha sonra Şubat 1838'de içinde Yevrem Obrenoviç, Prota Matiya Nenadoviç, Lazar Teodoroviç, Avram Petroniyeviç, Todor Herbez, Tsvetko Rayoviç, Yovan Hacıç ve Vasiliye Lazareviç'in yer aldığı başka bir büyük komisyon kurulmuştu. Komisyonlar için bkz. Prodanoviç, Ustavni Razvıtak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 69 vd; Lyuşić, *age.*, s. 160 vd.

⁶² Stevan K. Pavlowitch, "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838" The Slavonic and East European Review, Cilt 38, Sayı 90, 1959, s. 147. Bu mekânın İstanbul olarak belirlenmesi Sırp tarihçi Vladimir Stoyançeviç'e göre Miloş'un bir manevrasıydı. Stoyançeviç, yukarıda ifade ettiğimiz üzere muhalefetin gücünün gittikçe artması karşısında Knez Miloş'un bir çıkış yolu olarak Bâbüâlî'den kendisinin ve muhalefetin temsilcileriyle birlikte –Rusya, Avusturya, İngiltere'yi devre dışı bırakarak- gündemdeki meseleleri ele alıp nihayetinde bir anayasa hazırlayacak yetkili bir memur göndermesini (eğer olmaz ise işin İstanbul'da görülmesi) istemişti. Ona göre Miloş bu şekilde eski mantığına geri dönmüş, bu meseleyi Ruslarla çözmekten daha kolay bir şekilde Bâbüâlî'yle çözebileceğini düşünmüştür. Kendinin II. Mahmud nezdindeki şahsi ağırlığına ve muhaliflerine kıyasen "Türklerle" görüşmelerinde güya "Bahşiş Politikası" sebebiyle daha üstün pozisyona sahip olmasını güvenmişti. Ayrıca İngiltere'nin Bâbüâlî üzerindeki nüfuzunu kendi lehine kullanabileceğini düşünmüştür. Padişahın hatt-ı şerif ve beratının muhatabı olmak hasebiyle daha avantajlı durumda olduğunu hesap etmişti Stoyançeviç, *age.*, s. 286-287. Meselenin İstanbul'da çözülmesi fikrinin Ponsoby'den çıktığını öne süren görüşler vardır: Dostyan, "K Voprosu...", s. 27; Yakşiç-Stranyakoviç, *age.*, s. 75.

siyaseti ise imtiyazlar açısından çok ileri gitmemek kaydıyla bir kanunun vücuda gelmesini sağlamak ve bu şekilde Sırp'ları kendine çekmektir. Rusya'nın bu kanun için Sırbistan'a memurlar gönderdiği, Sırp'lara talimatlar verdiği bir ortamda Osmanlı devletinin buna seyirci kalması ve meydanı tamamen Rusya'ya bırakması uygun bir siyaset değildir. Hatta Osmanlı devleti herkesten evvel müdahale etmelidir. Knez Miloş artık kanunname yapılmadan Sırbistan'da iktidarını koruyamayacağını iyi bilmektedir. Bu sebeple yapılacak kanuna rıza göstereceği açıktır. Bunlar göz önüne alındığında "hem ta'dil-i kavanin ile Miloş'u bir kat dahi ısıdırıp fart-ı serbestiyete olan mehâziri dahi def etmek hem böyle çok şeyin millet-i mersûmeye icrâsı ile onları celb ve Rusyalıya ilticâdan beri eylemek zımnında maslahatın ortasını bulmaya say' olunması" gerekir. Andlaşmalar çerçevesindeki imtiyazları genişletmeden bir düzenleme yapılarak bu şekilde her iki taraf da himaye ediliyormuş görünmek en uygun yoldur.⁶³ Osmanlı devletinin bu meselede izleyeceği siyaset ne Miloş'u ne stareşinayı tutmak ve iki tarafı da kullanmaktır. Tarafların istediklerinin ortasını bulmak Osmanlı devletine en fazla yarar sağlayacak yoldur.⁶⁴

Bâbîâlî kanun hazırlanması ile ilgili konuları müzakere etmek için heyetin nasıl olması ve nasıl çağırılması gerektiği konusunu da değerlendirmiştir. Buna göre, Knez Miloş Rusya'ya yakın gibi görünmekte ise de bu durum korkusundan kaynaklanmaktadır. Aksine stareşinanın çoğunluğunun Rusya'ya temayülü vardır. Bunun en açık kanıtı Avram Kahya'nın raporlarında yapılacak kanun düzenlemesine hep Rusya'nın da katılmasını açık açık yazmasıdır. Avram'ın gelecek heyette yer almasını istemek (Bâbîâlî Miloş'a böyle bir talimat göndermişti) onun sadakatinden değil heyet içinde stareşina ve knez arasında bir denge olmasını sağlamaktan ileri gelmektedir. Eğer knezler karşıt cephelerden seçilirse bütün tarafların niyetinin gerçekte ne olduğunu öğrenmek daha kolay olur.⁶⁵ Ayrıca knezlerin İstanbul'a gelmeleri ve meselenin İstanbul'da karara bağlanması daha iyi olacağından bu gelişmeyi engelleyecek bir harekete fırsat vermemek gerekir.⁶⁶

1838 baharında artık meselenin İstanbul'da çözüleceği kesinleşmişti. Miloş, Bâbîâlî'ye Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından kendisine gönderilen talimat ve Belgrad muhafızının sözlü tebliğine göre kanunname düzenlemesinin İstanbul'da yapılacağını anlaşıldığını ve bundan kendisinin de çok memnun olduğunu belirtip bir haftaya kadar heyetin yola çıkacağını haber verdi.⁶⁷ Nihayet Knez Miloş, Avram Kahya, çok güvendiği sır-katibi ve Miloş'un gizli konularına vakıf (Yakov) Jivanoviç ve yine kendi taraftarlarından Böğürdelen

⁶³ BOA HAT 44916 (29 Z 1253 / 26 Mart 1838).

⁶⁴ BOA HAT 44901 (29 Z 1253 / 26 Mart 1838).

⁶⁵ Aynı vesika.

⁶⁶ Aynı vesika. İki tarafı da himaye ediyor gibi görünüp bundan istifade etme siyasetinin tahakkukunun yazışma suretiyle zor olacağını ve bu nedenle kanun meselesi için knezlerin İstanbul'a gönderilmesinin en uygun yol olduğunu Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa da Hariciye Nezaretine yazmıştır: BOA HAT 44913 C (23 Z 1253 / 20 Mart 1838).

⁶⁷ BOA HAT 44919 B (9 M 1254 / 9 Nisan 1838).

kapudanlığı yapmış olan Yovança (Spasiç) olmak üzere üç knezi İstanbul'da görüşmelerde bulunacak heyete üye tayin etti. Knez Yovança'yı Türkçe bilmeyen has adamı Jivanoviç'e Türkçe müzakereleri çevirmek için heyete dâhil etmişti.⁶⁸ Bâbiâli, Avram Kahya'nın mutlaka heyette olmasını istemesine rağmen Miloş kendine muhalif olduğu için önce göndermeyi arzu etmemiş ve fakat stareşinadan gelen ısrar üzerine heyete dâhil etmek zorunda kalmıştı.⁶⁹

Burada Mayıs 1838'in başında İstanbul'a gelen Sırp heyetinin ne tür bir faaliyet yürüttüğüne dair bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere heyetin üyelerinin amaçları birbirinden farklı olduğu için İstanbul'a gelir gelmez aralarında tartışmalar başladı. Çeşitli entrikaların içine girdiler. Entrika konusunda en aktif olan Knez Miloş'un taraftarı Jivanoviç'ti. Daha heyet Sırbistan'dan ayrılmadan önce Knez Miloş Jivanoviç'e Osmanlı idarecilerine vermek suretiyle onları kendi tarafına çekmek için belli miktar para vermişti. Fakat Jivanoviç'in bu konudaki girişimleri netice vermedi.⁷⁰ Öte taraftan Miloş'un muhalifi Avram Petroniyeviç ise Rus elçisi ile gizli temas halindeydi.⁷¹

Meselenin İstanbul'a taşınması Belgrad'da knez, stareşina, Belgrad muhafızı ve konsololar üzerinden devam eden devletlerarası siyasetin şimdi imparatorluğun başkentinde yoğunlaşması demektir. İngiltere'nin temel amacı Bâbiâli üzerindeki etkisini kullanarak bir şekilde Rusya'yı Sırbistan'da zayıflatılacak bir çözüme ulaşmaktır. Bu ise günden güne İngiltere'ye yaklaşan Knez Miloş'un ülkedeki otoritesine hanel getirmeyecek bir kanunnamenin yazılmasına dayanıyordu. Buna karşın Rusya ise artık kesin bir şekilde İngiltere taraftarı olduğuna kanaat getirdiği Miloş'un gücünü en aza indirmek ve büyük çoğunluğu kendi taraftarı olan stareşinayı ülkenin yönetiminde söz sahibi yapmak için uğraşıyordu. Bâbiâli ise yukarıda da vurguladığımız gibi hem knezi hem stareşinayı tutmak istiyor ve iki taraf arasında her halükarda Osmanlı devletinin çıkarlarına hizmet edecek bir dengenin oluşmasını arzuluyordu.

Bâbiâli'nin İngiltere ve Rusya ile ilişkilerine gelince imparatorluğun asıl gündem maddesi Mısır meselesi olduğundan ve bu iki devlet de bu meselede önemli rol oynadığından ikisini de kırmadan ama kendi siyasetini de tamamen onların ellerine bırakmadan kanunname meselesini bitirmek istiyordu. Bâbiâli, İngiltere elçisiyle bu meselenin hiçbir şekilde konuşulmamasından bir fayda mülâhaza etmediği için bazı hususlarda görüşme yapmaya karar vermiş ve bu

⁶⁸ BOA HAT 44898 B (26 M 1254 / 21 Nisan 1838); Özkan, *age.*, s. 54. Knez Petroniyeviç'ten Sırbistan'dan ayrılmadan önce kendisine sadık kalacağı konusunda yemin etmesini istemişti: Bkz. Lyuşıç, *age.*, s. 166.

⁶⁹ BOA HAT 44899 A (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

⁷⁰ Heyet 10.000 padişaha, 1.000 Hüsrev Paşa'ya, 1.000 Mustafa Reşid Paşa'ya, 500 Mehmed Ali'ye olmak üzere toplam 12.500 dukat hediye getirmişti. Mustafa Reşid Paşa 8 Mayıs 1838'de heyeti kabulünde padişahın emri gereği paranın resmen ve alenen hazineye teslim edilmesi talimatını vermiş ve talimata uygun olarak para hazineye teslim edilmiştir: Bkz. Lyuşıç, *age.*, s. 167-168.

⁷¹ Yakşıç-Stranyakoviç, *age.*, s. 75.

siyasetini uygulamış, bu görüşmeleri de Rus misyonuna bildirmek suretiyle o tarafı da incitmemiştir.⁷²

Bu iki devlet arasında Sırbistan bağlamında hiç şüphesiz avantajlı olanı Rusya idi. Yukarıda da ifade edildiği üzere 1812 Bükreş Andlaşması'ndan beri bu meselenin hukuken içinde olduğundan manevra alanı İngiltere'ye göre daha fazlaydı. Nitekim Rusya, Bâbîâlî'ye kanunname hazırlanması bağlamında Sırbistan'dan knez çağrılmasını çok iyi karşıladığını, bu kararın Knez Dolgoruki'nin misyonu ile tamamen uyduğuna, kanunnamenin mutlaka andlaşma ve verilen fermanlar çerçevesinde kalması gerektiğini, İngiltere devletinin bu meseleye karışmasının hukuken mümkün olmadığını, Rusya'nın buna katıyen müsaade etmeyeceğini ve Osmanlı idarecilerinin Sırbistan'da nüfuz tesis etmek için bu konuya girmeye çalışan İngiltere'nin bu siyasetine karşı basiretle hareket etmesi gerektiğini bildirmişti.⁷³

İngiltere Rusya'nın çekincelerini haklı çıkaracak şekilde sadece İstanbul'daki elçisi Ponsoby ile değil Hodges'la da anayasa mücadelesinde aktif şekilde rol almaktaydı. Nitekim Hodges anayasa konusunda Knez Miloş lehine bir karar çıkartılmasına yardımcı olmak amacıyla İstanbul'a gelmiş,⁷⁴ 23 Temmuz'da Bâbîâlî'ye meseleyle ilgili bir takrir vermişti. Bu takrirden Sırbistan ve Osmanlı devletinin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığından, Knez Miloş'un Balkan Hıristiyanları üzerindeki nüfuzundan ve Sırbistan'ın Osmanlı devletinin işine yarayacak yer altı zenginliklerinden bahsediyor ve Sırbistan'daki muhalefetin sanıldığı kadar güçlü olmadığını öne sürüyordu. Hodges, Bâbîâlî'ye kendi menfaati için Rusofil olarak tanımladığı Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa'yı görevden almasını, Rusya ve Avusturya'nın Sırbistan işlerine karışmalarının önlemesini salık veriyordu. Görüşmede Mustafa Reşid Paşa'ya Osmanlı devletinin Belgrad'ı 30-40.000 pound mukabili tahliye etmesi teklifini de yapmış fakat Mustafa Reşid Paşa padişahın bunu kesinlikle kabul etmeyeceğini söylemişti.⁷⁵

1838 yazı Bâbîâlî için yoğun gündemli bir mevsimdi. Bir yandan bu kanunname meselesi ile ilgili çalışmalar yapılmaktayken diğer yandan İngiltere ile önemli bir ticaret andlaşmasının müzakereleri yapılmaktaydı. Nihayet 16 Ağustos'ta bu antlaşma (Baltalimanı) imzalanmıştı. Mustafa Reşid Paşa'nın Londra elçiliğine tayin edilmesi ve 18 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılması üzerine Sırbistan'ın kanunname meselesiyle Hariciye Nazırı Vekili Nuri Mehmed Efendi (Ağustos 1838)⁷⁶ ve İstefanaki Bey meşgul oldular.

⁷² BOA HAT 44898 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

⁷³ BOA HAT 44898 A (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

⁷⁴ BOA HAT 44899 L (25 S 1254 / 20 Mayıs 1838). Hodges Knez Miloş'a kendisi İstanbul'a varıncaya kadar herhangi bir şekilde işe başlamaları için heyete mektup yazdırmıştır. BOA HAT 44899 K (25 S 1254 / 20 Mayıs 1838).

⁷⁵ Gavrilovic, agm., II, s. 335; Pavlowitch, agm. s. 150-151.

⁷⁶ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, IV. Cilt, Haz. N. Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: S. A. Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996. s. 1272.

Sırbistan için hazırlanacak kanunnamenin en can alıcı noktası yazılacak kanunnameye Sovyet'in üyelerinin tayin ve azillerinin nasıl olacağı meselesiydi. Zaten Miloş ile stareşina arasındaki anlaşmazlık konusu da bu noktada düğümleniyordu. 1830 fermanında Sovyet ve üyelerinin azliyle ilgili kısım şu şekildeydi:

“...millet-i mersûme knezliği kendüye [Knez Miloş'a] ve familyasına tahsîs birle knez-i mersûm umûr-ı dâbiliye-yi memleketi taraf-ı Devlet-i 'Aliyyem'den idâre ve bi'l-cümle millet-i mersûmenin mesâlih-i vaki'alarını millet muhtârlarından olan meclîs ma'rifetiyle icrâ eyleyeceğine... meclîs ta'bîr olunan muhtârların nezd-i Devlet-i 'Aliyye'miçe bir gûne cürm ve kabahatları ve kânûn ve kâide-yi memlekete muhâlif hareketleri mübeyyin olmadıkça bilâ-mucîb 'azl ve tebdîl olmamaları...”⁷⁷

Sovyet'in kurulması ve üyelerinin de keyfi bir şekilde azledilemeyecekleri fermanda yer alan açık bir hükümdü. Buna rağmen Bâbüâlî İngiltere'nin teşvikiyle Sovyet üyelerinin azillerinde Knezin söz sahibi olduğu bir kanunname taslağı hazırladı.⁷⁸ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Rusya hukuken meselenin tarafı olduğu için bu taslak Ekim 1838'de Rusya elçiliğine gönderildi ve elçiliğin mütalaası istendi. Gelen cevap yazısında Rus elçisi Butenyef⁷⁹, taslaktaki iyi niyeti ve Sırbistan halkının ihtiyaçlarını gözeten maddeleri takdir ettikten sonra 1830 fermanın en önemli kısmı olan “*muhtârân-ı meclîs-i şûrâ bendi galîba sehven derc ve tesyâr olunmamış*” diyerek Sovyet'in kurulmasının ve üyelerinin Osmanlı devletine veya mevcut kanun ve nizamnamelere karşı bir suçları olmadığı takdirde azledilemeyeceklerinin kanunnameye apaçık bir şekilde kelimesi kelimesine yer almasını talep etti. Butenyef ayrıca Skupştina'nın ve Knez Dogoruki'ye Miloş'un verdiği senetteki hususların kanunnameye yazılmasının münasip olacağını ifade etti ve bir kez daha bu meseleye üçüncü bir tarafın müdahalesine Rusya'nın asla müsaade etmeyeceğini yazdı.⁸⁰ Rus elçisinin itirazlarına karşılık Bâbüâlî eğer Sovyet üyelerinin kayd-ı hayat şartıyla tayinleri söz konusu olursa ülkeyi idare eden knezin iktidarına rakip bir iktidar merkezi doğacağı ve bu durumda ülkede huzur ve asayişin sağlanamayacağı, ayrıca bir kere seçilecek üyelere herhangi bir hata yapılırsa bunun telafisinin mümkün olamayacağı şeklinde cevap verdi. Skupştina'nın kanunnameye yer almasına gelince Osmanlı devleti bu tür bir meclisin Sırbistan'ın durumunu göz önüne

⁷⁷ BOA Y.EE 41 / 139 (Evâhir-i R 1246 / 8-18 Ekim 1830); Belgradi Raşid, *age.*, s. 244; 246.

⁷⁸ Aslında daha 10 Mayıs 1838'te Lord Ponsoby ile Mustafa Reşid Paşa arasında yapılan bir mülakatta diğer konular yanında Sırbistan'ın anayasa meselesi de gündeme gelmiş bu bağlamda Reşid Paşa Rusya'nın arzusunun aksine Bâbüâlî'nin üyelerinin kayd-ı hayat şartıyla tayin edildiği bir Sovyet'in kanunnameye yer almasından yana olmadığını söylemişti: Bkz. Pavlowitch, *agm.*, 148. Taslak içeriği hakkında detaylı bilgi için bkz. Lyuşic, *age.*, s. 174-176.

⁷⁹ Rus hükümeti İstanbul'a Sırp heyetinin gideceğini öğrenir öğrenmez o sırada Rusya'da olan Butenyef'e hemen görev yerine dönmesi konusunda emir vermiş ve elçi de hemen İstanbul'a dönmüştü: Kunibert, *age.*, II. Cilt, s. 215.

⁸⁰ BOA HAT 44928 B (29 Z 1253 / 26 Mart 1838); Ayrıca bkz. Gavrilović, *agm.* II, s.348-349; Pavlowitch, *agm.* s. 157; Lyuşic, *age.*, 177. Rus elçisinin Skupştina'nın kanunnameye yer almasını neden istediği açık bir husus değildir.

arak muvafık olmadığını düşünmekteydi. Bâbiâli'ye göre bu tür meclisler fesat ve nifak çıkaracaklara elverişli ortam sunacağından sakıncalıydı.⁸¹

Bütün tarafların bu meselenin artık halledilmesini arzulamalarının da etkisiyle Aralık başlarında kanunname konusunda nihai karara ulaşıldı: 8 Aralık 1838'de Nuri Efendi ile Butenyef 12 saat süren bir görüşme yaptılar. Bu görüşmede kanunnamede yer alacak hususlar tek tek ele alındı. Kanunnamenin yapısı ortaya çıktı. Yazılan metin en son olarak Osmanlı memurları ve Rus elçisi yanı sıra İstanbul'a gelen Sırp heyetine gösterildikten sonra ferman halinde yayınlanmaya hazır hale getirildi.⁸²

Sırp Knezliği'nin 1869'a kadar hukuki ve idari anlamda temel metni haline gelecek⁸³ söz konusu ferman⁸⁴ Belgrad Kalesi'nde Miloş ve stareşininin hazır bulunduğu vasatta Kurban Bayramının ikinci gününe denk gelen 25 Şubat 1839'da yaklaşık 10.000 kişilik kalabalığa ilan edildi.⁸⁵ Miloş ve stareşina Metropolit nezarinde kanunnameye sadık kalacaklarına dair yemin ettiler.⁸⁶ Kaleden 21 pare top atıldı. Osmanlı askeri tarafından ateş talimi yapıldı ve geçit resmi icra edildi.⁸⁷ Miloş (hiç şüphesiz kendisi hiç memnun olmasa da) Bâbiâli'ye, yapılan kanunnameden dolayı kendisinin ve milletin memnuniyetini belirten ve ülkenin bu kanunname üzere idare edileceğini ve her zaman milletin ve kendisinin Osmanlı devletine muti kalacağını beyan eden mahiyette bir şükran mektubu gönderdi.⁸⁸

Sonuç

Kanunnamede Rusya özellikle knezliğin Obrenoviç ailesine tahsis edilmesinin önüne geçmeye çalışmasına rağmen ferman ve beratlarda açıkça zikredildiği için bunda başarılı olamadı.⁸⁹ Bu önemli konunun dışında üç hususta Bâbiâli, Rusya'nın isteklerini değil kendi siyasetini uyguladı. Bunlardan birincisi yukarıda da zikrettiğimiz üzere Rusya istemiş olmasına rağmen

⁸¹ BOA HAT 44928 C (29 Z 1253 / 26 Mart 1838)

⁸² Gavrilovic, agm. III, s. 553; Yakşiç-Stranyakoviç, *age.*, s. 76; Pavlowitch, agm., s. 160.

⁸³Teorik açıdan böyle olmakla birlikte kanunname fiili açıdan 1861 yılına kadar etkisini sürdürmüş, bu yılda Knez Mihail Obrenoviç yaptığı kanuni düzenlemelerle 1838 Türk Anayasası'nın temel normlarını değiştirmiştir: Bkz. Miodrag Radoyçeviç, "Ustav kneževine Srbije od 1838. Godine (Turski Ustav)" *Politička Revija*, Cilt 24, Sayı 2, 2010, s. 412.

⁸⁴ Fermanın suretleri için bkz. BOA Y.EE 41 / 144; Y.EE 32 / 8., müsveddesi için bkz. BOA HAT 44928 (29 Z 1253 / 26 Mart 1838). Ferman Belgradi Raşid tarafından da neşredilmiştir: Belgradi Raşid, *age.*, s. 253-261.

⁸⁵ Belgradi Raşid, *age.*, s. 134.

⁸⁶ BOA HAT 44911 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839); HAT 44911 A (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

⁸⁷ Belgradi Raşid, *age.*, s. 134.

⁸⁸ BOA HAT 44886 A (14 (26) Kasım 1838); HAT 44886 B (14 (26) Kasım 1838).

⁸⁹ Kanunnamede bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: "...Sırp milletine ihsân-ı şâhânem olan kânûnnâme-yi hümâyûnum mucibince millet-i mezbûrenin baş kneziliği sen ki [Miloş Obrenoviç] mîr-i mümâileyhsin meşhûd olan sadâkat ve istikâmetine mükâfaten mukaddemâ yeddine i'tâ olunan berat-ı âlişânımda münderic olduğu vechile bundan böyle zâtuna ve familyana muhavvel olarak..." BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, *age.*, s. 253. .

Skupština'ya, ikincisi Miloş'un Knez Dolgoruki'ye verdiği senette yer alan dört hususa, üçüncüsü ise 1830 fermanında ifade edilmesine rağmen Bâbîâli İstanbul'da bir Sırp temsilciliğinin açılmasına dair bir hükme kanunnameye yer verilmemiş olmasıdır.⁹⁰

Bu anayasa ilanı sürecinde taraflar arasında en önemli konu olan Sovyet ve üyelerinin durumu meselesine gelince, burada kazanan taraflar Miloş'a muhalefet eden stareşina ve Rusya oldu. Kanunnameyle birlikte Sovyet açık şekilde knezle iktidarı paylaşan bir odak haline geldi. Sovyet tarafından kabul ve tasdik edilmeyen hiçbir düzenlemenin icra edilemeyeceğinin kanuna açık bir şekilde yazılması⁹¹ özellikle önemlidir. Öte taraftan Sovyet üyelerinin 1830 fermanında ifade edildiği üzere sebepsiz yere azledilemeyecekleri kanunnameye girdi.⁹² Sovyet üyelerinin azledilemeyecek olması hükmü hiç şüphesiz Rusya'nın Bâbîâli nezdinde ağırlığını koymasının bir sonucudur.⁹³ Çünkü Bâbîâli'nin asıl istediği üyelerinin İstanbul tarafından azledilebileceği bir hükmü kanunnameye koymaktı. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere 1830 fermanın açık hükmü buna engeldi.

Bütün bunlara rağmen Bâbîâli'yi kesinlikle kazananlar tarafına yazmak gerekir. İmparatorluğun 1830'lar sonuna doğru içinde bulunduğu çok nazik duruma rağmen Osmanlı devleti bu anayasa tartışmalarından kendisi için azami faydayı sağlamayı başarmıştır. Her şeyden önce uzun bir müddetten beri ağırlığının sembolik bir düzeye indiği Sırbistan'da yeniden bir siyasi aktör olma vasfını kazanmıştır. Sadece “anayasanın” bir kanunname formunda neşredilmesi dahi bunun güçlü bir delili olmaya yeter. Zaten kanunnamenin Sırpçalarca “Türk Anayasası” olarak adlandırılması da yine bu vasfın bir tür tescili olarak değerlendirilmelidir. Vasa Çubriloviç, bu anayasa ile birlikte Bâbîâli'nin Sırbistan'ın iç işlerine karışma hakkını elde ettiğini ve kendisinin vassali olan knezlik üzerinde çok önemli bir nüfuza sahip olduğunu yazar.⁹⁴

Meselenin İstanbul safhasında Rusya ve İngiltere kadar etkin olmamışsa da nihayetinde kendi çıkarlarına muvafık bir sonuç ortaya çıktığı için kazananlar tarafına Avusturya'ya da eklemek icap eder.

⁹⁰ Yakşiç-Stranyakoviç, *age.*, s. 76-77.

⁹¹ “...Hiçbir nizâm vaz'ı ve bir teklif-i cedidin tarhı meclis-i şûrâ-yı memleket tarafından evvel emirde kabûl ve tasdik olunmadıkça icrâ kılınmamak...” BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, *age.*, s. 254.

⁹² “... meclis-i şûrâya duhûlleri câ'iz görülmek ve on yedi neferden 'ibâret â'zâsı meclis-i şûrânın nezd-i Devlet-i 'Aliyyemde bir gûne cürüm ve kabahatleri ve kânûn ve kâ'ide-yi memlekete muhâlif hareketleri mütebeyyin olmadıkça bilâ-mücib 'azl ve tebdil olunmamak...”. BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, *age.*, s. 255. Prodanoviç'e göre bu şekilde göre mutlakiyetin yerini oligarşik düzen almıştır: Prodanoviç, *Istoriya političkih Stranka i Struja u Srbiji*, s. 87. Çubriloviç de (*age.*, s. 144) oligarşi değerlendirmesini yapar.

⁹³ Peterburg'da çıkan bir gazetede bu kanunname meselesinin Rus Elçisi Butenyef'in inisiyatifi ile Sırp milletinin lehine çözüldüğü ve bu kanunnamenin aynı zamanda İstanbul'da Rus diplomasinin nüfuzunun artmasına ve İngiliz diplomasinin nüfuzunun azalmasına bir kanıt olduğu ifade edilmiştir. BOA HAT 47373 P (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

⁹⁴ Çubriloviç, *age.*, s. 145.

Son olarak bu kanunnamenin kazananı hiç şüphesiz Sırlar olmuştur. Her ne kadar çağdaş yönetimin kurulması ve demokrasiye geçiş açısından Sovyet'ten çok daha mühim olan Skupştina kanunnamede yer almamış ve Miloş'un despotik iktidarı demokratik değil oligarşik bir yapı tarafından sınırlanmış olsa da 19. Yüzyılın ortasında yazılı kanuna dayalı yönetim sistemine geçiş Sırların bu alandaki tarihi birikimine çok ciddi katkı yapmıştır.⁹⁵ Bu bağlamda angaryanın hukuken de olsa kaldırılması,⁹⁶ can, mal, ırz ve dini inanışın garanti altına alınması, yargılama yapılmaksızın hiçbir cezanın verilememesi,⁹⁷ verilen hükme bir üst mahkemede temyiz hakkı, müsaderenin yasaklanması ve cezanın şahsiliği prensibinin konulması,⁹⁸ gibi önemli hususlar zikredilebilir.

Kaybedenlere gelince, kendisinin ve neslinin baş knezliği kanunnamede yer alsa da iktidarı fiilen Sovyet'le paylaşacak olması 1815'ten beri ülkede iktidarı sınırsız bir şekilde kullanan Knez Miloş'a ağır bir darbe olmuştur. Nitekim Knez Miloş çıkan kanunname kendi çıkarlarına uymadığı için bir şekilde halkı tahrik edip kanunnameyi iptal yolunu denemiş fakat kanunname stareşininin arzusunu büyük oranda karşıladığı için bunda muvaffak olamamıştır.⁹⁹ Miloş, Bâbîâli nezdinde kanunnameyi değiştirmeyi ve bu amaçla İstanbul'a gitmeyi de düşünmüş ama bu düşüncesini kuvveden fiile geçirmemiştir.¹⁰⁰ Kısa bir süre sonra da (13 Haziran 1839) oğlu Milan lehine ülkenin yönetiminden çekilmek zorunda kalmıştır. Milan Temmuz'da ölünce yerine Miloş'un küçük oğlu Mihail geçmiş ama onun idaresi de 1842'de sona ermiştir. Bu tarihten sonra 1858'e kadar Obrenoviçler hanedanının yönetimine Sırbistan'da uzun bir ara verilecek

⁹⁵ Bu bağlamdaki değerlendirmeler için Yovanoviç, agm., s.18-19; Dostyan, "Serbskoe Knyazestvo", s. 140. Türk Anayasası Sırp tarihçi ve entelektüelleri tarafından birbirinden farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur: Svetozar Markoviç, dahili hürriyete vurulmuş ölümcül bir darbe olarak değerlendirmiştir. Miodrag Yoviçić ve Slobodan Yovanoviç, anayasanın Sırbistan'ın vassal statüsünü pekiştirdiğini savunmuşlardır. Radoş Lyuşić, anayasanın Miloş'un mutlak rejimini kırmak suretiyle Sırbistan'da siyasi hayatın demokratikleşmesine önemli rol oynadığını düşünmektedir. Mihailo Popoviç, anayasanın berrak olmayan yapısından dolayı hem iç hem de dış siyaset bağlamında bir çatışma kaynağı olduğunu öne sürmüştür: Bkz. Radoyçeviç, agm., s. 422.

⁹⁶ "...her bir angarya Sırlı memleketinde memnû' olup ve bir Sırlıya angarya teklîfi câ'iz olmamak..." BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, age., s. 258

⁹⁷ "...Sırp memleketinin sâye-yi 'adâlet-vâye-yi saltanat-ı seniyyemde mustazill olan re'âyâsının muhâfaza-yı nefis ve mal ve 'ırz ve dîniyyeleri matlûb-ı katî-yi şâhânem ve hiçbir ferdin hukûk-ı beldesinden bilâ-muhâkeme mahrûmiyyeti veyahud tekdîr ve rîhtesi hilâf-ı rızâ-yı pâdişâhânem olmadığına mebnî..." BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, age., s. 256.

⁹⁸ "...hiçbir takdîrde müsâdere kaziyyesi câ'iz görülmemek ve töhmet ve cünhası için evlâd ve akrabası mes'ûl ve mu'âteb olmamak..." BOA Y.EE 41 / 144; Belgradi Raşid, age., s. 257.

⁹⁹ BOA HAT 44903 B (29 Z 1254 / 15 Mart 1893). Knez Miloş, Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa'ya bin kese karşılığı kanunnamenin hiç olmazsa Sırpça tercümesinin kendi arzusuna uygun şekilde yapılmasına izin vermesini teklif etmiş, fakat Paşa böyle bir durumda Kanunname'nin sıhhatinin bozulacağını ve bunun ileride Osmanlı devletine sıkıntı yaratacağını söyleyerek bu teklifi ret etmiştir. Bkz. Belgradi Raşid, age., s. 134.

¹⁰⁰ Yakşiç-Stranyakoviç, age., s.78. Rusya'ya gitmek ve Çar Nikola nezdinde girişimde bulunmak istediği şeklinde görüş de vardır: Prodanoviç, Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju, s. 98.

ve stareşinanın önderliğinde Anayasa Savunucuları Rejimi (1842-1858) kurulacaktır.

İngiltere Sırbistan'daki anayasa meselesini lokal ve ikincil önemi haiz bir mesele olarak görmüştür. Nitekim Lord Palmerston İngiltere'nin sadece Sırbistan hesabına Rusya'yla bir savaşa giremeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Miloş'un yanında duran İngiltere umduğunu bulamadığı gibi Sırbistan politikası Rusya'yı harekete geçirmiş ve Rusya'nın Sırbistan'daki nüfuzunu konsolide etmesine yol açmıştır. İngiltere'nin Hodges vasıtasıyla Sırbistan'ın iç işlerine karışması ve Knezi desteklemesi Sırbistan'da İngiltere'nin halkın özgürlüklerine karşı bir güç olduğu imajını doğurmuştur. Metternich'in de İngiltere'nin Viyana'daki maslahatgüzarıyla yaptığı bir görüşmede ifade ettiği üzere güçlü liberal bir geleneğe sahip İngiltere'nin Miloş'un despotik idaresini desteklemesi büyük bir çelişki olmuştur.¹⁰¹

Kaynaklar

Arşiv vesikaları

Yayınlanmamış Kaynaklar

Hatt-ı Hümayun Tasnifi: Vesika numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Yıldız Esas Evrakı: 32 / 8; 41 /139; 41 / 144.

Yayınlanmış Kaynaklar

MAHMUD MESUD PAŞA (haz.) (2008) *Muâbedât Mecmûası*, Cilt IV, Tıpkıbasım, TTK, Ankara.

ERİM Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, TTK, Ankara.

Tetkik eserler

AHMED LÜTFİ EFENDİ (1999) *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, Cilt V, Yeni Yazıya Aktaran, Y. Demirel, YKY, İstanbul.

ALTUNDAĞ Şinasi (1988) *Kavalah Mehmed Ali Paşa İsyamı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*, TTK, Ankara.

ASLANTAŞ Selim (2012) 1829 Edirne Andlaşması'ndaki Tazminatlar Meselesi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 17, s. 45-64.

ASLANTAŞ Selim (2013) The Russian Influence on the Ottoman Empire in the Context of the Expansion of Serbian Autonomy According to the Ottoman Archival Documents (1829-1833), *Power and Influence in South-Eastern Europe 16-19th Century*, Ed. M. Baramova, P. Mitev, I. Parvev, V. Racheva, Münster, LIT Verlag, s. 361-366.

BAKER R. L.-Viscount Palmerston (1928) "Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi", *The English Historical Review*, Cilt 43, Sayı 169, s. 83-89

BELGRADİ RAŞİD (2011) *Vaka-ı Hayretnüma (1802-1849)*, Haz. Nurbanu Doğan, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁰¹ Gavrilovic, agm., III, s. 558-560.

- BOLSOVER G. H. (1934) Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839), *The Slavonic and East European Review*, Cilt 13, Sayı 37, s. 98-118.
- ÇUBRİLOVIĆ Vasa (1958) *Istorija političke Misli u Srbiji XIX Veka [19. Yüzyılda Sırbistan'da SİYasi Düşüncenin Tarihi]*, Belgrad, Prosveta.
- DOSTYAN Irina S. (1966) K Voprosu ob anglo-russkom Soperničestve v Serbskom Knjažestve v 30-e Gody XIX v, [19. Yüzyılın 30'lu Yıllarında Sırp Knezliği'nde İngiliz-Rus Rekabeti Üzerine] *Sovetskoe slavyanovedenie*, Sayı 6, s. 17-30.
- DOSTYAN Irina S. (1990) Serbskoe Knyazestvo [Sırp Knezliği], *Medjunarodnie Otnošenija na Balkanah 1830-1856 [Balkanlar'da Uluslararası İlişkiler 1830-1856]* içinde Ed. V. N. Vinogradov, Moskova, Nauka, s. 132-147.
- EVANS Ifor L. (1924) *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GAVRILOVIĆ Mihail (1912) *Knež Miloš Obrenović, III, Davidović*, Belgrad.
- GAVRILOVIĆ Michael (1922) The Early Diplomatic Relations of Great Britain and Serbia I, *The Slavonic Review*, Cilt 1, Sayı 1, s. 86-109.
- GAVRILOVIĆ Michael (1922) The Early Diplomatic Relations of Great Britain and Serbia II, *The Slavonic Review*, Cilt 1, Sayı 2, s. 333-351.
- GAVRILOVIĆ Michael (1923) The Early Diplomatic Relations of Great Britain and Serbia III, *The Slavonic Review*, Cilt 1, Sayı 3, s. 552-560.
- GOPÇEVIĆ Spiridion (1916) *Russland und Serbien 1804-1915 nach Urkunden der Geheimarchive von Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, Hugo Schmidt Verlag, Münih.
- JELAVICH Barbara (2004) *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge University Press.
- JELAVICH Barbara (2004) *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge University Press.
- KUNIBERT Bartolomeo (1988) (Fransızca ilk baskı 1855: *Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'a 1850*, Sırpça tercüme 1901) *Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića (1804-1850)*, Cilt I-II, Çev. M. Vestić, Prosveta, Belgrad.
- LOPIČIĆ Corce (2007) Pregled konzularnih Odnosa Srbije 1804-1918 [Sırbistan'ın Konsolosluk İlişkilerine Bakış 1804-1918], *Branik*, Cilt 119, Sayı 1-2, s. 183-202.
- LYUŞIĆ Radoş (1986) *Kneževina Srbija (1830-1839)[Sırp Knezliği (1830-1839)]*, SANU, Belgrad.
- MEHMED SÜREYYA (1996) *Sicill-i Osmanî*, Cilt IV, Haz. N. Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran. S. A. Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- MIJATOVIĆ Elodie L. (1872) *The History of Modern Serbia*, Londra.
- ÖZKAN Ayşe (2011) *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat, İstanbul.
- PAVLOWITCH Stevan K. (1959) British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838, *The Slavonic and East European Review*, Cilt 38, Sayı 90, s. 146-165.
- POPOV Nil (1870) *Srbija i Rusija [Sırbistan ve Rusya]*, Cilt I, Državna Štamparija, Belgrad.
- PRODANOVIĆ Yasa (1930) *Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju [Sırbistan'da Anayasal Gelişme ve Anayasa Mücadeleleri]*, Geca Kon, Belgrad.

- PRODANOVIĆ Yasa (1947) *Istorija političkih Stranka i Struja u Srbiji [Srbistan'da Siyasi Partiler ve Akımların Tarihi]*, Prosveta, Belgrad.
- RADOYÇEVIĆ Miodrag (2010) *Ustav kneževine Srbije od 1838. Godine (Turski Ustav) [1838 Sırp Knezliği Anayasası (Türk Anayasası)]*, *Politička Revija*, Cilt 24, Sayı 2, s. 411-426
- RANKE Leopold von (1853) *The History of Servia and Servian Revolution with a Sketch of the Insurrection in Bosnia*, Çev. A. Kerr, Henry G. Bohn, Londra.
- RODKEY Frederick S. (1935) *Conversations on Anglo-Russian Relations in 1838*, *The English Historical Review*, Cilt 50, Sayı 197, s. 120-123.
- STOYANÇEVIĆ Vladimir (1966) *Miloš Obrenović i Njegovo Doba [Miloş Obrenović ve Zamanı]*, Prosveta, Belgrad.
- TKALAC, E. Imbro von (1858) *Staatsrecht des Fürstenthums Serbien*, Breitkopf und Haertel, Leipzig.
- YAKŞIÇ Grugur -Dragoslav Stranyakoviç (1935) *Srbija od 1813 do 1858 Godine [1813'ten 1858'e Srbistan]*, Geca Kon, Belgrad.
- YANKOVIĆ Dragoslav (1951) *O političkim Strankama u Srbiji XIX Veka [19. Yüzyılda Srbistan'da Siyasi Partiler Üzerine]*, Prosveta, Belgrad.
- YANKOVIĆ Dragoslav (1960) *Istorija Države i Prava Srbije XIX Veka [19. Yüzyıl Srbistan'da Devlet ve Hukuk Tarihi]*, Naučna Knjiga, Belgrad.
- YOVANOVIĆ Slobodan (1908) *Naše ustavno Pitanje u XIX Veku [19. Yüzyılda Anayasa Meselemiz]* *Političke i pravne Rasprave [Siyaset ve Hukuk Tartışmaları]* içinde, Belgrad, Geca Kon, s. 1-69.

An Assesment on the Definiton of Publicity in Ottoman Context

Işıl UÇMAN ALTINIŞIK / M. Burak ALTINIŞIK

Bahçeşehir Üniversitesi

UÇMAN ALTINIŞIK, Işıl, ALTINIŞIK, M. Burak, An assesment on the definition of publicity in Ottoman Context. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 29-42.

By the end of the 19th century, the transformation of Ottoman spatio-temporal practices and built environment were the evident phenomena. Administrative buildings, military compounds, schools and factories are the formal and pivotal artifacts of the new modern built environment, which are generally regarded as the first and foremost spatial organizations of modern urban life inculcating universal time which is locally named as “*alafranga saat*”. Although having remarkable effects on the transformation of the Ottoman spatio-temporal culture, to regard them as core institutional urban fragments seems to be problematical.

This paper does not offer a historical overview of the transformation of modern spatio-temporal built environment in the Ottoman context, nor its historiography; rather, it offers to work on the socio-cultural meanings attributed to these practices forming the urban developments in the 19th century. In this aspect, archival documents in the Prime Ministry Ottoman Archives and the periodical texts concerning the issue and the context such as Ahmet Mithat Efendi’s *Avrupa Âdâbı Muâşeret-i yahut Alafranga* (European Manners or the European Style) in 1884, Hasan Hamid’s, “Şems-i Tarih-Zevâl-i Saat (Dissolution of Time)” published in the *Mülkiye* magazine in 1909, Ahmet Samim’s “Vaktimizi Bilelim! (Let us Know Our Time!)” in *Sada-yı Millet* magazine in 1910, Basiretçi Ali Efendi’s *Şehir Mektupları* (City Mails) published in the journal *Basiret* between 1866-1908 and Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’s *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (Istanbul Life in Old Times) in the early 1920s are referred to as the primary sources.

The intention is to demonstrate the direct relation of changing conceptions and practices of publicity with sophistications that can be traced back from the 19th century and complicated, multiple and rapid formations after the 19th century. The transforming conception of publicity together with new practices of space-time within the leaping shift from pre-modern sophistications to extensive formations of the modern will be adressed as the nexus of Ottoman socialization practices.

Keywords: Late Ottoman, Istanbul, modernity, transformation, publicity, space-time.

UÇMAN ALTINIŞIK, Işıl, ALTINIŞIK, M. Burak, Osmanlı Bağlamında

Kamusallığın Tanımı Üzerine Bir Değerlendirme. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 29-42.

Ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Osmanlı bağlamında zaman-mekân pratikleri ve yapıları çevrenin dönüşümü somut bir olgudur. Söz konusu yeni modern yapıları çevrenin ön saflarına yerleşen idari yapılar, kışlalar, okullar ve fabrikalar, yerel bağlamda genellikle alafranga saat olarak nitelendirilen evrensel saat uygulamasını da telkin ettiklerinden, modern hayatın kuruluşları olarak değerlendirilir. Osmanlı zaman-mekân kültürünün dönüşümünde yadsınamayacak etkileri olsa da, söz konusu yapıları merkezci kurumsal kent parçaları olarak değerlendirmek sorunsallaştırılması gereken bir konudur.

Bu öngörü ile çalışma, modern zaman-mekânsal yapıları çevrenin dönüşümüne yönelik tasviri bir anlatı önermek yerine ondokuzuncu yüzyıldaki kentsel gelişmelere ilişkin pratiklere atfedilen sosyokültürel anlamları değerlendirmeyi amaçlar. Bu bağlamda, irdelenecek konuya ilişkin İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin 1884 tarihli *Avrupa Âdâbı Muâşeretü yahut Alafranga*, Hasan Hamid'in 1909 tarihli *Mülkiye* dergisinde yayımlanan "Şems-i Tarih-Zevâl-i Saat", Ahmet Samim'in 1910 tarihli *Sada-yı Millet* dergisinde yayımlanan "*Vaktimizi Bilelim?*", Basiretçi Ali Efendi'nin 1866-1908 tarihleri arasında Basiret Gazatesine yazdığı *Şehir Mektupları* ve Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in 1920'lerin başlarına ait *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* başta olmak üzere çeşitli dönem metinleri çalışmanın birincil kaynaklarını oluşturur.

Makale boyunca 19. yy'dan geriye doğru uzanıldığında kamusal hayata ilişkin gözlemlenecek sofistikasyonlar ile 19. yy'dan itibaren söz konusu olan kompleks, çoklu ve süratli oluşumların, Osmanlı'da değişen kamusal kavrayışı ve uygulamaları ile olan doğrudan ilişkisi ortaya koyulmuştur. Denilebilir ki; modern öncesi dünyanın sofistikasyonundan modern olanın kompleksitesine sıçramalı yayılan bu oluşumlarda yeni zaman-mekân uygulamaları ile birlikte dönüşen kamusal kavrayışı, Osmanlı'da gözlemlenecek toplumsallaşma biçimlerini yeniden organize eden bir bağ unsur olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, İstanbul, modernite, dönüşüm, kamusal, zaman-mekân.

Introduction

According to Lewis Mumford, in his *Technics and Civilization*¹, the key machine of the industrial age was not the steam engine but the clock due to the profound changes in the conceptualization of time and space. Similarly, Werner Sombart claims that the measurement of time stands as a symbol for the processes of modernization and rationalization.² Yet, as put by Uğur Tanyeli, these hypotheses seem valid only for the western world and cannot be directly

¹ Lewis Mumford, *Technics And Civilization*, Brace and Company, New York, 1934, pp.12-18.

² Gerhard Dohrn-van Rossum, *History of the Hour: Clocks and Modern Temporal Orders*, Trans. Thomas Dunlap, The University of Chicago Press, Chicago, 1996, p.13.

applied to the Islamic realm and in particular to the Ottoman case.³ Tanyeli argues that the social construction of time in the Islamic realm resisted the dissolution of space-time unity via the mechanical construction of time.

In the context of Ottoman-Turkish modern processes and in terms of publicity and conception of space-time what is in question is the generation of a modern conception of space-time as a proposal of alienation to nature and a rupture from natural rhythms due to the erosion of the rhythmic relationality established between every day practices and the repetition of temporal phenomena determined by the empirical observation of nature.⁴ Temporal patterns were regulated by various Islamic or distinctly Ottoman Institutions such as the daily prayer cycle, the imperial codes (*kanunnames*), endowment deeds (*vakfiyes*) of institutions such as public kitchens (*imarets*), *hammams*, and *hans*, and of learning institutions such as *mekteps* and *medreses*.⁵ *Muvakkits*, were employed in Ottoman mosques since the early days of Ottoman Empire and beginning from the 15th century, many of them served in single-room buildings known as *muvaakkithanes* (*muvaakkit* houses), which were constructed within the vicinity of the larger mosques.⁶ Other than determining prayer times and informing the *muezzin*, the *muvaakkits* also issued tables, known as *imsakiye*, which specified the times of breaking fast during the month of Ramadan. The *muvaakkits* throughout the Ottoman Empire operated under the authority of the *müneccimbaşı* (chief astrologer) of the imperial court.⁷ The pre-modern temporal patterns was thus not only “in synchrony with the heavens”, as put by David King, but also with the more easily identifiable political power structures on earth.⁸

19th century is an intercultural era in which the local conditions were starting to erode. International norms and measures became a topic to which every practice that can accrue to mind would inevitably be associated with. New techno-cultural and socio-cultural developments of the era, especially as in the second half, brought forward a new spatio-temporal organization and publicity

³ Tanyeli Uğur, “The Emergence of Modern Time Consciousness in the Islamic World and the Problematics of Spatial Perception”, *Anytime*, 1999, Ed. Cynthia Davidson, MIT Press, Cambridge, pp.159-167.

⁴ Işıl Uçman Altınışik, *Osmanlı'da Zaman Mekân Kavramının Değişimi ve Mimarlık*, Yıldız Technical University Graduate School of Natural and Applied Sciences, unpublished doctorate thesis, İstanbul, 2012, pp.11-70.

⁵ Avner Wishnitzer, *The Transformation Of Ottoman Temporal Culture During The Long Nineteenth Century*, Tel Aviv University The Graduate School of Historical Studies, unpublished doctorate thesis, Tel Aviv, 2009, pp. 33-34.

⁶ Salim Aydüz, “İstanbul'da Zamanın Nabzını Tutan Mekanlar: Muvakkithaneler”, *İstanbul*, Sayı 51, İstanbul, 2004, pp.92-97.

⁷ Salim Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, İstanbul University Graduate School of Social Sciences, unpublished master thesis, İstanbul, 1993.

⁸ David A. King, *In Synchrony with the Heavens: Studies in Astronomical Timekeeping and Instrumentation in Medieval Islamic Civilization (studies I-IX)*, Brill Press, Leiden, 2004.

within the interaction between new communication, transportation, and illumination techniques that would also link the Ottoman cultural world in the context of Istanbul and the world conjuncture. This new sociality, which is a topic of modernity, dragged a lot of elements present in the spatio-temporal conception and its practices into alteration.⁹ The Hijri-Lunar Calendar¹⁰, *Alaturka Saat*¹¹ and the inception of the eroding of the day and night limit, are vital facts through which the change can be observed. The Ottoman administration underwent a major reform process, unprecedented in scope and its consequences. The Ottoman scribal service evolved into an elaborate bureaucratic system, which facilitated previously unseen levels of centralization and surveillance.¹² This process entailed a parallel elaboration, rationalization and centralization of space-time organization within the administrative systems such as military and education.¹³ Even in the early stages of the 20th century, these issues had been effective in the association of modernity and the public life in Istanbul. For example, Hasan Hamid, in his article titled “Şems-i Tarih-Zevâl-i Saat” that was published in the *Mülkiye* magazine in 1909, puts the necessity of excelling to the universal calendar and the clock applications onto the axis of public welfare, for the public life to gain functionality in the global network and scale:

“One of our affairs that needs to be reformed is our calendar and clock. Between folks, learning three dates is necessary; the lunar calendar, to know the days and religious festivals; the fiscal and the *Rumi*, for transactions, internal affairs, and official accounts; the Frankish (European), for liaisons with a foreigner; sometimes noting down one or sometimes noting down the two side by side; during a conversation when a date is mentioned, comprehending which one of these dates are being spoken or when not comprehended, just asking is required... On the other hand, by establishing good will, we will be able to benefit from the treasures and skills of Europe and America. By keeping always in touch with them, we will take in whatever is beneficial for us. To keep a good will and to keep in touch with this civilized west necessitates common grounds.¹⁴”

⁹ Uçman Altınışık, *ibid*, pp.70-113; Wishnitzer, *ibid*.

¹⁰ A. Necati Akgür, “Takvim”, TDV, *İslam Ansiklopedisi*, Vol. 39, İstanbul, pp.487-490; Bekir Cantemir, *The Changing Conception of Time: Calendar and Clock From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey*, Boğaziçi University The Atatürk Institute for Modern Turkish History, unpublished master thesis, İstanbul, 2004, pp.55-57.

¹¹ Also known as *gurbî* (literally, ‘of or relating to the sunset’) time or *alaturka* (a Turkishized version of ‘a la Turca’) time; Ekmelettin İhsanoğlu ve Feza Günergun, “Osmanlı Türkiyesi’nde Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş”, *X. Ulusal Astronomi Kongresi, İstanbul, 1996*, pp.434-436.

¹² Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980.

¹³ Safiye Kırancılar, “Uluslar Arası Saatin Kabul Edilmesi ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 15, İstanbul, 2006, pp. 65-73.

¹⁴ Hasan Hamid, “Şems-i Tarih-Zeval-i Saat”, *Mülkiye*, Sayı 2, 1909, p.11.

Hamid's statements not only shed light on the universal values that become problematic in the formation of a modern spatio-temporal awareness but also provide an account on the modern procedures that take place at the start of the century. In this course, where social life and everyday practices are being reorganized, locality is not much "beneficial" anymore. The axis of benefits that Hamid defines is to take part in the global network of relationships. In the same article, he explains the plausible way of doing so as to nestle in a common language. The calendar and time are stated as the requisites of such language. The spatio-temporal relations to be associated with the facts that are Ottoman projections for the modern urban and public life of an intercultural new world can be followed further in Hamid's statements:

"Ferries, railway trains, telegraphs and recently telephones that connect the east and west to one another, needless to say, commence their motion from the departure point on a different calendar and a different style of hour reach the destination at a different day, say for example, arriving before its departure, announcing such an arrival would not only be weird, puzzling, unnatural but also impossible. If a train departing from Paris according to the European noon clock and reaching our borders would intend to move along with the Ottoman style clock, it would be forced to halt for short or long durations and if we assume the trains in our homeland to move by the *gurubî* clock (reset at evening time) and the train from Europe moves by the European noon clock, this will lead to lots of accidents.¹⁵"

Having similar concerns, Ahmet Samim plainly discloses the "hour crisis" prevailing in the everyday life at the beginning of the 20th century in his article entitled "Let us Know Our Time!" published in the journal *Sada-yı Millet* dated 21 May 1910. Samim dwells on the topic right after a chart titled "Yevmi (daily) Calendar" (figure 1) that shows prayer times of that very day:

<i>Tulu'-ı evkât</i> [sunrise] hour: 11: minute: 43	<i>İmsâk</i> (fasting) hour: 10 minute 00 [tomorrow]
<i>Zubr</i> [noon] hour: 6 minute: 00	
<i>Asr-ı Evvel</i> [afternoon] hour: 9 minute: 26	
<i>İşâ-I Evvel</i> [evening] hour 1 minute: 31	

Figure 1. Prayer times given in Turkish clock in Ahmet Samim's "Let us Know Our Time!"

"Let us know our time!"

¹⁵ Hamid, *ibid*, p.12.

I do not want to elaborate extensively on gürûbî clocks that definitely differ a couple of minutes every day and hence out of order at every instant as there is no one who does not know how erroneous and irregular gürûbî clocks are that we use as Turkish clock. As it is definite for the competent of science (erbâb-ı fen), the horizontal progression (ufk-ı satbından müritü) of the sun does not happen at the same minute every day. Therefore, devices adjusted on such basis are vulnerable to corruption.

Hence, it is futile to mention of our clocks that necessitate repair every year and renewal after several repairs and elucidate further on how we are caught in extortion by European factories because of this. Yet, it is difficult or even impractical to schedule the state affairs, especially, the means of transport (vesâit-i nakliye) or to organize our working hours by somewhat varying measure of an everlasting change¹⁶

The demand for precision in the above statements accounting for the title “Let us Know Our Time!” concretizes the change experienced in space-time conceptualization. The demand is on ambiguity that is constitutive in the *gürûbî*¹⁷ time system in relation with the temporal space-time conceptualization, which had become a solid problem at the very beginning of the century.

The scope of the problem formulated by Samim as “organizing work hours and scheduling state affairs, especially, the means of transport”¹⁸ is a space-time appearance that cannot be observed before the second half of the nineteenth century. Such space-time formation is a production of everyday life that conforms to a set of new practices regarding the customization of daily agenda to catch an appointment or to go to work that is planned according to boat, train or tramway timetables at an urban scale operation. Change is so apparent and effective that it is frequently addressed in literary texts of the period. The opening of the Ottoman to a new intercultural world evolves into new images within the focus of changing space-time conceptualization and experience, especially in the novels. In this sense, almost a century of literary process starting from Ahmet Mithat in the second half of the nineteenth century and extending to Ahmet Hamdi Tanpınar in the second half of the twentieth century is significant.

As can be traced in the statements above, the new communication, transportation, illumination techniques that the Ottoman cultural world becomes associated with bring on a new modern spatio-temporal organization and experience in the context of Istanbul, especially in the second half of the 19th century. The physical environment encountered when getting off at Sirkeci Train Station from the Orient Express that had been boarded on from a city in Europe or, when crossing from Üsküdar to Eminönü to run some errands in Bankalar Street or, when making it on time to the rivet-work class in *Tersane-i*

¹⁶ Ahmet Samim, “Vaktimizi Bilelim”, *Sada-ı Millet*, No:111, 1910, p.1.

¹⁷ Also known as *alaturka* (a Turkishized version of ‘a la Turca’) time. İhsanoğlu and Günergun, *ibid*, pp.159-160.

¹⁸ Samim, *ibid*, p.3.

Amire (the Grand Shipyard) factory¹⁹ or, when going on a tram to Taksim after taking the funicular from Karaköy to Beyoğlu to eat and drink something while watching the everyday life just to take the edge off in a café and the spatio-temporal states associated with such environment are radically different than the one before 19th century. Notwithstanding some delay, Istanbul was able to acquire all the innovations symbolizing cultural progress and the institutions of prestige in the same century. As factors alienating man from a natural spatial experience and compelling a shift in the perception, the increase in accessibility and in the speed of transportation compresses space, thus, shrinking the world. The technologies that diminish the magnitude of distance bring along the transformations in the perception of space.²⁰ It can be said that particular content is in formation for the new spatio-temporal facilities of public life in the Ottoman context.²¹ In this historical and cultural setting, depiction of daytime and dependency on the sun to schedule work shifted in content and uninterruptedly divisible time and hours together with day and night comes into action.²² Hence, a modern time-space and a new publicity conceptualization gained visibility as working and recreational life drew away from the neighborhoods; public transport applications (tram, train, ferry timetables and sounds) emerged at the city scale and popular culture items (printed daily newspapers and magazines, promotional posters, booklets and photographs) differed.

New Publicity, Visibility and the Street

To discuss the changing sociality in the Ottoman-Turkey transformation process, public space and the change in public space ought to be defined. Tanyeli, rather than referring to the public and the private in the Ottoman context, highlights the necessity of discussing a very complex pattern actualized in the gradual diminishment of intimacy from the interior to the outdoors, towards a more generic use.²³ In this sense, it is important to assess the novel

¹⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı, BOA, A.} MKT.MHM., 413/8, 20.Ra.1285/11.07.1868.*

²⁰ Günkut Akın, “20. Yüzyıl Başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma”, *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul’a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2010, pp.20-21.

²¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Haricîye Nezâreti Tercüme Odası, BOA HR.TO, No:492 /43 (30.08.1865); Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası, BOA BEO, No:1223/91707, 25 C 1316 (10.11.1889); Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî, BOA MF.MKT, No:429/22, 08 Ş 1316 (22.12.1898); BOA BEO, No:1280/95937, 01 Za 1316 (13.03.1899).*

²² Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1996, p.17; Uğur Tanyeli, “The Emergence of Modern Time Consciousness in the Islamic World and the Problematics of Spatial Perception”, *Anytime*, MIT Press, Cambridge 1999, pp.162-163.

²³ Uğur Tanyeli, *Türkiye’nin Görsellik Tarihi’ne Giriş*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul, 2010, p.48. Tanyeli reverses Yerasimos’ categorization of streets in the Ottoman/Islamic city. Noting the neighborhood as not traversable on one’s free will, Yerasimos denotes a degradation that moves from a common scale that dwells in the market, the monumental mosque or the city gate to the domicile scale as the most private space via the larger street, the smaller street and the *cul-de-sac*.

sociality and urbanity becoming within the modern processes in the Ottoman world beyond quantitative analysis that is often discussed with reference to diversity of building typologies. Although, indicators in the context of modernity without any doubt, the building types, which can be exemplified quickly, as administrative buildings, military compounds, schools and factories are not sufficient on their own to discuss modern public space. Due to their content, whether located in the periphery, and thus, having an indirect relation with the city, or notwithstanding their location in the city, these building types can be defined as installations rather than generators and their capacity to produce qualitative situations rather than quantitative states and spatio-temporal relations are the topics of the urban and the publicity.

Spatio-temporal conception and practices in transformation act as regulators in public works and reshape the urban context. For example, Istanbul had become traversable as never before in the second half of the 19th century. In previous centuries, urban mobility, in the sense of moving from place to another in the city, was an issue that only a distinct group could utilize with extremely limited facilities²⁴. Therefore, it is obvious that the visibility issue, which determines public life in the Ottoman world before the 19th century, is problematical in itself. Therefore, in order to address the issue of public life, it is important to remind that public is something negotiated as an interaction in a socio-cultural milieu that is determined within the scales of house and neighborhood. Hence, accompanied by issues of visibility and moving from one place to another, the street itself is the spatio-temporal setting in which public life emerges after the second half of the 19th century.

Being the primary location for novel initiatives such as gas technology, water installations, cleaning and widening of roads in the wake of the efforts for municipal organization that started in 1850s²⁵ and key undertakings of *Şehremaneti* (Istanbul Municipality) that was founded in 1854 and inasmuch as accommodating different cultural profiles, a pioneer of change with its local yet non-Muslim and foreign population that promoted transformative potentials which were far removed from homogenization both physically and culturally, Pera became associated with the equivalence of “being in the streets”, as the newly opened grounds. It can be said that Pera/Beyoğlu transposed “visibility”

Stefanos Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, pp.1-18.

²⁴ Uğur Tanyeli, “Osmanlı Kentsel Ulaştırma Düzeni ve Batılılaşması: Tekno-Kültürel Bir Değerlendirme”, III. *Symposium of History of Sciences, Modern Transportation and Communication Techniques in the Ottoman State*, 1997, pp.350-361.

²⁵ Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, ikinci baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002; Zeynep Çelik *Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California Press, California, 1993.

into the metaphor of “going out to Beyoğlu”.²⁶ While puzzled and lamented at the deprivation in Istanbul (the historic peninsula), the coveted status of Pera/Beyoğlu is articulated by Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey in his *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (Istanbul Life in Old Times) in 1920s:

“Especially, in carnival times, there had emerged a swarming of ramblers to Galata and Beyoğlu. Private cars and taxis carried the youngsters there with tremendous speed, splashing the mud. Crowding into balls and casinos till morning hours had become the custom... A good deal of native and foreign youngsters of our Istanbul gave into their lusts and strolled in this location and committed a variety of perversities.”²⁷

Especially after the second half of the 19th century, *Grand Rue de Pera* has become traversable and the locus of the *flâneur* with its spatio-temporal and urban amenities. The issue of traversing emerges as a socialization, which was generated by gas lamps, especially at nighttime that drives the urban imagination towards the street. In this socialization process, the street is at times a landscape or at times an interior. Strolling in a spatio-temporal interval including the nighttime will produce new identities that will add up to the imagination.

These figures, which appear in the utterances of the late Ottoman era, which are, in a sense, the *flâneurs*²⁸ of Istanbul and especially appearing at nights, also take their places in the Istanbul novels of Ahmet Mithat where they have become imagined characters. Just like the “picaresque” novels²⁹, especially male characters in Ahmet Mithat’s novels hit the road to live a vagabond Istanbul and nightlife that is not to be found in the traditional imagination.³⁰ Evening trips that have been colloquially popularized as “promenade” were significant for they were performed collectively. Such *mise-an-scène* of 19th century Pera/Beyoğlu are denoted in various narratives as a fashion that invigorated Istanbul after the *Tanzimat* (reformation), attended by, both foreigners and Muslim and non-Muslim natives, particularly by women, in carriages or on foot, in the area between Küçük Mezarlık (*Petits Champs des Morts*) and Büyük Mezarlık (Grand Champs des Morts) covering the Ayaspaşa quarter.³¹ In a way, *Grand Rue de Pera*/The Beyoğlu Street ascribes a novelty on the spatial programs the street bears in the Ottoman context: the promenade, extending into the night

²⁶ Nevin Meriç, *Adab-ı Muâşeret: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, pp.73-116; Reşat Ekrem Koçu, “Beyoğlu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Vol. 5, İstanbul, pp.2703-2723.

²⁷ Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2001, p.191.

²⁸ Walter Benjamin, *Pasajlar*, Trans. Ahmet Cemal, YKY, İstanbul, 2004, pp.98-99.

²⁹ Nükhet Esen, “Ahmet Mithat ve İstanbul”, *Victoria R. Holbrook’a Armağan*, Ed: Özgen Felek, and W. G. Andrews, Kanat Yayınları, İstanbul, 2006, p.174.

³⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Vab*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007, pp.20-21.

³¹ Koçu, *ibid*, pp.2703-2723.

and strolling as a social act. This is a spatio-temporal pattern that makes those moving around on it a part of public life.

Differing from the traditional space and time practices, theaters, cafés, patisseries, restaurants, shops partaking in this pattern, brought different social groups to whom they served, together in a new and common field and opened strolling through the streets to everyday practice as an urban amenity. Thus, the street and being on it would expand the public realm that is in constant formation, and would stimulate difference ever more. An interesting observation from the beginning of the twentieth century addresses the issue:

“[...] although now and then notices such as ‘our theatre is closed on the occasion of the night of Night of Innocence (Berat Kandili) or Night of Destiny (Kadir Gecesi)’ can be seen in the newspapers, brother of the lutist and composer Şekerci Cemil and the imam of Şebzâde Mosque Hafız Tevfik Efendi is known to perform the next day’s taravîh service in twenty minutes, prostrating before getting to the rükû, so as to rush the community to the theatre.”³²

Differentiations pertaining to street and publicity became attractive for the behavioral patterns they conducted. While expanding the living culture, these instances restructured the manners and addressing to the individual *vis-à-vis* unfolded in this period. From now on, legitimacy of the individual depended on the recognition of and participation to the tastes of social groups that s/he were a member of.³³ Transformation of the everyday life by the ever-escalating visibility of differentiations in manners in the second half of the 19th century, a social evaluation was irresistible. For example, motivated by a necessity of domesticating differences Ahmet Mithat Efendi tried to codify or stylize the changing life culture in his *Avrupa Âdabı Muâşeretî yahut Alafranga* (European manners or the European Style) in 1884.³⁴ In this frame, the notion of “*âdâb-ı muâşeret*” (manners) should be assessed as an extension of a “novel publicity” that had become a necessity due to the increase in time spent collectively outdoors. Sadri Sema recounts one personal memory yet at the same time deeply embedded in the urban memory: “Now, the city nestles in Beyoğlu and Beşiktaş. Lighting gas has been installed. Roads have been illuminated somewhat [...] Now the tree shadows on the pavements are joyful; now there is no more the terrifying silence of desolate nights. Now at nights, there is the swish of the silk costumes on the roads. There is the hustle and bustle of crowds. Every night there is plenty of joyous wine in every neighborhood. There is light, there is air.”³⁵

³² Ekrem Işın, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, YKY, fourth edition, İstanbul, 2006, s.135-152.

³³ Meriç, *ibid*, p.3.

³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muâşeretî yahut; Alafranga*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, p.184.

³⁵ Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2008, pp.140-141.

New Publicity and New Imaginary

Within the temporal space-time conception³⁶ that determines the Ottoman frame of pre-modern sociality and publicity, the night precedes the day. When daylight diminishes, a new day begins accompanied by the evening azan. Comprising the first part of day, night is the spatio-temporal interval programmed as “prayer” and “relaxation”, where the household performs the daily religious service and goes to sleep along with prayers. Everyday practices are performed during the daylight, which is the symmetrical counterpart of the night. The night and day cycle which can be referred to as cosmological scales that determine the social content of a day is the programmatic actuality marking off the spatio-temporal limits of daily practices before the 19th century. While the day is acceptable, accessible and open for the public realm and daily activities, the night is uncanny, inaccessible and closed. Before the 19th century, fading out of day was not only a new calendar day, but also a reset point to start a new cycle. Accompanied by the evening azan, these space-time indicators are various introversion practices that have become particular rituals.

In the city scale, every built structure like the gates of fortifications, market, bazaar, inn, hammam, madrasa, library except for the mosque and in the neighborhood scale, doors of courtyards and shutters would go be tightly closed until the first light of the day. Moreover, such physical barriers were enforced by bodily barriers. In front of almost every endowment building, there would be a night guard standing fast.³⁷ Night is somehow the topic of those left out, the expelled and the marginalized. Thieves, prostitutes, thugs, rambles, lunatics were the accepted figures. The problem rose with the unknown, the incognito or the obscure. Obscurity (*mecbulü'l abva*) in the Ottoman context surfaces when the social status of a person is not acknowledged or unidentified and considered a social threat. As night provides a more convenient environment for the obscure with its darkness, it rises spatio-temporal occasions in which social control and supervision tightens yet which can also be exploited. This is undoubtedly fostered and triggered by the darkness of a physical environment where there is no illumination with gas or electricity before the second half of the 19th century. For example, walking at night without a lantern is an indication of obscurity and since considered a social threat, such act gets judicially penalized.³⁸ Walking without a lantern was often forbidden by edicts.³⁹ Therefore, to address publicity, one has to delineate quite a narrow frame.

³⁶ Uçman Altınışık, *ibid*, pp.11-70.

³⁷ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakıfıyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1962.

³⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.

³⁹ Balıkhané Nazırı Ali Rıza Bey, *ibid*, p.129.

Conclusion

Erosion of the symmetrical antagonism in the conceptualization of night and day is a result of the mutual and never seen before synchronic interaction between the era's techno-cultural amenities that determine the everyday life and the socio-cultural structure. In this historical and cultural interval, new working and resting patterns began to take form in relation to "working hours". Thus, pre-modern daily life programs became reprogrammable and the traditional space-time conceptualization was displaced by modern space-time and novel publicity conceptualization that is removed from the focus of the house and the neighborhood. Therefore, ambiguities that were operational in pre-modern activities are not applicable anymore. As Marshall Berman stated, the period had become a gigantic worksite.⁴⁰ Practices necessitate precision to organize proliferating space-times and actors.

Furthermore, the new publicity can be addressed as processes of normalization and thus, a particular homogenization. To achieve precision in the new organizations, invented norms and forms conduce certain ways to even the irregularities of pre-modern patterns. In popular literary imagination, the new publicity is portrayed as a process of similitude. For example, in his article titled "Apparently, not only their clocks were similar!" in *Eşkâl-i Zamân* (Image of Time) published in 1918, Ahmet Rasim recounts two imaginary officials:

"I saw them both together every day. Sometimes their clothing and dressing are similar. So much similar say, like ribbons attached to identify twins, blue to one and red to the other, their neckties differ in color or shape.

Presumably, their tastes are also similar. Of course...they knock down a bottle in *Çalgı*⁴¹, they sit side by side at the cinema.

Seemingly, their status and backgrounds are similar too. Their salaries are alike; they work in a ministry, in an office but - exceptionally - at different tables. Therefore they get paid the same day, they go to work at the same hour, they get out of work at the same hour, and they even get on the boat at the same minute. Death, God's will... they get out of the same gate in that jam, that thrust, that push and shove. Briefly, their feasting, dressing and traveling are the same except for their necks and backs.⁴²

To conclude, it can be said that in the context of a novel becoming Istanbul, each becoming stands out as a particular keyword. It is obvious that propositions based on these keywords addressing the change in sociality and publicity within the transformation process from Ottoman to Turkey in the focus of space-time conceptualization can be enhanced on the particulars of

⁴⁰ Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air*, Penguin Books, London, 1988, p.139.

⁴¹ A popular restaurant in Şezadebaşı.

⁴² Ahmet Rasim, *Eşkâl-i Zamân*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, pp.142-144. *Eşkâl-i Zaman* is a collection of Ahmet Rasim's articles published in the oppositional newspaper *Tasvir-i Eşkâr* during the World War I.

city and architecture. This articulation is to herald further studies in this context.

References

- Ahmet Mithat Efendi (2001) *Avrupa Adab-ı Muâşeret-i yahut; Alafranga*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2007) *Vah*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- AKIN Nur (2002) *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, ikinci baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, pp.20-30.
- AKIN Günek (2010) *20. Yüzyıl Başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma, Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- AYDÜZ Salim (1993) *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, İstanbul University Graduate School of Social Sciences, unpublished master thesis, İstanbul.
- AYDÜZ Salim (2004) *İstanbul'da Zamanın Nabzını Tutan Mekanlar: Muvakkithaneler*, İstanbul, Sayı 51, İstanbul.
- Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey (2001) *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoluk, Kitabevi, İstanbul.
- BASİRETÇİ Ali Efendi (2001) *İstanbul Mektupları*, Ed. Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, A.MKT.MHM., 413/8, 20 Ra 1285/11.07.1868.
- BOA BEO, No:1223/91707, 25 C 1316/10.11.1889.
- BOA MF.MKT, No:429/22, 08 Ş 1316/22.12.1898.
- BOA BEO, No:1280/95937, 01 Za 1316/13.03.1899.
- BENJAMİN Walter (2004) *Pasajlar*, fifth edition, Trans. Ahmet Cemal, YKY, İstanbul.
- BERMAN Marshall (1988) *All That is Solid Melts into Air*, second edition, Penguin Books, Londra.
- ÇELİK Zeynep (1993) *Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California Press, California.
- DOHRN-van Rossum Gerhard (1996) *History of the Hour: Clocks and Modern Temporal Orders*, Trans. Thomas Dunlap, The University of Chicago Press, Chicago.
- ERGİN Osman Nuri (1995) *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- ESEN Nühket (2006) Ahmet Mithat ve İstanbul, *Victoria R. Holbrook'a Armağan*, Ed. Özgen Felek, and Walter G. Andrews, Kanat Yayınları, İstanbul, pp.169-182.
- FINDLEY Carter (1980) *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton.
- GIDDENS Anthony (1996) *The Consequences of Modernity*, sixth edition, Polity Press, Cambridge.
- GÜNDÜZ Doğan (2004) Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş: Osmanlı'nın Mekânik Saate Buluşması, İstanbul, Sayı 51, pp.120-126.
- GÜRBÜZ Şule (2009) Alaturka Saat, Alaturka Zaman, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, YKY No: 2869, İstanbul, pp.57-67.

- HAMİD Hasan (1909) Şems-i Tarih-Zeval-i Saat, *Mülkiye*, Sayı 2, pp.11-14.
- IŞIN Ekrem (2006) *Everyday Life in İstanbul*, YKY, İstanbul.
- İHSANOĞLU Ekmelettin ve Günergün Feza (1996) Osmanlı Türkiye'sinde Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş, *X. Ulusal Astronomi Kongresi İstanbul 1996*, pp.434-441.
- KIRANLAR Safiye (2006) Uluslar Arası Saatin Kabul Edilmesi ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, No:15, İstanbul, pp. 65-96.
- KING David A. (2004) *In Synchrony with the Heavens: Studies in Astronomical Timekeeping and Instrumentation in Medieval Islamic Civilization (studies I-IX)*, Brill Press, Leiden.
- KOÇU Reşat Ekrem (1961) Beyoğlu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, pp.2703-2723.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edip (1962) *Süleymaniye Vakıfı*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- MERİÇ Nevin (2005) *Adab-ı Muāşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- MUMFORD Lewis (1934) *Technics and Civilization*, Brace and Company, New York.
- SADRİ Sema (2008) *Eski İstanbul Hatıraları*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul.
- SAMİM Ahmet (1910) Vaktimizi Bilelim, *Sada-ı Millet*, Sayı 111, pp.1-5.
- TANYELİ Uğur (1997) Osmanlı Kentsel Ulaştırma Düzeni ve Batılılaşması: Tekno-Kültürel Bir Değerlendirme, *the III. Symposium of History of Sciences, Modern Transportation and Communication Techniques in the Ottoman State*, pp.350-361.
- TANYELİ Uğur (1998) The Emergence of Modern Time Consciousness in the Islamic World and the Problematics of Spatial Perception, *Anytime*, 1999, Ed. Cynthia Davidson, MIT Press, Cambridge, pp.159-167.
- TANYELİ Uğur (2010) *Türkiye'nin Görsellik Tarihi'ne Giriş*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul.
- UÇMAN Altınışik Işıl (2012) *Osmanlı'da Zaman Mekân Kavramının Değişimi ve Mimarlık (Change in Ottoman Space-Time Conception and Architecture)*, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Unpublished Doctorate Thesis, İstanbul.
- WISHNITZER Avner (2009) *The Transformation Of Ottoman Temporal Culture During The Long Nineteenth Century*, Tel Aviv University The Graduate School of Historical Studies, Unpublished Doctorate Thesis, Tel Aviv.
- YERASIMOS Stefanos (1996) "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, pp.1-18.

Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği

Nilüfer ERDEM

İstanbul Üniversitesi

ERDEM, Nilüfer, Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 43-56.

1908'de yeniden açılmasıyla birlikte, Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli unsurlara ait milletvekilleri Meclisi Mebusân çatısı altında yerlerini almışlardır. Ancak Osmanlı Devleti zaten içten içe çökmeye başladığından ve Osmanlılık ruhu yitirmeye yüz tuttuğundan dolayı, çeşitli unsurları temsilen Meclisi Mebusân'da bulunan bu milletvekilleri çoğu kez Osmanlı Devleti adına çaba göstermek yerine, ait oldukları cemaatlerin menfaatlerini korumaya yönelik bir etkinlik ortaya koymuşlardır. Bu durumu resmetmek adına bir Rum milletvekili olan Harisiyos Vamvakas, tarafımızdan örnek olarak seçilmiştir.

Osmanlı Meclisi Mebusân'ında 1909 Şubat'ından 1912 Eylül'üne kadar Serfice ve Kozani milletvekili olarak bulunmuş olan Harisiyos Vamvakas, Rum milletvekilleri içinde en aktif olanlardan biridir. Hukukçu olan Vamvakas'ın İstanbul'da bulunduğu dönemde "Rum cemaatinin çıkarlarının için savunucusu" olduğu, karakteri ve zekâsıyla Patrik III. Yuvahim'in de sempatisini kazandığı, hatta Meclisi Mebusân'daki Rum milletvekili grubunun idare eden beyni olduğu ifade edilmektedir. Meclisi Mebusân'daki söylemlerine bakıldığında Osmanlı Devleti için çabalar izlenimi verse de, esasen Osmanlı İdaresi altındaki Rumların ve daha genel olarak Helenizm'in çıkarlarını korumaya dönük bir etkinlik ortaya koymuştur. Kaldı ki hayatının ilerleyen sürecinde de çeşitli kademelerde Yunanistan için hizmet etmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vamvakas, Osmanlı Meclisi, Rum milletvekilleri, İstanbul Örgütü, Meşrutiyet.

ERDEM, Nilüfer, The Activities of Harisiyos Vamvakas in the Ottoman Chamber of Deputies. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 43-56.

Deputies from different elements of the Ottoman society gathered at the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan) which was reassembled in 1908. However, instead of striving for the sake of the Ottoman state, those deputies mostly served for the interests of the nation they belong to due to the ongoing dissolution of the Empire and the lost

spirit of Ottomanism. Harisiyos Vamvakas, a Greek deputy, could be considered as an example to the referred situation.

Vamvakas, lawyer, the deputy of Kozani and Servia between February 1909 and September 1912 was one of the most energetic Greek deputies that he earned the Patriarch Joachim III's sympathy as the sincere defender of the interests of the Greek community with his character and intelligence during the time he spent in İstanbul. Moreover, he served as the chief of the Greek deputy group at the Chamber. Even though his speeches at the Chamber come across a pro-Ottoman state he generally acted for the sake of the Greek community under Otoman rule and particularly the interests of Hellenism. Besides he continued to serve for Greece in various positions at the rest of his life.

Keywords: Vamvakas, Ottoman Parliamentary, Greek Parliaments, İstanbul Organisation, Constitutonial Monarchy.

Giriş

1908'de yeniden açılması ile birlikte¹, Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli unsurlara ait milletvekilleri (Türk, Arap, Arnavut, Rum², Ermeni, Musevi ve Slav) Meclisi Mebusân çatısı altında yerlerini almışlardır.³ Ancak Osmanlı Devleti zaten son dönemlerde içten içe çökmeye başladığından ve Osmanlılık ruhu yitirmeye yüz tuttuğundan dolayı, çeşitli unsurları temsilen Meclisi Mebusân'da bulunan bu milletvekilleri çoğu kez Osmanlı Devleti adına çaba göstermek yerine, ait oldukları cemaatlerin menfaatlerini korumaya yönelik bir etkinlik ortaya koymuşlardır. Bu durumu resmetmek adına Meclisi Mebusân'da bulunmuş bir Rum milletvekili örnek olarak seçilmiş ve faaliyetleri ortaya konulmuştur. Tarafımızdan örnek olarak seçilmiş olan milletvekili, Harisiyos Vamvakas'tır.⁴

¹ Sina Akşın, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 27.

² Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunanca'nın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunan" ya da "Yunanlı" kelimelerini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanlıların iç içe geçtiği durumlarda "Helen" sözcüğünü tercih ettik.

³ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 189.

⁴ Yunanca'nın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görölmüştür. Suat Sinanođlu, Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Cođrafya Fakóltesi, Ankara Millî Kütüphanesi uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan Transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunanca'da i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek

Şüphesiz Meclisi Mebusan çatısı altında yer almış Rum milletvekilleri içinde, “ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlı’yım” diyen Busios (Boşo)⁵, ya da Kosmidis ve Digkas gibi aktif başka Rum milletvekilleri de vardır.⁶ Diğer taraftan bir dönem özel sekreterliğini yapmış olan yeğeni Petros Vamvakas, amcası Harisiyos Vamvakas'ın Meclisi Mebusân'daki Rum milletvekili grubunun “idare eden beyni” olduğunu kaydetmiştir. Öyle ki Rum milletvekillerinin Arap Ortodokslar ve diğer Balkanlı unsurların temsilcileriyle işbirliği yapması için gerçekleştirilen görüşmelerde önemli roller üstlenmiştir.⁷ Hronos Gazetesi'nde kaleme aldığı bir makalesinde Athanasios Lipordezis ise Vamvakas'ı, Trakya konusunda diğer Rum milletvekillerini örgütleyen, Osmanlı Meclisi Mebusânı'ndaki Velestinli Rigas'a benzetmiştir.⁸ Bilineceği gibi Velestinli Rigas, Yunan İhtilali'ni hazırlayanlar içinde en tanınmış şahsiyetlerdendir. Hem yazıları, çevirileri ve şürleriyle ideolojik alanda bir önder olmuş, hem de pratik örgütlenme yolunda adımlar atarak Yunan Devleti'nin kuruluşunda katkı yapmıştır.⁹ Kendisi ile ilgili yapılmış olan bu değerlendirmeler ve dikkatimizi çeken faaliyetleri, Vamvakas'ı örnek olarak seçmemizde etkili olmuştur.

Vamvakas ve İstanbul Örgütü'yle İlişkisi

Kuzey Yunanistan'ın tanınmış şahsiyetlerinden olan Harisiyos Vamvakas, 1872 yılında doğmuştur. Kozani'nin¹⁰ zengin ve önde gelen ailelerinden birine mensup olan Vamvakas, Cenevre'de hukuk öğrenimi almıştır. Avrupa'da öğrenim gördüğü dönemde gerek öğrenci olarak, gerekse Helen milliyetçiliğine yönelik etkinlikleriyle dikkat çekmiştir. İlk Helen öğrenci derneği olan “Minerva”nın kurucu üyeleri arasındadır. Hukuk doktoru olarak İstanbul'a yerleşmiş ve avukatlık mesleğini icra etmiştir. Sultan Abdülhamit'in hukuk danışmanlarından, sonraki süreçte Arnavutluk'ta bakanlık yapmış Epirli ünlü avukat G. Çakos ile birlikte çalışmıştır. İstanbul'da bulunduğu dönem içerisinde “Rum cemaatin çıkarlarının içten savunucusu” olduğu, sağlam karakteri ve zekâsı ile Patrik III. Yuvahim (Yoakim)'in sempatisini kazandığı ifade edilmektedir. Öyle ki Patrik, 1909 yılında Vamvakas'ın Serfice ve Kozani

çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1999, s. 103.

⁶ Katerina Bura, “İ Vuleftikes Ekloges Stin Othomaniki Aftokratoria – İ Ellines Vuleftes [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Milletvekili Seçimleri – Rum Milletvekilleri]”, *Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon [Anadolu Araştırmaları Merkezi Bülteni]*, Tomos [Cilt] 4, 1983, s. 84.

⁷ Petros Vamvakas, *Peri Tin Apeleftherosi Tis Ditikis Thrakis [Batı Trakya'nın Kurtuluşu İle İlgili]*, Ekdosis İyapetos [İyapetos Yayınları], Atina, 1986, s. 13-14.

⁸ Lipordezis'in makalesinin başlığı “Gümlücinin Birleşme Mücadelesinin Bir Kahramanı [Enas İroas Ston Agona Tis Ensomatosis Tis Komotinis]”tir.

<http://www.xronos.gr> Erişim Tarihi: [13.05.2013].

⁹ Herkül Milas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 87.

¹⁰ Bugünkü Yunanistan'ın Batı Makedonya Bölgesi'nde yer alan şehir. Osmanlı döneminde canlı bir ticarete sahip olmuştur. “Kozani”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt] 9, s. 393-395.

milletvekili olarak Osmanlı Meclisi Mebusânı'na girmesine yardımcı olmuştur. İstifa eden K. Drizis'in yerine milletvekili seçilmiş ve 1909 Şubat'ından 1912 Eylül'ü sonuna kadar Meclisi Mebusân'da bulunmuştur.¹¹ Yunanca olarak isminin doğrusu Harisiyos Vamvakas iken, Meclisi Mebusân Zabıt Ceridelerine ilk isminin kısaltmasıyla ve genellikle Haris Vamvaka Efendi olarak geçmiştir.¹² Ancak ceridelerde bazen Haris Vamvakas¹³, bazen Harris Vamvaka¹⁴, hatta Haris Vanvaka¹⁵ ve Harris Vanvaka¹⁶ olarak anılabilmektedir.

Harisiyos Vamvakas'ın Meclisi Mebusân'da milletvekili olarak bulunduğu dönemi anlayabilmek için, Meşrutiyet'i fırsat bilerek İstanbul Rumlarına ait gizli bir örgüt olarak 1908 yılında kurulmuş olan "İstanbul Örgütü (Organosis Konstantinupoleos)"nden söz etmemiz gerekir. Meşrutiyetin ilânına kadar geçen dönemde İstanbul Örgütü'nün en belirgin amacı Bulgarlarla mücadele olmuş, ancak bu mücadele Meşrutiyet'in ilânı sonrasında da sürdürülmüştür. Diğer taraftan örgüt tüm Rumların gerekmedikçe Fransızca ya da diğer dilleri kullanmamaları konusunda çalışmalar gerçekleştirmiş, Rum çocuklarının Katolik okullarında eğitim almalarının önünü kesmek istemiştir. Meşrutiyetin ilânı örgütün farklı amaçlara da yönelmesine sebep olmuştur.¹⁷

Lideri Suliotis'e göre İstanbul Örgütü¹⁸ doğu, yani Balkan Yarımadası ve Anadolu halklarının uzlaşması ve işbirliği için çalışmış, bu amaç için Helenizmin

¹¹ Vamvakas, *a.g.e.*, s. 13-14; *İ Apelefiberosi Tis Ditikis Thrakis Apo To Arhiyo Harisiyu Vamvaka [Harisiyos Vamvakas'ın Arşivinden Batı Trakya'nın Kurtuluşu]*, Tipografyon E. Sotiropulos [E. Sotiropulos Basımevi], Atina, 1975, s. 13.

¹² *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 48.

¹³ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s. 380.

¹⁴ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 4, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s. 161.

¹⁵ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 43.

¹⁶ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 2, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 561.

¹⁷ İstanbul Örgütü'yle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Nilüfer Erdem, "Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis-Nikolayidis'in Kaleminden İstanbul Örgütü ve II. Meşrutiyet Dönemi Etkinlikleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6/ 2007, Sayı 12, s. 89-105.

¹⁸ İstanbul Örgütü'nü kurmuş ve liderliğini yapmış olan Suliotis (ki 1906'da Selanik ajanlığını üstlendiğinde Nikolayidis sahte ismini kullanmıştır), Yunanistan'ın Makedonya'yı elde etmesi için mücadele etmiş bir Yunanlı subaydır. 1878 doğumlu olan Suliotis önce Hukuk Fakültesi'nde, ardından Sholi Ton Evelpidon (Askerî Akademi)'de eğitim almıştır. Anılarını yaşadıklarından otuz yıl sonra yazmıştır. Suliotis'in eşi tarafından saklanmış olan anılar, Thanos Veremis ve Katerina Bura tarafından "Organosis Konstantinupoleos (İstanbul Örgütü)" adıyla kitap olarak derlenmiş ve kitaba o yıllarda kaleme alınmış olan mektuplar ve raporlar da eklenmiştir. 1945 yılında vefat etmiş olan Suliotis, Beyoğlu'ndaki Cité Syrie apartmanındaki bir daireyi merkez olarak kullanan İstanbul Örgütü'nün tarihte yaşatılması gerektiğini, bu yapılmadığı takdirde doğunun ve Helenizm'in Meşrutiyet dönemini anlamak isteyenler için önemli bir boşluk oluşacağını ifade etmiştir. Bkz. Athanasios Suliotis – Nikolayidis, *Organosis Konstantinupoleos [İstanbul Örgütü]*, Ekdosis Dodoni [Dodoni Yayınları], Atina, 1984, s. 16-17; 28; 42; 64; 130-131.

çok yönlü dinamizminden yararlanmak istemiştir. Örgüt ilk başlarda İttihat Terakki ile uzlaşmaya çalışmış, ancak olgular Helenlerin istedikleri gibi gerçekleşmeyince Osmanlı'nın Hıristiyan unsurlarıyla ve İttihat Terakki karşıtlarıyla işbirliğine gitmiştir. Rejime daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla durum için en uygun kişiler, örneğin yazarlar, derneklere üye olanlar ve kilise yetkilileri üye yapılmaya çalışılmıştır. 1908-1912 dönemi Rum milletvekilleri¹⁹ arasında da örgüt üyesi milletvekilleri vardır ki, Harisiyos Vamvakas bunlardan biridir.²⁰

İstanbul Örgütü Rumların seçimle ilgili etkinliklerinin koordine edilmesini ve Osmanlı meclisinde olabildiğince daha geniş temsil edilmelerini sağlamak amacıyla, "İstanbul Helen Siyasî Cemiyetini (Ellinikon Politikon Sindesmon

¹⁹ Yunanlı tarihçilere göre 1908-1912 döneminde Meclisi Mebusân'da 26 Rum milletvekili görev almıştır (Feroz Ahmad da 26 sayısını vermektedir). Ancak bunlardan üçü, görevden çekilen üç milletvekilinin yerine meclise girmişlerdir. Katerina Bura'nın "İ Vuleftikes Ekloges Stin Othomaniki Aftokratoria – İ Ellines Vuleftes [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Milletvekili Seçimleri – Rum Milletvekilleri]" adlı makalesinde verdiği isimlerle, bizim Meclisi Mebusân Zabıt Ceridelerinde yaptığımız taramalarda tespit ettiğimiz 25 milletvekilinin isimleri örtüşmektedir. Bunlar, 1. K. Konstantinidis, 2. P. Kosmidis, 3. İ. Mamopulos, 4. G. Artas, 5. G. Honeos, 6. G. Kurtoglu (Kurtoglu) 7. D. Kigkos (Kinkos) 8. K. Surlas (Konstantin Sürla) 9. S. Narlis (Narlı) 10. Konstantin Savvopulos, 11. K. Drizis (Koço Drizo), 12. G. Busios (Yorgo Boşo), 13. Harisiyos Vamvakas (Haris Vamvaka), 14. D. Zafropulos (Dimitri Zaferopulos), 15. M. Saltas (Mihalaki Salta), 16. P. Bostanis (Panayot Bostan), 17. T. Nalis (İ. Nali) 18. A. Mihailidis, 19. D. Digkas (Dimitri Dingas hatta Dimitri Dimkos), 20. A. Georgancoglu Paşa (Aristidi Paşa), 21. E. Emanuilidis (Emanuel Emanuelidis), 22. P. Karolidis (Pavli Karolidi), 23. Th. Konstantinidis (Teodor Konstantinidi), 24. M. Kofidis (Matyo Kofidi), 25. M. Çelembidis (Çelepides)'tir. Katerina Bura 26. milletvekili olarak, Limni milletvekili dediği M. Stelios ismini kaydetmiştir. Ayrıca Bura, *Amalthia Gazetesi*'nin Limni'den M. Kantis'in de milletvekili seçildiğini yazdığına işaret etmiştir. Milletvekili listesinde yer alan H. Vamvakas, metin içerisinde de belirttiğimiz gibi, 1909 yazında Drizis'in istifası üzerine meclise girmiştir. Aristidi (Georgancoglu) Paşa'nın ayan üyeliğine atanmasıyla yerine, E. Emanuilidis seçilmiştir. Karesi Mebusu Şefik Bey'in temyiz mahkemesi üyeliğine atanması üzerine de, yerine Konstantin Savvopulos getirilmiştir.

Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 1, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 22-62, 748-749; *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre1, İçtima 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 416-417, 698-699; *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 1, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 100-103, 639-640; *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 2, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 581-582; *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 148-149; Bura, *a.g.m.*, s. 84; Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusân Seçimleri 1908-1914*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s. 92-98; Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 189.

²⁰ 1908-1912 döneminde Osmanlı Meclisi Mebusân'ında yer almış 26 Rum milletvekilinin 15'i İstanbul Örgütü üyesiydi. İstanbul Örgütü üyesi olarak sayılan isimler, İstanbul milletvekili olan K. Konstantinidis ve P. Kosmidis, Ergiri Milletvekili İ. Mamopulos, Selanik milletvekili G. Honeos, Niğde milletvekili G. Kurtoglu, Yanya milletvekilleri D. Kigkos ve K. Surlas, Gelibolu milletvekili T. Narlis, Serfice milletvekilleri K. Drizis, G. Busios ve H. Vamvakas, Silivri (Çatalca) milletvekili D. Zafropulos, Midilli milletvekilleri M. Saltas ile P. Bostanis ve Serez milletvekili D. Digkas'tır. Suliotis-Nikolayidis, *a.g.e.*, s. 82, 219-230; Thanos Veremis, "Apo To Ethniko Kratos Sto Ethnos Dihos Kratos – To Pirama Tis Organosis Konstandinupoleos [Milli Devletten Devletsiz Millete - İstanbul Örgütü Deneyimi]", *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada [Çağdaş Yunanistan'da Ulusal Kimlik ve Ulusalılık]*, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], Atina, 1997, s. 42-43.

Konstantinopleos)” kurmuştur.²¹ “Siyasî Cemiyet”in ilk ve en aktif üyeleri, İstanbul Örgütü mensuplarıdır. Örgütteki milletvekilleri düzenli olarak Siyasî Cemiyet’e gitmişler ve İstanbul Örgütü’nün siyasî programını takip etmişlerdir. Kendi aralarında ve İstanbul Örgütü’nün diğer üyeleriyle yaptıkları görüşmelerde her türlü konuyu inceleyerek hazırlanmışlar, mecliste ne söyleyecekleri, gazetelerde ne yazacakları, nasıl oy kullanacakları konusunda anlaşmışlardır. Suliotis’in bürosu, önemli meseleler söz konusu olduğunda meclis dershanesi gibi işlev görmüştür.²²

Osmanlı Meclisi’ndeki Konuşmaları, Önerileri ve Düşünce Dünyası

Meclisi Mebusân Zabıt Ceridelerini incelediğimizde, Harisiyos Vamvakas’ın Osmanlı Devleti’nden söz ederken “memleketimiz” ve “vatanımız” ifadelerini kullandığı dikkat çekmektedir. Örneğin 30 Mart 1326 (12 Nisan 1910) tarihli oturumda, “...Biz bu ülkeyi sadece Çeteler Yasası ve Kiliseler Yasası ile ıslah edecek değiliz. Esasen ülkemize cidden fayda sağlayacak genel menfaatlerle ilgili yasalarla ıslah edeceğiz” vurgusunu yapmıştır.²³ Yine 5 Haziran 1326 (18 Haziran 1910) tarihinde Bayındırlık Bakanlığı (Nâfia Nezareti) bütçesi görüşmelerinde, Osmanlı Devleti’nde yollar inşa edilmesi mevzuu konuşulurken söz almış, “Zannedersenem yol yapımı hususunda hepimiz müttefikiz. Fakat bir de sarf olunacak paranın mümkün merteye memleketimizde kalmasını istiyoruz” demiş, Osmanlı başkenti içinse “bizim İstanbul’umuz” sözcüklerini kullanmıştır.²⁴ Vamvakas’ın Meşrutiyet’ten söz ederken “bizim Meşrutiyet’imiz” ifadesini tercih etmesi de ilginçtir.

Vamvakas 3 Mayıs 1327 (16 Mayıs 1911) tarihinde, 1911 yılı İçişleri Bakanlığı (Dâhiliye Nezareti) bütçesinin görüşüldüğü oturumda, oturum başlar başlamaz söz almış, o dönemdeki tutumunu anlamamıza yardımcı olacak bir tavır içinde olmuştur. Uzun süren ve pek çok konunun tartışıldığı oturumda Vamvakas, Meşrutiyet’in ilânının Osmanlıyı teşkil eden tüm unsurlarca sevinçle karşılandığını, ancak henüz özünün ve anlamının idrak edilemediğini iddia etmiştir. Meşrutiyeti uygar ülkelerin sistemi olarak yorumlayarak, “Her bir ülkede meşrutiyet algısı, o ülkenin uygarlığına göredir” demiş, “Bizim Meşrutiyet’imiz neye dayanmaktadır?” sorusunu yöneltmiştir. Vamvakas Devleti Aliyeyi Osmaniye’nin daha kuruluşundan itibaren uygarlıkla ilişkilendirildiğini, bu uygarlıklardan birinin İslâm ve Arap, diğerininse Hıristiyan uygarlığı olduğunu ifade etmiştir. Birincisinin temsilcisi Halifelik, ikincisinininkiye İstanbul’un fethinden sonra Rum Patrikhanesi ve onu örnek alan diğer kilise ve ruhanî kurumlar olmuştur. Dolayısıyla bu iki uygarlık ve söz konusu uygarlıklara tabi olan çeşitli kavimlerin âdetleri, hisleri ve düşünceleri, Osmanlı Devleti’nde

²¹ Bura, agm., s. 72-73.

²² *İ Apeleŋtiberosi Tis Ditikis Thrakis Apo To Arhiyo Harisiyu Vamvaka*, s. 13.

²³ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 2, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 79.

²⁴ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 2, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 390.

birikmiştir. Bu uygarlığı oluşturan unsurlara hanel getirmek, aslında devletin esasına da hanel getirmek demektir. Vamvakas konuşmasının bir başka yerinde, iki kere ikinin dört ettiği gibi Osmanlıyı oluşturan unsurların hiçbirinin tek başına yaşayamayacaklarına ve bir unsurun diğeri üzerinde hakimiyet kuramayacağına değinmiştir. İngilizlerin ulusal ve dinî geleneklerine sadık kaldıklarından dolayı diğeri uluslara oranla uygarlıkta ileri konumda olduklarına değinen Vamvakas, “Bendeniz bu inancı besliyorum ki, bizim Devleti Aliyeyi Osmaniye’imiz, ... her türlü medeni ilerlemeye nail olursa, Devleti Aliye’yi oluşturan Osmanlı unsurlarının her biri kendi din ve mezhebine, kendi dinî itikadına sadık kaldığından olacaktır. ... Bu inanç, bu özel düşünceler, her unsurda mevcuttur. Bunlar doğru mudur, ya da eğri büğrü müdür, bunlar her kavmin özeline ait hislerdir. Yani bunlar ne devletin genel siyasetine, ne de diğeri unsurların zararına dokunacak, varlığına dokunacak bir şeydir. Yani bunlar için her bir unsurun, her bir ferdi Allah’a ve insanlığa karşı sorumludur” demiştir. Hıristiyanlığın ruhanî lidere ve ayini gerçekleştiren rahibe saygıyı gerektirdiğine işaret eden Vamvakas, bu hürmeti göstermeyen Hıristiyan addedilemeyeceğini iddia etmiştir. “Bu gerçeği bizim Devleti Aliyeyi Osmaniye’mizin Müslüman halifeleri ve bütün hükümdarları anlamışlardır” diyerek, kanıt olarak fermanları ve beratları sunmuş, bu şekilde ruhbanlara ve ruhanî lidere gelebilecek tecavüzlerin önlenmesini ifade etmiştir. Vamvakas söyleminin devamındaysa, mülkî memurların bazılarının kilise ve okullarla ilgili konularda fazlaca müdahale etmelerinden şikâyet etmiştir.

Vamvakas meşrutiyeti adalet, eşitlik, kardeşlik ve özgürlüğü sağlayacak bir rejim olarak yorumlamış, “meşrutiyet esasen bir insanın maddî ve manevî mevcudiyetini her hücumdan korumak için bir hükümet idaresidir” demiştir. Hal böyleyken memurların bazıları, unsurların birliğini ya da anlaşmasını sağlayacak yerde, Meşrutiyet’e yaraşmayacak uygulamalara gidebilmişlerdir. “Hepimizin birlik olması gerekir ki, bizim siyasetimiz gerçekte unsurların anlaşmasına dayanır” diyerek, bunun lafta kalmamasının altını çizmiştir. İçişleri Bakanı’ndan “Devleti Aliyeyi Osmaniye’mizi oluşturan bütün Osmanlı unsurlarının, yani tüm memleketin bütün saadet ve selâmetinin sığınağıdır” sözleriyle söz etmiştir. İlgili bakanlığın idarî mekanizma içinde yer alan tüm kurumlara resmi bir yazı göndererek, unsurların anlaşması için gayret edilmesini, her bir unsurun manevî ve sosyal varlığına, mezhebine, özel hayatına saygı gösterilmesini talep etmesini beklediğini dillendirmiştir. Bunu uygulamayan memurların cezalandırılması için de önlemler alınmalıdır. Vamvakas Meşrutiyet öncesi içişleriyle, sonrası arasında büyük fark olduğunu, eski zamanlarda memurların mabeyinde hamileri bulunduğunu, şimdiyse İçişleri Bakanı ile memurlar arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulduğunu kaydetmiştir. “Eskiden yasaların ne metni, ne de şekli vardı” diyerek, şimdilerde yasalara ciddi bir şekilde uyulduğunu, bunu inkâr etmenin cinayet olacağını vurgulamıştır. İçişleri yürümediği takdirde ne ekonominin, ne bayındırlık işlerinin, ne de diğeri hususların yürüyebileceğinden dem vuran Vamvakas alkışlanan sözlerini,

unsurların uyumu için alınan tedbirler ciddiyetle uygulanacak olursa, bütçe açığının da kolayca kapanacağını vurgulayarak tamamlamıştır.²⁵

Vamvakas'ın mecliste yakaladığı her fırsatta, “konuyu iyi bilen bir uzman” edasıyla yasaların nasıl yapılması ve olması gerektiğiyle ilgili fikirler beyan etmesi de çarpıcıdır. 22 Teşrinievvel 1327 (4 Kasım 1911) tarihli oturumda, yasaların Kanuni Esasî'ye uygun olarak yapılması gerektiğini, aksi halde meşrutiyet rejimini yaşayan halkın bunlara riayet etmeyeceğini dillendirmiştir.²⁶ 30 Mayıs 1327 (12 Haziran 1911) tarihli oturumda ise, bazen kanun maddelerinin 9-10 kişinin el kaldırmasıyla geçtiğinden yakınmış ve “Böyle bir Meclisi Mebusân'da 290 kişinin oylarını 10 kişinin oyu temsil edemez” diyerek, milletvekillerinin görüşüne başvurulduğu her durumda ekseriyetin aranması gerektiğini savunmuştur.²⁷ “Ahzı Asker Kanunu Layihası”nın Meclisi Mebusân'da gerçekleştirilen 17 ve 22 Kânunusani 1326 (30 Ocak – 4 Şubat 1910) tarihli görüşmelerinde, Vamvakas'ın sergilediği “konunun uzmanı” tavrı çok daha net olarak sezinlenebilmektedir. Örneğin Vamvakas'a göre meclis bir yasa oluştururken, yasanın esasını oluşturan hususlara zaman ayırmayıp, ayrıntılara takılıp kalmakta, bir yasa ne kadar madde içerirse, o kadar sağlam olur ve ülkeye bir o kadar hizmet eder sanmaktadır. Oysa bir gün, bir hafta, bir ay, hatta senelerce gayret edilse, bir yasanın ayrıntısıyla teşkil edilmesine olanak yoktur. Ayrıntıya takılınması halinde, birbiriyle çelişen maddeler ortaya çıkartılması ve işin özünden uzaklaşılması tehlikesi vardır. Söz konusu yasada dinden söz edilmesini gereksiz gören Vamvakas, özellikle askerlikten kurtulmak isteyenlere uygulanacak cezalarla ilgili maddeleri “dehşetli surette ağır” bulmaktadır. Askerliğin sadece bir hizmet olmayıp, aynı zamanda hak olduğunu ifade eden Vamvakas'a göre yasalar oluşturulurken, bir dereceye kadar ahalinin ruh halinin de analiz edilmesi gerekmektedir. Kendisinin Avrupa'daki yasaları incelediğini ve bu kadar ağır cezalarla karşılaşmadığını ifade eden Vamvakas, cezaî yaptırımların ağır olması halinde askerliğin Osmanlılar tarafından bir şeref, bir vazife gibi değil, adeta bir yük gibi algılanacağını altını çizmektedir.²⁸

İlginçtir ki 3 Şubat 1326 (16 Şubat 1910) tarihli yasaların yayın ve ilânına dair tasarıya ilişkin görüşmelerde, Ermeni ve Rum milletvekilleri yasaların Yunanca ve Ermenice de yayınlanması konusunu gündeme taşımışlar, ancak konuyu bir şekilde anadil mevzuuna getirmişlerdir. Söz konusu oturumda Rumlar adına en ateşli konuşmaları Kosmidis ve Busios (Boşo) gerçekleştirmiştir. Örneğin Kosmidis Osmanlı Devleti'nin resmî dilinin Türkçe olduğunun inkârı imkânsız bir gerçek olduğunu, ancak tüm Osmanlıların resmî dile vakıf olmadıklarını,

²⁵ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s. 550-553.

²⁶ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 4, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s. 233.

²⁷ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1990, s. 36-37.

²⁸ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 430-431; 531-532; 545; 603-604; 613-616.

dolayısıyla Türkçe bilmeyenlerin resmî dilde gerçekleştirilecek neşriyatın içeriğinden haberdar olamayacaklarını söylemiştir. Busios ulusal egemenliğin anadili gerektirdiğinden dem vururken, Ermeniler adına aynı talepleri Ohannes Varteks dile getirmiştir. Vamvakas, “Yasaların yayınlanması ve ilânı konusu, belki yasa koyulması kadar önemlidir. Zira yasaların ilânıyla halk, yasanın koyulduğu konusunda payını alır” sözleriyle tartışmaya katılmıştır. Vamvakas’a göre de yasayı halka olabildiğince anlayabileceği şekilde anlatmak ve anlayabileceği lisan ile ilân etmek gerekmektedir. Rum ve Ermeni milletvekillerinin söylemlerinin işin özünden çok, gürültü yaratmaya yönelik olduğu izlenimine sebep olan oturumda, Halep milletvekili Ali Cenani Bey gelen taleplere, “Bizim memleketimizdeki yerel diller, kendilerinin düşündükleri gibi 2, 3, 5 değil. Bugün eğer hepsini ararsak memleketimizde 20’den fazla dil bulunur... Neşriyat resmî dille olur” yanıtını vermiştir.²⁹

Vamvakas’ın Osmanlı meclisinde bulunmasının gerçek amacı, Meclisi Mebusân’ın 15 Teşrinievvel 1327 (28 Ekim 1911) tarihli oturumunda ortaya çıkmaktadır. Oturumda Emanuilidis, Nalis, Busios ve Vamvakas’ın, Grebene Metropoliti Emilyanos’un ölü bulunması üzerine faillerin bulunup cezalandırılması için verdikleri soru önergesi tartışılmıştır. O dönemde Serfice Sancağı’na ve Manastır Vilayeti’ne bağlı olan kaza hakkında Busios’un verdiği bilgilere bakılacak olursa, Grebene’de Müslüman bir nüfus varsa da Hıristiyanlar çoğunluktadır. Hıristiyanların bir kısmı Ulahlardır ki, bunlar arasında Rum Metropolitliği’ne bağlı olan ve çocuklarını Rum okullarına gönderenler de vardır. Ancak Ulahların bir kısmı kendi okullarını ve kiliselerini tercih etmekte, çocuklarına Ulahça eğitim vermektedirler. Grebene’de daima eşkıyalık olmuş, Yunanistan sınırı yaklaştıkça eşkıyalıkta artış gözlenmiş, çeteler iki sınır arasında gidip gelmeye başlamışlardır. Görice milletvekili Filip Mişe, Yunanistan’dan gelen çetelerin bölgede propaganda faaliyeti yürüttüklerini belirtmektedir. İçişleri Bakanı Celal Bey’in verdiği bilgilere göre ise adı geçen metropolit vakitli vakitsiz köyleri dolaşan, sürekli hükümeti eleştiren, kendisine yapılan ihtarları dikkate almayan, “ya zafer, ya ölüm” nutukları atan biridir. Rum milletvekilleri öldürülenin taşıdığı ruhanî sıfat sebebiyle cinayetin siyasî bir tarafı olduğunu iddia etmişlerdir. Kaldı ki bu konu, Rum basını tarafından da körüklenmiştir. İçişleri Bakanı cinayetin, metropolitin itilâflı olduğu Zipo ve Ramo çetelerince işlenmiş adî bir cinayet de olabileceğini, herhangi bir Osmanlı memurunun cinayetle ilgili sorumluluğu ya da ihmalinin tespit edilmesi halinde cezalandırılacağını vurgulamışsa da, Rum milletvekilleri görüşlerinde ısrar etmişlerdir. Emanuilidis, Nalis ve Busios’tan sonra Vamvakas da söz almış, cinayeti “dehşetli facia” olarak nitelendirerek hükümeti cinayete sebebiyet vermekle suçlamıştır. Ahalinin eşitlik istediğini, ancak bunun söz konusu olmadığını, hükümet tarafından Hıristiyanlara “siz mühim işlerde bulunmayın”

²⁹ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 3, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s. 45-56.

denildiğini iddia etmiştir.³⁰ Unutulmamalıdır ki burada adı geçen Grebene, 1912’de Yunan ordularının eline geçmiştir.³¹

Trakya’nın Yunanistan’a Geçmesi Hususundaki Girişimleri

O dönem Meclisi Mebusân’daki Rum milletvekilleri Vamvakas liderliğinde İstanbul’da, “Patrikhane’yi ve genel olarak Rumları ittihatçıların hedefi olmaktan korumayı” amaçlayan, “Politiki Epitheorisi (Siyasî İnceleme)” adlı yayın organını çıkarmışlardır.³² Vamvakas Fransızca olarak dört sayfa yayınlanan “Vima Ton Ethnikotiton (Ulusların Adımı)” Gazetesi’nin de köşe yazarlığını yapmıştır. Yaşam öyküsünü veren kaynaklarda Vamvakas’ın, Serez milletvekili Dimitriyos Dıgkas’ın müdürü olduğu Beyoğlu merkezli bu gazetede kaleme aldığı makaleleriyle, yabancıları Trakya’nın Yunanistan’a dâhil olması konusunda ikna etmeye çalıştığı ifade edilmektedir.³³

Vamvakas’ın arşivinde, “İstanbul 21 Haziran 1913³⁴” tarihli İstanbul Örgütü’nün mimarlarından İon Dragumis’e ait bir mektup yer almaktadır. Vamvakas’a hitaben yazılmış mektubunda İon Dragumis³⁵, “Tüm mektuplarınızı aldım ve sizinle gurur duyuyorum. Ancak Paris ve Londra’daki etkinliğin devam etmesi ve değişen siyasetin gereklerine her seferinde adapte olunması gerekiyor. Herkese (Fransız, Alman, İngiliz v.s.) ve her duruma göre nasıl konuşulması gerektiğini en iyi bilen sizsiniz. Özellikle şu anda, sınırlar dışında bıraktığımız mutsuz Trakya için yoğun bir faaliyet gerekli. (Trakya’nın) Bulgarların olması için hiçbir sebep yok... Her zaman tezlerimizimizin dayanağı, Trakya’daki unsurların dağılımı olsun... Özellikle Bulgarların yaptığı dehşet

³⁰ *Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima 4, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1991, s. 148-162.

³¹ Bugünkü Yunanistan’ın Batı Makedonya Bölgesi’nde yer alan ve “Grevena” olarak anılan şehir. “Grevena”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt] 4, s. 427.

³² <http://anemourion.blogspot.com> Erişim Tarihi: [13.05.2013]

³³ <http://www.hronos.gr> Erişim Tarihi: [13.05.2013];

<http://www.serrelib.gr/pdf/imerologio.pdf> Erişim Tarihi: [13.05.2013].

³⁴ Vamvakas’ın arşivinde yer alan belgelerden derlenmiş “İ Apeleftherosi Tis Ditikis Thrakis Apo To Arhiyo Harisiyu Vamvaka [Harisiyos Vamvakas’ın Arşivinden Batı Trakya’nın Kurtuluşu]” adlı eserde, hangi takvimin kullanıldığı belirtilmemiştir. Biz çalışmamızda, belgelerin üzerindeki tarihi vermekte yarar gördük.

³⁵ Bulgarların Ege’ye inmesini, özellikle Trakya’nın Meriç ile Karasu arasına sızmasını önlemek için çalışmış Yunanlı diplomat, siyasetçi ve edebiyatçı. İon (ya da İoannis) Dragumis 1907-1909 döneminde Yunanistan’ın İstanbul Büyükelçiliği’nde görev yapmıştır. Suliotis ile Dragumis, İstanbul Örgütü ile ilgili faaliyetler çerçevesinde sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Öyle ki İstanbul Örgütü’nün ilk üyeleri İon Dragumis’in tanıdıkları arasından seçilmişlerdir. Elçilikteki bürosunun, örgütün küçük bir arşivi niteliğinde olduğu ifade edilmektedir. İstanbul Örgütü çok gerekli durumlarda, üzerinde çift başlı kartal olan bir mühür ve imza olarak daha küçük boyutta “Z (Zita)” ve “I (Yota)” harflerini kullanmıştır. Buradaki “I” İon Dragumis’i, “Z” ise Suliotis’i simgelemektedir. İon Dragumis ayrıca, Venizelos’un siyasetine karşıtlığıyla da tanınmaktadır. İon Dragumis, *O Ellinismos Mu Ke İ Ellines [Yunanlılar ve Yunanlılığım]*, Ekdosis Nea Thesis [Nea Thesis Yayınları], Atina, 1991, s. 18; Suliotis-Nikolayidis, *age.*, s. 39-43; “Dragumis”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt] 5, s. 263.

verici durumlardan sonra, Avrupa'nın Trakya'daki ulusu kaile almaması için hiçbir sebep olmadığını göreceksiniz. Doğu Rumeli'den de bildiğimiz gibi Trakya'nın Helen ve Türk nüfusları için uluslar arası taahhütler yeterli olmamaktadır. Burada Bulgarlar, bütün Avrupa'nın imzaladığı Berlin Antlaşması'nı çiğnemişlerdir" demektedir.³⁶

Vamvakas'ın arşivi incelendiğinde Birinci Balkan Savaşı'nın akabinde Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği Fransızca bir mesaj da göze çarpmaktadır. Burada, "Osmanlı anayasasında bir bölgeden milletvekili seçilebilmek için en azından 50.000 erkek nüfus gerektiğinden hareketle, Makedonya ve Trakya'da Bulgarların ancak 400.000'e ulaştığı sonucu çıkmaktadır (Çünkü Selanik'te 3, Manastır'da 2, Kırklareli'nde 1 ve Kosova'da 2, yani toplamda 8 milletvekiline sahiptirler). Diğer taraftan Rumların nüfusu 1.500.000'un üzerindedir. Çünkü Rumları Makedonya'dan 10, İstanbul ile beraber Trakya'dan 11, Epir'den 4, toplam 25 Rum milletvekili temsil ediyordu. Birinci Balkan Savaşı'nın akabinde Bulgaristan'ın egemenliğindeki Rum nüfus, Bulgar nüfusun iki katıydı" diyerek³⁷, İon Dragumis'in önerilerine uyduğunun ve Trakya'nın Bulgarlara verilmemesi için ortaya koyduğu etkinliğin bir örneğini sergilemektedir. Vamvakas'ın yeteneklerini takdir eden Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos³⁸, 1913 Şubat'ından 1914 Haziran'ına kadar O'na çeşitli diplomatik görevler vermiştir. Bu dönemde Vamvakas Londra, Paris ve Petrograd gibi başkentlerde "Helenlerin tarihî hakları" ile ilgili iddiaları dile getirdiği konferanslar verdiği gibi, çeşitli müzakerelerde de bulunmuştur. Bu faaliyetleri dolayısıyla İstanbul'da gıyabında yargılanarak ölümüne mahkûm edilmiştir.³⁹

Sonuç

Makedonya'nın Yunan topraklarına katılmasının akabinde Harisiyos Vamvakas Selanik'e yerleşmiş ve orada Fransızca olarak "Tribune" Gazetesi'ni çıkarmıştır. Bu gazeteyi çıkarmaktaki amacı yeğeni Petros Vamvakas tarafından, "yabancı kamuoyunu Yunan meseleleri konusunda bilgilendirmek ve Yunanistan'a karşı olanların propagandalarını yalanlamaya çalışmak" olarak ifade edilmektedir. Vamvakas 28 Ekim 1918'den 1919 Eylül'üne kadar Trakya ve Osmanlı İdaresi altındaki Rumlarla ilgili konularda Yunan Hükümeti'nin

³⁶ *İ Apeletherosi Tis Ditikis Thrakis Apo To Arhiyo Harisiyu Vamvaka*, s. 20.

³⁷ *A.e.*, s. 29.

³⁸ Yunan yakın tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan Eleftherios K. Venizelos, 1864 Girit doğumludur. Atina'da hukuk eğitimi aldıktan sonra Girit'e dönmüş ve Girit'in Yunanistan'la birleşmesini amaçlayan ayaklanmacılara katılmıştır. Yunanistan'da 1910 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerini kazanmış ve Liberal Parti'yi (Komma Ton Fileleftheron) kurmuştur. Yunanistan'ın topraklarını genişlettiği bir dönemde başbakanlık yapmış olan Venizelos'un en büyük rüyası, Batı Anadolu ve Trakya topraklarını Yunanistan'a dahil etmek olmuştur. 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıktığı dönemin de başbakanıdır. Lozan Barış Görüşmeleri'nde Yunanistan'ı temsil etmiş, 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması'nın ortaya çıkabilmesi için büyük gayret sarf etmiş ve 1936 yılında vefat etmiştir. "Venizelos K. Eleftherios", *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt] 4, s. 27-28.

³⁹ Necmi Hasanoglu, "Vamvakas ve Kankaları", *Gündem Gazetesi*, Sayı 813, 7 Aralık 2012, s. 5.

temsilcisi olarak Paris Konferansı'nda görev almıştır. Ancak şüphesiz ki en önemli etkinliği 1919-1920 yıllarında Batı Trakya'da ortaya koyduğu, bölgenin Yunanistan'a katılması çabaları olmuştur. Batı Trakya 14 Mayıs 1920'de Yunan Ordusu tarafından işgal edildiğinde Vamvakas, bölgenin ilk genel idarecisi olarak atanmıştır. 5 Eylül 1920'den 26 Kasım 1920'ye kadar Doğu Makedonya'nın idareciliğinde bulunmuş, 21 Nisan 1929'da senatör seçilmiş ve 23 Aralık 1930'a kadar Yunan Senatosu'nun başkan yardımcılığı görevini yürütmüştür. 23 Aralık 1930'da Selanik Belediye Başkanlığı'na seçilmiş ve 1 Temmuz 1933'e kadar bu görevi sürdürmüştür. 1935'te siyasetten ayrılmış ve 1952'de vefat etmiştir.⁴⁰

şüphesiz ki Vamvakas'ın "Politiki Epitheorisi (Siyasî İnceleme)" ve "Vima Ton Ethnikotiton (Ulusların Adımı)" yayın organlarındaki yazılarına ulaşabilmis olsaydık, Osmanlı milletvekili olduğu dönemde savundukları konusunda çok daha kapsamlı bir fıkre sahip olabilecektik. Yine de ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında kendisinin Meclisi Mebusân'daki en aktif Rum milletvekillerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Zekidir ve donanımlıdır. Her ne kadar Osmanlı Devleti için "memleketimiz", başkenti için "İstanbul'umuz", Meşrutiyet için "bizim Meşrutiyetimiz" ifadelerini kullansa ve Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için çabalar görünse de, aslında Osmanlı İdaresi'ndeki Rumların, daha genel olarak Helenizm'in menfaatlerini savunmak amacını gütmüştür. Kaldı ki sonraki süreçteki faaliyetleri de tüm hizmetlerinin Yunanistan için olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Vamvakas, Osmanlı'nın son döneminde toplumu oluşturan çeşitli unsurları temsilen Meclisi Mebusân çatısı altında bulunan milletvekillerinin Osmanlı Devleti için çabalamak yerine, ait oldukları cemaatlerin menfaatlerini korumaya yönelik etkinlik ortaya koyabildiklerinin iyi bir örneğidir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içten içe çökmeye başladığının ve Osmanlılık ruhunun yitirmeye yüz tuttuğunun da kanıtıdır.

Kaynakça

- AHMAD Feroz (1999) *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- AHMAD Feroz (1999) *İttihat Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- AKŐİN Sina (2002) Siyasal Tarih (1908-1923), *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul.
- BURA Katerina (1983) *İ Vuleftikes Ekloges Stin Othomaniki Aftokratoria – İ Ellines Vuleftes, Deltio Kentru Mikerasiatikon Spudon*, Tomos 4, s. 69-85.

⁴⁰ *İ Apelefttherosi Tis Ditikis Thraakis Apo To Arhiyo Harisiju Vamvaka*, s. 13-16; Vamvakas, *age.*, s. 14-15.

- DEMİR Fevzi (1994) *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusân Seçimleri 1908-1914*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- DRAGUMİS İon (1991) *O Ellinismos Mu Ke İ Ellines*, Ekdosis Nea Thesis, Athina.
- Egkiklopedia* 2002.
- ERDEM Nilüfer (2007) Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis Nikolayidis'in Kaleminden İstanbul Örgütü ve II. Meşrutiyet Dönemi Etkinlikleri, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, s. 89-105.
- HASANOĞLU Necmi (2012) Vamvakas ve Kankaları, *Gündem Gazetesi*, Sayı 813.
- İ Apeletherosi Tis Ditikis Thrakis Apo To Arbiyo Harisiyu Vamvaka* (1975), Tipografıyon E. Sotiropulos, Athina.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1997), Devre 1, İçtima 1, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1982), Devre 1, İçtima 1, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1982), Devre 1, İçtima 1, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1986), Devre 1, İçtima 2, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1986), Devre 1, İçtima 2, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1986), Devre 1, İçtima 3, Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1986), Devre 1, İçtima 3, Cilt 3, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1990), Devre 1, İçtima 3, Cilt 5, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1991), Devre 1, İçtima 3, Cilt 6, TBMM Basımevi, Ankara.
- Meclisi Mebusân Zabıt Ceridesi* (1991), Devre 1, İçtima 4, Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara.
- MİLAS Herkül (1999) *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- SULİOTİS NİKOLAYİDİS Athanasios (1984) *Organosis Konstantinupoleos*, Ekdosis Dodoni, Athina.
- VAMVAKAS Petros (1986) *Peri Tin Apeletherosi Tis Ditikis Thrakis*, Ekdosis İyapetos, Athina.
- VEREMİS Thanos (1997) Apo To Ethniko Kratos, Sto Ethnos Dihos Kratos – To Pirama Tis Organosis Konstantinupoleos, *Ethniki Taftotita Ke*

Ethnikismos Sti Neoteri Ellada, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Athina.

Web Adresleri:

<http://anemourion.blogspot.com>

Erişim Tarihi: [13.05.2013]

<http://www.hronos.gr>

Erişim Tarihi: [13.05.2013]

<http://serrelib.gr/pdf/imerplogio.pdf>

Erişim Tarihi: [13.05.2013]

Türk Kaynakları Işığında Son Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ın İstanbul Ziyareti

Ali Servet ÖNCÜ

Atatürk Üniversitesi

ÖNCÜ, Ali Servet, Türk kaynakları Işığında Son Avusturya Macaristan İmparatoru Karl'ın İstanbul Ziyareti. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 57-76.

Avusturya Macaristan İmparatoru Karl ve eşi İmparatoriçe Zita 19-21 Mayıs 1918 tarihleri arasında İstanbul'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Sultan V. Mehmet Reşat'ın misafiri olarak kalabalık bir heyetle İstanbul'a gelen imparator burada birçok resmi ve özel temaslarda bulunmuştur. Ziyarete iki devlet arasındaki müttefiklik bir kez daha teyit edilmiş ve bu şekilde İtilaf Devletleri'ne karşı da bir birlik mesajı verilmiştir. Ziyaret boyunca müttefik bir ülkenin imparatoruna layık bir şekilde ağırlanan ve yolcu edilen Karl ve eşi Zita İstanbul'dan bir hayli memnun ayrılmışlardır. Bu ziyaret Sovyet Rusya ile imzalanan Brest Litovsk ve Romanya ile imzalanan Bükreş Antlaşmalarıyla birlikte Osmanlı kamuoyunun moralini yükselten çok önemli bir gelişme olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, V. Mehmet Reşat, İmparator Karl, Ziyaret.

ÖNCÜ, Ali Servet, The Visit of Austro-Hungarian Emperor Charles to İstanbul with Respect to Turkish Sources. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 57-76.

Charles, the Emperor of Austria-Hungary and Empress Zita, his wife, made an official visit to İstanbul as the guest of the Sultan Mehmet V Reşat between 19th – 21st May 1918. This visit had a program with many official and private meetings. This visit confirmed the alliance between two states and a unity message was given to the Central Powers by the way. Emperor Karl and his wife Zita were very pleased with the treatment in İstanbul. This visit would be considered as a factor that increase the morale of the Turkish public opinion together with the Treaty of Brest Litovsk, signed with the Soviet Russia and the Treaties of Bucharest, signed with Romania.

Keywords: Ottoman Empire, Austro-Hungarian Empire, Sultan V. Mehmet Reşat, Emperor Charles, official visit.

Giriş

I. Dünya Savaşı devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki Avusturya Macaristan İmparatorluğu tahtında, bir değişiklik meydana gelmiş ve 21 Kasım 1916 tarihinde hayatını kaybeden imparator Fransuva Joseph'in yerine yeğeni I. Karl geçmiştir.¹ Aslında yeni imparator enkaz halinde bir ülke dev almıştır. Ekonominin iflas noktasına geldiği ülkede, kıtlık, işçi sınıfının ve imparatorluğun içindeki değişik milletlerin hoşnutsuzluğu, ulaşımdaki kargaşa ve ordunun savaşma azminin azalması gibi sıkıntılar uzunca bir süreden beri devam ediyor, bu günlerde cephelerde savaşan Avusturya Macar orduları ancak Alman kuvvetlerinin yardımıyla ayakta durabiliyordu. İşte bu durum Alman İmparatorluğu'na sempati duymadığı Avrupa'da herkesçe bilinen yeni imparatoru, ülkesini ve tacını kurtarmak için İtilaf Devletleri ile Almanya'dan ayrı olarak barış yapmaya hazır bir noktaya getirmiştir. İmparator, Berlin'den gizli, barış görüşmelerine başlamış Fransızlarla, Belçika Ordusu'nda görev yapan kayınbiraderi Prens Sixte de Bourbon, İtalyanlarla da Macar politikacı Kont Karolyi aracılığıyla temasa geçmiştir. İmparator, görüşmelerde Alsace Lorraine'nin² Fransa'ya verilmesi için yardımcı olmaya hazır olduğunu söylemiş, ancak buna karşılık İtilaf Devletleri'nden savaştan önceki sınırlarını talep etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın olumlu baktığı bu teklif, İtalya'nın Trieste, Dalmaçya ve Trento'yu vermeye razı olmamasından dolayı gerçekleşmemiştir. Almanlar bu olaydan haberdar olunca imparator Karl'ı çok sert bir şekilde uyarılmışlar ve o da bu teşebbüsleri inkâr etmek zorunda kalmıştır. Ama Fransa Başbakanı Clemanceau bütün görüşme tutanaklarını açıklayınca imparator oldukça mahcup olmuştur.³

Ziyaret Hazırlıkları

İmparator, Almanların teşviki ve Osmanlı Devleti'nin Avusturya Macaristan ordularına yardım için Galiciya'ya gönderdiği kolorduya teşekkür etmek amacıyla 1918 yılı Ocak ayında İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirmeyi plânlamış ve bu amaçla hazırlıklara başlanmıştır.⁴ 18 Ocak 1918'de başlaması beklenen ziyaret için İstanbul'da gerekli tüm hazırlıklar yapılmış,⁵ fakat bu tarihlerde İtalyan taarruzunun başlaması ve diğer bazı sebepler ziyaretin Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından ertelenmesine neden olmuştur.⁶

¹ *Tasvir-i Efkâr*, 23 Teşrin-i Sani 1916 Numro 1931 s. 1.

² Alsace Lorraine bölgesi Almanya ile Fransa arasında yapılan Sedan Savaşı sonunda imzalanan Frankfurt Anlaşması (10 Mayıs 1871) ile Almanya'ya bırakılmıştı. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010 s. 278.

³ Vladimir Potyemkin, S. Baruşin, A. Efimov, E. Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pakratova, V. Sergejev, S. Skazin, V. Kvotsov, N. Koltchanovsky, E. Tarle, *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)* cilt: II, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s. 363-364; İlber Ortaylı, İmparatoriçe Zita, Ufukta Karanlık Belirdi. *Milliyet* 24 Mayıs 2009.

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım BOA HR. S.Y.S. Dosya No: 2453 Gömlek No: 41; Ortaylı, İmparatoriçe Zita, Ufukta Karanlık Belirdi, Milliyet* 24 Mayıs 2009

⁵ *BOA HR. S.Y.S. Dosya No: 2397 Gömlek No: 5.*

⁶ *Vakit*, 17 Mayıs 1918 Numro: 208 s. 1.

İmparatorun seyahatinin ertelendiği, Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul sefiri Marki Pallovicini tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş⁷ ve yine imparator ziyaretin yapılamaması ile ilgili üzüntülerini padişaha iletmıştır.⁸ İmparatorun ertelemek zorunda kaldığı ziyaretin gerçekleşmesi bir süre sonra tekrar gündeme gelmiştir. 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Romanya ile bir barış antlaşması imzalamak üzere Bükreş'te bulunan Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ve Avusturya Macaristan Hariciye Nazırı Baron Burian bu ziyaretle ilgili olarak bir görüşme yapmışlardır. Avusturya Macaristan tarafı, ziyaretin Mayıs ayının 19. günü başlamasının ve 20-21 Mayıs günlerinde de devam etmesinin planlandığını ve bu tarihlerin Padişah Mehmet Reşat için uygun olup olmadığını sormuştur. Ziyaret tarihleri Osmanlı sarayı tarafından da uygun bulunmuş⁹ ve ziyaretle ilgili gerekli hazırlıklara başlanmıştır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa 8 Mayıs 1918'de Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda imparatorun programı ve ziyarete katılacaklarla ilgili bilgi vermiş ve Viyana'daki Osmanlı askeri murahhası Pertev Paşa ile birlikte imparatorun ziyaret programını hazırlamak üzere 13 Mayıs günü İstanbul'a gelmişlerdir. Yine Viyana sefareti müsteşarı Fuat Bey de aynı maksatla 17 Mayıs günü İstanbul'a gelmiş¹¹ ve ziyaretle ilgili ayrıntılı bir program hazırlanmıştır.¹² İmparator gelmeden bu ziyaretin hatırası olarak Darphane-i Amire de beşi altın, yüzü gümüş ve iki yüzü bronz olmak üzere toplam üç yüz beş adet madalya basmıştır. Padişah tarafından hediye edilmek üzere basılan bu madalyaların bir yüzünde Osmanlı İmparatorluğu armasıyla "Avusturya İmparator ve İmparatoriçesi ve Macaristan Kral ve Kraliçesi hazretlerinin İstanbul'u ziyaretleri hatırası" ibaresi, diğer yüzünde de bu ibarenin Almancasıyla, Avusturya Macaristan İmparatorluğu arması yer almıştır.¹³ Ziyaret boyunca İmparator Karl'a mihmandarlık yapmak üzere ayandan Ahmet İzzet Paşa ve Miralay Naci Bey, İmparatoriçe Zita'ya mihmandarlık yapmak üzere de Paris sefiri Rifat Paşa ve Teşrifat Müdür Muavini Fuat Safvet Bey görevlendirilmiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Baron Burian'ın mihmandarlığına Hariciye Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Suat

⁷ BOA HR. SYS. Dosya No: 2397 Gömlek No: 5.

⁸ BOA HR. SYS. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 37.

⁹ BOA HR. SYS. Dosya No: 2452 Gömlek No: 30.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Medis-i Vükela Mağbataları BOA MV. Dosya No: 212 Gömlek No: 27; BOA HR. SYS. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 21.

¹¹ BOA HR. SYS. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No:11; *Vakit*, 17 Mayıs 1918 Numro: 208 s. 1.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi İradeler Dosya Usulü BOA İ. DUİT. Dosya No: 16 Gömlek No: 6; Gökçek Demiray, "Avusturya Macaristan İmparatoru'nun İstanbul'u Ziyaret Programı" *Türk Macar İlişkilerinden Tarihi Kesitler*, Hazırlayan: T. Cengiz Göncü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009, s. 83-90.

¹³ BOA İ. DUİT. Dosya No: 38 Gömlek No: 44; *Vakit*, 17 Mayıs 1918 Numro: 208 s. 1.

Bey, Avusturya Macaristan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Von Arcz'ın mihmandarlığına ise Erkân-ı Harb yüzbaşısı Celal Bey tayin edilmiştir.¹⁴

Birinci Gün Temasları

Avusturya İmparatoru ve İmparatoriçesi maiyetleri ile birlikte İstanbul'a gelmek üzere 17 Mayıs 1918 tarihinde Bulgaristan'ın başkenti Sofya'dan ayrılmışlardır.¹⁵ İmparator ve maiyetini taşıyan tren 19 Mayıs 1918 günü öğleye doğru Çerkezköy'e ulaşmıştır. İmparator, burada Edirne Valisi Zekeriya Bey ile mevki kumandanı, mülki ve askeri memurlar ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı sefirini Marki Pallovicini, askeri murahhas General Pomionkowiski, sefaret askeri ateşenavali Binbaşı Mösyö Schönthaler ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Edirne konsolosu tarafından karşılanmıştır. Bu sırada istasyonda bulunan mızıkacı Avusturya Macaristan Marşı çalmış ve bir müfreze asker de selam ve ihtiram törenini gerçekleştirmiştir.¹⁶ İmparatorun ziyareti münasebetiyle güzergâhta sıkı güvenlik tedbirleri alınmış, Edirne Valiliği istasyonlarda bulunan kişilerin durumlarının tetkik edilmesi ve şüpheli görülen kimselerin civarda dolaşmalarına müsaade edilmemesi ve gerekli emniyet tedbirlerini alması hususunda uyarılmıştır.¹⁷

İmparatoru taşıyan tren öğleden sonra saat dörde doğru Ayastefanos İstasyonu'na ulaşmış ve Şehzade Ziyaeddin Efendi başkanlığında bir heyet tarafından karşılanmıştır. Heyette Harbiye Nazırı Enver Paşa, Viyana büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Paris Büyükelçisi Rifat Paşa, ayandan Ahmet İzzet Paşa, Teşrifat Müdür Muavini Fuat Bey, Miralay Naci, Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdürü Suat ve Binbaşı Celal Bey hazır bulunmuştur. Heyet, Avusturya Macaristan elçisi tarafından imparatora takdim edilmiş, Şehzade Ziyaeddin Efendi imparator ve imparatoriçeye padişah adına "hoş geldiniz"

¹⁴ BOA MV. Dosya No: 212 Gömlek No: 113; BOA MV. Dosya No: 212 Gömlek No: 45; *Vakit*, 17 Mayıs 1918 Numro: 208 s. 1; Ziyaretle ilgili hem Teşrifat Dairesi'nin harcadığı 14.000 kuruş, hem de Ahmet İzzet Paşa, Rifat Paşa ve Fuat Safvet Bey'in yaptıkları masraflar Masarif-i Gayr-i Melhuza Tertibinden kendilerine ödenmiştir. BOA MV. Dosya No: 212 Gömlek No: 113.

¹⁵ BOA HR. SYŞ. Belge No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 25-26; *Vakit*, 18 Mayıs 1918 Numro: 209 s. 2.

¹⁶ Avusturya İmparatoru'nun hem gelişinde hem de ayrılışında Çerkezköy İstasyonu'nda tören yapılması ile ilgili yazı Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından 16 Mayıs 1918de Çatalca Mutasarrıflığına yazılmıştır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dabilye Nezareti Şifre Kalem-i BOA DH. ŞFR*. Dosya No: 87 Gömlek No:165; Yine aynı törenlerle ilgili gerekli tertibatın alınması ve Çerkezköy'e giderken Avusturya- Macaristan İmparatorluğu Edirne konsolosunu da yanında götürmesi için Edirne Valisine de gerekli emirler verilmiştir. BOA DH. ŞFR. Dosya No: 87 Gömlek No: 171; *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1; *Tasnir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 2.

¹⁷ BOA DH. ŞFR. Dosya No: 87 Gömlek No:161; Bu tedbirlerin alınması için güzergâhlarda görevli polis komiseri, muavin ve memurlarının harcırah ve zaruri masrafları için harcanan 3870 kuruş 21 Temmuz 1918 tarihinde Edirne Vilayetine gönderilmiştir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalem-i BOA DH. EUM. MH*. Dosya No: 176 Gömlek No: 7; İmparatorun güvenliği için 22 Avusturya- Macaristan polisi de İstanbul'a gelmiş ve yanlarına verilen memurlarla imparatorun güvenliğini sağlamışlardır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kalem-i Mahsus Müdüriyeti BOA DH. KMS*. Dosya No: 47 Gömlek No: 58.

demıştır. Burada da Çerkezköy'de olduğu gibi bir mızıka Avusturya Macaristan Marşı'nı çalmış, bir müfreze asker de selam töreni gerçekleştirmiştir. Buradaki karşılama devlet erkânıyla sınırlı kalmamış, imparatoru görmek isteyen binlerce kişi istasyona hücum ederek imparatoru coşkuyla alkışlamışlardır. Karşılama töreni için Ayastefonos'a gelen heyetin de bindiği tren bir süre sonra hareket etmiş ve Sirkeci İstasyonu'na doğru yola çıkmıştır.¹⁸

Aynı saatlerde Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmet Reşat da üzerinde müşirlik üniforması ve yanında şehzade Ömer Hilmi Efendi, Serkarın Tevfik ve Serkâtib Fuat Beyler, Seryaver Salih Paşa, İkinci Karın Nüzhet Bey ve Mabeyn-i Hümayun erkânından kişiler bulunduğu halde Dolmabahçe Sarayı'ndan Söğütlü Vapuru ile Sirkeci'ye gelmiştir. Heyet, buradan dört atlı bir araba ile Sirkeci İstasyonu'na ulaşmıştır. Güzergâhta asakir-i şahane ve polis tarafından ihtiram töreni yapıldığı gibi Marş-ı Sultani de çalınmıştır. Padişah, istasyonda veliaht Vahdettin Efendi ile şehzade Abdülmecit ve Abdulhalim Efendiler, Sadrazam Talat Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, bazı vekiller ayan ve mebusan meclisi reisleri, daire müsteşarları ve genel müdürleri, İttihat ve Terakki Partisi Merkez Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir Beyler, ordu ve donanmaya mensup kumandanlar İttifak Devletleri sefirleri, ayan ve mebusan meclisi üyelerinden bir grup, şehir emaneti vekili, İstanbul vali vekili ile polis müdüründen oluşan bir heyet tarafından karşılanmıştır.¹⁹

Ziyaret dolayısıyla hem Sirkeci İstasyonu'nda hem de İstanbul genelinde birçok emniyet tedbiri alınmış, bu konuda en ince ayrıntılara bile dikkat edilmiştir. Hatta Galata Köprüsü'nün altından geçen ve şimdiye kadar gerektiği gibi korunamayan çeşitli telefon ve telgraf şebekelerine ait kabloların emniyete alınması, kablo girişlerine jandarmadan nöbetçi görevlendirilmesi ve tamirat için kablo başlarına gelecek Osmanlı, Alman ve Avusturya Macaristan uyrukluların bu iş için görevlendirme vesikaları taşıyıp taşımadıklarına dikkat edilmesi bile istenmiştir.²⁰

Avusturya Macaristan İmparatoru Karl'ın ziyareti münasebetiyle Sirkeci İstasyonu'nun her tarafı çiçeklerle donatılmış yerler ve duvarlar değerli halılarla süslenip, istasyonun her tarafına Osmanlı ve Avusturya Macaristan bayrakları asılmıştır. İstasyona geldikten sonra bir müddet kendisi için hazırlanan odada dinlenen padişah, saat dördü on geçe trenin duracağı noktaya gelmiş ve misafirlerini beklemeye başlamıştır. Tren saat dört buçuk dolaylarında Sirkeci İstasyonu'na girmiş ve bu sırada askeri kıta tarafından selam töreni yapılmış ve mızıka tarafından da Avusturya Macaristan Marşı çalınmıştır. Trenin gelmesi üzerine padişah, imparator ve imparatoriçenin buldukları vagonun önüne giderek misafirlerini karşılamıştır. İki hükümdarın tokalaşması gayet samimi ve sıcak bir şekilde gerçekleşmiştir. Bundan sonra askerler tarafından ihtiram töreni

¹⁸ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

¹⁹ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mayıs 1918 Numro: 2459 s. 1.

²⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube BOA EUM. 6.Şube. Dosya No: 37 Gömlek No: 22.*

yapılmış ve mızıkâ, Osmanlı ve Avusturya Macaristan marsları çalmıştır. Bu esnada İmparator Karl, İmparatoriçe Zita'yı padişaha takdim etmiştir.²¹

Daha sonra İhtiram Kıtası'nın denetlenmesine geçilmiş padişah ve imparator, yanlarında Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seryaver Salih Paşa, Avusturya Macaristan İmparatoru'nun seryaveri, Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa ve Merkez Kumandanı Cevat Bey ve kıta kumandanları bulunduğu halde askerlerin önünden geçerek salona doğru yürümüşlerdir. İmparator Karl, karşılama merasiminde Osmanlı askerlerinin gösterdikleri intizamdan oldukça etkilenmiş ve bununla ilgili takdirlerini padişahla paylaşmıştır.²² Salonun önüne kadar gelen iki hükümdar burada durmuş ve Padişah V. Mehmet Reşat, imparatora veliaht Vahdettin Efendi ve diğer şehzadeleri, Sadrazam Talat Paşa'yı, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı orada bulunan hükümet üyelerini, Ayan ve Mebusan Meclisi başkanlarını takdim etmiştir. Avusturya Macaristan İmparatoru Karl da maiyetinde bulunan Avusturya Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Kont Burian ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Von Arcz ve diğer maiyetini padişaha takdim etmiştir.²³

Bundan sonra Avusturya Macaristan İmparatorluğu Osmanlı Sefiri Marki Pallovicini, imparator ve imparatoriçeye Almanya ve Bulgaristan'ın İstanbul elçilerini takdim etmiş ve imparator Karl da bunlarla bir süre sohbet etmiştir. Yine Avusturya Macaristan elçisi ve eşi, elçilik ve konsolosluk memurları ile eşlerini imparator ve imparatoriçeye tanıtmışlardır. İmparator ve eşi takdimler sırasında kendileriyle tanıştıran herkese iltifat etmiş ve güler yüzle ellerini uzatmışlar, Avusturya askeri heyetine mensup subayların her birinin ellerini sıkarak ayrı ayrı görüşmüşlerdir. Tanışma merasiminden sonra padişahın daveti üzerine misafirler istasyon salonuna geçmişlerdir. Gayet güzel süslenen salonda kendilerini bekleyen kimselerle tanışan imparator ve eşi daha sonra dışarı çıkmışlardır.²⁴ Arabalara binileceği esnada Bezm-i Âlem Sultanisi ikinci sınıf öğrencilerinden Nafia Hanım imparator ve imparatoriçe ile padişaha birer buket sunmuş ve çiçeklerin kabulü için Almanca olarak bir konuşma yapmıştır.²⁵

Bundan sonra hazırlanan dört atlı saltanat arabaları ile Sirkeci İstasyonu'ndan hareket edilmiştir. Birinci arabaya padişah V. Mehmet Reşat, İmparator Karl ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, ikinci arabaya imparatoriçe Zita, veliaht Vahdettin Efendi ve Paris Büyükelçisi Rifat Paşa, diğer arabalara ise padişah ve imparatorun maiyetleri binmişler, arabaların hareketi esnasında misafirlerin şerefine top atışları yapılmıştır. İmparator ile padişahın bindikleri atlı arabanın önünde süvari polisleri, Teşrifat-ı Umumiye Müdürü İsmail Cenani Bey'in bindiği araba ve Maiyet-i Senniyye süvari bölüğü, iki tarafında padişahın yaverleri ve arkasında da yine Maiyet-i Senniye süvari bölüğüne mensup bir

²¹ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

²² *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

²³ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

²⁴ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

²⁵ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

müfreze yer almıştır. İmparatoriçe ve veliaht Vahdettin Efendi'nin bindikleri arabayı da yine bir müfreze Maiyyet-i Senniye askeri takip etmiştir.

Konvoyun güzergâhında askerler ile mızıka tarafından selamlama töreni yapılmış, okul öğrencileri yaptıkları “yaşa” tezahüratları ve attıkları çiçekler ve buketlerle misafirleri selamlamışlardır. Avusturya Macaristan İmparatoru'nun yaptığı bu ziyaret dolayısıyla İstanbul'un hemen her tarafı Osmanlı ve Avusturya Macaristan bayrakları ile donatılmış, Sirkeci, Galata Köprüsü, Tophane gibi birçok yerlerde kurulan zarif ve süslü takalara “hoş geldiniz” levhaları asılmıştır. Yine kadınlı erkekli binlerce kişi konvoyun geçişi esnasında misafirleri alkışlamıştır.²⁶ Kafiye Cisir-i Cedid, Galata, Tophane, Fındıklı, Kabataş Beşiktaş yoluyla Yıldız Sarayı Merasim Dairesi'ne gelmiş, burada bir bölük asker tarafından selam ve ihtiram töreni yapılmış, mızıka da Avusturya Macaristan Marşı çalmıştır. Yine bu sırada Merasim Dairesi'nin üzerine imparatora mahsus bayrak çekilmiştir. Misafirler ve padişah burada Mabeyn-i Hümayun ve Hazine-i Hassa-i Şahane memurları tarafından karşılanmıştır. Padişah V. Mehmet Reşat imparator ve imparatoriçe ile birlikte yukarı salona çıkmış ve burada biraz sohbet ederek dinlendikten sonra saraydan ayrılmıştır. Saat altı civarında ise veliaht Vahdettin Efendi ile şehzade Abdülmecit Efendi, Sadrazam Talat Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, bazı vekiller, Ayan ve Mebusan Meclisleri reisleri saraya gelerek imparatora hoş geldiniz demişlerdir.²⁷

Yıldız Sarayı'nda bir süre dinlenen misafirler daha sonra yanlarında Avusturya Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Kont Burian ve Erkân-ı Harbiye Reisi General Von Arcz olduğu halde otomobillerle Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdir. Misafirleri sarayın önünde ki Binek Taşı'nda Sadrazam Talat Paşa ve Mabeyn-i Hümayun yetkilileri karşılamışlar bu sırada Maiyyet-i Senniye bölümü tarafından ihtiram töreni yapılmış, mızıka da Avusturya-Macaristan Marşı çalmıştır. Padişah V. Mehmet Reşat yanında yaşlı şehzadeler bulunduğu halde misafirleri giriş kapısında karşılamış ve birlikte üst kattaki Somaki Salon'a geçmişlerdir. Daha sonra ise padişah tarafından imparator Karl'a İmtiyaz, imparatoriçeye de Mecidiye nişanları takılmıştır.²⁸

Nişanlar takıldıktan sonra ise gayet mükemmel ve zarif bir şekilde donatılmış olan ziyafet salonuna geçilmiş, burada Avusturya Macaristan Marşı, Marş-ı Sultani ve diğer müzikler eşliğinde yemek yenilmiştir. Yemekte, padişah, imparator ve imparatoriçenin yanı sıra veliaht Vahdettin Efendi, şehzade Abdülmecit, Abdulhalim, Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler, Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Paris Sefiri Rifat, Yaver-i Ekrem Ahmet İzzet Paşa, Murahhas-ı askeri Pertev Paşa Prenses Schwarzenberg Kont Burian, General Von Arcz, Serkarın Mehmet Tevfik Bey, Serkâtib Ali Fuat Bey, Avusturya Sefiri, Prens Palfy, Kont

²⁶ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

²⁷ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 2.

²⁸ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 2.

Hunyady, Kont Berchthold, Kont Von, Prens Lobkowitz, Kont Esterhazy, Askeri murahhas General Pomiankowski, Boron Victor ve sair hazır bulunmuşlardır. İmparator ve imparatoriçe yemekten sonra bir müddet salonda dinlendikten sonra merasim ile uğurlanarak Yıldız Sarayı'na dönmüşlerdir.²⁹

İkinci Gün Temasları

İmparatorun ziyaretinin ikinci günü bir hayli yoğun bir programla geçmiştir. İmparator ve eşi, sabah Beyoğlu Saint Maria Kilisesi'ndeki ayine katılacakları için binlerce kişi imparatoru ve eşini görmek için Beyoğlu ve civarına toplanmıştır. İzdihamdan dolayı Şişli'den Tünel'e işleyen tramvay hattı Galatasaray ile Tünel arasındaki seferlerini kesmiş insanlar caddelere sokaklara, evlerin pencere ve balkonlarına, dükkânların vitrinlerine ve önlerine yığılarak misafirleri beklemeye başlamışlardır. Saat dokuz buçuk dolaylarında imparator ve eşi refakatlerinde mihmandarları İzzet Paşa, Rifat Paşa ve maiyetlerinden bazıları olduğu halde Merasim Dairesi'nden ayrılarak otomobillerle kiliseye gelmişler ve saat ona kadar buradaki ayini takip etmişlerdir. Misafirler ayinden sonra dışarıda kendilerini bekleyen halkın alkışları arasında kiliseden ayrılmışlardır.³⁰

Buradan Topkapı Sarayı'na giden imparator Karl ve eşi, sarayda Hazine-i Hümayun Kethüdası ile Enderun-ı Hümayun memurları tarafından karşılanmış ve Bağdat Kasrı'nı, Harem-i Hümayun'u, Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmişler ve buralardaki antika çinileri yakından incelemişlerdir. Daha sonra saraydaki Mecidiye Kasrı'nda dinlenen misafirler saat on bir buçukta saraydan ayrılmışlardır. Buradan kendileri için tahsis olunan on, maiyetleri için tahsis olunan yedi çifte kayığa binen imparator ve eşi, Çırağan Sarayı rıhtımına çıkmışlar buradan, kaldıkları Merasim Dairesi'ne geçmişlerdir. İmparator Karl ve eşi Zita öğle yemeğini Merasim Dairesi'ne davet ettikleri Sadrazam Talat Paşa, Ayan ve Mebusan meclisleri başkanları, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Avusturya elçisi Marki Pallaovicini ile birlikte yemişlerdir.³¹

Saat iki buçuk dolaylarında Padişah Sultan V. Mehmet Reşat üzerinde müşir üniforması ve nişanları olduğu halde, Mabeyn-i Hümayun'dan bazı memurlarla birlikte Dolmabahçe Sarayı'ndan Merasim Dairesi'ne gelmiş ve burada buluşan iki hükümdar Kırmızı Salon'a geçmişlerdir. Bu sırada Serkâtib Ali Fuat Bey ile Seryaver Salih Paşa salona gelmişler ve Ali Fuat Bey kıymetli bir muhafazanın içinde olan müşirlik menşurunu padişaha vermiş o da bunu imparatora vererek kabulünü istemiştir. İmparatorun memnuniyetini ifade eden sözlerinden sonra ise padişah, yaveri Salih Paşa'nın elindeki müşirlik kılıcını alarak imparatora takdim etmiştir. Törende Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa,

²⁹ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 2. Ziyafette misafirlere tavuk çorbası, börek, balık, garnitürlü dana, salata, salçalı enginar, çiftlik pilavı, çilekli pasta, dondurma, meyve ve şekerleme ikram edilmiştir.

³⁰ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³¹ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1

Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Mabeyn-i Hümayun memurlarından bazıları ve imparatorun maiyeti de hazır bulunmuş, bu merasimden sonra ise imparator Karl, padişah V. Mehmet Reşat'a Avusturya Ordusu Feld Mareşallik rütbesini tevcih etmiş ve bunun berat ve esasını takdim etmiştir.³²

Törenlerden sonra padişah Merasim Dairesi'nden ayrılmış, imparator ise saat üç buçuk dolaylarında Malta Kasrı'nda veliaht Vahdettin Efendi'ye, Çadır Köşkünde ise şehzade Abdülmecit Efendi'ye iade-i ziyaret yapmıştır.³³

Aynı saatlerde imparatoriçe Zita ise yanında nedimleri ve Avusturya sefirinin eşi Markiz Pallovicini olduğu halde Yıldız Sarayı'nda ki Çift Kasrı'nda kadın efendileri ve yüksek dereceli memurların eşlerinin ziyaretlerini kabul etmiştir. Burada takdim ve tercümanlık vazifesi, Markiz Pallovicini, Nuri Bey'in eşi Sabiha Hanım ve Leyla Vahid Hanımlar tarafından yapılmıştır.³⁴

İmparatoriçe Zita, bu kabulden sonra padişaha harem de görmek istediğini söylemiş, Padişah Mehmet Reşat bunun üzerine Harem-i Hümayun'da hazırlıklar yaptırmış, İmparatoriçe Zita'nın şehzade haremeleri ve sultanlar ile tanışma merasimi Yıldız Sarayı Harem-i Hümayun'unda Hususi Daire'de gerçekleşmiştir. Burada Sultan Reşat eşlerini imparatoriçeye takdim etmiş, imparatoriçe özellikle Nazperver Kadın'ın kendisi ile Fransızca konuşması karşısında oldukça şaşırmıştır. Ziyaretinde kahve ikram edilen imparatoriçeye Baş Hazine Ustası Nermindil Hanım tarafından harem halkı adına nakışlarla süslenmiş bir başlık hediye edilmiştir.³⁵

İmparator Karl ve eşi Zita saat dört buçuk dolaylarında Avusturya Macaristan İmparatorluğu elçilik binasını ziyaret etmişler, elçi, elçilik ve konsoloshane memurları tarafından karşılanan misafirler üst kata çıkıp burada İstanbul'daki Avusturya Macaristan İmparatorluğu vatandaşlarını kabul törenine katılmışlardır.³⁶ İmparator ve imparatoriçe burada İzmir'den kendilerini görmeye gelen Avusturya Macaristan vatandaşlarının ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti de kabul etmiştir.³⁷

Aynı günün akşamı Padişah V. Mehmet Reşat misafirleri şerefine Dolmabahçe Sarayı'nda yüz yirmi kişinin davetli olduğu bir yemek vermiştir. İmparator, eşi ve maiyeti saat sekize çeyrek kala otomobillerle Merasim Dairesi'nden ayrılıp Dolmabahçe Sarayı'na geçmişlerdir. Dış kapıda Maiyyet-i Senniye Bölüğü tarafından selam töreni yapılmış, Binek Taşı'nın olduğu kısımda ise Sadrazam Talat Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Şeyhülislam, Ayan ve Mebusan Meclisi başkanları, vekiller ve Mabeyn-i Hümayun memurları tarafından karşılanmışlardır. Giriş kapısında ise padişah V. Mehmet Reşat, veliaht Vahdettin Efendi, Şehzade Abdülmecit Efendi ve diğer şehzadeler ve

³² *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³³ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³⁴ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³⁵ Gökçe., agm. , s. 88

³⁶ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³⁷ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1.

görevliler tarafından karşılanan imparator ve eşi, önde Teşrifat Müdür-i Umumisi İsmail Cenani Bey ve Teşrifat Müdürü Memduh Bey olduğu halde üst kattaki Somaki Salon'a geçmişlerdir. Burada biraz dinlenen imparator diğer salonda Almanya ve Bulgaristan'ın İstanbul elçilerini kabul etmiştir.³⁸ Daha sonra ise yemek salonuna geçilmiş burada Mızıkay-ı Hümayun tarafından Marş-ı Sultani ve Avusturya Macar Marşı çalınmış ve ziyafet saat dokuzda bitmiştir. Ziyafete, padişah, imparator ve eşinin yanı sıra Veliht Vahdettin Efendi, şehzade Abdülmecit, Ziyaeddin, Ömer Hilmi, Abdulhalim Efendilerle, Sadrazam Talat Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Şeyhülislam, eski sadrazam Said Halim Paşa, kabine üyeleri ayan ve mebusandan bazı kişiler, Almanya, Avusturya- Macaristan ve Bulgaristan elçileri, imparator ve imparatoriçenin maiyetleri mülki ve askeri erkân ve Mabeyn-i Hümayun memurları katılmışlardır. Yemekte ilk olarak Padişah Mehmet Reşat tarafından bir konuşma yapılmıştır. Padişah konuşmasında imparator ve eşini İstanbul'da ağırlandıktan duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, bir önceki imparator, Fransuva Joseph zamanında gelişen ittifakın daha da sağlamlaşarak devam etmesi istediğini dile getirmiştir. İki devletin halen devam eden Dünya Harbi'nde birçok cephede kader birliği yapıp muzaffer olduklarını ve topraklarını kahramanca savunduklarını söyleyen Padişah Mehmet Reşat savaşın başından beri iki devletin de amacının hukuklarını ve toprak bütünlüklerini muhafaza etmek olduğunu ifade etmiştir. İki devletin de bir an önce savaşın bitmesini ve şerefli bir barış antlaşması yapmayı istediklerini belirten padişah, İttifak Devletleri'nin en kısa zamanda barış yapma isteklerinin Rusya ile imzalanan Brest Litovsk ve Romanya ile imzalanan Bükreş Antlaşmalarıyla da görüldüğünü söylemiştir. Padişah konuşmasının sonunda İttifak Devletleri olarak barışın gelmesini beklediklerini ifade etmiş Osmanlı ve Avusturya Macaristan milletlerinin ve ordularının refahını temenni etmiştir.³⁹

Sofya sefiri Rıza Bey, 18 Mayıs 1918'de Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Bulgar Kralı'nın İmparator Karl şerefine verdiği yemekte yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'ne değinmediğini ve padişahın da vereceği yemekte Bulgaristan hakkında bir şey söylememesi konusunda Hariciye Nezareti'ni uyardığı için Padişah V. Mehmet Reşat da konuşmasında bilerek Bulgaristan'a değinmemiştir.⁴⁰ Padişah V. Mehmet Reşat'tan sonra konuşan İmparator Karl ise İstanbul'da kendisine gösterilen misafirperverliğe teşekkür etmiş kendisine verilen müşirlik rütbesinin şahsıyla Osmanlı Ordusu ile arasında sıkı bir bağ kurduğunu ifade etmiştir. İttifak Devletleri'nin topraklarının masuniyeti için mücadele ettiklerini ifade eden imparator, şerefli bir barış antlaşması için zamanın yaklaşmakta olduğunu belirtmiş ve her iki milletin ve ordunun şan ve

³⁸ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1; *Tasvir-i Eşkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 1.

³⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı BOA HSD. AFT.* Dosya No: 6 Gömlek No: 58 Belge No: 1; *BOA HR. SYS.* Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 1-2; *Takvim-i Vekayi*, 21 Mayıs 1334 Numro: 3246 s. 2; *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 2; *Tasvir-i Eşkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 2.

⁴⁰ *BOA HR. SYS.* Dosya No: 2453 Gömlek No: 15.

şerefle mesut bir geleceğe ulaşmasını temenni etmiştir.⁴¹ Saat dokuzda biten yemekten sonra saraydaki Muayede Salonu'nda bir kabul töreni yapılmıştır. İki hükümdar ve imparatoriçe alt muayede salonuna gelmişler ve alkışlar arasında kendileri için hazırlanan bölüme geçmişlerdir. Misafirlere çeşitli ikramların verildiği kabul töreni saat on buçukta başlamış ve on bir buçukta sona ermiştir. Buradaki kabule ziyafette hazır bulunanların yanı sıra bazı ayan ve Meclis-i Mebusan üyeleri ile mülki ve askeri rical ile İttihat ve Terakki, Donanma, Müdâfaa-i Milliye, Hilâl-i Ahmer gibi cemiyetlerin temsilcileri ile azınlık temsilcileri ve elçiliklerin yüksek dereceli memurları, maliye kurumlarının yöneticileri ve diğer kimseler katılmıştır.⁴²

Ziyaretin Son Günü ve İstanbul'dan Ayrılış

İmparatorun ziyaretinin üçüncü ve son günü de oldukça yoğun geçmiştir. İmparator Karl, 21 Mayıs 1918 günü sabah dokuzda beş kala programına başlamıştır. İçlerinde Avusturya Macar Askeri Murahhası General Pomionkowski, Avusturya Macaristan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi General Von Arcz, İzzet Paşa, Pertev Paşa, mihmandar Miralay Naci Bey ve daha birçok umera ve zabıtlar olduğu halde altı otomobil ile Taksim Meydanı'na gelen imparator burada İstanbul'da bulunan Avusturya Macaristan askerlerinden çeşitli sınıflara mensup askeri bir kıtanın geçit törenini izlemiştir.⁴³ Törenin başladığı dakikalarda halk imparatoru görmek için alana hücum etmiş ve imparatora sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Üzerinde Avusturya Macaristan maresâli üniforması olan imparator önce iki tabur kadar olan askeri kıtayı teftiş etmiş daha sonra ise geçit törenine iştirak edecek askeri kıtanın zabıtlarını etrafına toplayarak bunlara hitaben kısa bir konuşma yapmış ve bazı zabıtlara nişanlar takmıştır. Daha sonra karşısında askeri yürüyüş havası çalan Harbiye Nezareti Mızıkası eşliğinde geçit törenini izleyen imparator saat dokuz buçukta buradan ayrılarak Merasim Köşkü'ne geçmiştir.⁴⁴

Saat on bire doğru yanlarında maiyetleri olduğu halde otomobillerle Müze-yi Hümayun'a gelen imparator ve imparatoriçe burada müze müdürü Halil Bey, şehir emaneti vekili Sezai Bey ve müze memurları tarafından karşılanmışlardır. Misafirlere birinci katta bulunan lahit salonlarından birincisini ziyaret etmişler ve bu salonda Sayda hafriyatı esnasında bulunan meşhur lahitleri incelemişlerdir. Daha sonra diğer lahitlerin bulunduğu salona geçen misafirlere, burada dördüncü yüzyıldan kalma Büyük İskender'e ait bulunan lahitin önünde kalmışlardır. Yine bu salonda gördükleri Ağlayan Kadınlar Lahiti'nin önünde durup, bu lahit hakkında müze müdürü Halil Bey'in yaptığı açıklamayı dinleyen misafirlere, yirmi dakika kadar bu salonlarda kalmışlar ve eserlerin güzelliğine ve iyi korunmuş olduğuna dair görüşlerini ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Benzer

⁴¹ *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mayıs 1918 Numro: 2461 s. 2; *Takvim-i Vakayi*, 21 Mayıs 1334 Numro: 3246 s. 2-3.

⁴² *Vakit*, 21 Mayıs 1918 Numro: 212 s. 1.

⁴³ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

⁴⁴ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

görüşleri müzenin ziyaret defterine de yazan imparator yazısında müzenin intizamı dolayısıyla Halil Bey'e de ayrıca teşekkür etmiştir. Müzeden saat on biri yirmi geçe ayrılan misafirlerin geliş ve gidişlerinde fotoğrafları çekilmiş ve filmleri alınmıştır.⁴⁵

Buradan Askeri Müze'ye geçen misafirler vakit darlığı sebebiyle müzeyi gezememişler bina önünde mehteran takımını dinleyip takdirlerini ifade etmişler ve eski Osmanlı askerlerinin her sınıfından birer numuneyi sergileyen bir müfrezeyi incelemişlerdir. Müze müdürü Muhtar Paşa, imparator ve imparatoriçeye müzedeki eserleri ve yeniçerilerin çeşitli vaziyetlerde çekilmiş resimlerini içeren bir albüm ile Mehter-i Hakani'nin matbu notalarından oluşan ve güzel bir şekilde ciltlenmiş bir albümü, eski Osmanlı Ordusu namına takdim etmiştir. Misafirler Askeri Müze'den ayrılırken tıpkı müze ziyaretinde olduğu gibi fotoğrafları çekilmiş ve sinema filmleri alınmıştır.⁴⁶ Askeri Müzeyi ziyaretinden sonra imparator ve eşi Ayasofya Camii'ni ziyaret etmişlerdir. Camiye Yerebatan kapısından giren ve müezzinler ve cami çalışanları tarafından karşılanan misafirler girişten büyük kapıya kadar özel olarak döşenmiş halıların üzerinden geçerek camiye gezmiş ve Top Kandil'in altında bir müddet kalmışlardır. Saat on ikiye yirmi kala Ayasofya'dan ayrılan imparator ve maiyeti buradan Süleymaniye Camii'ne geçmiş ve burayı da büyük bir dikkat ile inceleyip hayranlıkla gezmiştir.⁴⁷ Süleymaniye Camii ziyaretinden sonra İmparatoriçe Zita, Merasim Dairesi'ne dönmüş, imparator Karl ise Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ni ziyaret etmiştir.⁴⁸ Müzenin idare heyeti imparatoru kapıda karşılamış, Ahmet İzzet Paşa müze başkanı Reşat Fuat Bey'i imparatora takdim etmiş, o da idare heyetinden Kemal Ziya ve müdür Hakkı beyleri imparatorla tanıştırmıştır. Bu sırada müzenin kapısı üzerine imparatorun sancağı ile Osmanlı Sancağı çekilmiştir. Karşılama merasiminden sonra salonlar gezilmiş ve imparatora mevcut eserler hakkında bilgi verilmiştir. Müzede tezhib ve minyatürleri, çeşm-i dil denilen eski kandilleri, Türk ve Acem halılarını hükümdarlara ve şehzadelere ait elbiseleri, sorguçları, Yıldırım Bayezid ve II. Selim ve Hürrem Sultana ait kıymetli gömlekleri mendilleri ve şahsi eşyaları dikkatle inceleyen imparator Karl, salonları gezdikten sonra müzenin ziyaret defterini imzalamıştır. Müzede imparator Karl'a müze başkanı Reşat Bey tarafından amcası imparator Fransuva Joseph'in İstanbul'u ziyareti esnasında müzede çektiği fotoğraf hediye edilmiş, Kemal Bey'de kendi eseri olan "Evkaf-ı İslamiye Tarihiyesi" isimli kitabını imparatora takdim etmiştir. Ziyaret esnasında müzenin güzergâhı ve etrafına toplanan halk ve öğrenciler imparatoru sürekli olarak alkışlamışlardır.⁴⁹

⁴⁵ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

⁴⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

⁴⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

⁴⁸ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

⁴⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 1.

İmparatoriçe Zita ise aynı saatlerde evvelki gün kendisini ziyaret etmiş olan kadın efendilere bir iade-i ziyaret yapmıştır.⁵⁰

Bu ziyaretlerden sonra imparator Karl, Merasim Dairesi'nde bir öğle yemeği vermiştir. Ziyafette, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, eski sadrazam Sait Halim Paşa, nafia, ziraat ve posta nazırları, Serkarın Tevfik ve Serkatib Ali Fuat Beyler, Meclis-i Mebusan Birinci Başkan Vekili Hüseyin Cahit Bey, Almanya ve Bulgaristan elçileri, Kont Zicni Paşa, Şehremini Vekili Sezai, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyelerinden Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir Beyler hazır bulunmuştur.⁵¹ Yemekten sonra saat üç dolaylarında imparator ve imparatoriçe maiyetleri ile birlikte Merasim Dairesi'nden ayrılıp otomobil ile Ortaköy'de Çırağan Sarayı'na gelmişler ve buradan bir filika ile Ertuğrul Vapur'una geçmişlerdir. Vapurda Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Vapur-ı Hümayun süvarisi Miralay Hafız İbrahim Bey ve diğer zabitler tarafından karşılanan misafirlere gemide Cemal Paşa tarafından bir çay ziyafeti verilmiş ve Boğaziçi gezdirilmiştir. Bu gezi saat altıda bitmiş misafirler geldikleri yoldan Merasim Dairesi'ne dönmüşlerdir.⁵²

İmparator ve eşi için saat yedide Avusturya Elçiliği'nde bir ziyafet tertip edilmiş bir saat süren ziyafete sadrazam Talat Paşa ile vekiller, ayan ve mebusan meclisleri başkanları, askeri ve mülki erkân, Avusturya elçilik ve konsoloshane memurları ve Avusturya Macaristan tebaasının önde gelenleri katılmıştır.⁵³

Buradan Merasim Dairesi'ne geçen misafirler bir süre sonra mihmandarları ve maiyetleriyle Dolmabahçe Sarayı'na geçmişlerdir. Saraya gelişlerinde hükümet üyeleri ve yetkililerce karşılanan imparator ve maiyeti, sarayın giriş kapısında ise padişah ve şehzadeler tarafından karşılanmıştır. Burada bir süre dinlenip padişahla görüşen misafirler saat dokuz buçuk dolaylarında Avusturya'ya dönmek için konvoy halinde Sirkeci İstasyonu'na geçmişlerdir.⁵⁴ Konvoyda I. Saltanat arabasına padişah, imparator ve Enver Paşa, II. arabaya imparatoriçe, veliht Vahdetin Efendi ve Paris Sefiri Rifat Paşa, III. arabaya ise şehzade Abdülmecit Efendi ve imparatorun nedimleri, diğer arabalara da saray görevlileri ve imparatorun maiyeti binmiştir. Konvoyu Sirkeci'de Sadrazam Talat Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, şeyhülislam Musa Kazım Efendi, vekiller, mülki ve askeri rical karşılamıştır.⁵⁵ Güzergâhta askeri birlik ve mızıklar tarafından ihtiram merasimi yapılmış, halk da misafirleri alkışlamıştır.⁵⁶

İmparator ve imparatoriçe burada kendilerini uğurlamaya gelenlere veda etmişler, askeri kıtanın ihtiram töreni ve mızıkanın çaldığı Saltanat Marşı ile Avusturya Macaristan Marşı eşliğinde saat on bir civarında İstanbul'dan

⁵⁰ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵¹ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵² *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵³ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵⁴ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵⁵ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵⁶ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

ayrılmışlardır.⁵⁷ Şehzade Ziyaeddin Efendi başkanlığındaki heyet ile imparator ve imparatoriçenin mihmandarları ve Avusturya Macaristan sefiri ve diğer sefarethane çalışanları Ayastefanos'a kadar misafirlere eşlik etmişlerdir.⁵⁸ Padişah V. Mehmet Reşat imparatorla birlikte İstanbul'a gelen maiyetine Avusturya Macaristan sefarethanesi ve konsoloshanesi mensuplarına çeşitli derecelerden Osmanlı nişanları tevcih etmiştir.⁵⁹ Yine İmparator Karl da sadrazam Talat Paşa'ya murassa, Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'ya birinci rütbeden Saint Etyen Nişanı ve eski sadrazam Sait Halim Paşa'ya da etrafı süslü çerçeveli bir fotoğrafını hediye etmiştir.⁶⁰ Avusturya Macaristan İmparatoru Karl ve eşi dönüş yolunda treninin mola verdiği Belgrad'da Osmanlı Devleti'nin buradaki tebaasını ve bunların menfaatlerini koruyan temsilcisine ziyaretle ilgili memnuniyetini ifade etmiştir.⁶¹ İmparator Karl yine ziyareten duyduğu memnuniyeti ifade eden bir teşekkür yazısı yazmış, Sultan Mehmet Reşat da bu yazıya cevabi nitelikte bir teşekkür yazısı kaleme almıştır.⁶²

İmparatorun temasları haricinde maiyeti de İstanbul'da çeşitli görüşmeler yapmışlardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa ziyaretin ikinci günü Kuruçeşme'de Avusturya Erkan-ı Harbiye Reisi General Arcz şerefine bir ziyafet vermiş, Avusturya Macaristan Hariciye Nazırı Kont Burian da refakatinde mihmandarları olduğu halde Maliye Nezareti'ne giderek nazır Cavit Bey'i ziyaret etmiştir. Yine aynı gün Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey tarafından da Kont Burian şerefine bir ziyafet verilmiştir.⁶³

İmparatorun ziyareti sırasında Filistin de Şeria Bölgesi'nde bulunan Alman General Liman Von Sanders Paşa İstanbul'a bir telgraf çekerek imparatora "hoş geldiniz" demiş ve Filistin'de Osmanlı, Alman ve Avusturya Macar askerlerinin İngilizlere karşı verdikleri mücadeleden övgü ile bahsederek merkezi devletlerin askerlerinin Filistin'deki her yeni taarruzu karşılayacaklarını ifade etmiştir. İmparator Karl bu telgrafa verdiği cevapta Alman zabıt ve kumandanlarının hoş geldiniz telgrafına teşekkür etmiş Şeria'daki zaferler dolayısıyla Liman Von Sanders'i kutlamış ve zaferin yakın olduğuna dair kanaatini belirtmiştir.⁶⁴

Ziyaretle İlgili Basında Çıkan Değerlendirmeler

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul sefaretini, ziyaret başlamadan önce İstanbul basınına Habsburg Hanedanı, İmparator Karl ve

⁵⁷ İmparator ve maiyetini taşıyan trenin İstanbul'a geliş ve gidiş ücreti olan 280601 kuruş masarif-i gayr-i melhuza tertibinden ödenmiştir. *BOA MV*. Dosya No: 212 Gömlek No: 124.

⁵⁸ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1918 Numro: 2462 s. 2.

⁵⁹ *BOA HR. SYS*. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 78-90.

⁶⁰ *Vakit*, 23 Mayıs 1918 Numro: 214 s. 2.

⁶¹ *BOA HR. SYS*. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 5.

⁶² *BOA HR. SYS*. Dosya No: 2292 Gömlek No: 4 Belge No: 7-8.

⁶³ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s. 1.

⁶⁴ *Vakit*, 22 Mayıs 1918 Numro: 213 s.1.

İmparatoriçe Zita hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirmiş ve böylece kamuoyunun Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nu ve misafirleri daha yakından tanınmasına ve onlara karşı çok olumlu düşünceler beslemesine vesile olmuştur.⁶⁵ Avusturya Macaristan sefaretinin verdiği bilgiler çerçevesinde İstanbul gazeteleri imparator ve imparatoriçenin hâl tercümelerini, hayat hikâyelerini ve vasıflarını yayınlamışlardır. İmparator Karl'ın velihaht iken İtalya Cephesi'nde gösterdiği kahramanlıklar ve askerlerinin hayatını kurtarmak için yaptığı fedakârlıklar, kolera hastalarını çekinmeden ziyaret edip ellerini sıkması, basına gösterdiği ilgi samimiyet ve basının önemine dair olan sözleri, mütevazılığı, dindarlığı bu günlerde geniş bir şekilde İstanbul gazetelerinde yer almıştır.⁶⁶

Avusturya Macaristan İmparatorluğu basını da ziyarete ilgi göstermiş ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bulgaristan'ın istikbali için olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de istikbali ve güçlü olması için çaba sarf ettiğini yazmıştır. Rus çarlarının İstanbul'a göz dikmesiyle beraber Rus diplomasisinin Osmanlı ülkesinde sürekli fesat çıkardığından bahseden Avusturya Macaristan basını bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bir dost olarak Avusturya Macaristan İmparatorluğunu yanında bulduğunu yazmıştır. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nın dışına itilmesinde Osmanlı Ordusu'nun eskiden beri bilinen kahramanlık ve sebatının da etkisi var diye yazan, Avusturya gazeteleri, Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla İstanbul üzerindeki Rus baskısının bertaraf olduğunu belirtmişlerdir. Gazeteler ziyaretin, Avusturya Macaristan ile Almanya'nın doğudaki müttefikleriyle kardeşçe bir surette ortak mesaisine sahne olacak bir geleceğe işaret ettiğini de yazmışlardır.⁶⁷

Ziyaretle ilgili Danimarka basınında çıkan ve büyükelçilik tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazı ziyaretin Avrupa'da nasıl görüldüğüne dair bir ipucu verebilecek niteliktedir.

Nationaltidende Gazetesinde 18 Mayıs 1918'de çıkan bir makalede İmparator Karl ve İmparatoriçe Zita'nın, Çar Ferdinand ve Padişah Mehmet Reşat'ı tahta çıkışlarından ötürü tebrik etmek maksadı ile Sofya ve İstanbul'a gittikleri yazılmıştır. Bu ziyaretin aynı zamanda siyasi bir amaç taşıdığı iddiasında da bulunan gazete, Hariciye Nazırı Kont Burian ve Erkân-ı Harbiye Reisi Von Arcz'ın heyette bulunmasının ziyareti daha önemli bir hale getirdiğini vurgulamıştır. Bu ziyaretin Alman genel karargâhında yapılan yeni bir Alman Avusturya ittifakı çerçevesinde kararlaştırıldığını yazan gazete görüşmelerin dikkatle izlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸

Osmanlı gazeteleri de ziyaretle ilgili çeşitli yorumlarla çıkmışlardır. Vakıf Gazetesi yazarı Ahmet Emin Bey, 20 Mayıs 1918 tarihinde yazdığı makalede

⁶⁵ *Vakıf*, 19 Mayıs 1918 Numro: 210 s. 1-2.

⁶⁶ *Vakıf*, 19 Mayıs 1918 Numro: 210 s. 1-2; *Vakıf*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 2; *Tasniri-Efkar*, 19 Mayıs 1918 Numro: 2459 s. 2.

⁶⁷ *Vakıf*, 19 Mayıs 1918 Numro: 210 s. 1.

⁶⁸ *BOA HR. ŞYŞ*. Dosya No: 2453 Gömlek No: 41.

ziyaretle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. “Harp mücadelesini yapan dört devletin sulh zamanında birlikte hareket etmelerini icap ettiren çeşitli sebepler vardır” diyen Ahmet Emin Bey “savaş zamanındaki husumetler barış yapılırsa yapılmaz sona ermez ve bir müddet daha iktisadi sahada tesirlerini gösterir” diyerek dört devletin savaştan sonra da bir arada olması gerektiğini ifade etmiştir. İkinci olarak “savaşın tesirleri geçtikten sonra dünya yüzündeki ilişkiler tamamıyla genel ve eşit bir hal almayacaktır” diye yazan Ahmet Emin Bey “ortak menfaatleri olan ülkeler, tabii olarak ayrı ayrı menfaat grupları teşkil edeceklerdir ve dört İttifak Devleti’nden hangisi bunu anlamayarak ihtirası, esaslı ve daimi menfaatlere tercih edecek olursa hem büyük kayıplara uğrayacak hem de düşmanlarının ekmeğine yağ sürecektir” demiştir. Üçüncü olarak “savaştan sonra barışı muhafaza etmek için müşterek ve sağlam setler bina etmekten başka çare yoktur” diye yazmış ve bu meselenin bugünden düşünülmesi gerektiğini belirterek sulh masasında kuvvetli olmak için şimdiden bir araya gelmesi gerektiğinden bahs etmiştir. Savaştan sonra gelecekte ve dış tecavüzlerden emin olmak için ortak bir çaba ve karşılıklı yardımı önemli gördüğünü yazan Ahmet Emin Bey, böylece savaş dönemindeki emeklerin boşa gitmeyeceğini vurgulamıştır. İttifak Devletleri’nin arzu ve menfaatlerini birleştirmelerini ve hiddete kapılmadan işlerini hesap ve kitapla görmelerini ve dar bir daireyi değil zaman ve mekân itibarıyla gayet geniş bir sahayı göz önünde tutmalarını isteyen Ahmet Emin Bey, bunu gerçekleştirmenin bu devletlerin ve basının görevi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Zaman Gazetesi de ziyarete bu açıdan bakmış ve Osmanlı Devleti’nin en önemli müttefiklerinden birinin imparatorunun Osmanlı topraklarında coşkuyla karşılandığını yazmıştır. İmparatorun barış çabalarının hem kendi milletinin hem de dünyanın saygısını kazandığını yazan gazete, bu çabaların Osmanlı Devleti’nde de saygı uyandırdığını belirtmiştir. İmparatorun ve imparatoriçenin bir hayli meziyetleri olduğunu ifade eden gazete halka yakın olmaktan hoşlanan ve onun dilinden anlayan imparator ve eşini Osmanlı halkının da çok sevdiğini yazmıştır. İki devlet arasında var olan müttefikliğin savaş sonrasında da devam etmesi için bu ziyaretin önemli olduğunu vurgulayan gazete, ziyaretin bu bakımdan bir başlangıç olduğunu yazmıştır.⁷⁰

Ziyaretle ilgili yorum yapan bir diğer gazete de Tanin olmuştur. Gazete, ziyaretin Osmanlılar arasında büyük bir sevinçle karşılandığını ifade etmiş ve İstanbul halkının geçen sene İstanbul’a gelen Alman İmparatoru’ndan sonra bu ziyaretle de büyük bir iftihar duyduğunu yazmıştır. Ziyareti birkaç açıdan olumlu gördüğünü belirten gazete, Osmanlı Devleti’nin asırlardır ilişkide bulunduğu bir büyük devletin hükümdarını İstanbul’da ağırlamak büyük bir şereftir diye yazmış ve imparatorla imparatoriçenin şahsiyetlerine değinerek imparator Karl’ı çok kabiliyetli ve mükemmel bir asker olarak tarif ederek imparatorun, tahta geçtiği ilk günden beri dışarıda barış, içeride de demokrasi esaslarını yaymak için büyük bir gayret sarf ettiğinden bahs etmiştir. İmparatorun tahta çıkmadan önce

⁶⁹ *Vakit*, 20 Mayıs 1918 Numro: 211 s. 1.

⁷⁰ *Zaman*, 20 Mayıs 1918 Numro: 47 s. 1.

Tirol'de, Galiçya'da kahramanca savaştığını anlatan gazete, imparator Karl'ın tahta çıkar çıkmaz ise barışı temin için çalıştığını yazmıştır. Yine hükümdarın Avusturya ve Macaristan'da hükümetlerin ve hatta çoğunluk fırkalarının muhalefetine rağmen seçim kanunlarını genişleterek milliyetlerin ve ammenin hukukuna riayetkâr olduğunu gösterdiğini ifade eden gazete, imparatoru kahramanlıkla beraber barış severliği de içinde taşıyan biri olarak, imparatoriçeyi de şefkat incelik ve temizliğin bir araya geldiği bir kişilik olarak tarif etmiş ve imparatoriçenin yaralıların, felaketzedelerin ve muhacirlerin yardımına koşmak hususundaki tavrını övmüştür. Üçüncü olarak da ziyaretin ifade ettiği siyasi mana üzerinde duran gazete, Fransa başbakanı Clemenceau'nun bir süreden beri Avusturya Macaristan'ın ittifaka sadakati noktasında şüpheler uyandıрмаğa çalıştığını hatırlatmış ve "Avusturya-Macaristan ordularına karşı aciz kalan bu haris ve entrikacı ihtiyar böyle siyasi manevralardan bir faide ümit etmiş olacak ki imparator hazretlerinin harbin zorluklarını hafifletmek için sırf insaniyetperverane bir surette sulhe gösterdikleri meyli, müttefikler arasına şüphe düşürmek için alet gibi kullanmak istemiştir" diye yazarak imparatorun bu ziyaretle bu iddiayı çürüttüğünü ve müttefikleri teker teker ziyaret ederek İttifak Devletleri arasındaki sarsılmaz güveni ilan etmiş olduğunu yazmıştır. Bu ziyaretin doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin de hal-i hazırdaki siyasi durumu ve önemini ortaya koyduğunu belirten gazete bir zamanlar kolaylıkla ihmal edilen Osmanlı Devleti'nin savaşta müttefiklerine birçok şeyler kazandırdığının şimdi Osmanlı Devleti'nin müttefikliğine verilen önemle ortaya çıktığını yazmış, geçen sene Alman İmparatorunun bu senede Avusturya - Macaristan imparatorunun ziyaretleriyle bu durumun ispatlandığını ifade etmiştir.⁷¹

Tanin Gazetesi'nde ziyaretle ilgili 20 Mayıs tarihinde de bir yorum yayınlanmıştır. Yazıda, Osmanlı Devleti'nin son birkaç asırdır biri Rus Çarlığı diğeri de Avusturya Macaristan İmparatorluğu olmak üzere iki büyük komşu ile sürekli münasebetlerinin olduğu hatırlanmış bu süreçte Çarlık Rusya'sı Osmanlı Devleti ile daimi bir düşman olurken Osmanlı Devleti ile Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun ortadaki mevcut pek çok ihtilafa rağmen birbirleriyle asla düşman olmadıkları vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın karşı karşıya gelmesinin en büyük nedenini "Slav Meselesi" olarak açıklayan gazete, bu meselenin Osmanlı Devleti'ni uzunca bir süredir uğraştırdığını boğazlara ve Ege Denizi'ne çıkmayı hedefleyen Rusların aynı zamanda Adriyatik Denizi'ne de göz diktiğini ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nu da bu anlamda sürekli rahatsız ettiğini yazmıştır. Böyle olduğu için Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu ilişkilerinin dostluk ve dayanışma merkezli olduğunu vurgulayan gazete iki komşu arasında zaman zaman da kanlı hatıraların da olduğunu hatırlatmış fakat uzun zaman komşuluk eden iki devletin çeşitli dönemlerde karşı karşıya gelmesinin normal bir durum olduğunu yazmıştır. İki devlet arasındaki ilişkilerin yarım asırlık bir gelişme devresinden sonra bugün yeni bir safhaya ulaştığını

⁷¹ *Tanin*, 19 Mayıs 1918 Numro: 3391 s. 1.

belirten gazete, bu yeni safhanın meşrutiyetin ilanından itibaren başladığını, Balkan Savaşları'ndan beri de sürekli geliştiğini vurgulamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaşanan Bosna Hersek bunalımını eski devirlerden kalma bir ihtilaf olarak yorumlayan gazete iki devlet arasındaki bu ihtilafın da halledildiğini ve tarafların birbirlerine iyice yaklaştıklarını belirtmiştir. Balkan Savaşlarıyla ortaya çıkan Rus tehlikesinin Avusturya - Macaristan tarafından da görüldüğünü hatırlatan gazete bu savaşın iki devletin siyasetlerini aynı çizgiye getirdiğini yazmıştır. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu veliahdının Saray Bosna'da öldürülmesi Viyana'yı, Çarlık Rusya'sının batılı devletlerden gördüğü sürekli yardımlar da İstanbul'u devamlı surette ikaz etmiş ve iki taraf da olanlara kayıtsız kalmadıkları için müttefik olmuşlardır" diye yazan gazete bunun şu an devam eden savaşta da sürdüğünü hatırlatmıştır. Rus Çarlığının yıkılmasıyla çok önemli bir tehlikenin bertaraf edildiğinin hatırlatıldığı yazıda iki tarafın müttefikliğinin bundan sonra da devam edeceği vurgulanmış geçmişte İmparator Fransuva Joseph'in tehlikeli bir devirde birbirini arayan bir dost sıfatı ile selamlandığı şimdi de İmparator Karl'ın da bu duygularla kucaklandığı yazılmıştır.⁷²

Ziyaretle ilgili olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi yazarlarından Yunus Nadi de çeşitli yorumlarda bulunmuş ve 19 Mayıs 1918 tarihindeki yazısında Osmanlı Devleti ile Avusturya Macaristan arasındaki müttefiklik ilişkisinin önemine değinmiştir. Avusturya Macaristan ordularının Rusları Karpatlar'da durdurarak İstanbul'u, Osmanlı ordularının da İngiliz ve Fransızları Çanakkale'de durdurarak Rusların yardım almasını önleyip Viyana'yı kurtardığını yazan Yunus Nadi her iki devletin aynı zamanda birbirlerinin savaştığı cephelere asker göndererek müttefiklik ilişkilerini sağlamlaştırdığını ifade etmiştir. Yazısında, İmparator Karl'ın şahsiyetini ve sahip olduğu meziyetleri de öven Yunus Nadi imparatorun harbin bir felaket olduğu yönündeki görüşlerini ve savaşan tarafların haysiyet ve menfaatlerini koruyacak bir barış yapılmasındaki çabalarını da takdir etmiştir.⁷³

Sonuç

İmparator Karl'ın ziyareti Osmanlı kamuoyunda gerçekten de memnuniyetle karşılanmıştır. Her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin yaklaşık üç buçuk seneden beri birlikte savaştığı Avusturya Macaristan imparatorunun bu ziyareti müttefikler arası dayanışmayı pekiştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Avusturya Macar orduları Filistin ve sair cephelerde Osmanlılara yardım ettiği gibi Osmanlı orduları da Galiciya, Romanya hatta İtalya Cephesi'nde Avusturya Macar Ordularına yardım etmiş, iki taraf uluslararası ilişkilerde müttefiklik esas çerçevesinde dayanışma içerisinde olmuşlardır. İmparator Karl'ın tahta çıkar çıkmaz İtilaf Devletleri ile başlattığı barış antlaşması yapma girişimlerinin diğer İttifak Devletleri'nde meydana getirdiği hayal kırıklığı Sofya ve İstanbul'a yapılan bu ziyaretlerle

⁷² *Tanin*, 20 Mayıs 1918 Numro: 3392 s. 1.

⁷³ *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mayıs 1918 Numro: 210 s. 1.

kısmen giderilmiş, İttifak Devletleri'nin Brest Litovsk ve Bükreş Anlaşmaları ile başlayan iyimserliği bu ziyaretle biraz daha artmıştır. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırın Kont Burian ve Genelkurmay Başkanı Von Arcz'ın da katıldığı bu ziyaret siyasi ve askeri olarak birçok konunun da görüşülüp gelecekle ilgili planların yapıldığı bir ziyaret olmuştur. Almanya'nın da gerçekleşmesi konusunda istekli olduğu bu yakınlaşma, en azından savaşın son birkaç ayında dünya kamuoyuna İttifak Devletleri tarafından verilen bir birliklilik mesajıdır.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

DEMİRAY Gökçe (2009) Avusturya – Macaristan İmparatoru'nun İstanbul'u Ziyaret Programı, *Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler*, Hazırlayan: T. Cengiz Göncü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 83-90.

UÇAROL Rifat (2010) *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul.

POTYEMKİN Vladimir S. Baruşin, A. Efimov, E.Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pakratova, V. Sergejev, S. Skazin, V. Kvotsov, N. Koltchanovsky, E. Tarle, (2009) *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)* Cilt II, Çeviren: Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, 2453/41, 2397/5, 2292/4, 2452/30, 2453/15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul), Meclis-i Vükela Mazbataları, 212/27, 212/113, 212/45, 212/124.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul), Dâbiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şube, 37/22.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA İstanbul) İradeler Dosya Usulü, 16/6, 38/44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA İstanbul) Dâbiliye Nezareti Şifre Kalemi, 87/165, 87/171, 87/161.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA İstanbul) Satın Alınan Evrak Ali Fuad Türkgeldi Evrakı, 6/58.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA İstanbul) Dâbiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi, 176/7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA İstanbul) Dâbiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 47/58.

Gazeteler

Milliyet (2009) 24 Mayıs.

Tanin (1918) 19 Mayıs, 20 Mayıs.

Tasvir-i Efkâr (1916) 23 Teşrin-i Sani, (1918) 19 Mayıs, 21 Mayıs, 22 Mayıs.

Takvim-i Vakayi (1918) 21 Mayıs.

Vakit (1918) 17 Mayıs, 18 Mayıs, 19 Mayıs, 20 Mayıs, 21 Mayıs, 22 Mayıs, 23 Mayıs.

Zaman (1918) 20 Mayıs.

Demokrat Partiden Bir Siyasi Portre:

Samet Ağaoglu

Gülay SARIÇOBAN

Hacettepe Üniversitesi

SARIÇOBAN, Gülay, Demokrat Partiden Bir Siyasi Portre: Samet Ağaoglu. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 77-104.

Ağaoglu ve partisi DP Türk siyasal hayatını uzun yıllar yönlendiren, etkileri günümüze kadar uzanan bir siyasî mirası bırakmıştır. Bu miras, devlet ağırlıklı bir yönetim biçiminden, toplum ağırlıklı bir siyasal sisteme geçiş süreci içinde, Türkiye’de demokratik rejimin biçimlenmesinde ve siyasal hayatın değişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu kültürel mirasın yanında, DP ile yeni bir siyasetçi tipi de ortaya çıkmıştır. Aslında, çok partili sisteme geçilmesiyle beliren, DP ile şekillenen ve günümüze model oluşturan bu yeni siyasetçi tipini, halkın ayağına giden, popülist söylemleri olan, dini ön plana çıkaran, vaatlerinin arkasında durmayan, muhalefeti sınırlandırmak adına demokratik değerlerden ödün veren, ancak diğer taraftan cesur, bilinçli, liberal politikalar üretebilen, Batıyı hedef alan ve kalkınmaya öncelik veren kişi biçimde nitelendirebiliriz. Bu çalışmada siyasal portresini incelediğimiz Türkçü, Milliyetçi Ahmet Ağaoglu’nun oğlu olan Samet Ağaoglu, DP’nin siyasal atmosferi içinde yetişmiş bir kişi olarak bu siyasetçi tipinin niteliklerini önemli oranda taşımaktadır. DP içinde farklı bir duruşunun olması ise yetiştiği aile ortamı ve baba kaynaklı fikirler etrafında politika yapmasından ileri gelmektedir.

Anahtar Sözcükler: DP, Ahmet Ağaoglu, Samet Ağaoglu, Çok Partili Sistem, Liberal.

SARIÇOBAN, Gülay, A Political Portrait from Democratic Party: Samet Ağaoglu. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 77-104.

Ağaoglu and his party (DP) bequeathed a political legacy that led his political life and whose effects have still been felt. This legacy played an important role in forming the democratic regime and the change in the political life during the process of transition from a state ruling system into a public ruling system. Beside this cultural legacy, a new political figure also emerged together with DP. In fact, we can identify

this new political figure, who emerged as a result of transition into multi-political system, is formed by DP and acts as a model today, as the one who goes public, is populist in his statements, favors religion, never keeps promises, ignores democratic values for the sake of limiting the opposition parties, but on the other hand the one who is brave, conscious, can form liberal policies, targets the west and gives priority to development. The son of Turkish and Nationalist Ahmet Ağaoğlu, Samet Ağaoğlu whose political portrayal we examine in this study has, to a large extent, the characteristics of this new political figure that grew up in the political atmosphere of DP. This different figure in DP is the result of his family environment in which he grew up and is engaged in politics relying on the opinions of his father.

Keywords: DP, Ahmet Ağaoğlu, Samet Ağaoğlu, Multi-Political System, Liberal.

Giriş

Samet Ağaoğlu, Türkiye'ye göç eden, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin önde gelen fikir adamlarından ve siyasetçilerinden olan Ahmet Ağaoğlu'nun oğludur. Samet Ağaoğlu'nun baba tarafının ailesi XVIII. yüzyılda Erzurum'dan önce Gence'ye oradan da Karabağ'a yerleşmiş ve Karabağ beylerinden Hakverdioğulları ailesi ile akrabalık kurmuştur.¹

Dedesi Mirza Hasan, Karabağ'ın tanınmış Kurtlarelî kabilesindendi.² İsminin önünde "Mirza"³ ünvanının bulunuşu bize dedesinin ulema sınıfından olduğunu göstermektedir. Mirza Hasan'ın babası Mirza İbrahim ise, Şuşa'nın en meşhur ailelerinden biriydi, hattattı ve Türkçe şiir yazardı. Kısacası bütün aile denilebilir ki ilim ve irfan sahibiydi. Özellikle Mirza Hasan'ın dayısının ailesi Karabağ'ın en meşhur ulema ocaklarındandı.⁴ Samet Ağaoğlu'nun babaannesi ise Sarıca Ali adıyla anılan bir Türkmen göçebe ailesinden olan Refii Bey'in kızı Taze hanımdır.⁵

Annesi Sitare Ağaoğlu, Karabağ'ın en eski ve en asil ailelerinden "Veziroflar"ın yani Vezir oğullarının kızı idi. Samet Ağaoğlu'nun ifadesiyle

¹ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri - 1928 Yılı Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 201.

² Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, Ağaoğlu Külliyyatı, Ankara, 1940, s. 64.

³ İsimlerinin önündeki "mirza" sıfatı, Fars/İran toplumsal hiyerarşisinin somutlaşması ve bir tür saygınlık belirtisidir. Şii geleneğinde bu unvan, resmi yazışmaları yürüten veya ulema sınıfı dışında kalmakla birlikte ilahiyat bilgisine sahip bulunan kesim için de kullanılmıştır. 1900'lerin başlarında mirza statüsü dünyevi bir anlam kazanarak dönüşüme uğramış, Rus okullarında yetişen yeni öğretmen kadrolar bu unvanı mollalardan devralmışlardır. Bunlar "gelecekçi molla"dan "modern muallim" e geçiş evresinde köprü oluşturmuşlardır. Ufuk Özcan, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 14.

⁴ Akçura, *age.*, s. 202.

⁵ Fahrettin Gülseven, "Ahmet Ağaoğlu'nun Hayatı, Fikirleri, Siyasî ve Sosyal Mücadeleleri", *Azerbaycan Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 1989, s. 74.

“ufak tefek, esmer, kara gözlü, zayıf” bir kadın olan Sitare Hanım’ın okuyup yazması dışında başka bir tahsili yoktu. Fakat eski, asil bir Azeri ailesinin maddi manevi zenginliği içinde kendini geliştirmişti.⁶

Samet Ağaoğlu’nun babası, yalnız Azerbaycan ve Türkiye’nin değil, bütün Türk âleminin tanınmış düşünür ve ilim adamlarından biri olan Türkçü, milliyetçi, politikacı ve yazar Ahmet Ağaoğlu kültürlü, varlıklı ve mutaassıp bir aileden gelmektedir.⁷

Bu noktada Samet Ağaoğlu’nun kişiliğinin gelişimde önemli rol oynayan babası Ahmet Ağaoğlu’nun hayat hikâyesi üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Zira politika ve fikir hayatına çok küçük yaşlardan itibaren baba evinde ve çevresinde hazırlanan Samet Ağaoğlu babasından aldığı fikirleri kendisine rehber edinmiş ve aynı hedef ve amaçlar doğrultusunda mücadeleye devam etmeyi bir borç bilerek siyasete atılmıştır.

Ahmet Ağaoğlu, 1869 yılında Azerbaycan’ın Şuşa şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini mahalle mektebinde ve Şuşa’da İslami ilim ve irfanı ile tanınmış olan dindar ve mutaassıp amcası Mirza Mehmet’in nezareti altında yapan Ağaoğlu, Arapça ve Farsça’yı bu devrede öğrenmiştir. Amcası tarafından molla olarak yetiştirilmek istenen Ağaoğlu, annesinin gizli teşvik ve yardımı ile Rusça öğrenmiş ve şehrin Rus orta mektebine girmiştir. Lise tahsiline de aynı şehirde başlamış ve Tiflis’te tamamlamıştır. Ailesinin bütün muhalefetine rağmen annesinin desteğiyle, yüksek tahsil için evvela Petersburg’a ve sonra Paris’e giderek hukuk mektebi ile “College de France”ı bitirmiştir.⁸

Azeri Türkleri içinde okumak için Avrupa’ya giden ilk gençlerden olan Ağaoğlu, yaklaşık altı yıl kaldığı Paris’ten 1894’de tahsilini bitirerek memleketi Kafkasya’ya dönmüştür. İlk iş olarak Azerbaycan’da milli duygu ve şuurunun uyanması için İsmail Kasprenski, Hüseyin Zade Ali, Ali Merdan Topçubaşı gibi kimselerle beraber yoğun bir faaliyete başlamıştır. Bir taraftan muallimlik yaparak hayatını kazanmaya çalışırken, diğer taraftan günlük Hayat ve daha sonra İrşad ve Terakki gibi gazetelerde Azeri Türklerini aynı ülküde birleştirmeye ve birliğe engel olan şii-sünni husumetini kaldırmaya çalışmıştır. 1901’de basılmış olan “İslam’a Göre ve İslam Âleminde Kadın” unvanlı Rusça bir risalede, Müslümanların kurtarılmasının maddi, manevi, hatta siyasî kalkınmalarının iki meselenin haline bağlı bulunduğunu ve bunlarında kadın ve alfabe meselesi olduğunu ileri sürmektedir. Yine bu risalenin devamında “Müslüman âleminin uyanması ve o âlemin medeni milletler muhitine girebilmesi için, çok şiddetli bir sarsıntıya ihtiyaç vardır; Müslümanların kendi reformasyon devrini geçirmeleri ve içlerinden gayet kuvvetli bir irade sahibi ve

⁶ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 189-190.

⁷ Gülseven, agm., s. 72.

⁸ “Ölümünün 26. Yılı Vesilesiyle Ahmet Ağaoğlu”, *Meydan Dergisi*, Sayı: 18, 18 Mayıs 1965, s. 4.

nefsini iş için tamamen fedaya hazır bir adamın gelip çıkması lazım gelir” demektedir.⁹

Bütün bu mücadeleleri sırasında 1902’de Karabağ’da iken, Karabağ’ın en büyük ve entelektüel ailelerinden biri olan Vezirzadelerin kızı Sitare Hanım’a gönlünü kaptırır. Ağaoglu Sitare Hanım’ı ailesinden ister. Ancak, Sitare Hanım’ın çok otoriter olan annesi kızını “Frenk Ahmet’e” veremeyeceğini söyler. Samet Ağaoglu’na göre bu lakap “Karabağ halkının, şarkın o ince istihza esprisiyle babasına taktığı bir isimdir”. Ağaoglu kendisine bu şekilde hitap edilmesinden hiç bir zaman rahatsız olmamıştır. Daha sonra Ahmet Ağaoglu Petersburg’ta bulunduğu bir sırada Sitare Hanım’ın dayısı ile karşılaşır. Konu açılır, Sitare Hanım’ın dayısı Ferruh Bey, “Ben Sitare’yi sana verdim” der ve derhal Şuşa’ya telgrafla durumu bildirir. Bu sırada Sitare Hanım’ın annesi de ölmüş olduğundan hiçbir engel çıkmaz. Böylece Ahmet Bey’le Sitare Hanım’ın evlilikleri biraz gecikmek suretiyle de olsa gerçekleşir.¹⁰ İlk çocukları Süreyya, daha Karabağ’da iken 1903 yılında dünyaya gelir. Aile daha sonra Bakü’ye yerleşir. Sırasıyla Tezer, Abdurrahman ve Samet Bakü’de, Gültekin ise İstanbul’da hayata gözlerini açarlar.¹¹

Ağaoglu 1905–1908 yıllarında Kafkasya’da milliyetçi hareketin ortaya çıkmasında rol oynayan küçük bir aydınlar topluluğunun aktif ve önde gelen üyesidir. Bu dönemde, Kafkasya’da Ermeni-Azeri çatışmasının gündeme gelmesi de Azeri milliyetçiliğinin gelişmesini pekiştiren bir olaydır. Bu gelişmeler üzerine Ağaoglu bir yandan yayıncılık faaliyetini sürdürmüş, diğer yandan Ermeni saldırılarına karşı mücadele etmek amacıyla kurucuları arasında bulunduğu *Difai* adlı gizli bir milis örgütünün yöneticiliğini üstlenmiştir. Azerbaycan’ın yakın siyasî tarihinde önemli bir rol oynayan bu örgütün eylemleri, Ermeni şiddet örgütlerinin yanı sıra, üst düzeyde sivil ve askeri Rus görevlileri de hedeflemektedir. *Difai* milisleri sadece Bakü’de etkili olmamış, İran’daki halk ayaklanmalarının da yönetici çekirdeğini oluşturmuştur. Ağaoglu ile birlikte birçok Kafkasyalı aydının Rusya’yı terk etmek zorunda kalmaları, milliyetçi faaliyetlerine ve bu örgütle olan ilişkilerine bağlanabilir.¹²

Bu sırada Osmanlı Devletinde gerçekleşen 1908 Meşrutiyeti, Türklük için çalışmak isteyenleri bütün Türk âleminde İstanbul’a çekmiştir. Ahmet Ağaoglu da bunlardan biridir.¹³ 1909’da İstanbul’a gelen Ağaoglu, önce Maarif Nezareti müfettişliğine ve Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğüne, bir süre sonra da Darülfünun Edebiyat Fakültesinde yeni açılan Türk Medeniyeti Tarihi kürsüsünde müderrisliğe atanır. Burada Türk-Moğol Tarihi ve Rusça derslerini verir. Ancak, buradaki görevi müderrislikle sınırlı kalmamış, 1911 yılında

⁹ Meydan, agm., s. 4

¹⁰ Süreyya Ağaoglu, *Bir Ömür Böyle Geçti-Sessiz Gemiyi Beklerken*, Ağaoglu Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 8. Gülseven, agm., s. 85, Samet Ağaoglu, *Babamın Arkadaşları*, s. 190.

¹¹ Gülseven, agm., s. 85.

¹² Özcan, age., s. 53.

¹³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinde Milliyetçilik (Türklük) Rubunun Gelişmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Ekim 1981, s. 157.

Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri meclisinin ve fakülte ıslahat komisyonunun başkanlığını üstlenmiştir. Ayrıca, Edebiyat Fakültesi dekanlığına atanmıştır. Böylece, öncülüğünü Ziya Gökalp'ın yaptığı üniversite reformunun önde gelen savunucuları ve aktif uygulayıcıları arasında yer almıştır.¹⁴

Bu görevlerinin yanı sıra Osmanlı kamuoyunda önemli etkiler uyandıracak olan Türkçü oluşumların inşasında da rol oynamıştır. *Türk Ocağı* gibi önde gelen Türkçü bir kuruluşun ve 1911'de çıkan ve Türk milliyetçiliğinin fikir organı olan *Türk Yurdu* dergisinin kurucuları arasında yer almıştır.¹⁵ 1912 yılında memuriyetten istifa ederek, İttihat ve Terakki Fırkasına katılır ve fırkanın Merkez komitesi üyeliğine seçilir. Fransızca yayınlanan *Jeune Turc* (Jön Türk) gazetesinde de yazmaya devam eder. 1914'te Afyonkarahisar'dan milletvekili seçilerek "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na" girer.¹⁶ Onun bu seviyeye gelmesi parlamentoda Türkçülüğün siyaset düzeyinde benimsenmiş olduğunun bir göstergesidir.

Ağaoğlu'nun üst düzeyde görevlere getirilmesi, özellikle İttihatçı siyaset sözcülüğü, Ağaoğlu'nu İttihat ve Terakki aleyhtarı kesimlerin önde gelen hedeflerinden biri haline getirmiştir. İtilafçı çevrelerin "Rus işbirlikçisi" suçlamalarıyla karşılaşmıştır.¹⁷ Agayef soyadını kullanması da "Rus sempatanlığının" sözde kanıtı olarak gösterilmiştir.¹⁸

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'da ihtilal olup oradaki Türkler bağımsız devletler kurmaya başlayınca Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan'a yardım için gönderilen orduda siyasî müşavir olarak bulunur. Bu suretle Azeri Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda esaslı rollerden birini oynayan Ağaoğlu, 1918'de İstanbul'a dönmüş ve İngilizler tarafından diğer birçok devlet ricali ile Malta'ya götürülmüştür.¹⁹ 1919'da Malta'ya sürülen Ağaoğlu, İngilizler tarafından Alman destekli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "Ermeni kıyımını teşvik edici yazılar kaleme almak" gerekçesiyle bir savaş suçlusu olarak 61 kişilik öncelikli listeye dâhil edilmiştir. Kendisi hakkındaki İngiliz istihbarat belgelerinde "Musevi kökenli bir Tatar" olduğu, "gençlik yıllarında Çar'lığa bağlı Ohrana adlı polis örgütünde provokatör" olarak çalıştığı, Ermenilere karşı yürütülen şiddet hareketlerinden sorumlu olduğu, Rus yönetimince "Panislamizm propagandacılığı" ile suçlandığı, "İslamlığa hizmetleri dolayısıyla" Osmanlı vatandaşlığına kabul edildiği belirtilmektedir.²⁰ Aslında gerçek neden, onun önde gelen İttihatçılar arasında, İngiltere karşıtı kadroların ön saflarında yer

¹⁴ Özcan, *age.*, s. 92, Mehmet Ali Ayni, *Dariülfünun Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 77.

¹⁵ Özcan, *age.*, s. 102.

¹⁶ Gülseven, *agm.*, s. 92.

¹⁷ Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 218.

¹⁸ Özcan, *age.*, s. 94.

¹⁹ Meydan, *agm.*, s. 4.

²⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 70.

almış olması, Alman yanlısı eylemlerinin ve propaganda yazılarının tehlikeli bulunmasıdır.²¹

Ağaoğlu, Malta'ya sürülmesini haksız bir siyasî karar olarak değerlendirmiş ve İngiliz yetkililere karşı hukuk mücadelesine girmiştir. Lord Curzon gibi üst düzey İngiliz devlet yetkililerinden adalet talebinde bulunmuştur. Ancak bu tür girişimlerinden bir sonuç alamamıştır. Fakat Malta'da iken yazdığı *Üç Medeniyet*²² adlı eserinde Batının sömürü zihniyetini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Ağaoğlu'na göre Uzak-Doğu Buda medeniyeti gibi, yakın doğu İslam medeniyeti de batı medeniyetine kesin şekilde yenik düşmüşlerdir.²³

Ağaoğlu'nun iki yıl süren Malta esareti, Ankara hükümetinin girişimleriyle 30 Mayıs 1921'de sona erer.²⁴ 1921 yılının Haziran sonlarında Ankara'ya giden ve Hamdullah Suphi tarafından Atatürk'e takdim edilen Ağaoğlu, 29 Kasım 1921'de de Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne tayin edilir. Fakat, İsmet paşa ile olan fikir ayrılıkları sebebiyle, 11 Ağustos 1923'te bu görevinden istifa eder.

Zaferden sonra Ağaoğlu, ikinci ve üçüncü Büyük Millet Meclisinde (11 Ağustos 1923–26 Haziran 1927, 1 Kasım 1927–26 Mart 1931) Kars mebusluğu yapar. Aynı zamanda yeni kurulan Ankara Hukuk Fakültesinde Teşkilatı Esasiye hocalığı ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi başyazarlığı yapmıştır. Ayrıca, Milli Mücadele'de Ankara'nın sesini tüm dünyaya duyurmak için kurulmuş bulunan *Anadolu Ajansı*'nın yeni baştan kurulması görevini de Atatürk, Ağaoğlu'na verir. Böylece, *Anadolu Ajansı*, 1924 yılından itibaren bir Anonim şirket olarak faaliyetini sürdürmeye başlar. Ağaoğlu, Genel Müdür ve Yönetim kurulu başkanı olarak Ajansı bir süre yönetir.²⁵

1930 yılında Atatürk'ün ısrarları üzerine SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kurucuları arasında yer aldı. Çetin Yetkin'in "SCF'nin ideoloğu" olarak tanımladığı Ağaoğlu "liberal görüşleri savunan, tek parti rejiminin denetimsizliğini ve CHP'yi eleştiren" bir kişidir.²⁶ Fırka'nın kapanmasından sonra Ağaoğlu diğer SCF'liler gibi CHP'ye girmeyerek, liberal görüşlerini yazılarıyla savunmaya devam etmiştir.

Öte yandan Ağaoğlu, Kadrocuların demokrasi ile ilgili görüşlerine de karşı çıkmıştır. Demokrasinin yerine otoriter ve totaliter görüşlerin ağırlık kazandığı

²¹ Özcan, *age.*, s. 157.

²² İlgili eser için bkz, Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1927.

²³ Gülseven, *agm.*, s. 96.

²⁴ Şimşir, *age.*, s. 369.

²⁵ Gülseven, *agm.*, s. 99.

²⁶ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1967.

1930'lu yıllarda Ağaoğlu, Kadrocuların demokrasinin çöküşüne ilişkin yazılarına itiraz etmiş ve demokrasiyi savunmuştur.²⁷

1932 yılında ailece İstanbul'a taşınmışlardır. Buna SCF'den sonra siyasî hayattan çekilmesinin yanı sıra, eşi Sitare Hanım'ın hasta olması en büyük etken olmuştur. Bu sırada Samet Ağaoğlu, doktora tahsili için Strazburg'da bulunmaktadır.²⁸ 1933 yılına kadar İstanbul Darülfünun'da "Türk Hukuk Tarihi" hocası olarak görev yapan Ağaoğlu, 1933 yılında *Akın* gazetesini çıkardı. *Akın*, eşi Sitare Hanım'ın Azerbaycan'dan getirdiği halıların ve başka bazı eşyalarının satılması ile çıkıyordu. CHP'ye muhalif bir gazete idi ve liberal görüşleri ile dikkat çekiyordu. Bir akşam, Atatürk Ağaoğlu'nu, Dolmabahçe Sarayı'na "sofrası" na davet etmiştir. Önce kendisini büyük iltifatlarla karşılayan Paşa, biraz sonra çevresindekilere "Akın gazetelerini çıkarın" emrini verince Ahmet Bey sonun başlangıcını anlamıştır. Atatürk yazıları birer birer okutur. Bunların ne olduğunu sorar. Ağaoğlu, "cemiyetimizin kusurlarını sergileyen içtimai tenkitler" olduğunu söyler. O zaman Atatürk yanındakilere "bir zatın hem Darülfünun'da hocalık yapıp, hem de iktidarı tenkit etmesinin doğru olmadığını" söylemesi üzerine tansiyon yükselir; Gazi gazete çıkarmak için parayı nereden bulduğunu sorar ve ilave eder: "Sen unutupyorsun ki bir sığıntısın!" Bunun üzerine Ağaoğlu;

"Paşam, bana bunu birçok kişi söyledi. Hepsine güldüm. Ama şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin yerinden sarstı... Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan bududumuzdan iki saat ötedeki halis Türk ve yazık ki esir bir yurttan Türkün bürriyetini korumayı başarmış kısmına gelen yine halis bir Türk'e "sığıntı" diyebiliyorsunuz..."

Ağaoğlu; kendi hatıralarına göre kalkıp masayı terk etmiş, ancak Atatürk "Sen beni yanlış anladın, öyle demek istemedim" diyerek kendisini öpmüş ve teselliye çalışmıştır. Bu olaydan sonra Ağaoğlu'nun gazetesi *Akın* kapatılmış, üniversiteden atılmış ve "faal hayat kapıları" kendisi için kapanmıştır.²⁹

1933 yılı Ağaoğlu için çok sıkıntılı geçmiştir. 16 Ekim 1933'te hayat arkadaşı Sitare Ağaoğlu'nu kaybetmiştir.³⁰ "Hayatımda tesadüf ettiğim insanların en iyisi" olarak nitelendirdiği eşi için damadına yazdığı bir mektupta "benim gibi haşın bir adama otuz üç sene tahammül etmiş ve bütün bu müddet esnasında hayatımın çok dağdağalı, çok sarsıntılı olan dalgalarına tahammül ederek bir kere şikâyet etmek şöyle dursun, daima bana dayanak olmuş ve teselli vermiştir. Şimdi kendimi bu sefil dünyada yalnız ve kimsesiz kalmış gibi hissediyorum"

²⁷ Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 170-172.

²⁸ Süreyya Ağaoğlu, *age.*, s. 60.

²⁹ Fahri Sakal, "Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:34, Mart 1996. Süreyya Ağaoğlu, *age.*, s. 65. İhsan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 136. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 210-213.

³⁰ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 213.

diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.³¹ Eşinin ölümünden sonra onun manevi boşluğunu kızı Süreyya doldurmuştur.

1938'de Atatürk'ün ölümü kendisini çok etkilemiştir. Onun için eşinin ölümünden sonra yaşadığı en büyük sarsıntı bu olmuştur. Kızı Tezer'e yazdığı mektupta “ O ne tükenmez, yorulmak bilmez taşkınlıktı! Bazen coşkun deniz yalpaları gibi hiddetli, bazen Wagner'in musikisini andıran yaratıcı hamleler, bazen de müthiş fırtınalara takaddüm eden sıkıcı ve boğucu sükûnetler! Onun bir dakikası diğerine benzer miydi? O her şeyin kâh altında, kâh üstünde değil miydi?”³² Diyerek Atatürk'ten övgüyle bahsetmiştir. Ağaoğlu, zaman zaman Atatürk'le fikir ayrılıklarına düşmüşse de, daima onun yanında yer almış ve ona olan sevgisini kaybetmemiştir. 15 Mayıs 1939'da vefat etmiştir.

Ahmet Ağaoğlu'nun hayatı, yalnız Türkiye'de değil, doğum yeri Kafkasya, İran, Türkistan, Kıbrıs gibi Türk ülkelerinde de Türklük ve İslam'ın kalkınması, hür ve demokratik idarelere kavuşması için verdiği mücadelelerle geçmiştir. Samet Ağaoğlu'nun da bütün çocukluğu, gençliği, devlet memurluğunun ilk yılları babasının yanında geçmiştir.³³ Dolayısıyla kendi hayat felsefesi üzerinde babasının kuvvetli kişiliğinin büyük etkisi olmuştur. Özellikle onun savunduğu fikirler etrafında dövüşmek ve onun bıraktığı yerden siyasete devam etmek tek gayesi olacaktır.

Samet Ağaoğlu

Ahmet Ağaoğlu'nun dördüncü çocuğu olan Samet Ağaoğlu, TBMM tercüme-i hal kâğıdında doğum yeri Kafkasya, doğum tarihi 1325/1909 olarak gösterilmektedir.³⁴ Yine aynı şekilde, kendisi de hatıralarında, 23 Nisan 1909'da Kafkasya, Bakü'de doğduğunu ve aynı yıl ailece İstanbul'a gelerek buraya yerleştiklerini ifade etmiştir.³⁵

İlk eğitimini Beyazıt Fevziye Mektebinde tamamlayan Ağaoğlu, 1927 yılında Ankara Erkek Lisesi'nden, 1931 yılında da Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Daha sonra, Fransa Strazburg'a doktora eğitimi için gitmiştir. Bunun yanı sıra, Ağaoğlu'nun bu Avrupa şehrine giderken gerçekleştirmek istediği bir takım başka hayalleri daha vardı. Bu hayalleri arasında, baba otoritesinden uzaklaşarak daha hür olma düşüncesi, hukuk ve felsefe üzerinde daha fazla bilgi sahibi olma, en az iki yabancı dil öğrenme, farklı milletten birçok insanla tanışma ve döndüğünde de memleket hizmetinde bulunma yer almaktaydı. Ancak, bu hayallerinin çoğunu gerçekleştirememiştir. Çünkü gerçek hayatla ilk kez yüz yüze gelmiş, maddi ve manevi sıkıntılar yaşamıştır.

³¹ Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s. 41.

³² Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s. 51.

³³ Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23.

³⁴ Bkz.: Ek.

³⁵ Samet Ağaoğlu, *Hayat bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 9.

Olabildiğince hür olmasına rağmen, bulunduğu ortama ayak uyduramamış ve yalnızlık çekmiştir. İki yıl sonra doktora derslerini tamamlayarak İstanbul'a, ailesinin yanına dönmüştür. Daha sonra eğitimini tamamlamak üzere tekrar Fransa'ya dönmek istediğinde bir sınava daha tabi tutulmak istenince, bunu kabul etmeyerek doktora eğitimini tamamlamamıştır. Ancak, hayatında yaşadığı bu tecrübe ile bilgi ve görgüsünün artmasının yanında, belki de en büyük kazancı Strazburg'da tanışarak, 1933 yılında evlendiği hayat arkadaşı Neriman hanım olmuştur.

Ağaoğlu, devlet hizmetine 1934 yılında Ankara'da İş ve İşçiler Bürosu'nda tetiklik memuru olarak göreve başlamış ve burada Cumhuriyet'in ilk büyük İş Kanunu'nu hazırlayan beş kişi arasında yer almıştır.³⁶ 1 Temmuz 1946 tarihinde politikaya atılmak amacıyla, İç Ticaret Genel Müdürlüğü'nden istifa ederek memuriyetten çekilmiştir.³⁷ Hızlı yükselişlerle on iki yıl süren memuriyet hayatı, Ağaoğlu'na memleketin şartlarını, gerçeklerini yakından tanıma fırsatı vermiş, baba evinde edindiği fikirleri besleyerek kuvvetlendirmiştir.

Edebi Kimliği

Ağaoğlu, politikaya atılmadan önce daha çok sanatçı kimliği ön plandadır. Ağaoğlu'nun edebiyata olan ilgisi, Özel Fevziye Lisesi'nde başlamıştır. Burada edebiyat derslerine giren Ali Canip Yöneten, Akil Koyuncu, Süleyman Şevket gibi tanınmış öğretmenler kendisine edebiyatı sevdiren kişiler olmuştur. Bunlar sayesinde Fuzuli'den Tefvik Fikret'e, Namık Kemal'den Abdülhak Hamid'e, hatta Orhan Seyfi'ye, Faruk Nafiz'e, Halide Edib'e, Halit Ziya Uşaklıgil'e kadar Osmanlı ve Cumhuriyet devrinin belli başlı edebiyatçılarını öğrenmiştir. Bunun yanı sıra, babasının kendisi üzerindeki tesiri de oldukça önemlidir. Onunla birlikte gece sabahlara kadar Fuzuli okuduklarını, Rus, İngiliz, Fransız ve Alman edebiyatlarından misaller vermek suretiyle yorulmadan bunları kendisine anlattığını hatıralarında dile getirmektedir.³⁸

Yaşar Nabi'ye yazdığı bir mektupta, ilk hikâyesini lise yıllarında yazdığını, bunu yayınlamak için büyük çaba gösterdiğini, bunun için o zaman Ankara'da Faruk Nafiz'in çıkardığı *Hayat Mecmuası* idaresinin bulunduğu binaya giderek, Faruk Nafiz'in masasına bu hikâyesini bir zarfın içine koyarak bırakmıştır. Daha sonra aylarca bu hikâyesinin yayınlanmasını beklemiştir.³⁹ Ancak, bu hayali gerçekleşmemiştir. Ankara Hukuk Fakültesi'nde üçüncü sınıf öğrencisiyken, sınıf arkadaşları olan Hamit Macit Selekler, Zeki Kumrulu, Atila Rüstü, Edip Alp gibi edebiyatı seven arkadaşlarıyla birlikte *Genç Türk Edebiyat Birliği* adıyla 01.01.1929 tarihinde bir birlik kurarlar, başkanlığına Ağaoğlu getirilir. Birliğin, başlangıçtaki kurulma amacı bir sanat kuruluşundan ziyade, İstanbul Üniversitesi'nde olduğu gibi bir öğrenci cemiyeti kurmaktır. Fakülte idaresi

³⁶ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe (Edebiyat Hatıraları)*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 34.

³⁷ BCA, 030.11.01/180.03.01, 26.01.1946.

³⁸ M. Sunullah Ansoy, "Samet Ağaoğlu Anlatıyor", *Yazko Edebiyat*, Nisan 1983, s. 13.

³⁹ Samet Ağaoğlu, "Geç Öğrenilen Hakikat", *Varlık*, 1947, s. 6.

böyle bir cemiyet kurmaya izin vermeyince, birliğin ismini *Genç Türk Edebiyat Birliği* koymuşlardır.

Kısa bir süre sonra birlik bir edebiyatçılar topluluğu manzarası almıştır. 1930'dan sonra birliğin yayın organı olan *Hep Gençlik* dergisi çıkarılmaya başlanır. Ancak üç sayı çıkan bu dergide Ahmet Muhip Dranas, Behçet Kemal Çağlar, Hamit Macit Selekler, Hıfzı Oğuz Bekata, Zeki Kumrulu, Cevat Perin, Atilla Ali Rüştü, İbrahim Saffet Omay, Edin Alp Hilmi, Adnan Sacit ismi ile Samet Ağaoğlu'nun hikâye ve denemeleri yayınlanır.⁴⁰

Derginin ilk sayısında imzasız olarak yayınlanan "Solnes lö konstrüktör" başlıklı yazı Ağaoğlu'na aittir. Henrik İbsen'in (1828–1906)⁴¹ bu isimdeki eserini "Bizim üstatlarımız da bugün hakiki istidadı olan gençleri Solnes'in ruhu ile mi okuyunuz, yazmayınız, cahilsiniz" diye sanattan men ediyor?" biçiminde anlatarak edebiyat dünyasını eleştiren tarzda bir yazı yazmıştır. Bu yazıyı babasına gösterdiğinde ona şu nasihati vermiştir: "Vakitsiz öten horozu keserler."⁴²

Derginin Nisan 1930 tarihli ikinci sayısında yine imzasız olarak yayınlanan "Kendini Peygamber Zanneden Adam" başlıklı yazısı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarını, isimlerini söylemeden çıkış tarihlerine göre bir adamın ruhundaki bunalımın perdeleri olarak ele almakta ve eserlerden çok yazarı tahlil etmektedir. Yazının sonunda da Karaosmanoğlu'nun kendini peygamber zannettiği hükmüne varmaktadır. Fakat derginin üçüncü ve son sayısında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu yazıya istinaden verdiği cevap karşısında kendisi de ondan özür dilemek zorunda kalmıştır.⁴³

İki yıl yaşayabilen *Edebiyatçılar Birliği* yalnız edebî faaliyetleriyle değil, sosyo-kültürel alandaki faaliyetleriyle de sesini duyurmaya çalışmıştır. O yıl, Nazım Hikmet ve bazı arkadaşlarının "putları yıkıyoruz" sloganıyla başta Namık Kemal olmak üzere bazı milliyetçi şöhretlere hücum etmeye başlamasıyla, onlar da *Genç Türk Edebiyat Birliği* olarak, aynı yoldan karşı koymak için harekete geçerler. İlk etapta Namık Kemal seçilerek *Türk Ocağı*'nda bir toplantı düzenlenir. Toplantının gününü ve konusunu bildiren el ilanları da Ankara'da birlik üyeleri tarafından halka dağıtılır. Çok başarılı geçen bu toplantıda Ağaoğlu ve Behçet Kemal Çağlar'ın yaptığı konuşma çok ilgi görmüştür (28 Kasım 1930).⁴⁴ Nazım Hikmet ve arkadaşlarının başlattıkları kavgaya karşılık, birliğin düzenlediği bir başka eylem de, Ankara'daki milliyetçi şairlerle birlikte bir çeşit sokak gösterisi şeklinde olmuştur. Başta Behçet Kemal ve Mehmet Emin Yurdakul olmak

⁴⁰ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, s. 16-17.

⁴¹ Norveçli oyun yazarı ve şair olan İbsen, yazdığı eleştirel gerçekçi oyunlarda toplum bireylerinin yanlısalarını, ruhsal çalkantılarını sergilemiştir.

⁴² *Age*, s. 17.

⁴³ *Age*, s. 18-19.

⁴⁴ Samet Ağaoğlu, *İlk Köşe*, s. 17.

üzere diğer şair ve birlik üyelerinin katılımıyla Saman Pazarı'ndan Belediye'ye kadar olan yürüyüş halkın büyük tezahüratları arasında gerçekleştirilmiştir.⁴⁵

1931'de Strazburg'da ihtisasını yaparken bulunduğu ortamın ve ailesinden uzakta olmanın verdiği bir takım psikolojik tesirlerin de etkisiyle hikâye yazmaya devam etmiştir. Strazburg'a ilk gittiğinde maddi yönden durumu iyi olduğu için seçkin insanların bulunduğu pahalı bir semtte oturmuştur. Daha sonra ailesinin maddi durumunun bozulması ve yeterli miktarda para gelmemesi üzerine, eskiden umumhanelerin bulunduğu yer olan fakat sonradan pansiyon olarak kullanılmaya başlayan Prekter Sokağı 5.A numaralı pansiyona geçer. Ağaoğlu'na hakiki Avrupa'yı öğreten, hakiki insanları gösteren ve kafasında tasarladığı şık, süslü hülyaları yıkarak yerine tam bir realite koyan bu sokak ve bu sokaktaki 5.A pansiyonu olmuştur.⁴⁶ Bu sokakta yaşadıklarını ve çevresindeki insanları, hikâye türünde yazarak daha sonra 1945'de *Starzburg Hatıraları* ismiyle yayınlamıştır. Bu kitap aslında 1931'li yılların aynasıdır. Atıya, Febüs, Çinli Genç, burada tanıdığı ve hikâyelerine konu olan kişilerdir. Bunlar, bir nevi *Dostoyevski*'nin romanlarında yer alan kişiler gibi buhranlı, bunalımlı insan tipleridir. Çoğu intihar eder ya da etmek ister. Yahut, sonu doğrudan ölüme açılan yollara saparlar.⁴⁷ Bazı yazarlara göre, *Dostoyevski*'nin kişileri görünürde karanlık, ama içleri aydınlık insanlardır. Samet Ağaoğlu'nun hikâyeleri ise alabildiğine karanlık ve umut ışığından yoksundur. Tahir Alangu ise Ağaoğlu'nu çok güçlü bir yazar olarak nitelendirmekte ve şöyle devam etmektedir: “mazlum, hasta ruhlu, sanatçı mizaçlı kişiler savaştı değıllerdir. Olaylar en feci şekilde ilerlerken, onlar, mustarip ruhlarının derinliklerindeki yansımaları seyredeler.”⁴⁸

Edebiyatçılar genel olarak Ağaoğlu'nun hikâyelerinde *Dostoyevski*'nin tesiri olduğunu söylemektedirler.⁴⁹ Kendisiyle yapılan bir konuşmada bunun doğru olup olmadığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Ben Dostoyevski'yi 15 yaşımdan beri hemen hemen durmadan okumaktayım. Tesiri altında kaldığım muhakkak. Benzemeyi ise hayalimin ötesinde kabul ettiğimi de söylemek isterim. Fakat hikâyelerimde insan daima çıplak olarak ele alınmıştır.”⁵⁰

Türk Edebiyatında ise kendisini en çok düşündüren kişiler olarak, Halit Ziya Uşaklıgil'in, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* gibi bir iki romanı ile Peyami Safa'nın, *Kiralık Konak*'ı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, *Zeyno'nun Oğlu* ve *Seriye Talip* romanları ile Halide Edip Adıvar'ın, *Kuyucaklı Yusuf* romanı ve Sabahattin

⁴⁵ *Age*, s. 22.

⁴⁶ Samet Ağaoğlu, *Bütün Öyküleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

⁴⁷ *Age*, s. 9.

⁴⁸ Vedat Günyol, *Dile Gelseler*, Cem Yayınları, İstanbul, 1966, s. 190. Tahir Alangu, *Cumhuriyet Sonrası Hikâye ve Roman 1930–1950*, Antoloji, Cilt: 2, Özel Yayın, İstanbul, 1965, s. 40.

⁴⁹ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III, Cumhuriyet Dönemi (1923–1959)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 131.

⁵⁰ Mustafa Baydar, “Sanatçılarla Konuşmalar, Samet Ağaoğlu”, *Varlık*, Sayı: 499, 1 Nisan 1959, s. 6-7.

Ali'yi göstermektedir. Bunlardan başka Sait Faik'in *Kalorifer ve İhtiyar Talebe* gibi bir kaç hikâyesi de üzerinde en çok durduğu eserler olmuştur.⁵¹

İlk olarak *Hep Gençlik* dergisindeki hikâyeleriyle edebiyat hayatına başlayan Aġaoġlu'nun diġer hikâyeleri 1933 yılından başlayarak *Varlık* dergisinde yayınladı (1 Aralık 1933–1 Nisan 1935). Daha sonra *Yücel* ve Ankara'da çıkan *Çığır* (1940–1942) ve *Şadırvan* gibi bazı dergilerde de hikâyeleri yayınlanmıştır. Bütün hikâyeleri ise daha sonra tek bir kitap halinde yayınlanmıştır.⁵² Bunlar: *Strazburg Hatıraları, Öğretmen Gafur, Büyük Aile, Zürriyet, Hücredeki Adam, Katırın Ölümü*'dür. Bunların dışında kendisinin "hikâye çeşniyle" yazdığı *Babamdan Hatıralar, Babamın Arkadaşları* ve aynı üslup içinde ve isimsiz olarak aralarında kendi arkadaşlarının da bulunduğu *Aşına Yüzler* yer almaktadır.

Hikâyelerinin hepsini gerçek hayattan, bir kısmını da kendi yaşantısından aldığı ilhamlarla yazmıştır.⁵³ Eserlerinde sıradan insanların düşünce, hareket ve ruhsal durumları üzerinde değil, genellikle hasta ruhlu, dengesiz kişilerin iç dünyasını sergilemeye çalışmakta, onların kuruntularını, saplantılarını, bunalımlarını, karanlık duygu ve korkunç eylemlerini anlatmaktadır.⁵⁴

Aġaoġlu, hikâyelerine kendi mizacını, kuruntularını ve sıkıntısını ne ölçüde katmaktadır? Kışileri ne dereceye kadar kendisidir? Bunu anlamak oldukça zordur. Yalnız *Hücredeki Adam*'ın ön sözü bu konuda bazı ipuçları vermektedir.⁵⁵ "Ben şimdiye kadar hikâyelerimde kendimden başka insanlar ve eşya arasındaki ilgileri ele aldım. Hâlbuki insanın bir de kendi kendisiyle kendi ruhu, dimağı, hisleriyle ilgileri var. Buna kendi kendisiyle kavgası veya dostluğu da diyebilirim. Şimdi, şu uzun yalnızlık yıllarımdan sonra kişinin ve cemiyetin her çeşit hareketinde en önemli etkinin, insanın bu kendi kendisiyle dostluk veya çekişmesinden çıktığına inanıyorum."⁵⁶

Hikâyelerinde geçen olaylar daha çok kişilerin iç dünyalarında olup bitmektedir. Düşünce ve duyular en olmayacak suç ve cinayet tasarılarına kadar uzatılır. *Strazburg Hatıraları*'ndaki açık ve yarı kapalı olaylar ve dış dünya ilintileri, sonraki hikâyelerinde azalmaktadır. Çatışma topluma kişi arasında veya zümreler arasında olmayıp insanların kendi beyinlerine, hayallerine ve ruhlarına musallat düşünceler, ihtiraslar, zıt ve ikiz duygular arasında geçmektedir. Aġaoġlu ürpertici ve korkunç duyguları başarıyla anlatmaktadır.⁵⁷

Aġaoġlu'na göre kendi kuşağındaki roman ve hikâyede, toplum içinde insan psikolojisinin çeşitli belirtileri ve insanla toplumun birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri yer alyordu. Yeni kuşaklardaki roman ve hikâyelerde ise hemen hemen

⁵¹ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız ne Diyorlar, 50 Sanatçı*, Ahmet Halit Yaşaroġlu Kitapçılık, İstanbul, 1960. s. 16-17.

⁵² Alangu, *age.*, s. 39.

⁵³ Samet Aġaoġlu, *İlke Kâşe*, s. 6.

⁵⁴ Kudret, *age.*, s. 132.

⁵⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt:1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1965, s. 104.

⁵⁶ Samet Aġaoġlu, *Bütün Öyküleri*, s. 345.

⁵⁷ Kabaklı, *age.*, s. 104.

sadece toplumun manzaraları, sesleri hâkimdir. İnsan ögesi o manzaralar, o sesler arasında yok olmuştur. Hâlbuki ona göre, hikâye ve romanda yazanın amacı ne olursa olsun tek bir mevzuu vardır o da insandır. Ayrıca, psikoloji romanın belkemiğini teşkil eder ve yazar psikolojiyi realitelere uygun bir şekilde ele almalıdır. Yine hikâyeci ve romancının mutlaka felsefi bir görüşü bulunmalıdır.⁵⁸

Ağaoğlu'nun üslubu, yorumlayıcı, açıklayıcı, tahlilci üsluptur. Ancak, kullandığı dil konusunda bütünüyle eskiye bağlı kalmıştır. Dil devriminin yaygınlaştığı 1950'li yıllarda dahi bir tek yeni sözcük bile kullanmamıştır. Hatta İkinci Meşrutiyet döneminde Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in öne sürdüğü *Yeni Lisan* (1911) görüşünün başlıca ilkelerinden olan "Müteradif (eşanlımlı) sözlerden/Türkçesini almalı" anlayışının gerisinde kalmış; Türkçe karşılıkları bulunan sözcüklerin Arapça ve Farsçalarını yeglemmiştir: Aşına (tanıdık), avdet (dönme), fasıla (ara), iştirak (katılma) vs. gibi.⁵⁹

Türkçenin durumunu şu cümlelerle değerlendirmiştir:

*"Türkçemiz bilbassa son 15–20 yıl içinde geniş bir inkişafa mazhar oldu. Bu neticede, hatta çok acele, gelişi güzel kelime icadı hevesinin rolü de vardır. Halk icat edilen her kelimeyi değil, hissine ve kulağına uygun geleni tutuyor, diğerlerini kolaylıkla atıyor. Yalnız kelime icat etme hevesinin bir taraftan muayyen yaşta olanlarla sonrakileri bazen birbirini anlamaz hale getirdiği de görülmektedir. Diğer taraftan da bu heves, gerçek sanat istidatı olanları zoraki yollara sevk ederek bu istidatların mahsulü eserler vermesini de önüyor. Daha fenası, icat edilen kelimelerin arkasına saklanılarak büyük sanatkârlık iddialarına da yol açıyor. Fakat ne olursa olsun, dilimizin halkın benimseyip benimsememesi süzgecinden geçerek gittikçe güzelleştiğini kabul etmek yerinde olur."*⁶⁰

Dil akademilerinin kurulmasına ise şimdilik pek sıcak bakmamaktadır. Çünkü bu tür müesseselerin siyasî her çeşit tesirden uzak tutulması ve kelime hazinemizin biraz daha zenginleşmesi gerekmektedir.

Ağaoğlu şiire de ilgi duymuştur. On dört yaşında başlayan bu ilgi Yassıada'da yargılandığı dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Hapishane hayatının verdiği ruh haliyle yazdığı bu şiirler kendisine manevi destek vermiştir. Ancak, şiir yazma konusunda yetenekli olmadığını, kafiye ile vezni bir arada tutturamadığını, bunları yakalamaya çalışırken de mısralara geçirmeyi tasarladığı fikirlerin, hislerin uçup gittiğini ifade etmektedir. Şiirlerini çocukların yaptığı resimlere benzeten Ağaoğlu, şiir yazmada çok zorlandığı için hikâye yazmayı tercih etmiştir. Roman taslağı biçimde hazırladığı hikâyelerinde, "insan tezatları, anlaşılması imkânsız ruh halleri, çözülmesi zor akıl ve zekâ hareketleri" ele aldığı tek konudur.⁶¹ Bir kısmını yayınlamadığı son hikâyelerinde ise, artık insan olarak kendisini ele almış ve bir çeşit düşünce ve his otobiyografisini yapmıştır.

Ağaoğlu 1946 yılında siyasete atılması ve 1950–1960 dönemi boyunca milletvekili olması sebebiyle, edebi çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır.

⁵⁸ Baydar, *age.*, s. 16.

⁵⁹ Kudret, *age.*, s. 132.

⁶⁰ Baydar, *age.*, s. 17.

⁶¹ Samet Ağaoğlu, *İlke Köşe*, s. 136.

Fakat edebiyattan kopmamış ve bu alanla ilgili yapılan çalışmalara her zaman destek olmuştur. 1954 yılında Sanayi Bakanı iken İstanbul'da *Türk Edebiyatçılar Birliği* adıyla aralarında Yaşar Nabi ve Yaşar Kemal'in de bulunduğu bir birlik kurarlar. Kâğıt darlığının çok arttığı bu dönemde, kâğıt tahsisi için kendisine başvuruların hemen hepsinin hiçbir düşünce, ideal ve inanç ayrılığı gözetmeden isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bunlar arasında ilk hikâyelerinin yayınlandığı *Varlık* dergisi de yer almaktadır. Fakat Ağaoglu bu birlikten 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde sonra “darbe ile yıkılmış iktidarın sorumlusu” olmakla suçlanarak çıkarılmıştır. Bu kararın alınmasında birliğin başında bulunan Yaşar Nabi'nin etkisi oldukça fazladır. Bu duruma tepki gösteren tek kişi olan Yaşar Kemal “Nasıl olur, baş kurucularımızdan biri Samet Ağaoglu değil miydi? Birlikten çıkarılmasına nasıl karar verebilirsiniz? demesine rağmen engel olamamıştır.”⁶²

Kendisine yöneltilen Edebiyat mı? yoksa Siyaset mi? şeklindeki soruya verdiği cevap şu olmuştur: “Siyasetle uğraşmam edebiyat yolunda az eser vermemi gerektirdi. Ama bir şeye dikkat ettim. Siyasî hayatımın bütün konuşmalarında, hatta yazılarında sanat yönümü ihmal etmemeye çalıştım. Sanattan ayrılmadım diyebilirim. Bunun sebebi, siyasete girmiş olduğum halde sanat heyecanımın devam etmesiydi. Kaldı ki ben siyasetin, topluma hizmetin en yüksek derecede bir sanat noktası olduğuna inananlardayım. Bir siyaset adamının elinde en kuvvetli silahlardan biri, hitabet sanatını ustalıkla kullanabilmesidir.”⁶³

1960 hükümet darbesi döneminde cezaevine girdikten sonra da hikâye yazmaya yeterince odaklanamamıştır. Çeşitli şekillerde ölüm ihtimalleri hayallerinden Türkiye'nin ve dünyanın gelecekteki şartlarının ne olacağına kadar kafasını dolduran fikirler ve hisler buna engel olmuştur.⁶⁴ Fakat yine de, Yassıada'da yargılanırken yazdığı fakat yayınlamadığı birkaç tane hikâyesi bulunmaktadır. Hapisten çıktıktan sonra yazmaya başladığı fakat bitiremediği hikâyeleri ve bir piyesi vardır. Cezaevinde iken insan ruhunun ne kadar esrarlı bir varlık olduğunu daha iyi anlamış ve bu konuda bir mektup aryası, bir rüya aryası ya da *Mektup ve Rüya* diye bir piyes yazabilmeyi çok istemiştir. Hatta opera için de çok dikkate değer tespitleri olmuştur. Fakat bu arzusunu gerçekleştirmek ve başkalarına ulaştırmak için ne yeterli vakit, ne de kendinde o kudreti bulabilmiştir.⁶⁵ Gerçekten de Ağaoglu kendisini sanatına sürekli olarak verememiş ya da yeterince vakit ayıramamıştır. Hatta bu hali bazı eleştirmenler tarafından eleştirilmiştir.⁶⁶ Bir roman olarak başladığı eserler, ancak bir hikâye ölçüsünde yazabilecek kadar vakit bulabildiği için hikâyeye dönüşmüştür. Tıpkı *Öğretmen Gafur* ve *Büyük Aile* hikâyelerinde olduğu gibi.

⁶² *Age.*, s. 25–26.

⁶³ Samet Ağaoglu, *İlke Köşe*, s. 6.

⁶⁴ *Age.*, s. 137.

⁶⁵ Samet Ağaoglu, *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yayına Hazırlayan: Gülay Sarıçoban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 56.

⁶⁶ Alangu, *age.*, s. 45.

Daha lise yıllarında iken günlük tutma alışkanlığı edinen Ağaoğlu, bunun “sigara içmek gibi bir alışkanlık” olduğunu ifade etmektedir. Cezaevinde tuttuğu günlüklerde duygularını, düşüncelerini, hayallerini, zaman zaman isyanlarını görebilmekteyiz. Günlük yazmayı hep bırakmak istemiş fakat bir türlü vazgeçememiştir. Çünkü ancak bu şekilde günlerin, saatlerin geçmesi hızlanmış, kendi kendiyile konuşma imkânı bulabilmiş, içinin zehrini dökebilmiş ve acılardan biraz olsun kurtulabilmiştir.⁶⁷ Ağaoğlu, bütün eserlerinde, özellikle ilk kitabından sonra, kendi yaşantısını bir malzeme olarak kullanmıştır. Başlangıçtaki umut ve aydınlık hava giderek azalmış ve karamsarlığa dönüşmüştür. Eserlerine hâkim olan bu hava, aslında yaşantısında meydana gelen değişmelerin göstergesidir. Sanatta istediği noktaya gelememesinde politikaya atılmasının büyük etkisi vardır. Çünkü bu andan itibaren sanatı ikinci plana koymak zorunda kalmıştır.

Siyasî Kimliği

Ağaoğlu ilkokul, lise ve yüksek tahsilini Balkan Harbi (1912–1913), Birinci Dünya Savaşı (1914–1918), Milli Mücadele (1919–1922) ve İnkılâplar (1923–1938) döneminin maddi manevi sıkıntıları içinde tamamlamıştır. Vefasızlığın, ihanetin, siyasî rekabet ihtirasının sürüklediği ahlâksızlıkları daha o yaşlarda tanımış ve görmüştür. Tahsilini tamamladığında kafasına koyduğu ve gerçekleştirmek istediği bir takım düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Tahsilimi bitirdiğim gün kafamda ve vicdanımda Türk cemiyetinin sosyal hastalıkları, yaraları hakkında edindiğim inançlar vardı. Bunların nasıl giderilip iyileştirileceği üzerinde de bir takım sanılara varmıştım. Yaraların teşhisi ve bu sanıların kafamda ve vicdanımda doğarak bir daha değişmeyecek sağlamlıkla yerleşmesinde babamın etkisi en kuvvetli rehberim olmuştur. Öyle ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası macerasından sonra profesörlüğü ve gazeteciliği de elinden alınarak, artık hatıralarıyla baş başa bırakılmış babamın yerine mücadele meydanına atılmaya kendimi hazır hissediyor, yarışa girecek atın sabırsızlığı içinde çarpınıyordum.”⁶⁸

Politika ve fikir hayatına baba evinde ve çevresinde çok küçük yaşta hazırlanan Ağaoğlu, 12 yıl süren memuriyet döneminden sonra, hem de memuriyette zirvede iken, İç Ticaret Umum Müdürlüğü’nden (1946) istifa ederek, politikaya girme hususunda ilk adımı atmıştır.

Fakat politikaya atılmak için 1946’dan önce de bir teşebbüsü olmuştur. 1943 yılında Memduh Şevket Esenalı CHP Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Esenalı’nın devrin tek partisi ve hâkimi bir teşekküle Genel Sekreter olması o dönemde koyu solculuğa bir tepki olarak karşılanmıştır. Esenalı’nın Genel Sekreterliği ile beraber partide bir takım hareketler de başlamıştır. Ankara Halkevi’nde yaptığı gece sohbetlerine öğretmen, profesör, memur, serbest meslekten çoğu genç insanları çağırarak, milliyetçilik, milli gelenekler, hatta

⁶⁷ Samet Ağaoğlu, *Yassıda, Kayseri...*, s. 97.

⁶⁸ Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, s. 24.

bazıları partinin prensiplerine aykırı fikirler öne süren konuşmalar yapmıştır. Esendal'ın düzenlediği bu toplantıların bir kaçına Ağaoğlu da çağırılmıştır. O sıralarda Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdür yardımcısıdır. Daha ilk görüşmede, ele alınan konuları darmadağın ve sağlam bir mantığa dayanmayan, bir takım fikirlerin tekrarı olarak görmüştür. İzlenimlerini kendisi şöyle ifade etmiştir: “Karşımda bir yandan görünüşte Ziya Gökalp’i taklit etmeye, onun gibi feylesof bir şeyh tavrı ve edası takınmaya çalışan, öte yandan da Kara Kemal’i hatırlatan bir pervasızlıkla esnaf teşkilatına dayanmış bir parti kurmaya yeltenen bir derviş vardı.”⁶⁹

Halk Partisi içinde ise Esendal'ın bir bakıma biraz muhafazakâr bir yönden yaratmak istediği hareketin karşısında, o sıralarda İç İşleri Bakanı Recep Peker'den ilham aldığı sezilen radikal bir hareket göze çarpmaktadır. Bu hareket, Esendal'ı, partiye “Klerikal” bir zihniyet aşlamak ve Batılılaşma yolunu loncalara benzer bir takım müesseseleri yeniden canlandırmak suretiyle kapamaya çalışmakla suçlamaktadır.⁷⁰ Böylece, partide bir Esendal-Peker mücadelesi başlamış denilebilir.

Parti içi mücadele devam ederken Peker 1943 seçimleri öncesi Esendal'ın partiye getirmeye çalıştığı yeni zihniyeti önlemek ve kendisi gibi düşünen yeni adayları parti teşkilatına kazandırmak amacıyla harekete geçmiştir. Peker, Behçet Kemal Çağlar'ı ve onun aracılığı ile Hıfzı Oğuz Bekata ve Samet Ağaoğlu'nu makamına çağırmıştır. Bu görüşmeden sonra Ağaoğlu, Halk Partisi'nden adaylık istemiş fakat kabul edilmemiştir. Onun yerine kendisi gibi aday olan ablası Tezer Taşkıran'ın adaylığı kabul edilmiştir. Bunda Esendal'ın rolünün olabileceğini söylemektedir. Adayların açıklanmasından sonra bir gün “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanun Tasarısı” hakkında izahat vermek üzere Esendal'ın makamına gittiğinde kendisine “Gördün mü biz adamı nasıl şapa oturturuz. İşte kız kardeşini mebus yapar, kendisini de olduğu yerde bırakırız” demiştir.⁷¹

Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ni kurduğu 18 Temmuz 1945 tarihine kadar kayıtlı olduğu Halk Partisi'nden, “çok partili bir sistem içinde memur olarak herhangi bir partide bulunmasının doğru olmayacağı” gerekçesiyle çekilmiştir.⁷² Demokratik düzene geçiş aşamasında Halk Partisi'nden yapılmış ilk istifalardan birini teşkil etmektedir.

Daha sonra da, Ağaoğlu'nun İç Ticaret Umum Müdürlüğü'nden istifa etmesi, kendisini siyasete teşvik etmiş olan Recep Peker dâhil birçok Halk Partili idarecisini kızdırmıştır. Bu sırada Ağaoğlu 35 yaşında, iki oğlu ve bir kızıyla beraber dört kişilik bir ailenin reisidir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, baba evinde siyasete hazırlanan Ağaoğlu'nun babası, herkesçe bilinen, samimi bir hürriyetçi ve milliyetçidir. Hürriyet uğruna ölmeyi göze alan aydınlar arasında

⁶⁹ *Age.*, s. 27.

⁷⁰ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 28.

⁷¹ *Age.*, s. 28.

⁷² *Age.*, s. 29

yer alan baba Ahmet Ağaoğlu, bu inançla İttihat ve Terakki döneminde de, Milli Mücadele sırasında da, Cumhuriyet'in ilanından sonra da hürriyeti daraltan her harekete karşı koymuştur. Onun bu mücadelesi çocukları, bu arada Ağaoğlu üzerinde derin izler bırakmıştır. “Aynı fikirler uğrunda dövüşmek hayat yolumun tabii hedefi oldu. Fakat bu yolun güç tarafları, kanunlara ve şekle göre memleketi idare eden rejimin demokratik gözükmesinden doğuyordu” diyen⁷³ Ağaoğlu, tek partili bir demokratik sisteme karşı çıkmaktadır.

Aslında bu karşı çıkış yeni değildir. Kendisi İktisat Bakanlığı'nda memur iken, tek parti devrine son vermek, gerekirse ihtilale kadar gitmek üzere, 1938'de Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı günlerde, aralarında Prof. Remzi Oğuz Ark, Süreyya Anamur, Arif Sözen, Prof. Bedii Ziya gibi bir takım arkadaşlarının yer aldığı *Milli Cephe* ismini verdikleri gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Bu teşekkül daha sonra Şevket Raşit Hatipoğlu ve arkadaşlarının *Dönüm* dergisi etrafında meydana getirdikleri grupla ve Albay Seyfi Kurtbek ve arkadaşlarının genç subaylar arasında yaptıkları grupla bağlantıya geçerek hızla yayılmıştır. Teşkilatın yayın organı ise Hıfzı Oğuz Bekata'nın *Çığır* dergisi ile Remzi Oğuz'un *Millet* dergisi olmuştur.⁷⁴

Ağaoğlu politikaya atılmasını şu cümleleriyle çok iyi ifade etmektedir:

*“Politikaya girmek aslında kökleri derin bir keyfi ve şahsi idare zihniyetine karşı mücadeleye girmektir. Bu mücadele her sabada ve çok çetin olacaktır. Çünkü yalnız şahıslarla değil, alışkanlıklarla, karakterlerle, yüzlerce yılın sindirdiği korkunlarla, doğumun sosyal hayatının dalkavukluk, ikiyüzlülük, neme lazımcılık gibi hastalıkları ile de boğazlaşmak gerekecektir. Böyle bir dövüşmeye yeter derecede kuvvetli ve mücehhez miydim? Heyecan ve bevesim vardı. Yerli, yabancı bir takım diplomalar vardı cebimde. Kafamda da yerlerini almış belli fikirler. Üstelik edebiyat, hukuk, ekonomi konularında çıkardığım eserler de bana çocukça bir cesaret veriyordu. Babamın adı ve soyadı ise sırtımı dayadığım dağdı.”*⁷⁵

Bu düşünce ve fikirlerle 1946 seçimlerine önce bağımsız aday olarak katılmayı düşünmüştür. Hatta üç yüz kişinin imzaladığı mazbatayı da hazırlamıştır. Fakat bu arada, baba dostu ve devlet hizmetine onun imzası ile başladığı Celal Bayar ile de sık sık temaslarda bulunmaktadır. Bu görüşmeler sonunda Bayar ile mutabık kalarak, Demokrat Parti'ye katılma kararı almıştır. Bağımsız olarak seçime katılması halinde seçilme şansının çok az olduğunu da görerek, seçimlerden bir ay önce DP'ye başvurarak adaylığının konulmasını istemiştir. Daha sonra Bayar kendisini DP kurucuları ile tanıştırmıştır. Fuat Köprülü'yü çocukluk yıllarından tanımaktadır, Koraltan'ın ise yalnız ismini duymuştur. Menderes'i ise daha önce yalnız bir kere Meclis İktisat Komisyon'un da görmüştür.⁷⁶

⁷³ *Age.*, s. 31.

⁷⁴ *Age.*, s. 412.

⁷⁵ *Age.*, s. 34.

⁷⁶ *Age.*, s. 407.

DP kurucularına bu ilk görüşmesi esnasında yeni Umum Müdür olduğunu ya hemen şimdi istifa edip partiye girebileceğini ya da, bu işi partinin seçimlere girmesi kesinleştikten sonra yapabileceğini söylemiştir. Onlar ikinci yolu seçmesini uygun görmüşler, kendisi de bu şekilde hareket etmiştir.

Memurluktan 1 Temmuz 1946'da ayrılır, 21 Temmuz'da da seçimler yapılır. Bu yirmi günlük süre zarfında parti müfettişi sıfatıyla Anadolu'da çeşitli merkezlere gider. Böylece daha önceden sadece uzaktan takip ettiği siyasetin içine filen girer.

Seyahatleri esnasında yaşadığı olaylar kendisine siyasî hayatın iç yüzünü öğretmiştir. Özellikle Nevşehir'de yaşadığı tecrübenin kendisine kazandırdıklarını şu şekilde ifade etmiştir: "Siyasî rakibi linç ettirme tehlikesini, memurun vazifesini görme yerine kaçabileceğini, vatandaşların kanununun ve tarafsız idarenin himayesinde değil, ancak kanunu ve idareyi temsil edenlerin arasından namuslu ve vicdanlı kalabilenlerin himayesinde olabileceklerini öğrenmişim".⁷⁷

Ağaoğlu 1946 seçimlerine Ankara adayı olarak katılmıştır. Daha önce partiye girerken Bayar'la İstanbul veya Ankara'dan adaylığı üzerinde anlaşan Ağaoğlu, adayların tespiti esnasında Bayar'ın, İstanbul'dan aday olamayacağını, Ankara'dan gösterileceğini söylemesi üzerine Ankara'dan aday olmuştur. Fakat DP Ankara İl Başkanı Zühtü Hilmi Velibeşe Ağaoğlu'nu aday olarak kabulde tereddüt göstermiştir. Bu durumu hayretle karşılayan Ağaoğlu, araya Bayar'ın girmesiyle ancak aday olabilmıştır. İstanbul adaylığına da neden kabul edilmediğini aradan iki yıl geçtikten sonra öğrenmiştir. O zaman DP İstanbul İl Başkanı olan Kenan Öner, Umum Müdürlük gibi bir unvanı bırakarak partiye girmesini CHP'nin bir oyunu olarak karşılaması üzerine Ağaoğlu'nu İstanbul adaylığına kabul etmemiş ve bu şüphesini Velibeşe'ye de bildirerek onun da çekingen tavır takınmasına sebep olmuştur.

Böyle bir macera yaşayarak seçimlere Ankara'dan katılan Ağaoğlu, sonuçlar açıklandığında ikinci bir şok daha yaşamıştır. Tarihe hileli seçimler olarak geçen 1946 seçimlerinde DP'ye ait oyların en çok imha edildiği yerlerden biri de Ankara olmuş ve DP seçimleri kaybetmiştir. Bu seçimlerin yapılaş tarzının kendisine siyasî hayat konusunda yeni şeyler öğrettiğini belirten Ağaoğlu bunları şu şekilde sıralamıştır:

*"Öğrendiğim şu oldu: Türkiye'de iktidar, bir seçim sonucunu yüzde yüz değiştiren en kaba hilelere başvurabilir ve halk bunu gördüğü ve bildiği halde ses çıkarmaz, kabul eder; bazı kimseler, mebus seçilmediklerini bile bile bu rolü oynar ve bu sıfatı takınurlar; yine bir adam, meselâ Cumburbaşkanı olabilmek şartlarını taşımadığı halde, bu koltuğa rahatça oturabilir ve bundan herhangi bir maddi ve manevi sıkıntı duymaz."*⁷⁸

Kısa süre içinde edindiği bu tecrübelerle birlikte siyasî hayat ona bir kısım şeyleri de yeni yeni öğretmeye başlamıştır. Bunlardan biri, DP'ye daha kuruluş

⁷⁷ Age., s. 410.

⁷⁸ Age., s. 411.

günlerinde musallat olan vehim, fitne ve dedikodudur. Öğrenmeye başladığı bir diğer husus da siyasi ayrılıkların, her çeşit dostluk ve insani bağlar arasına keskin bir bıçak gibi girmesidir. Nitekim lise yıllarından tanıdığı ve daha sonra tek parti devrine son vermek amacıyla kurdukları cemiyette bir arada olduğu yakın arkadaşı Hıfzı Oğuz Bekata'dan, seçimlerden sonra gördüğü "ihamet" çok ağır gelmiştir. Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra Ağaoğlu, DP'nin oylarının en çok imha edildiği yerlerden biri olan Ankara'nın Polatlı ilçesine tasnifleri incelemek üzere parti teşkilatı tarafından gönderilmiştir. Bu ilçenin seçimlerini Halk Partisi adına idare eden kişi de, aynı zamanda CHP'den mebus adayı olan Bekata'dır. Tasniflerin yapıldığı odaya Ağaoğlu alınmadığı halde Bekata alınmıştır. Bu duruma itiraz etmesine rağmen dinlenmemiştir. Bundan da önemlisi, Bekata'yla daha önceden birbirlerine parti ayrılıkları olsa dahi halk hâkimiyeti prensibi konusunda daima bir arada olacaklarına dair söz verdikleri halde; onun bu tür bir hırsızlığa alet olmasına anlam verememiş hatta inanmak bile istememiştir.⁷⁹

Siyasî hayatta yaşadığı bu ilk ümit, hayal ve heyecan kırıcı olaylara bir yenisi de seçimlerden sonra Meclisin açıldığı günün akşamı eklenmiştir. O akşam CHP Kars mebusu ablası Tezer Taşkıran'ın evinde bulunduğu sırada, yapılan bir ihbar üzerine meclisi basacağı gerekçesiyle tutuklanmıştır. İfadesi alındıktan sonra da serbest bırakılmıştır. Böylece, Ağaoğlu yirmi gün içinde linç tehlikesini atlatmış, oy hırsızlığına şahit olmuş, fikir ve arkadaşlık ihaneti görmüş ve ağır bir iftiraya maruz kalarak bir kaç saat için de olsa tutuklu kalmıştır.⁸⁰ Bütün bu olumsuzluklara rağmen kuvvetli kişiliğinin tesiriyle de büyük bir azimle çalışmalarına devam etmiştir.

Seçimlerden sonra bir yandan serbest avukatlık bir yandan da parti teşkilatı içinde çalışmaya başlamıştır. Önce partinin Yenişehir Ocağı'na kaydolmuştur. DP kongreleri başladıktan sonra Yenişehir Ocak Kongresi'ne Enis Behiç başkan, Ağaoğlu da başkan yardımcısı seçilmiştir. Bu kongre ile DP teşkilatının kendi içindeki daha kurulduğu günden itibaren var olan çatışmalarna şahit olmuştur. Bunun sebebini Ağaoğlu, DP içinde tek parti zihniyeti ile yetişmiş politikacılarla samimi demokrasiyi savunanlar arasındaki fikir ayrılıklarına bağlamaktadır.⁸¹

Ocak Kongresi Ağaoğlu'nu hem Ocak İdare Heyeti'ne, hem de İlçe Kongresine delege seçmiştir. Kısa bir süre sonra yapılan İlçe Kongresi de, İl Kongresine delege olarak ayırmıştır. Bu kongrede de yine İdare Kurulu'na ve Büyük Kongre'ye üye olarak ayrılmıştır.⁸²

DP'nin 7 Ocak 1946'da yapılan Birinci Büyük Kongresi'ne Ankara, Bolu ve Kırşehir'den delege olarak seçilmiştir. İlk siyasî konuşmasını bu kongrede yapan

⁷⁹ Ağaoğlu, *aym yer*.

⁸⁰ *Age.*, s. 413.

⁸¹ Ağaoğlu, *aym yer*.

⁸² *Age.*, s. 414.

Ağaoğlu'nun konuşması kısa ve daha çok geleceğin ümitlerini anlatan bir mahiyettedir.

DP'nin bu kongrede gerçekleştirdiği Genel İdare Kurulu seçimleri oldukça tartışmalı geçmiştir. İlk önce bu kurala seçilecek kişi sayısı konusunda başlayan tartışmalar daha sonra adayların belirlenmesi aşamasında daha da şiddetlenmiştir. Genel İdare Kurulu'na, önce 9 kişi düşünülmüş fakat Ağaoğlu ve bir kaç arkadaşının verdiği önerge oya konularak, 15 kişi olmasına karar verilmiştir. Ağaoğlu, bu 15 kişi arasında yer alabilmek için büyük mücadele vermiştir.

Genel İdare Kurulu'nun 15 kişi olarak belirlenmesinden sonra, Menderes ve Köprülü kongreyi terk etmişlerdir. Bayar Ağaoğlu'nu, Ahmet Tahtakılıç'ı ve Osman Bölükbaşı'nı yanına çağırarak birlikte Menderes ve Köprülü'yü bu fikirlerinden döndürmeye çalışmıştır. Ağaoğlu kongreyi bırakıp gitmenin neticelerinin ağır olacağını, ne isterlerse yapmaya hazır olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine Köprülü, Sazak'tan, Koraltan'dan şikâyete başlayarak, onların oyunları ile 15 kişilik İdare Kurulu'na karar verildiğini ve bir takım insanların Kurula gireceğini, böyle bir heyetle çalışamayacaklarını söylemiştir. Ağaoğlu'na göre bu çekişmenin kaynağı kendisi ve Bölükbaşı yüzündendir. Çünkü Köprülü'nün listesine ikisini de almak istemediklerinden, delegelerin bir kısmı oy vermeyeceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine Ağaoğlu, Tahtakılıç'ın adaylıktan çekilmesi halinde kendisinin de çekileceğini söylemiştir. Bölükbaşı bu teklifi desteklemiş, Tahtakılıç da çekileceğine söz vermiştir. Fakat kongrede Tahtakılıç, Ağaoğlu ve Bölükbaşı'nın adaylıktan çekileceğini etrafa yaymış, kendisinden hiç bahsetmemiştir.⁸³ Bu sıkıntılarla seçimlere katılan Ağaoğlu, seçimleri sondan üçüncü kişi olarak kazanabilmiştir. Onun için bu sonuçtan daha önemlisi, kendisinin Genel İdare Kurulu'na girmiş olmasıdır. Bunu siyasete yeni atılmış bir insan için büyük başarı olarak değerlendirmekle birlikte, aynı zamanda tehlikeli bir adım olduğunun altını çizmektedir:

“Memleket bir dönüm noktasındaydı. İktidardaki Şefler, demokratik düzeni İkinci Dünya Savaşı sonuçlarının zorlaması ile kabul etmiş gibiydiler. 1946 seçimlerinin yapılış tarzı bunun kesin delili idi. Bu bakımdan DP'nin mücadelesi çetin olacaktı. Ayrıca konuşma ve yazı hürriyetinin arkasına saklanacak, DP'yi kendilerine siper diye alacak çeşitli fikir ve cereyanların yaratacağı tehlikeler ile de boğuşmak gerekecekti. Bir de parti içi iktidar çekişmeleri ile uğraşılacaktı”.⁸⁴ Bütün bunlara rağmen, Genel Kurul'a seçilmesinden çok memnun olmuş, bu tehlikeleri düşünmek onu daha da heyecanlandırmıştır.

Kongreden sonra Ağaoğlu İstanbul'a gelmiştir. Bundan bir süre önce de, savcılık İzmir'de bir basın davası açmış, Menderes'in İzmir'de verdiği bir demeci yayınlayan gazetelerin bütün sorumlularını, bu demec, hükümeti tahkir ettiği ve gayri meşru gösterdiği iddiasıyla, İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk etmiştir. Menderes'in bu demecini yayınlayan gazeteler arasında Ankara'da çıkan *Kuvvet*

⁸³ *Age*, s. 418.

⁸⁴ Ağaoğlu, *aym* yer.

gazetesi de bulunmaktadır. Demecin yayınlandığı gün gazetenin sorumlu müdürü Ağaoğlu'dur. Diğer gazetelerin sorumlu müdürleri gibi, o da tutuklanarak İzmir'de yargılanmıştır. Üç gece cezaevinde kaldıktan sonra beraat etmiştir.⁸⁵ Kendi savunmasını kendi hazırlamış ve suçsuz olduğunu ispatlamak için büyük çaba harcamıştır. *Tasvir* gazetesi yazı işleri müdürü Atif Sakar'ın avukatı olan Cihat Baban, Ağaoğlu'nun cezaevinde iken sabahlara kadar uyumadığını ve hassas ve alıngan bir ruh haleti içine düştüğünü söylemektedir.⁸⁶ Daha sonra, DP'nin 1947'de yapılan İkinci Büyük Kongresi'nde yapılan Genel İdare Kurulu seçimlerinden de yeterli oyu alarak Genel İdare Kurulu üyesi seçilen Ağaoğlu'nun bu görevi parti kapatıldığı güne kadar devam etmiştir.

DP'nin 1946–1950 muhalefet döneminde Ağaoğlu'nun siyasî faaliyetleri devam etmiş, *Kudret*, *Kuvvet*, *Yeni Sabah* gibi çeşitli gazetelerde CHP'yi eleştiren yazılar yazmıştır. Bu şekilde dikkatleri üzerine çeken Ağaoğlu, zaman zaman eleştirilmiştir. “1947–1950 yıllarında uzun saçları ensesini örten ve itinasız kıyafetiyle derhal dikkati çeken kısa boylu, genç bir adam, içi bir şeyler yapmak, memleketin kaderi üzerinde büyük bir rol oynamak arzusuyla dopdolu, her fırsattan istifade ederek kendisinden bahsettirmesini bilir ve böyle nisyana gömülmeyi aklından bile geçirmezdi”.⁸⁷

Ağaoğlu, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Manisa ve Muğla'dan aday olur. Her iki ilden de milletvekilliği kazanan Ağaoğlu, Manisa ilini seçerek dokuzuncu dönem DP milletvekili olarak meclise girer.⁸⁸ Fakat 22 Mayıs 1950'de kurulan ilk Menderes hükümetinde kabinede görev alamaz. Ağaoğlu kendisine bakanlık verilmemesinden ziyade, 1946'dan beri DP için mücadele verip bir mevkie gelememesini hazmedememiştir. Üstelik yakın çevresi üzerinde oluşan, artık Menderes'in gözünden düştü kanaati kendisini daha da huzursuz etmiştir. Ankara Palas'ta düzenlediği toplantılarda bu huzursuzluğunu dile getirmiş ve kendisine karşı kayıtsız kalınışın sebebini keşfetmek istemiştir. Kendisini istemeyen Menderes mi yoksa Bayar mıydı? Kendiyle birlikte bazı arkadaşları da bu sorunun cevabını bulmak için harekete geçmiştir. Bunlardan biri olan Cihat Baban, Menderes'e Ağaoğlu'nun çok üzüldüğünü, neden hükümete almadığını sorduğunda, Menderes gülererek “biraz terbiyelensin” cevabını vermiştir. Baban, Menderes'in bu cevabını şöyle yorumlamıştır: “Uzun mücadele senelerinde Samet; Menderes'le beraber çalışarak ona çok yakın olmuştu. Menderes bu yakınlık sırasında Samet'in huyunu öğrenmişti. Çok iyi biliyordu ki, vesveseli ve her zaman bunalıma sürüklenmeye hazır mizacıyla, o her mevkiiinin içinde bulunmak ister, hiç bir meselenin kendi ilgisi dışında kalabileceğini aklına getirmezdi. Eğer Samet ilk defa kabineye bu hızla girecek olsa, idarede Menderes'le ortak olmanın çaresini arayacaktı. Menderes buna meydan

⁸⁵ *Age.*, s.424

⁸⁶ Cihat Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 402.

⁸⁷ *Kim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, İstanbul, 1958, s. 13.

⁸⁸ *BCA*, 030-10/ 77-513-12, 19.07.1950.

vermemeli idi. Onu kabinesine alacaktı, fakat biraz araya mesafe koyduktan, onu parti içinde ezip, kıvrıp, kendisine aman dedirtecek hale getirdikten sonra.”⁸⁹

Ağaoğlu'nun Ankara Palas'ta düzenlediği toplantılar hiç şüphesiz Menderes'in kulağına gitmiş ve ortamı daha fazla gerginleştirmemek için, hükümetin kuruluşundan 15 gün sonra 05.06.1950 tarihinde Ağaoğlu'nu Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görevlendirmiştir.⁹⁰ Aslında Menderes, ilk etapta kendisine yardımcı istememiştir. Ancak, hükümet kurulduktan bir süre sonra bu düşüncesinden vazgeçerek Bayar'a, “Beyefendi, ben yakında sizden Samet'i bana yardımcı vermenizi rica edeceğim” der. Aralarındaki bu konuşmayı duyan Ağaoğlu, Menderes'e teşekkür etmiş, o da “sonuna kadar beraber olacağız” cevabını vermiştir.⁹¹

9 Mart 1951–14 Mayıs 1954 tarihlerini kapsayan II. Menderes Hükümeti döneminde de yine Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olan Ağaoğlu, 10 Kasım 1952 tarihinde Çalışma Bakanlığı görevine getirilir. Bu görevi 8 Nisan 1953 tarihine kadar devam etmiştir. 1954 seçimlerinden sonra kurulan III. Menderes Hükümeti döneminde Ağaoğlu, Manisa milletvekili olarak 6 Aralık 1954 İşletmeler Bakanlığına getirilir.⁹² 30 Kasım 1955–1 Kasım 1957 tarihlerini kapsayan IV. Menderes Hükümeti döneminde, önce İşletmeler Bakanlığına, daha sonra da yeni kurulan Sanayi Bakanlığı'na getirilmiştir (2 Eylül 1957).⁹³

1957 seçimlerinde yine Manisa'dan XI. Dönem milletvekili olarak TBMM'ne giren Ağaoğlu, beşinci ve son Menderes kabinesinde önce Sanayi Bakanlığı'na (27 Kasım 1957) atanır. Ancak 3 Şubat 1958 tarihinde istifa eder⁹⁴ ve kısa bir süre sonra da Devlet Bakanı (8 Şubat 1958) olarak atanır.⁹⁵ Kasım 1958'de Devlet Bakanlığı'ndan da istifa ederek 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar DP Manisa milletvekili olarak görevini devam ettirir.

On yıl süren DP iktidarının sonu olan 27 Mayıs günü Ankara'da Harp Okulu'na, yirmi gün sonra da 17 Haziran 1960'ı 18 Haziran'a bağlayan gece, en son kafiyle Yassıada'ya gönderilir.⁹⁶ 14 Ağustos 1961'de başlayan Yassıada mahkemelerinde Ağaoğlu, Anayasayı ihlal etmek, dikta rejimi kurmak isteyenlere yardım etmek, iktidarı maddi menfaat sağlamak için kullanmak ve *Vatan Cephe*leri kurmakla suçlanmıştır. Mahkeme avukatlarından biri ablası Süreyya Ağaoğlu diğeri Gültekin Başak'tır.

Samet Ağaoğlu Yassıada'da yargılanırken eşi Neriman Ağaoğlu, 1961 seçimlerinde Adalet Partisi'nden aday olur. Eşi gibi, o da Manisa Milletvekili

⁸⁹ Baban, *age.*, s. 404.

⁹⁰ Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 345.

⁹¹ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 94.

⁹² Öztürk, *age.*, s. 390.

⁹³ Öztürk, *age.*, s. 428.

⁹⁴ *BCA*, 030-01/ 45-269-05, 03.02.1952.

⁹⁵ Öztürk, *age.*, s. 441.

⁹⁶ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 170.

olarak meclise girmiştir. 15 Eylül 1961’de, Anayasayı İhlal suçundan Türk Ceza Kanunu’nun 146/1 ve 59. maddeleri uyarınca ölüm cezası yerine müebbet hapse mahkûm edilerek diğer DP’li hükümlülerle birlikte İmralı Cezaevi’ne gönderilmiştir.⁹⁷ Burada bir hafta kaldıktan sonra, Kayseri Cezaevi’ne sevk edilmiş ve iki yıl da bu cezaevinde kalarak 30 Mart 1964 tarihinde rahatsızlığından dolayı İstanbul Toptaşı Cezaevi’ne nakledilmiştir. Burada iken 23 Eylül 1964 tarihinde sürekli hastalıklarından dolayı aldığı Adli Tıp Raporu ile Cumhurbaşkanlığı’na, T.C Anayasasının 97. maddesi gereğince af talebinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı bu talebe istinaden 2 Ekim 1964 gün ve 3–4714 sayılı tezkere ile cezasının tamamen kaldırılmasını uygun görmüş ve cezaevinden çıkmıştır.⁹⁸

Ağaoğlu siyasî yaşamı boyunca, babası Ahmet Ağaoğlu’nun fikirlerini kendisine rehber edinmiş ve liberal politikaların savunucusu olmuştur. Demokrasi’yi en kısa tarifi ile “halkın kendi kendisini idare etmesidir” biçiminde tanımlayarak halkı idare eden kuvvetin bizzat halkın içinde olduğunu ve bu kuvvetin halkın bir arada ve beraberce yaşama arzusundan başka bir şey olamayacağını ifade etmiştir.⁹⁹ Bununla birlikte demokratik idarenin zor ve ince ayrıntıları olan bir sistem olduğuna da dikkat çekerek bu zorluğu demokratik idarenin belli başlı iki vasfına temas ederek açıklamıştır. Bunlardan ilki, insan ve vatandaş hak ve hürriyetlerine en geniş şekilde riayet edilmesi, diğeri ise bu hak ve hürriyetlerin yine aynı maksatla, yani insan ve vatandaş hak ve hürriyetlerini fiilen daraltan, hatta ortadan kaldıran suiüstimaline mani olmaktır. Fakat demokratik idarenin bu ikinci vasfı pek çok memlekette kolay kolay yerine getirilememekte ve bu da Ağaoğlu’na göre totaliter idarelerin doğmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁰

Demokratik bir idarede partilerin önemine de vurgu yaparak siyasî partiyi “demokratik nizamın teknik işleme cihazları” olarak tanımlamıştır. Siyasî partilerin programlarının da “belli sınıfların ihtiyaç ve arzularına göre değil, bütün milletin ihtiyaç ve arzularından ilham almış olması” gerektiğine işaret etmiş ve sınıf partilerine karşı çıkmıştır.¹⁰¹

Ağaoğlu, hürriyetlerin tam ve pürüzsüz işleyebilmesi için onların sadece kanunlar tarafından tanınmasını ve devlet tarafından himayesini yeterli bulmayarak, aynı zamanda vatandaşların “vicdan ve dimağlarında” hürriyetlere riayet edilmesi, onların ihlaline asla müsamaha gösterilmemesi yönündeki kanaatlerin yerleşmesini zorunlu görmüştür. “Hürriyetlerin hakiki müeyyidesi vicdanlardadır” diyen Ağaoğlu, birbirimizin fikirlerine hürmet ettiğimiz, fikirlerimizden hatalı olduğumuz zaman vazgeçebildiğimiz ve başkasının hakkını

⁹⁷ BCA, 030-11-01/308.33.01, 19.09.1964.

⁹⁸ BCA, 030-01,71/453-04, 31.03.1964.

⁹⁹ Samet Ağaoğlu, “Milliyetçiliğin Şartları”, *Çığır*, Sayı: 81, 1939, s. 175.

¹⁰⁰ Samet Ağaoğlu, “Demokrat İdare”, *Haftalık Yirminci Asır*, Sayı: 47, 2 Temmuz 1953.

¹⁰¹ Samet Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara, 1947, s. 11.

kendi hakkımız kadar müdafaa edebildiğimiz sürece hürriyetlerin o nispette iyi ve sağlam işleyeceği kanaatini taşımıştır.¹⁰²

Milliyetçiliği ise “hem bir his hem de bir mantık” olarak değerlendirmiştir. Histir; çünkü bir cemaatin bir millet haline gelebilmesi için önce bu cemaat fertlerinin birbirlerini aynı hislerle sevmeleri gerekir. Mantıktır; çünkü temelini sevgi teşkil eden bir cemiyetin içinde, önce bu sevginin doğması için gerekli olan şartların, sonra da bu sevginin devamını teşkil eden şartların bulunması zorunludur. Bu şartlardan birisinin demokrasi olduğunu söyleyen Ağaoğlu, milliyetçilik ile demokrasiyi aynı manevi kökte birleştirmektedir. Bu kök ise “sevgi ve hürmettir”. Öte yandan bir milleti sevmeden de o milletin vatandaşı olunabileceğini fakat “müşterek dil, ırk, itikat, mazi ve istikbale rağmen milliyetçi olamayacağı” fikrini savunmuştur.¹⁰³

Milliyetçiliği her millet için olduğu gibi Türk milleti için de ayakta durmanın gerçek tek şartı olarak gören Ağaoğlu, milliyetçiliğin şartlarını şöyle sıralamıştır: “Bunlar istiklâl azmi, vatandaş hakkına saygı vazifesi, milli davalarda kati hassasiyet, dışarıdan ve içerden gelecek her türlü zulme ve keyfi idareye isyan, tam bir demokrasi, idarenin kontrol ve denetimi gibi icaplardır.”¹⁰⁴

Öte yandan Milli Mücadele’yi “Batı devletlerinin sömürgecilik ve kolonizasyon ihtirasına karşı Doğu’da belirmiş, büyük çapta ilk hareket” olarak nitelendirerek bu hareketin diğer memleketlere örnek teşkil ettiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“1918 yılında bütün Doğu’da bağımsız tek devlet Japonya’dır. Kalanlar ya tamamen sömürge ya da Batı devletlerinden birine bağlı, sadece birtakım mahalli serbestliği bulunan sözde devletlerdir. Batı emperyalizmine ve kapitalizmine karşı ilk ciddi ve sonu tam bir zaferle biten kavgı Anadolu mücadelesidir. Afrika ve Asya milletleri, bu örnekten aldıkları cesaretle istiklâl davalarına daha büyük hız ve ümitle atıldı. Atatürk’ün ismi en çok bu sebeple dünyada büyük yer tuttu. İstiklâl davasına girmiş bütün milletlerin liderleri, Mustafa Kemal’i kendi davalarının da manevi lideri saydı ve bu istiklâl mücadelesini anlamak için yeni bir kelime dünya literatürüne girdi: Kemalizasyon!”¹⁰⁵

Ağaoğlu, milli mücadeleden sonra Türkiye’de tek parti, tek şef prensiplerine dayalı totaliter bir sistem kurulduğunu iddia etmiştir. Komünizm, nasyonal-sosyalizm ve faşizmin kendi içinde mantıki bir açıklamasının olmasına rağmen bu uygulanan totaliter sistemin bir açıklamasının bulunmadığını öne sürmüştür.

Ağaoğlu’nun öne sürdüğü fikirlerden birisi de DP’nin bir inkılâp partisi olduğudur. Çünkü ona göre “ne meşrutiyet devrinde ne de cumhuriyet devrinde Demokrat Parti’nin on yıllık iktidarı dışında demokrasi” olmamıştır. Bunun yerine ya Sarayın, ya iktidara hâkim zümrelerin mutlak baskısı altında, ama

¹⁰² Samet Ağaoğlu, “Vatandaşın Hür Vicdanı”, *Haftalık Yirminci Asır*, Sayı: 49, 16 Temmuz 1953, s. 5

¹⁰³ Samet Ağaoğlu, “Milliyetçiliğin Şartları”, *aym yer*.

¹⁰⁴ <http://www.biroybil.com/showthread.php?t=4809>, Erişim Tarihi: 22 Ocak 2010.

¹⁰⁵ *Aynı yer*.

sadece görünüşte yarı demokratik bir rejim uygulanmıştır. DP'nin bugün dahi hatıralardan silinememiş olmasını ise milli iradeyi, gerçek halk hâkimiyetini samimiyetle benimsemiş ve uygulamış olmasına bağlamıştır.

Sonuç

Ağaoğlu'nun fikirleri siyasal açıdan liberal değerlerle paralellik sergilemektedir. Bu liberal değerler kapsamında Anayasacılık, hukuk devleti, hürriyetler ve siyasal hoşgörü sıralanabilir. Bunlarla birlikte siyasal düşüncesinin temelinde toplumun yanısıra bireyi yani ferdi ön plana çıkaran bir anlayış bulunmaktadır. Siyasal düşüncesinin bir başka niteliği de halkçı ve anti-elitiz olmasıdır. Halka tepeden bakan anlayış yerine halkın ayağına gidilmesi anlayışını benimsemiştir. Halk yönetim kademelerinde bulunmalıdır. Halkın memnuniyeti, sorunlarının giderilmesi, refahının artırılması öncelikli konular arasında yer almalıdır. Ayrıca, bütün hakların devletten doğduğu fikrine karşı çıkarak hakların ancak muhafazası olan devlet fikrini benimsemiştir. Dolayısıyla merkezîyetçi zihniyetin karşısında olmuştur.

Ayrıca Ağaoğlu, DP'nin popülist söylemlerine ortak olmuş ve bunları siyasî yaşamı boyunca devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Ağaoğlu, realist politikalar takip eden, söylediğinin arkasında duran kişilikli bir siyaset adamıdır. DP bünyesinde genel başkan Menderes'in görüşleri ve yönlendirmelerinin hâkim olmasına rağmen, Ağaoğlu kendi bağımsız görüşlerini dile getirmekten sakınmamış, bunları uygulamaya koymak için, Menderes'le sürtüşmeyi bile göze almıştır. Menderes'in yakının çevresinde bulunmasına rağmen, ona destek verirken gerektiğinde eleştirmekten de imtina etmemiştir. Bu tür yaklaşımıyla, parti içi demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nitelikleriyle, ahlaki duruşu, üstlendiği sorumlulukları yerine getirme konusunda gösterdiği hassasiyet, düşünce ve fikirlerindeki tutarlılıklarıyla, hem DP siyasetinde farklı bir duruş sergilemiş, hem de Türk siyasetine katkıda bulunmuştur. Bu farklı duruşu, özellikle mahkeme sürecinde ortaya çıkmış, yargılanan diğer parti üyeleri sorumluluk almaktan kaçınır tarzda ifadeler verirken, O, partiyi savunan yegâne kişi olmuş, sorumluluklarını üstlenerek örnek bir politikacı tavrı sergilemiştir. Yeri geldiğinde de, Partisini ve kendisini eleştirerek, erdemli bir siyaset adamı olduğunu göstermiştir. Dış görünüşüyle olduğu kadar, fikirleriyle ve duruşuyla da, Türk siyasetine bir dış-Türk rengi katmıştır. Uzun saçları ve özensiz kıyafeti bile onu, tipik bir Türk siyasetçisinden ayırmaktadır. Rus edebiyatından büyük ölçüde ilham alarak şekillenen edebî kişiliği siyasî söylemlerine de yansyarak, hitabeti kuvvetli bir siyasetçi olmasını sağlamıştır. Rusya yönetimindeki bir ülkede yaşamış aileden gelmesi, muhalif bir kişilik geliştirmesinde etkili olmuş, bu da ona, siyasette dik bir duruş kazandırmıştır. Bir cümle ile Ağaoğlu, demokrasi ve hürriyet aşığı, idealist, hayalperest bir o kadar da realist, dürüst ve entelektüel kişiliği ile göz dolduran bir aydın ve siyaset adamıdır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, 030.11.01/180.03.01, 26.01.1946

- BCA, 030-10/ 77-513-12, 19.07.1950.
BCA, 030-01/ 45-269-05, 03.02.1952.
BCA, 030-01,71/453-04, 31.03.1964.
BCA, 030-11-01/308.33.01, 19.09.1964.

Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU Ahmet (1927) *Üç Medeniyet*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara.
- AĞAOĞLU Samet (1967) *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet (1940) *Babamdan Hatıralar*, Ağaoglu Külliyyatı, Ankara.
- AĞAOĞLU Samet (1969) *Babamın Arkadaşları*, Baha Matbaası, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet (2003) *Bütün Öyküleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet (2 Temmuz 1953), “Demokrat İdare”, *Haftalık Yirminci Asır*, Sayı 47.
- AĞAOĞLU Samet (1947) “Geç Öğrenilen Hakikat”, *Varlık*.
- AĞAOĞLU Samet (2003) *Hayat bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet (1947) *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara.
- AĞAOĞLU Samet (1978) *İlk Köşe (Edebiyat Hatıraları)*, Ağaoglu Yayınevi, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet (1939) “Milliyetçiliğin Şartları”, *Çığır*, Sayı 8.
- AĞAOĞLU Samet (16 Temmuz 1953) “Vatandaşın Hür Vicdanı”, *Haftalık Yirminci Asır*, Sayı: 49.
- AĞAOĞLU Samet (2013) *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yayına Hazırlayan: Gülay Sarıçoban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AĞAOĞLU Samet Ağaoglu (1993), *Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AĞAOĞLU Süreyya (1984) *Bir Ömür Böyle Geçti-Sessiz Gemiyi Beklerken*, Ağaoglu Yayınevi, İstanbul.
- AKÇURA Yusuf (2001) *Yeni Türk Devletinin Öncüleri-1928 Yılı Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ALANGU Tahir (1965) *Cumhuriyet Sonrası Hikâye ve Roman 1930-1950*, Antoloji, Cilt 2, Özel Yayın, İstanbul.
- ARISOY M. Sunullah (Nisan 1983) “Samet Ağaoglu Anlatıyor”, *Yazık Edebiyat*.
- AYNİ Mehmet Ali (1995) *Darülfünun Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- BABAN Cihat (1970) *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYDAR Mustafa (1 Nisan 1959) “Sanatçılarla Konuşmalar, Samet Ağaoglu”, *Varlık*, Sayı 499. BAYDAR, Mustafa (1960) *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar, 50 Sanatçı*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul.
- DEVLET Nadir (Ekim 1981) *Rusya Türklerinde Milliyetçilik(Türklük) Ruhunun Gelişmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.
- ERTAN Temuçin Faik (1994) *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- GÜLSEVEN Fahrettin (Nisan-Mayıs-Haziran 1989) “Ahmet Ağaoglu’nun Hayatı, Fikirleri, Siyasî ve Sosyal Mücadeleleri”, *Azerbaycan Dergisi*.

GÜNYOL Vedat (1966) *Dile Gelseler*, Cem Yayınları, İstanbul.

“Ölümünün 26. Yılı Vesilesiyle Ahmet Ağaoğlu” (18 Mayıs 1965) *Meydan Dergisi*, Sayı 18.

ÖZCAN Ufuk (2002) *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, Akademi Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK Kazım (1968), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul.

KABAKLI Ahmet (1965) *Türk Edebiyatı*, Cilt 1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

KESER İhsan (1993) *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Kim Dergisi (1958) Yıl 1, Sayı 1, İstanbul.

KUDRET Cevdet (1990) *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III, Cumhuriyet Dönemi (1923–1959)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

RIFAT Mevlanzade (1993) *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.

SAKAL Fahri (Mart 1996) “Ağaoğlu Ahmet Bey’in Demokrasi Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı:34.

ŞİMŞİR Bilal (1985) *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

YETKİN Çetin (1967) *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul.

İnternet

<http://www.biroybil.com/showthread.php?t=4809>, Erişim Tarihi : 22 Ocak 2010.

EK: Samet Ağaoğlu'nun Nüfus Cüzdanı Örneği

T. B. M. M. AZASININ

TERCÜMEİHAL KÂGIDI ÖRNEĞİ

1800 1800

Adı ve Soyadı	Samet Ağaoğlu	Hınci rütbesi	
Babasının ve Anasının adı	Ahmet - Kafaıasaya	Mesleki ve işi gücü	Avalat
Doğum yeri ve tarihi	Kafkasya - 1325	Yedek Subay ise Şubesi ve Sıralı No.sı	
Tahsili	Hukuk fahdiltesi	Evlü olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	evli, 3 çocuğlu
Bildiği dil(s)e	Ermenice	Sevimese, evliliği ki iş durumu.	iç ticaret uzmanı
Hıncisi	Hukuk	Memur olup olmadığı	
Eserleri	müteaddit iştimali, Hukuki, Eğebi eserleri var.	Mebuslukları	Kanisa

Heybeliada Ruhban Okulu Yeniden Açılabilir mi?

Emruhan YALÇIN

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü

YALÇIN, Emruhan, Heybeliada Ruhban Okulu Yeniden Açılabilir mi? CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 105-134.

Ortodokslar arasında teolojik konular, kurallar ve ibadet şekli açısından birlik sağlamak amacıyla 1 Ekim 1844'te Patrikhane'ye bağlı olarak hizmete açılan Heybeliada Ruhban Okulu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Fener Rum Patrikhanesinin, diğer bağlı metropolitlikler ve kiliselerin din adamı ihtiyacını karşılamıştır.

1971 yılında özel üniversitelere "devlet denetiminde olma" şartını getiren Anayasa Mahkemesinin kararına uymak istemeyen Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu'nun Teoloji Bölümünü kapatmayı tercih ederek, 1971-1972 öğretim yılından itibaren Heybeliada Özel Rum Erkek Lisesi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Devlet, düzenleyici kurum olma vasfından hareketle eğitim öğretim faaliyetlerinin devlet gözetiminde ve denetiminde yapılmasına karar vermiştir. Devlet denetiminin Patrikhane tarafından kabul edilmemesi nedeniyle, Heybeliada Ruhban Okulu şimdiye kadar açılmamıştır. Patrikhane aslında, kendisine has bir ayrıcalık talep ederek okulun kendi denetiminde, yabancı öğrenci ve öğretmen kabul edecek şekilde yeniden açılmasını istemektedir. Patrikhanenin Ekümeniklik iddialarıyla da örtüşen bu istek, Türkiye Cumhuriyeti yasalarına olduğu gibi Lozan Antlaşması'nın ruhuna ve uluslararası diğer sözleşmelere aykırı bir imtiyaz talebi niteliğindedir.

Türkiye, Ruhban Okulu konusunda laiklik, eşitlik ve Lozan'da belirtilen "karşılıklık" ilkesi ve T.C. kanunları çerçevesinde hareket etmektedir. Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması meselesi, Patrikhanenin girişimleri nedeniyle Türkiye'nin iç meselesi olmaktan çıkarak uluslararası alanda tartışılmaya başlanmış ve Türkiye üzerine çok boyutlu baskılara dönüşmüştür. Özellikle Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde, AB kriterleri olarak dayatılan Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasına müsaade edilmesi durumunda, diğer dinî okulların açılmasına da örnek teşkil edeceği, bu durumun laik

Türkiye açısından sonradan çözülemeyecek birçok sorunu beraberinde getireceği muhakkaktır. Bu nedenle; çözüm arayışlarında tarihî gerçeklerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Anabitar Kelimeler: Patrikhane, Heybeliada, Ekümenik, AB, ABD, Yunanistan.

YALÇIN, Emruhan, Can The Holy Theological School of Halki be Reopened? CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 105-134.

The Holy Theological School of Halki, established on October 1, 1844, in order to promote unity among the Orthodox population on theological issues, regulations and practices of the creed had been constructed as a facility of the Greek Patriarchate of the Phanar and served for training and instructing clergy to the affiliated metropolitans and churches.

The restrictive clause amended by the Supreme Court on 1971 stating all private universities to be “monitored and controlled by the State” was disavowed by the Patriarchate and it preferred to close down the Department of Theology. As of 1971-1972 academic year, it began to operate as Private High School of Halki for Boys. The state, characteristically as a regulative institution, devised to monitor and control the educational activities. As the clause amended the state control over schools was not accepted by the Patriarchate, the Holy Theological School of Halki has not been resumed hitherto. Patriarchate, exclusively for the Theological School, demands a sui generis privilege through performing self-determination of the intramural activities and enrolling international students, instructors and scholars to the Theological School. Such demands complying with the ecumenical allegations of the Patriarchate, has an contradicting nature to the essence of Lausanne Treaty and other international conventions as well as Turkish codes of law.

On issues concerning the Theological School of Halki, Turkey has been acting within the framework of secularism, equality and the principle of “reciprocity” as stated in Lausanne Treaty and Turkish Republic Codes of Law. The issue of re-opening Theological School as an international case rather than a domestic one, with the initiative of the Patriarchate resulted as multi-dimensional pressure on Turkey, and instigated an international debate generating a matter well beyond the domestic affair of the state. For its particulars, on the brink of accession to the European Union, any attempt to re-open the Theological School could set an example leading to resume other religious schools, will provoke many issues within Turkey and most likely be difficult for the secular statehood to tackle with. Therefore, historical facts should not be neglected while looking for possible solutions.

Keywords: Patriarchate, Halki, Ecumenical, EU, USA, Greece.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup toplulukları bünyesinde toplayan çok milletli bir yapıya sahiptir. İmparatorluğun toplumsal, siyasal ve yönetsel yapısı ırk esasına değil, inanç temeline göre örgütlenmiştir.

Yönetimde hâkim unsur olan Türkler nüfusun üçte birini, geri kalanını ise Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar ve Araplar oluşturmaktadır. “Millet Sistemi” anlayışı ile oluşturulan idari ve hukuki statü ile her dinî grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun lideri seçilmiş ve kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. “Millet Sistemi” bir özerk cemaat yapılanmasının siyasi birlik altında oluşturduğu mozaikdir. Ortodoks Rum toplumunun lideri olarak da İstanbul Ortodoks Kilisesi Papazı (Patrik) seçilmiş ve Rum tebaayı yönetmede kendisine vergi toplama, evlendirme, defin, doğum, temsil etme gibi bazı imtiyazlar verilmişti.¹ Osmanlı İmparatorluğu’nun güçlü olduğu dönemlerde bu imtiyaz belirlenen çizgiden sapılmadan, Babiâli ile iyi ilişkiler içerisinde kullanılmıştır. İstanbul Ortodoks Kilisesinin (Patrikhane) ve kendisine bağlı diğer kiliselerin din adamı ihtiyacını karşılamak amacıyla, Sultan Abdülmecid’in iradesiyle Heybeliada’da bir Ruhban Okulu (HRO) açılmasına karar verilmiştir.²

Heybeliada Ruhban Okulu’nun Açılması

HRO, 809 yılında Heybeliada Ümit Tepesi üzerinde, 16.936 metrekarelik bir alanda Despotlar Manastırı için ruhban yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Okul, 1772 yılında keşiş Samuel Kulos tarafından tamir edilerek yeniden hizmete açılmıştır.³ Patrikhanenin internet sitesinde, manastırın 9. yy.da ilk defa İstanbul Patriği Aziz Fatios tarafından kurulduğu belirtilmektedir.⁴ 1821 yılında manastır ve okul yanmıştır. Yeniden yapılan bu okul, Tanzimat-ı Hayriye’nin ışığında, beş yıl sonra Ortodokslar arasında teolojik konular, kurallar ve ibadet şekli açısından birlik sağlamak, Ortodoks inanç dünyasına din adamı yetiştirmek amacıyla, Heybeliada’da 01 Ekim 1844 tarihinde Patrik Germanos zamanında Patrikhaneye bağlı olarak öğretime açılmıştır. Okul müdürü metropolitler arasından atanmış, aynı zamanda Aya Triada Manastırı’nın sorumluluğunu da üstlenmiştir. Öğrencilerin büyük bir kısmı Patrikhanenin yetki alanındaki bölgelerden gelmiştir. Okulda patrikler ve Rum cemiyetinin bağışlarıyla kurulan zengin bir kütüphane oluşturulmuş, eğitim için bazı kitaplar da Patrikhane Kütüphanesi’nden getirilmiştir. Bugün kırk bini bulan kitapların bin cildi el yazmasıdır.⁵ 1894 yılında İstanbul’daki depremde okul yıkılmış ve bugünkü haliyle (yapımcısının isminin baş harfi olan Yunanca “pi” harfi şeklinde) yeniden yapılmıştır. Bu manastır-okulun eğitim çalışmaları hakkında günümüze ulaşan önemli bir bilgi yoktur. Ada kaynaklarında Aya Triada Manastırı olarak

¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, İstanbul, 1992, s. 6.

²Emruhan Yalçın, “Heybeliada Ruhban Okulu’nun Yeniden Açılması”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl:21, C.11, S.41, Ankara, Mayıs 2008, s. 127.

³*Heybeliada Ruhban Okulu Tarihiçesi*, İstanbul Adalar Kaymakamlığı Bilgi Notu.

⁴www.megarevma.net/rubbanokulu.htm(Erişim Tarihi: 28.3.2008).

⁵*Meydan Larousse*, C.10, Heybeliada Mad. Yay.-Haz. Safa Kılıçoğlu-Nezihe Araz-Hakkı Devrim, İstanbul, 1993, s. 134.

geçmektedir.⁶ Ruhban Mektebi Maliki, Aya Triada Manastırı 13 Ekim 1954 tarih ve 31/2970 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğü yazısı ile “Tarihî Eser” sayılmıştır.⁷

8 Mayıs 1918’de Bahriye Nazırlığı tarafından okula el konulmuş, Bahriye Okulu namzet sınıfları buraya yerleştirilmiş, Papaz Okulu öğrencileri de Aya Yorgi Manastırına taşınmıştır. 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Bahriye öğrencileri Papaz Okulu’ndan çıkarılmış, 5 Aralık 1918’de 750 Alman askeri yerleştirilmiştir. İstanbul’daki İşgal kuvvetlerine bağlı Fransız subayları tarafından, 24 Ocak 1920’de okulda 250–500 kadar Rus göçmeni iskân edilmiştir.⁸ 1919 yılına kadar okul 4 yıl lise ve 3 yıl yüksek teoloji eğitimi veriyor iken, bu yılda “Akademi” statüsüne geçilmiş, 1923’ten sonra da yeniden üç yıl orta, dört yıl yüksek teoloji eğitimine dönülmüştür.

1936 yılında Heybeliada’da bulunan Deniz Harp Okulu’nun ihtiyacı için Ruhban Okulu ve Çam Manastırı arazilerinden bir kısmı idari tasarrufla istimlak edilmek istenmiştir. Uzun süren mahkeme duruşmaları ve Yunanistan’ın değişik şekillerde araya girmesi nedeniyle, mesele ancak 1952 yılında çözümlenebilmiştir. 1939 yılında, savaş ve casusluk faaliyetleri gerekçe gösterilerek yabancı öğrenci alımı yasaklanmıştır.

Spiru Aristokles Athenagoras, 1948 yılında Patrik olarak Türkiye’ye geldiği zaman, İstanbul’daki Erkek Rum Liselerinde o tarihlerde 2.500 civarında öğrenci bulunmasına karşın, Heybeliada Ruhban Okulu’nda ders gören sadece 16 öğrenci vardı. Rum aileler çocuklarını papaz okullarına göndermek istemezlerdi. İçlerinden binde biri bile bu öğrenime ilgi duymaz olmuştu.⁹ Athenagoras, İstiklal Savaşı sırasında İstanbul’da bulunarak, “Kuvayı Milliye” aleyhine çalışan Elen Cemiyeti “Mavri Mira”nın aktif üyeliğini yapmış, savaş Türkiye’nin zaferi ile sonuçlanınca Amerika’ya gitmiştir.¹⁰

Kendisi için Ankara Palas’ta tertiplenen bir öğle yemeğinde konuşan Athenagoras; “İstanbul dışında geniş arazi sahibi olmak ve Patrikhaneye *extertoryal haklar* (Türk kanunları dışında Papalık gibi) sağlamak gereklidir. Ayrıca, Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nun Ortodoks Üniversitesi haline getirilmesi ve İstanbul’un Ortodoks dünyasının merkezî yapılmasını istiyorum”¹¹ şeklinde konuşmuştur.

1950 seçimleri yaklaşırken ve o yıllarda İstanbul’da 100 bine yakın Rum yaşıyor iken, 100 bin kişilik oy yabana atılacak gibi değildi. Bu avantajı bilen patrik Athenagoras Demokrat Parti ileri gelenleri ile konuşarak Rum oylarına karşılık Heybeliada Papaz Mektebinin yüksekokul haline getirilmesinin sözünü

⁶ Emruhan Yalçın, *Atatürk Türkiye’sinde Ekiümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s. 284.

⁷ Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yayınları, Ankara, 2000, s.36; Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik D.Bşk.’lığı *Arşivi Belge* No: 42226–1/2.

⁸ Nejat Gülen, *Heybeliada*, İstanbul, 1985, s. 140.

⁹ Özdemir Kalpakçıoğlu, *Yunan’dan Dost Olmaz*, İstanbul, 1993, s. 243.

¹⁰ *Milliyet*, 21 Nisan 1965.

¹¹ Kamuran Abacıoğlu, *Türkiye Gazetesi*, 9 Ekim 1988.

almış ve Demokrat Parti iktidara geldikten sonra da verilen söz yerine getirilmiştir.¹²

Tamamen dönemin dış siyasi gelişmeleri, milletler arası güç dengeleri çerçevesinde ön plana çıkan Fener Rum Patriği Athenagoras, Heybeliada Ruhban Okulu ile ilgili önemli atılımlara başlamıştır. Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı'nın 8 Aralık 1950 gün ve 9127/7 ve 2601 sayılı emirleri ile Ruhban Okulu yüksekokul haline getirilmiş ve “yabancı öğrenci alabileceği” karara bağlanmıştır. Bakanlığın Talim ve Terbiye Dairesinin 25 Eylül 1951 tarihli ve 151 sayılı kararı ile de “yüksekokula daha çok sayıda yabancı öğrenci alınabileceği” İstanbul Valiliğine bildirilmiştir.¹³ Yunan basınına göre Athenagoras'ın en büyük başarısı manen ve maddeten çöken Heybeliada Ruhban Okulu'nu kurtarması ve Türk Hükûmeti'ne bu okulu “Yüksek Din Okulu ve Fakültesi” olarak kabul ettirmesidir.¹⁴

Bu kararlardan sonra, Athenagoras, Türk Hükûmeti'ne başvurarak, Yunan uyruklu öğrencilere Türkiye'de oturma izni almıştır. Ancak, bu izin, “öğrencilik bitene kadar” kaydı konulduğundan kısıtlıdır. Patrik bunun da çaresini bularak okuldan mezun olan öğrencileri Patrikhanede stajyer adı altında görevlendirmiştir.¹⁵

Selanik'te yayımlanan “Mekadonia” adlı gazetede 1 Mart 1952'de Yunan Kral ve Kraliçesinin Türkiye'ye gelişi nedeniyle başlatılan seri yazıda Heybeliada Ruhban Okulu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Heybeliada'daki Ruhban Okulu'nda üç katlı, yüz odalı binada 20 öğretmen ile birlikte 12 memur görevdedir. Öğretim iki kısımda yapılır. Birinci kısım üç sınıflı lise, diğer kısım ise 6 sınıflı İlahiyat Şubesidir. İlahiyat Şubesinde liseyi bitirenler okurlar. Burası yavaş yavaş bütün Hristiyanlığın büyük bir üniversitesi haline gelecektir. Bu okul diğer vakıflar gibi cemaatlere bağlı değil, doğrudan doğruya Patrikhaneye bağlıdır ve beş kişilik bir komisyon tarafından yönetilmektedir.”¹⁶

Eğitim Yılı	T.C. Uyruklu Öğrenci Sayısı	Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısı
1920–1921	37	
1923–1924	30	
1927–1928	37	

¹² Milliyet, 21. Nisan 1965.

¹³ Kalpakçıoğlu, Yunan'dan Dost Olmaz, s. 243.

¹⁴ Adnan Sofuoğlu, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 169; Milliyet, 21 Nisan 1965.

¹⁵ Ali Güler, Düünden Bugüne Yunan-Rum Terörü, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, s. 55.

¹⁶ Süleyman Özmen, “Ekümeniklik İddiasının Tarihî Seyri, Patrikhane ve Ruhban Okulu”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Sayı:388, Yıl: 125, Nisan 2006, s. 28.

1933–1934	75	
1948–1949	70	
1959–1960	30	95
1962–1963	11	81
1963–1964	12	76

Okulda Eğitim Gören Öğrenci Sayısı¹⁷

1950 yılı sonlarına kadar T.C. uyrukluların devam ettiği okul, o tarihten sonra yabancıların da eğitim gördükleri bir müessese haline gelmiş ve okulun amacından ayrılıp Patrikhanenin Ekümenikliğinin tahakkukuna yardımcı elemanlar yetiştiren bir müessese haline getirilmiş olduğu görülmektedir. Gelecek yıllarda da buraya kaydedilecek yabancı uyruklu öğrenci sayısının T.C. vatandaşı öğrenci sayısını geçmemesi için, öğrencilerin vize taleplerinin izne tâbi tutulmasının uygun olacağı kararlaştırılmış, ¹⁸ bu uygulama Başpiskopos Makarios'un Kıbrıs'taki faaliyetleri ve enosis çabalarının artması nedeniyle 1964 yılında tamamen yasaklanmıştır.¹⁹ Türk Hükümeti, bunun dışında Patrikhanenin İmroz ve Bozcaada Rum okullarını Millî Eğitim Bakanlığı mevzuatı dışına çıkartarak, doğrudan doğruya kendi yönetimi altına alması konusundaki gelişmeleri de yakından izleyerek eski hukuki durumu gündeme getirmiş ve 16 Temmuz 1964'te bu iki adadaki Rum okullarının Millî Eğitim Bakanlığı emrinde Türkçe dinî eğitim yapmalarını öngören kanun maddesini tekrar yürürlüğe koymuştur. Yunanistan konuyu UNESCO'ya götürmüş ancak Türkiye bunun bir iç sorun olduğunu söylemiştir.

Patrik Athenegoras, Rum okulların müfredatına ve idaresine müdahale ederek; İstanbul'da bulunan bütün Rum Okullarında sinsi bir program takip edilmesini, burada yetiştirilen öğrencilere Türklerden nefret etmelerini ve bir gün İstanbul'un kendilerinin olacağı fikirlerini aşılama çalışmıştır.²⁰ Zagrofyan Rum Lisesinde Rumca basılmış olarak ele geçirilen bir beyannameye öğrencilere şöyle seslenilmektedir: “...*Bulduğumuz şartlar sizi birçok müşküllerle karşılaştırabilir; fakat ecdadımızın bize vermiş olduğu terbiye ve fikir ruhlarımızda daima yaşamaktadır. Elen Milletlerinin kanunda bu fikir daima cevelân etmektedir. Zorlukları yenecek, hedeflerinize ulaşacaksınız. Size muvaffakiyetler dilerim. Ceddinizin size vasiyetlerini unutmayın...*” Aynı şekilde Rum vatandaşlarına her fırsatta, “*Rumluğunuzu koruyun, dininize bağlı kalın*” gibi sözlerle sürekli telkinlerde bulunmuştur.²¹

¹⁷ Kutluay Erdoğan, *Katolik Okulları, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1993.

¹⁸ Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik D.Bşk.'liği *Arşivi Belge* No: 42226–1/2.

¹⁹ http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/sorunun_ortaya_cikisi/ruhban_kurulusu.html(Erişim Tarihi: 31.01.2004).

²⁰ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrik ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 128.

²¹ M.S. Şahin, *Fener Patrik ve Türkiye*, s.384.

Eğitim Yılı	Orta Bölüm (Ortaokul/Lise)	Yüksekokul Teoloji Bölümü
1844–1919	4 yıl	3 yıl
1919–1923		5 yıl
1923–1951	4 yıl	3 yıl
1951–1971	4 yıl	3 yıl

Okuldaki Eğitim Ve Öğretim Aşamaları²²

Okul iki sınıfla tedrisata başlamış, 1852 yılına kadar yalnız lise mezunları kabul edilirken, bu seneden itibaren öğretim yedi yıla çıkarıldığından liseyi bitirmemiş olanlar da alınmıştır. 1853’de Türkçe dersi konmuştur. Çeşitli ülkelerden gelen öğrencilerin çoğu Yunanca bilmediği için dersler İbranice, Arapça hatta Ermenice okutulmuştur. 1847’de Bulgar kürsüsü kurulmuştur. Slavca eğitimi 1855 Kırım Savaşı’na kadar sürmüştür. 1873 yılından 1885 yılına kadar okul sekiz sınıfa çıkarılmış, 1855 yılında ise sekizinci sınıf lağvedilmiş ve sekizinci sınıflarla yedinci sınıflar aynı zamanda mezun olmuşlardır.²³

Bir İlahiyat Fakültesi haline getirilmesi için Patrik Athenagoras tarafından büyük gayretler sarf edilen Heybeliada Ruhban Okulu, 1844’ten itibaren “Yunanlılık” emellerine hizmet eden bir eğitim kurumu gibi faaliyet göstermiş ve mezunlarına ifrat derecesinde “Helenlik Ruhı” aşılamıştır. Makarios da dâhil, buradan mezun olan birçok papaz, Osmanlı İmparatorluğu içinde Yunan bağımsızlığı, Yunanistan topraklarının büyütülmesi ve “Megali İdea” için çalışmış ve çarpışmışlardır.²⁴

Heybeliada Ruhban Okulu, 127 yıl içinde 930 mezun vermiş, bunlardan 343’ü Piskoposluğa, 12’si de Patriklik makamına yükselmiştir. 930 mezunun sadece 38’i Rum asıllı Türk vatandaşdır.²⁵ Kıbrıs’ı adım adım Rumlaştıran, Türklerin kıyımına sebep olan Makarios ile terör örgüt liderleri gibi çalışan Trabzon Metropoliti Hrisantos, Samsun Metropoliti Germanos, İzmir Metropoliti Hrisostomos, Edirne Metropoliti Palikaryos, Doroteos, Yakovas ve Bartholomeos bu okuldan mezun olmuşlardır.²⁶ İstiklal Harbi yıllarında, Yunanistan’ın Anadolu’yu işgali sırasında okul, önemli bir terör merkezi haline gelmiştir.²⁷

²² Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s. 44.

²³ Emruhan Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009, s. 42.

²⁴ Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, s. 60.

²⁵ Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, s. 59.

²⁶ Benlisoy-Macar, *Fener Patrikhanesi*, s. 67.

²⁷ Ali Güler, *Sorun Olan Avrupa Birliği*, Ankara, 2003, s. 143–144.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun Kapatılması

Özel bir yüksekokulca verilen diplomaların iptali konusunda, dönemin Millî Eğitim Bakanlığı'nın "Özel Öğretim Kurumları"nı düzenleyen 8.6.1965 günlü ve 625 sayılı "Özel Öğretim Kurumları Kanunu"nun bazı maddelerinin iptali hakkında açılan davada ileri sürülen Anayasaya aykırılık iddiası ciddi görülerek, Danıştay Dava Daireleri Kurulu, Anayasa Mahkemesi'ne 1969-39 esas sayısı ile başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 1971 tarihli kararı ile ilgili kanunun 1, 14, 8/2, 8/3, 8/4, 48. maddelerinin iptali ile birlikte, yükseköğretim kurumlarının sadece devlet tarafından açılıp işletilebileceği hakkında emredici kararı almıştır. Bu karardan sonra, mevcut özel yükseköğretim kurumları ya faaliyetlerine son vermiş, ya da bir devlet üniversitesinin bünyesine girmişlerdir. Heybeliada Ruhban Okulu da özel yüksekokul statüsünde değerlendirilerek, okulun varlığını sürdürebilmesinin ancak, Türk üniversitelerinden birisinin İlahiyat Fakültesine bağlanarak mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bu konuda Türk Hükümeti ile Patrikhane ve okul yöneticileriyle görüşmeler yapılmış ancak uygun bir formül bulunamamıştır.

Daha sonra özel üniversitelerin "devlet denetiminde olma" şartı ile açılmalarına izin verilmesine rağmen Patrikhane bu şartları kabul etmediği, devlet denetimine yanaşmadığı, Türk üniversitelerine bağlanmak istemediği için Heybeliada Ruhban Okulu'nun Teoloji Bölümü kendileri tarafından kapatılmıştır. Okul, 1971-1972 öğretim yılından itibaren Heybeliada Özel Rum Erkek Lisesi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁸

Anayasa Mahkemesinin verdiği kararın "Sonuç" bölümü şöyledir:

1-8.6.1965 günlü, 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 1. Maddesinin özel yüksek okullar bakımından Anayasaya aykırı olduğunu ve bu yönden iptaline, karşı oylarıyla ve oy çokluğu ile,

2-Aynı kanunun 14. maddesinin Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline, karşı oylarıyla ve oy çokluğu ile,

3-a) Aynı kanunun 8. maddesinin özel yüksekokullara ilişkin 2, 3 ve 4. fıkralarının,

b)48. maddenin yükseköğrenim veren okullara ilişkin hükmünün, 44 sayılı kanunun 28/2 maddesi uyarınca iptallerine oy birliği ile 12.1.1971 gününde karar verildi.²⁹

Patrik Athenegoras, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin en önemli odak noktasını oluşturan Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması karşısında ilgili makamlar nezdinde sürekli girişimlerde bulunarak bütün idari yolları denemiştir. 1 Temmuz 1971'de dönemin Başbakanı Nihat Erim'e gerekçeli bir başvuruda bulunmuştur. 10 Şubat 1972'de Ankara Üniversitesi Hukuk Prof. Hicri Fişek ve

²⁸Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, s. 57-59;

http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/sorunun_ortaya_cikisi/ruhban_kurulusu.html (Erişim Tarihi: 31.01.2004).

²⁹ Tuncer Günay, *Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi Haçlıların Ajan-Provokatör Kolları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 255.

17 Kasım 1972'de Ankara Üniversitesi Hukuk Prof. Ömer İlhan Akipek tarafından konu ile ilgili olarak Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) aleyhine hazırlanan dava dosyaları Danıştaya gönderilmiş fakat bir sonuç alınamamıştır.

İşin gerçeği, Heybeliada Ruhban Okulu, icra etmiş olduğu eğitim ve öğretim metodu ve işleyişi itibarıyla bir yüksekokul görünümündedir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi kararı kapsamına girmektedir. Nitekim 25 Eylül 1951 tarih ve 151 sayılı okul yönetmeliğinin 1. Maddesi: "Okulun amacı rahiplik mesleğine girecek olanları yetiştirmektir." III. Maddesi: "Okul üç sınıflı lise ile dört sınıflı Teoloji İhtisas Bölümünden teşekkül eder"(Burada verilen bilgi yukarıda tabloda verilen bilgi ile uyumsuzdur). 54. Maddesi: "Lise mezunlarından rahiplik mesleğine intibak edecekler alınır." 55. Maddesi: "Kayıt kabulle ilgili bölümde, okula yazılmak isteyenlerden lise bitirme diploması istenir" denilmektedir. Ayrıca Teoloji Bölümünden mezun olan öğrenciler, Yunanistan'daki İlahiyat Okullarından mezun olanlarla eşdeğer tutulmuşlardır. Zaten okulun 11 öğrencisi de Selanik İlahiyat Fakültesine yatay geçiş yapmışlardır.³⁰

Anayasa Mahkemesi kararına bağlanmış kesin bir hüküm vardır ki, bu da din farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlar için geçerlidir: "Türkiye'de din eğitimi alanında hangi derecede ve türde olursa olsun, özel eğitim kurumu açılmaz".³¹ Lozan ve diğer uluslararası belgeler, azınlıklar için imtiyaz değil bütün vatandaşlar için eşit haklar tanımışlardır. Ayrıca, sadece dinî eğitim vermesi gereken bir kurumun, bulunduğu devletin denetimi altında faaliyet göstermesine razı olmamasının nedenlerini anlamak güçtür.

Heybeliada Ruhban Okulu'nu Yeniden Açma Girişimleri

Fener Rum Patriği Dimitri Arhondoni Bartholomeos'un Girişimleri

Fener Rum Patrikhanesi devlet denetimi şartını kabule yanaşmadığı için Heybeliada'daki Ruhban Okulu eğitime açılmamıştır. Aslında Fener Rum Patrikhanesinin bekası, Patriklerin Türk vatandaşı olmaları koşulu gereğince, Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden eğitime açılmasından geçmektedir; Türk kamuoyunun, devleti yöneten kurumların önüne konulduğu gibi "din adamı yetiştirmek" amacına yönelik değildir. Bu faaliyetler, okulun kuruluşunda da görülen ve bugün de Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri ile oluşturulan hukuki statünün aksine yürütülen Fener Rum Patrikhanesi'nin "Ekümeniklik (evrensel)" iddialarına dayanarak oluşturulan, bu amacın bir aşamasını tamamlamak için yapılan siyasi bir çalışmadır.

Bu nedenle, halen Patrik olarak görev yapan Dimitri Arhondoni Bartholomeos, işe başladığı 22 Ekim 1991'den itibaren faaliyetlerini dört ana konu üzerinde yoğunlaştırmıştır:

1. Patrikhane'nin ekümenikliğini kabul ettirilmesi,

³⁰ Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, s. 109.

³¹ *Düster*, V/4, 3. Kitap (16 Nisan 1965-8 Ekim 1965), s. 2847-2855, 625 Sayılı Kanun.

2.Patrikhane'nin Vatikanvari bir statüye kavuşturulması, yabancı metropolitlerin de seçilebilmesi,

3.Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması, buraya yabancı öğrenci alınması,

4.Ayasofya'nın tekrar kilise haline getirilerek ibadete açılması.

Bartholomeos, Türkiye vatandaşı olmayanların Patrikhane'de görev almalarının Türk kanunlarınca yasak olduğu, Yunanistan'a eğitim için gidenlerin geri dönmediklerinin göz önünde tutulduğunda yaş ortalaması hayli yüksek olan metropolitlerin ölmeleri durumunda görev yapacak din adamı bulmanın imkânsızlaştığı ve Patrikhane'nin 2000'li yılların ortasına varmadan fiilen ortadan kalkacağı gibi gerekçeleri ileri sürmüş ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun özel bir konumla açılması gerektiğini hem yurt içinde, hem de yurt dışında sık sık dile getirmiştir.³²

49. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

Bartholomeos daha göreve başladıktan kısa bir süre sonra 16 Ocak 1992'de Millî Eğitim Bakanı ile görüşerek okulun açılması için resmen istekte bulunmuştur. Dönemin Bakanı Köksal Toptan'a, "*Papaş okulunu açın... Bu sizin lehinize olur.*" demiş, Bakan ise bu teklifi geri çevirmiştir.³³ Bugün bakıldığında ise, okulun kapatıldığı tarihten bu zamana kadar geçen 37 yıl içinde patriklerin bu kadar gündem yaratma çalışmalarına rağmen Patrikhane din adamı ihtiyacını bir türlü karşılamaktadır. Çünkü Patrikhane başta Selanik Teoloji Fakültesi olmak üzere İlahiyat Eğitimi veren birçok okulda elemanlarına gerekli dinî eğitimi aldırılmaktadır. Ayrıca Ortodoksluk eğitimi veren ABD, İngiltere, İsviçre gibi dünyanın pek çok yerinde okul mevcuttur.

50. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

Okulun açılmasını gündemde tutmaya çalışan Patrikhane, 1994 yılı Ağustos ayının sonunda "Heybeliada Ruhban Okulu'nun 150'nci kuruluş yıl dönümü kutlama törenleri" düzenlemiştir. Törene dünyanın dört bir yanından gelen başpiskopos ve kilise temsilcileri ile eski mezunlar katılmıştır. Kutlamalara davet edilen İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu ve Adalar Belediye Başkanı Can Esen törene katılmamıştır. Ayından hemen sonra düzenlenen basın toplantısında konuşan Tarabya Metropolit ve okulun eski hocalarından Konstantin Harisiadis okulun kapatılmasının haksızlık olduğunu belirterek tekrar açılmasını istediklerini belirtmiştir. Harisiadis konuşmasını şöyle sürdürmüştür; "*...özel fakülteler kapsamına bizim okulumuz girmiyordu. Okulun özel bir statüsü vardı. Okul lise sonrası 4 yıl eğitim vermesine rağmen lise tedarisatı veren okullar kapsamındaydı. Bu nedenle okul yükseköğretim sınıfına dâhil edilmez. Okulun açılmasına izin verilmeli.*"³⁴

1994 yılında bir sempozyumda Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol, HRO'nun açılmasına ilişkin olarak şöyle konuşmuştur:

³²*Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, C. II, İstanbul, 2002, s. 450.

³³ <http://fl.parsimony.net/forum789/messages/13502.htm>, (Erişim Tarihi: 31.01.2004).

³⁴*Nokta Dergisi*, 4-10 Eylül 1994; *Türkiye Gazetesi*, 29 Nisan 1996.

“Bartholomeos, Ekümenik Patrik unvanına sahip olur olmaz ilk icraat olarak Ruhban Okulu’nu açacaktır. Ruhbanlar için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma zorunluluğu kalkacak, dolayısıyla dışarıdan öğrenci ithal edecekler. En korkulan nokta ise bunun Vatikan usulü olmasıdır. Bu noktaya geldiği an ‘İstanbul bizimdir’ deyip mal varlıklarını talep edecekler. Atina’da Rum mal varlığı ile ilgili çalışmalar vardır. Uygun bir zamanda La Haye Adalet Divanı’na gideceklerdir.”³⁵

Bugün için Yunanlıların Adalet Divanına gitmelerine gerek kalmamıştır. Yeni çıkan Vakıflar Yasası ile Patrikhane, HRO ve diğer Gayrimüslim vakıfların mal varlıkları iade edilmiştir. Yani Patrikhane hedefine bir adım daha yaklaşmıştır.³⁶

Patrik Bartholomeos, 11-18 Kasım 1994 tarihlerinde gerçekleştirdiği Belçika, Luxemburg, Hollanda ziyaretlerinin ardından İstanbul Vali Yardımcısı ile yaptığı görüşmede, *“HRO konusunda taleplerinde bir değişiklik olduğunu, artık bir Teoloji Fakültesi istemediklerini bunun yerine İmam Hatip Okulları gibi teknik düzeyde bir meslek okulu açılmasını talep ettiklerini”³⁷* ifade etmiştir.

53. T.C. Hükümeti Dönemindeki Girişimler

4 Nisan 1996 yılında bizzat Başbakanlığa giderek dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz’a Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması ile ilgili bir dilekçe veren Patrik Bartholomeos; 1997 yılı Baharında “Time” dergisine demeç vererek, ‘yüzyıllardır Müslüman ve Musevilerle birlikte yaşadıklarını, tıpkı Türkiye’nin iki kıt’ada yer alması gibi Doğu-Batı arasında köprü vazifesi gördüklerini; Türkiye sınırları içinde özel bir konuma sahip olduklarını ve Ekümenik Patrikliğin Lozan Antlaşması ile uluslararası hukukun garantisi altında bulunduğunu’ belirtmiştir. Patrik sözlerine devamla, *“...25 yıl önce yeni papazlar, rahipler yetiştirilmemesi için kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması en büyük arzumuzdur, yeni kan alabilmemiz için bu okulun açılması gerekiyor... Tabii ki Türk toprakları üzerinde yaşıyoruz, ama bin yedi yüz yıldır biz buradayız”* diyerek görüşlerini aktarmıştır. Bu arada dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan’ın dine olan yakınlığından dolayı, Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması konusunda ümitli olduğunu da ifade ederek, *“böyle bir durum Türkiye’nin Batı nezdindeki imajını daha da düzeltecektir”* demiştir.³⁸

³⁵ Prof. Dr. Ata Atun, “Ekümenik Patrikhane ne demektir? 2”, 4 Aralık 2004, <http://www.ataatun.org/ekumenik-patrikhane-ne-demektir-2.html>, (Erişim Tarihi: 03.03.2013).

³⁶ 5737 sayılı "Vakıflar Kanunu", 27 Şubat 2008 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

³⁷ Patrikhane’nin bu ağız değişikliğinin sebebini Patrikhane yetkilileri, Türk makamlarının Heybeliada Ruhban Okulu’nun özel üniversite olarak açılması fikrine karşı çıkması halinde, Heybeliada Papaz Meslek Okulu olarak eğitim-öğretime başlatılmasının isteneceği, okulun bu isimle faaliyetine izin verilse dahi dünyadaki Ortodoks kuruluşlarca üniversite olarak kabul edileceği, önemli olanın öğretime geçmesinin sağlanması olduğunu belirtmişlerdir. E.Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, s. 84.

³⁸ *Zaman Gazetesi*, 30 Nisan 1997.

55. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

“Hürriyet” gazetesinin 28 Kasım 1997 günkü nüshasında yer alan Selin Çağlayan’ın “Ruhban Okulu’na Formül Aranıyor” başlıklı haberine göre; 55. T.C. Hükûmeti 1971 yılında kapatılan HRO’nun tekrar açılması için bir girişim başlatmış bulunuyor. Habere göre 27 Kasım 1997 günü toplanan MGK’da gündeme gelen konuya hükûmet, Dışişleri Bakanlığı’nın “Dış ilişkiler açısından yararlı olur” tavsiyesi uyarınca sıcak bakıyormuş. Haberin devamı şu şekildedir;

“Ancak bu maddenin din okulu açmak isteyen diğer çevrelere de aynı fırsat vermesi tedirginlik yaratıyor. Uzun süredir Bakanlar Kurulu gündeminde bulunan HRO’nun açılabilmesi için yasa değişikliği önerisi hükümetteki muhafazakâr bakanların İmam Hatiplerin orta kısımları kapatılıp papaz okulu açılama. Biz seçmenlerimize ne deriz’ itirazına takılıyor. Bu nedenle gerekli imzalar bir türlü alınamıyor. Dışişleri Bakanlığının hükümete şu tavsiyelerde bulunduğunu öğrenildi: Ruhban Okulu konusu Türkiye’nin dış ilişkileri dışındaki imajını gereksiz yere zedeliyor. Okulun açılması Türkiye’nin dış ilişkileri açısından olumlu ve yararlı olacaktır. Taviz vermiş durumuna düşmemek için bu konuda Amerikan Kongresinden gelmesi beklenen baskılar öncesinde bunun yapılması yararlıdır. Türkiye’nin Lozan Antlaşmasına göre azınlıkların dinî eğitiminin gerektiğinde ulusal yasalarda gerekli düzenlemeler yaparak sağlaması yükümlülüğü vardır. HRO, İstanbul’daki Fener Patrikhanesine din adamı yetiştirmek için kurulmuştur. Okul faaliyette olmadığı ve sadece Türk vatandaşı olan din adamlarının Patrikhanede çalışma koşulu nedeniyle Patrikhane din adamı sıkıntısı çekmektedir. Bu nedenle çeşitli formüllerle Yunanistan’dan din adamı getirme yoluna gitmektedirler. Bu da aramızda yeni bir sorun yaratmaktadır.”³⁹

Görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığı da vermeden alan bir politika yerine kolaycılığı seçerek, kendilerinin dışında popülitelerinin artması çabasıdadır. Yunan Dışişlerinin bugüne kadar dünya siyaset sahnesinde Türkiye lehine olan bir konuya evet dediklerini kim görmüştür? Bu nedenle millî konularda Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden tarihi olguları göz önünde bulundurarak daha hassas, karşılıklı menfaat ilişkileri içerisinde bilinçli bir davranış sergilemesi beklenmektedir. Tarih “milletlerin hafızası”dır. Tarih biliminin ortaya koyduğu veriler bir roman veya pehlivan tefrikanı değildir! Özellikle devleti yöneten insanlar ve bürokratlar millî bir tarih bilincine sahip olmalıydılar. Alacakları ve bir milletin bütün nesillerini ilgilendirecek olan kararların sağlıklı olabilmesi, tarihteki olayları doğru bir bilinçle değerlendirmelerine bağlıdır. Bu bakımdan HRO’nu yeniden açma girişimleri, Ekümenik Patriklik iddiaları ve faaliyetleri çerçevesinde düşünülmelidir. “Din adamı yetiştirmek” gibi basit ve masumane bir gerekçeyle ortaya çıkılması, Türk kamuoyunu aldatmaya ve tepkileri yumuşatmaya yöneliktir.

57. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

HRO’nun ÖSMY’ye bağlı olarak yeniden açılması yönünde bir formül bulunarak basında ön plana çıkarıldığı günlerde, 2000 yılı Şubat ayında

³⁹Sabah, 20 Eylül 1997; Tuncer Günay, *Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi, Haçlıların Ajan-Provokatör Kolları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 260.

Cumhuriyet Gazetesinin HRO'na ilişkin olarak hazırladığı bir röportajda Okul sorumlusu Apostolos Danilidis;

"Burası yatılı ve rubani papaz yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir okuldur. Herhangi bir üniversiteye, ÖSYM'ye bağlanma, okulumuzu kuruluş amacından uzaklaştırır. Diğer üniversitelerde olduğu gibi günde iki üç saat çocuklar derslerini görüp okuldan ayrılırlarsa, HRO eski havasından çok şey kaybeder... Bu, okulun kuruluş prosedürüne uymuyor. Burada yalnız Ortodoks İlahiyatı okunuyordu. Şimdi böyle dinler tarihi olursa bütün Gayrimüslimler, Protestanlar, Ermeniler, Katolikler, Süryaniler katılacak ve Ortodoks teolojisi verilmeyecek. O eski kuruluş amacından uzaklaşacak. Böylece istediğimiz şekilde bir eğitim ve öğretim olmayacak"⁴⁰

diyerek bu tür bir çözümden yana olmadıklarını ortaya koymuşlardır.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Fener Rum Patrikhanesi yetkilileri Heybeliada Ruhban Okulu'nun kesinlikle Yüksek Öğretim Kurumu veya herhangi bir üniversiteye bağlanmasını istememektedirler. Buna gerekçe olarak da şu açıklamayı yapmaktadırlar;

"Çünkü YÖK'e ya da bir üniversiteye bağlanırsa işlevini yerine getiremez. Biz burada 1971'e kadar özel bir öğretim yapıyorduk. Ağırlıklı olarak Ortodoks teolojisinin derslerini okutuyorduk. Rum cemaatinin yetiştirmiş olduğu profesörler dersleri Rumca olarak veriyorlardı. Okul yatılıydı. Eğer üniversiteye bağlanırsa dersler Türkçe verilecek. Sonra bu dersleri verecek öğretim üyeleri yok. Burası bir manastır olduğu için buraya kız öğrenciler gelmiyordu. Üniversite veya fakülteye bağlanırsa kızlar da gelecek. Bizim buradaki eğitimin eskiden olduğu gibi olmasını istiyoruz. Kızların gelmesini istemiyoruz. Bu yüzden okulun bir üniversiteye bağlanması imkânsız."⁴¹

59. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

Fener Rum Patriği Bartholomeos, AKP Hükûmeti iktidara geldikten sonra kararlılığını artırarak ilk olarak Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'e ziyaret talebinde bulunmuş ve bu isteğini 8 Ağustos 2003'te gerçekleştirmiştir. Gül ile yaptığı görüşmeye avukatlarıyla birlikte giden Bartholomeos, gazetecilerin soruları üzerine, isteklerinin arasında Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılmasının da bulunduğunu ifade etmiştir. *"Bizî çok sıcak ve güzel kabul ettiler."* diyen Bartholomeos, sorunları gerek sözle gerekse yazılı olarak arz ettiklerini bildirmiştir. Bartholomeos ayrıca,

"...Partilerinin ve hükûmetlerinin genel tavır ve genel yaklaşımları hakkında bilgi verdiler ve azınlıkların sorunları açısından yaklaşımlarını izah ettiler. Arz ettiğimiz konular üzerinde gerekenin en kısa zamanda yapılacağını söylediler. Bütün vatandaşların dinleri ve kökleri ne olursa olsun huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını istediklerini söylediler ve hükûmetin çalışmalarının da bu istikamette olduğunu tekrarladılar. Çok memnun ve müteşekkîr ayrılıyoruz."⁴²

şeklinde açıklamada bulunarak bu konuda Abdullah Gül ve partisinin ılımlı yaklaşımından bahsetmiştir.

⁴⁰ Füsun Akay, "Heybeliada Ruhban Okulu", *Cumhuriyet Pazar Dergisi*, 20 Şubat 2000, s. 2-3.

⁴¹ *Milliyet*, 27 Eylül 2003.

⁴² <http://www.milliyet.com/2003/08/08/son/sontur10.html> (Erişim Tarihi: 28.08.2003).

Bu görüşmeden 20 gün sonra 28 Ağustos 2003'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile görüşen Bartholomeos, görüşmeden sonra, Erdoğan'ın hukuki ve siyasi sorunları anlayışla karşıladığını ifade etmiştir. Görüşmede Patrik, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması isteğini de gündeme getirmiştir. Bartolomeos, Erdoğan'ın bu isteğine karşılık olarak, “*Düşüneceğiz, çözümünü bulmaya çalışacağız.*” dediğini, Yunanistan'dan da Türk azınlığa ilişkin adım beklediklerini söylediğini belirtmiştir. Ruhban Okulu açıldığı takdirde okulun müdürlüğünü de üstlenecek olan Daniilidis, “*Bugüne kadar hiçbir siyasi, Ruhban Okulu'nun açılmasıyla ilgili sorunu çözemedi. Sayın Çiller Patriği kabul bile etmedi. Yılmaz okulun açılması karşısında ılımlı davrandı, Ecevit de öyle. Ancak bugüne kadar yaptığımız yazılı isteklerimiz raflarda kaldı. Başbakan Erdoğan, Atina'da bir caminin açılmasını istedi.*”⁴³ şeklinde bir açıklama yaparak Türk Hükümeti'nin bu konudaki ılımlı tutumunu değerlendirmiştir.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusunda en kesin konuşan kişi Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik olmuştur. Bartholomeos'un Millî Eğitim Bakanı ile yaptığı görüşmelerde ve sonrasında bakanın bu konuda yapmış olduğu açıklamalar okulun açılması yönünde olmuştur. Bartholomeos'un Millî Eğitim Bakanı Çelik'e ilk ziyareti Ekim 2003'te gerçekleşmiştir. Ziyaret amaçlarının Ruhban Okulu'nun açılması ve İstanbul'daki Rum cemaat okullarının sorunlarını dile getirmek olduğunu ifade eden Bartholomeos, “*...ülkemizdeki demokratik düzenin öngördüğü hususlar çerçevesinde azınlıkların eğitiminin daba da kolaylaşacağından eminiz.*” demiştir. Bakan Çelik de, din eğitiminin anayasaya göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılabileceğini, bu kuralın bir dine özgü olmadığını İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik ve diğer inançlar için de geçerli olduğunu, sorunların sürüncemede bırakılmasının kesinlikle doğru olmadığını vurgulayarak,

“Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi, vatandaşlık görevini yerine getirmek ve yasalara bağlı kalmak kaydıyla biz eşit görüyoruz. Bu vatandaşlarımızla ilgili problemleri çözmek de hükümet olarak, devlet olarak boynumuzun borcudur. Hristiyan İlahiyatıyla ilgili Türkiye'de bir eğitim yapılacaksa buna karşı çıkmamanın bir anlamı olmadığını düşünüyorum. Çünkü ülkemizde İslam İlahiyatı ile ilgili eğitim yapan 24 fakültemiz var. Hristiyan veya başka bir dinin Tanrı bilimiyle ilgili eğitimin özgürce yapılabilmesi Türkiye'nin demokratik yapısının gereğidir”⁴⁴

demiş ve konuyu, Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü ile Talim ve Terbiye Kurulu yetkililerinden oluşacak bir komisyonun inceleyeceğini söylemiştir. Çelik ziyaretten sonra Bartholomeos'u “*Dualarınızı bekliyorum.*” diyerek uğurlamıştır.

Ziyaretten sonra gazetecilerin soruları üzerine, konuya ilişkin görüşlerini açıklayan ve HRO meselesinin 32 yıldır gündemde olduğunu ancak bir türlü çözülemediğini belirten Bakan Çelik, “*Tabii bu, hemen bugün verilebilecek bir karar*

⁴³ “127 yılda 1000 mezun verdi, 32 yıldır kapalı”, <http://www.milliyet.com.tr/2003/09/30/cumartesi/cum03.html> (Erişim Tarihi: 03.03.2013).

⁴⁴ http://haber.superonline.com/haber/haberler/0,1082,103464_3.00./2003/09/27/cumartesi/cum03.html (Anadolu Ajansı) (Erişim Tarihi: 27.09.2003).

değil, uzun süredir sürüncemededir. Ama bundan sonra da sürüncemede kalması, kendilerinin de bizim de arzumuz değil. İncelendikten sonra varılan sonuçları kamuoyuyla paylaşacağız. Ümit ediyorum ki bu araştırmalar kısa sürede biter ve bir son nokta konulur”⁴⁵ demiştir.

Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik Kasım 2003’te Avrupa Konseyi toplantısı için gittiği Atina’da Yunanistan Millî Eğitim ve Diyanet İşleri Bakanı Eftimiu ile görüşmüş ve Türkiye’nin Heybeliada Ruhban Okulu’nun daha fazla kapalı tutulmaması gerektiğine inandığını ve bu konuda siyasi iradenin de bulunduğunu belirtmiştir. Çelik, Lozan Antlaşması’nın azınlıklarla ilgili karşılıklılık esasına değinerek, Yunan Hükûmetinden Batı Trakya Türkleriyle ilgili bir adım atmasını istemiştir. Eftimiu’nun yanıtı ise, “*Ruhban Okulu’nun karşılıklılıkla ilgisi yok. Bu konu AB çerçevesinde halledilmelidir.*”⁴⁶ olmuştur.

31 Ocak 2004’te Özel Fener Rum Lisesi kuruluşunun yıl dönümü etkinliklerine katılan Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, Heybeliada Ruhban Okulu ile ilgili; “*Orta öğretim düzeyinde bir okulun açılması hâlinde MEB’in denetim ve gözetimi altında olması şartıyla, yükseköğretim kurumu açılacaksa Yüksek Öğretim Kurumlarının denetim ve gözetimi altında olmak şartıyla Heybeliada’daki okulun açılmaması için bir sebep mevcut değildir.*”⁴⁷ şeklinde bir konuşma yaparak bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır.

AKP Hükûmeti’nin bu tarz ılımlı yaklaşımı bazı yabancı gazetecileri de şaşırtmıştır. Nitekim “Daily Globe” adlı gazetede ilginç bir yorum yapılmıştır. Yorumda, “*Hükûmetin Okulu yeniden açması için uluslararası bir kampanya yürütülüyor. Komik ama geçen Kasım’da İslamcı kökleri bulunan yeni bir hükûmetin iktidara gelmesi bu konuda yardımcı olabilir. Yeni hükûmet azınlıklardan yana yenilikler gerçekleştirdi...*”⁴⁸ denilmiştir. Bu gazetede de belirtildiği gibi hükûmet Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması konusuna göz kırpmakla birlikte Lozan’da geçen “karşılıklılık” esasına uygun hareket edilmesi yönünde açıklamada bulunmuştur. Bu bağlamda, Atina’da yaptırılacak bir cami karşılığında Fener Rum Patrikhanesinin istediği biçimde Heybeliada Ruhban Okulu’nun yeniden eğitim ve öğretime açılması, Anayasa başta olmak üzere Türk Hukuk Sisteminin çiğnenmesi anlamına gelmektedir.

Avusturya Hükûmeti’nin resmî konuğu olarak 2004 yılında Viyana’ya giden Fener Rum Patriği Bartholomeos, bir hafta süren temasları hakkında Avusturya “Der Standart” Gazetesinde çıkan söyleşisinde gazetecilerin HRO ile ilgili sorularını, “*HRO açılacaktır. Yeni ders yılına yetişmesini umuyorum*” şeklinde

⁴⁵ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “MEB Hüseyin Çelik, HRO’nun Açılması”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?n=26792f1> (Erişim Tarihi: 17.04.2008).

⁴⁶ <http://www.milliyet.com.tr/2003/11/11/siyaset/sby07.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2003)

⁴⁷ Akşam, 31 Ocak 2004,09:33;

http://www.nethaber.com.tr/haber/baberler/0,1082,111816_3,00.html (Erişim Tarihi: 31.01.2004).

⁴⁸ http://www.boston.com/dailyglobe2/039/nation/istanbul_s_Greeks_stake_new_claim_to_past+sbtml (Erişim Tarihi: 08.02.2003).

cevaplandırmıştır. Bu arada HRO sorumlusu Apostolos Danilidis de okulun açılmasına ilişkin şunları söylemiştir;

“HRO Ortodoks âlemi için prestiji yüksek bir kurumdur. İsteyen her öğrenci bu okulda okuyamazdı. Eğitim ağır ve zordu. Okula girmek için yazılı ve sözlü mülakatları geçmek gerekiyordu... HRO'nun kapatılmasına Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan gerginlikler neden olmuştur. Rabban Okulu'na yurt dışından öğretmenler ve okumak için öğrenciler gelirdi. Ancak bu 1964'te yasaklandı. Bu karardan önce 130 olan öğrenci sayısı 70'lere düştü. 1971'de okul kapandıktan sonra eğitime Özel Rum Lisesi olarak devam edildi. Ancak 1950'lerde 150 bin olan Rum nüfusu iki binlere düştü. Okul öğrenci bulmakta zorlandı. 1985'te beş öğrencisini mezun ettikten sonra eğitime tamamen son verildi... Gerekli izinler çıkarsa bu yıl eğitime başlarız. Ufak tefek tadilatlar gerekiyor. İlk yıl 20-25 öğrenci ile başlamayı düşünüyoruz. Ancak yurt dışından hoca ve öğrenci almamız şart. Çünkü Türkiye'dekiler yeterli olmaz. Buradaki rahiplerin ders verecek kapasitede olduklarını tahmin etmiyorum. Şu anda okulda 15 personel ile dört rahip bulunuyor... Burası yatılı bir okuldu, manastır statüsü uygulanıyordu. Kadınlar eğitim alamıyordu. Fener Rum Patrikhanesine bağlı olarak hem Türkiye'deki kiliselere hem de dünyanın dört bir yanındaki Ortodoks âlemine din adamı yetiştiriyordu. 127 yılda bu okuldan Türkiye'ye ne zarar geldi. Makarios burada yetiştirdi deniyor. Yalan! İşte arşivler. Kasıtlı olarak bu haberler yayıldı. Bugüne kadar bini aşkın mezun veren bir eğitim yeri burası. Buradan mezun olup avukat, doktor, mimar olanlarımız var. Bu insanlar Türkiye'nin aleyhine çalışıyorsa hangisinin Türkiye'ye girişi yasak? Atatürk 'hayatta en hakiki mürşit ilimdir' diyor ancak bir ilim yuvası 33 yıldır kapalı tutuluyor.”⁴⁹

HRO'nun açılmasının Türkiye'nin AB'den gün almasının önünde ciddi bir engel olduğuna inananlar ve çeşitli gazetelerin en gözde muhabirlerini okula göndererek yaptıkları söyleşilerle; okulun 33 yıl neden kapalı tutulduğunun derinlemesine incelenmesi yapılmadan, Türkiye'nin hukuki yapısının buna izin verip vermediğine dikkat edilmeden adeta Rumların masum isteklerinin yerine getirilmesi yönünde Türk Hükümetlerinin suçlanması, HRO konusunu gündemde tutmaya yönelik çalışmalardır.

HRO'nu açma olmasa bile unutturmama yönündeki faaliyetlerden biri de 2004 yılı Temmuz ayında Yunanistan'dan, Batı-Doğu Trakya Belediyeler Ağı ve Yunanistan Belediyeler Birliği organizatörlüğü ile Patrikhanenin himayesinde HRO'nda düzenlenen etkinliktir. Etkinliğe Yunanistan'dan iki otobüsle 110 kişi katılırken, programı 50'ye yakın gazeteci takip etmiştir. İstanbul Rumları ile birlikte toplam 300 kişinin toplantıya iştirak ettiği tahmin edilmektedir. İkinci ayiniyle başlayan etkinlik, Metropolitlerin ve Yunan akademisyenlerin kısa konuşmalarıyla devam etmiş, boğaz turu ile sona ermiştir. Programda Yunanistan'dan gelen yerel yöneticiler ve akademisyenler okulun açılmasının kendileri için önemli olduğunu, bunun Türk-Yunan ilişkilerine olumlu yansımalarının olacağını bildirerek, Patriğe bağlılıklarını sunmuşlardır. Programın kapanış konuşmasında ise gezinin kendilerine moral verdiğini söyleyen, organizatörlere ve misafirlere teşekkür eden Patrik Bartholomeos;

⁴⁹ Tahir Tamer Kumkale, “Önce Vatan”, 24 Haziran 2004; <http://www.kumkale.net/Kumkale/ttk> (Erişim Tarihi:17.04.2008).

Ruhban Okulu'nun kendileri için önemli olduğunu vurgulayarak, "HRO açıldığı gün bayram yapacağız" demiştir.⁵⁰

"Ortadoğu"nun 2005 yılı Haziran ayı nüshasındaki haberine göre; "AKP Hükûmeti HRO'nu açmak için kolları sıvadı. MGK'da görüşülen ve Millî Güvenlik Siyaset Belgesinde tehdit unsuru olmaktan çıkarılan HRO'nun açılması için Bakanlar Kurulundan karar çıkarılması beklenmektedir." Habere göre;

*"Vakıf bünyesinde ve MEB denetiminde faaliyete geçmesi öngörülen okulun açılışına ilişkin özel bir karar alınacaktır. Türkiye ile Yunanistan arasında karşılıklılık ilkesi gözetilerek alınacak karar gereğince, Yunanistan'a 'Gümülline Celal Bayar Lisesi'ndeki Türk öğretmen sayısını artıran' şartı sunulacak. Hükûmet bu koşullar çerçevesinde yapılacak görüşmeler ışığında HRO'na ilişkin takvim çalışmalarını AB bürokrasisi ile birlikte yürütmeye çalışıyor."*⁵¹

denilmektedir.

Sofya'da 2006 yılı geleneksel NATO toplantısına katılan dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, görüştüğü Yunanlı meslektaşı Bakoyanni'nin, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması talebine olumsuz yanıt vermiştir. Gül, "Ruhban Okulu'nun din eğitimi vermesi T.C. Anayasası'na ve laiklik ilkesine aykırı" demiştir. Görüşmede Bakoyanni ise, "Türkiye'nin AB müzakereleri sürecinde dinî özgürlüklerle ilgili daha ileri adımlar atması gerektiğini, bu çerçevede Heybeliada Ruhban Okulu'nun da açılmasının önemine"⁵² değinmiştir.

2006 yılı Haziran ayında, tüm Ermeniler Katolikosu Karekin II, Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob ve Fener Rum Patriği Bartholomeos HRO'nu ziyaret ederek okulda basına kapalı bir görüşme yapmışlar, birlikte yedikleri öğle yemeğinin ardından ellerinde begonvillerle bahçede gazetecilere poz vermişlerdir. Ruhani liderlerin okulu ziyaretlerini 65 kişilik bir grup protesto etmiştir.⁵³ Bu ve bunun gibi faaliyetler görünüşte işin ciddiyetini kavrayacak kadar olayları yakından takip edemeyen insanlar için zararsız gibi görünebilir, ama işin aslına bakıldığında; HRO'nun daima gündemde kalmasını sağlayıcı, Patrikhanenin ve ona destek verenlerin bu işin peşini bırakmayacakları konusundaki mesajları vermesi açısından önem arz etmektedir.

Gerek Patrik Bartholomeos'un gerekse diğer ruhanilerin Patrikhane'nin ekümenikliğinin kabul ettirilmesi ve HRO'nun açılması yönündeki görev ve yetkilerini aşan faaliyetlerinin, vatandaşı oldukları T.C. Devleti'nin politikalarına aykırı olduğu, herhangi bir işlem yapılmaması durumunda teamül oluşturacağından önleyici tedbirlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

60. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri güçlendirmek amacıyla 18 Eylül 2007 tarihinde İstanbul'a gelen ABD Dışişleri Bakanlığının siyasi işlerden sorumlu

⁵⁰Zaman, 12 Temmuz 2004.

⁵¹Ortadoğu, 19 Haziran 2005; Birgün, 18 Haziran 2005.

⁵²Hürriyet, 2 Mayıs 2006.

⁵³Hürriyet, 23 Haziran 2006.

müşterisi Nicholas Burns, Türkiye temasları çerçevesinde Fener Rum Patrikhanesini de ziyaret etmiştir. Patrikhaneye, ABD İstanbul Başkonsolosu Sharon Anderholm Wiener ile birlikte gelen Burns, Patrik Bartholomeos'un ABD'nin dostu olduğunu ve ABD'de kendisine çok saygı duyulduğunu kaydetmiş ve Bartholomeos'u "Barış ve Çevre Şampiyonu" olarak nitelendirmiştir. Patrik ile görüşmelerini basına kapalı yapan Burns, bir gazetecinin sorusu üzerine yaptığı açıklamada; "Rubban Okulu'nun yeniden açılmasını uzun zamandır destekliyoruz. Ama bu, Türk Hükûmeti ile Patrikhane arasında özel olarak görüşülecek ve sonuçlandırılacak bir meseledir"⁵⁴ demiştir. Bu demeci, Patrikhane konusunda Amerika'nın politikası değişmemiştir gibi yorumlayabilmekle beraber, bu konuda şimdiye kadar sürdürdükleri aktif politikada sanki bir yumuşama olmuş gibi bir izlenim de almak mümkündür. Rubban Okulu'nun açılışını desteklemekle beraber, bunun Patrikhane ile Türk Hükûmeti arasındaki bir mesele olduğunu da ifade ederek, Türk Hükûmeti'nin Patrikhane ile müzakere etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hâlbuki Patrikhane, T.C. Yasalarına tâbi bir Türk kurumudur ve yasaların belirlediği esaslara uymak zorundadır. Bu konuda bir pazarlık yapılmasının söz konusu olmayacağı, hukuk devleti karakterinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵

61. T.C. Hükûmeti Dönemindeki Girişimler

Patriklikte 20. Yılıni tamamlayan Bartholomeos, kendisi ile yapılan röportajda yine HRO'nun açılmasını gündeme getirerek;

"Geçmişte çok büyük haksızlıklar yapıldı cemaatimize. Askıda kalan en önemli konu ise Rubban Okulu'nun açılması. Çünkü Patrikhanemiz dünyadaki Ortodoks âleminin birinci makamı. Bir hiyerarşimiz var; İstanbul, İskenderiye, Şam, Kudüs, Moskova, Sırbistan... Buna rağmen İstanbul Rum Patrikhanesi kendi elemanlarını yetiştirmiyor. Okul 1844'de kuruldu, Osmanlı döneminde faaliyetlerine müsaade edildi; Atatürk, İnönü, Menderes okulu kapatmadı. Ama 1971'de kapatıldı. Her şeye rağmen umutlarımı yitirmiyorum. Rubban Okulu'nun açılması, Türk-Yunan ilişkilerini ilgilendiren bir konu değil. Bu bir din özgürlüğü konusu. Bazen Başbakan Atina'daki camiden bahsediyor ve Rubban Okulu'yla bağlantı kuruyor. Bizim mesuliyetimiz yok bu konuda; ben camiden yanayım. Ama Rubban Okulu'nun açılması için böyle bir şart haksızlık... Ümit ediyoruz ki, yeni anayasamızda da bütün vatandaşlar arasındaki eşitlik kavramı iyice yerleşecek, sözde değil özde eşitlik yaşama geçecek. Eşit ve din özgürlüğü istiyoruz özdetle. Biz Rumuz ve Türk vatandaşlarıyız. Memleketimiz burası. Bizî ne yabancı ne de düşman görünsünler. Bütün bunlar teferruatlı işlensin anayasada"⁵⁶

demiştir.

Çok gerilere gitmeye gerek yok. Günümüz Türk aydınlarının, "artık bu tür düşünceler mi kaldı?" dediği ve Yunanistan'ın büyük bir ekonomik krizle uğraştığı bir dönemde bile, gözünü Türkiye'den ayırmadığının bir göstergesi olarak: her ne kadar Bartholomeos kabul etmese de, Rumların ve Yunanlıların

⁵⁴ www.cmturk.com (Erişim Tarihi: 17.10.2007).

⁵⁵ Yalçın, *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, s. 387.

⁵⁶ Okan Konuralp, "Patriklikteki 20. Yılında I. Bartolomeos", *Hürriyet*, 23 Ekim 2011.

gözünde Patrikhane ve HRO, “Yeni Bizans Projesi” için birer araçtır. Türkiye’de 1991–1998 yıllarında Askerî Ataşelik yapan ve 2011’de önlendiği ileri sürülen askerî darbe iddialarında adı geçen eski Yunan Kara Kuvvetleri Komutanı Emekli General Fragulis Frangos’un yazdığı “Hangi Türkiye? Hangi Türkler?” adındaki kitapta; “*Hristiyan kökenli halkların bálá Anadolu’da yaşadığı ve Yeni Bizans’ı kurmak için Ortodoks âleminden gelecek ışığı beledikleri*”⁵⁷ anlatılmaktadır.

Heybeliada Ruhban Okulu Yeniden Açılabilir mi?

Özel üniversitelerde görülen terör, 12 Mart muhtırası gibi bazı dönemsel nedenlerle Heybeliada Ruhban Okulu da “Özel Yüksek Okulları kapatan kanun”un yürürlüğe girmesi ile 1971 yılında kapanmıştır. Daha sonra “devlet denetiminde olma” şartıyla açılmalarına rağmen Patrikhane bu şartı kabule yanaşmadığı için okul açılmamıştır. Rum Cemaati, her şeye rağmen okulun yeniden açılacağından ümitlidir. Özellikle Patrik Bartholomeos Vatikan ziyareti dönüşünde Türkiye’nin AB üyeliği yolunda gerçekleştirdiği olumlu adımları sayarken, “*Türkiye, özellikle mevcut hükümet döneminde attığı adımlarla yasal düzenlemelerini Avrupa’ya uyumlu hale getirme konusunda kararlı olduğunu gösterdi. Kürt milletvekillerinin serbest bırakılması, Heybeliada’daki okulumuzun yeniden açılmasına izin verilmesi, idam cezasının kaldırılması, Kürtçe ve diğer azınlık dilleriyle televizyon yayınlarına başlanması gibi somut adımlar atıldı*”⁵⁸ diyerek Heybeliada Ruhban Okulu’nun da yeniden açılması konusundan umutlu olduğunu göstermiştir. Türk yetkililer ise konuya daha temkinli yaklaşmaktadır.

Batının ve özellikle de AB ve ABD’nin Ruhban Okulu’nun açılmasında bu kadar ısrarcı olmalarını, Türk Ortodoks Patrikhanesi Basın Sözcüsü Sevgi Erenerol şöyle açıklamaktadır. “*..Yunanistan’da bir papaz okulu var, isteseler orada öğrenci yetiştirip getirebilirler. Ama amaç papaz yetiştirmek değil*”⁵⁹ diyerek, işin temelinde ekümeniklik statüsünün yattığına işaret etmektedir. Ruhban Okulu açılınca, din eğitimi devletten bağımsız bir kurum üstlenmiş olacak. Burada yetiştirilen din adamları Anadolu’ya ve bütün Ortodoks âlemine gönderilecek. Ortodoks ülkelerdeki kiliseler Fener Patrikhanesinin denetimindeki din adamlarınca yönetilecek. Böylece Fener Patrikhanesi, Cihan Patriği iddiasının uygulamasında çok önemli bir örgütsel ağıta kavuşmuş olacak ve fiilen bütün Ortodoks âleminin başı olacaktır.

Patrikhane, Ruhban Okulu’nun şu şartlarda açılmasını istemektedir:

—Okul, sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrenci değil, dünyanın her tarafından öğrenci alabilmeli,

—T.C. Devleti’nin bu okul üzerinde hiçbir şekilde denetim hakkı olmamalı,

⁵⁷ Yorgo Kırbağı, “Darbeci Yunan’dan Bir Tuhaf Kitap”, *Hürriyet*, 07.10.2012.

⁵⁸ Haşim Söylemez, “Heybeliada İlerleme Raporuna Yetiştirilecek”, *Cihan Haber*, Eylül/Ekim 2004, Sayı:6, İstanbul, s.18.

⁵⁹ *Akşam*, “ATO ve Türk Ortodoks Kilisesinin Tespitleri”, 22 Aralık 2004.

—Patrik ve kendine bağlı metropolitlerde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şartı kaldırılmalıdır.

Patrik ABD gezisi sırasında “Los Angeles Times”e verdiği demeçte “*Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasının, Patrikliğin geleceği açısından vazgeçilmezliği*”⁶⁰ üzerine basa basa vurgulaması, konunun sadece basit bir eğitim faaliyeti olmadığını kanıtlar.

Lozan Antlaşması’ndaki statüsü, sadece Rum azınlığın dinî kurumu olarak belirlenmiş olmasına ve siyasi her hangi bir faaliyette bulunduğu sınır dışı edileceği ilgili devletlerin temsilcilerince de kabul edilmiş olan bu kurum, Türkiye Cumhuriyeti’nin Tapu Senedi durumunda olan bu antlaşmayı her fırsatta ihlâl etmektedir. Ruhban Okulu açma girişimlerinin İstanbul’da bulunan 1500–2000 Rum azınlığın gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, Helen ve Ortodoks emellerini simgeleyen siyasi bir talep niteliğinde olduğu değerlendirilmektedir. Patrikhanenin niyeti kendisine bağlı, devlet denetiminde olmayan “Uluslararası Patrikhane Özel Yüksek Okulu” kurmaktır. Böylelikle eskiden olduğu gibi, Türkiye aleyhtarını din adamları yetiştirerek, ekümenikliğini sağlamak, İstanbul’u kültür ve Turizm merkezi adı altında Vatikanvari bağımsız bir dinî şehir devlet statüsüne kavuşturmak. Heybeliada Ruhban Okulu Teoloji Bölümünün kapatılmasının ve tekrar açılmamasının hukuki dayanaklarını şu şekilde sıralamak mümkündür;⁶¹

a) Heybeliada Ruhban Okulu’nun 1971 yılında kapatılmasının tamamen kanunlar çerçevesinde yapıldığı ve okulun kapanmasının sadece Heybeliada Ruhban Okulu için değil, tüm özel yüksekokullara yönelik olması,

b) Lozan Antlaşmasının azınlıklara bir üstünlük ve imtiyaz değil, Müslüman Türk halkla eşit muamele görme hakkı tanınması ve bu durumun Anayasanın 12. maddesindeki eşitlik prensibine uygun olması,

c) Tevhid-i Tedrisat Kanununun (403 sayılı kanun) Türkiye’de dinî eğitimi cemaatlerden ve özel kişilerden alıp, devlet görevi olarak Millî Eğitim Bakanlığına vermesi,

d) 625 sayılı kanununun 3. maddesinde özel şahıs ve tüzel kişilere dinî eğitim ve öğretim yapan özel öğretim kurumu açma yetkisinin verilmemesi, ayrıca Mekâtib-i Hususi Talimatnâmesi’nde de aynı hükmün bulunması,

e) Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir devlet olarak nitelenmiş bulunması ve bunun gereği olarak dinî öğretim yapan okul açmanın ve yönetmenin yasak olması,

f) 625 sayılı kanununun 1. maddesine göre özel öğretim kurumu açılabilmesi için; T.C. uyruklu gerçek kişi, özel hukuk kişisi veya özel hukuk hükümlerine göre yönetilen tüzel kişiler olması gerekir. Patrikhane ve Sen Sinod Meclisi ne vakıftır ne dernek ne de bir tüzel kişi. Bu bakımdan özel okul açma ve işletme yetkileri yoktur.

⁶⁰ M. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Derlet İlişkileri*, s.25.

⁶¹ Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, s. 133–134.

g) 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 3. maddesinin 3. paragrafı ile 28, 40 ve 41. maddelerinin kesin hükümler taşıması; “Askerî okullar, dinî eğitim ve öğretim yapan özel öğretim kurumları ile emniyet teşkilatına bağlı okulların aynı veya benzeri özel öğretim kurumu açamaz” hükmünün mevcut olması,

h) Aynı kanununun 28. maddesine göre bir özel okula alınabilecek yabancı uyruklu öğrenci sayısının, okulda okuyan T.C. vatandaşı öğrencilerin % 20’sini aşmamak kaydıyla MEB tarafından tayin olunacağı hükmünün bulunması,

i) Anayasa’nın 24. maddesinde “Din ve Ahlâk eğitim öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır” hükmünün bulunması,

j) Türk Millî Eğitimi’nin genel amaç ve ilkelerinin, 1973 Millî Eğitim Temel Kanunu ve 1981 Yüksek Öğretim Kanunu ile belirlenmiş olması, hangi derece ve türde olursa olsun okul programının bu genel amaç ve temel ilkelere uygun olarak geliştirilmesinin zorunlu olması,

k) Anayasa’nın 130. maddesindeki “kanunda gösterilen usul ve esaslara göre kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir” hükmüne göre, Patrikhane bir vakıf hüviyetinde olmadığı için Patrikhaneye bağlı bir özel yükseköğretim kurumu da açılmasının mümkün olmaması,

l) Lozan Antlaşması’nda ve öteki uluslararası sözleşmelerde azınlıklar için imtiyazlar değil, vatandaşlarla eşit haklar tanınmıştır. Ayrıca HRO gibi azınlık okulları, dışardan getirilecek öğrenciler için değil Türkiye’de kalan azınlık Gayrimüslim vatandaşların çocuklarına öğrenim imkânı sağlamak içindir. Din görevlilerinin özel okullarda değil devlet okullarında yetiştirilmesi Anayasa, Anayasa Mahkemesi Kararı, Yüksek Öğretim Kurumları Kanunu ve Millî Eğitim Temel Kanunu ile düzenlenmiş devlet politikasıdır. Bu nedenle Müslüman tebaaya tanınmayan bir hakkın Gayrimüslim tebaaya tanınmasının söz konusu olmaması.

Bu husus hiçbir uluslararası antlaşmayla çelişmez ve her devlette bu şekilde uygulanır. T.C. Devleti de muhatap olduğu milletlerarası antlaşmaları karşılıklılık ilkesi çerçevesinde özenle uygulamaktadır. Lozan Antlaşması’nın 40. Maddesi’nin, Rum Patrikhanesi’ne bir kurum niteliği kazandırdığını ve bu nedenle uluslararası hukuk güvencesi altında olduğunu iddia ederek, Patrikhanenin AİHM’ne başvurma hakkının olduğunu savunanlar şu hususu çok iyi bilmelidirler; Osmanlı döneminde ve akabinde Millî Mücadele yıllarında devlet aleyhine faaliyetlerde bulunmakta hiç tereddüt etmeyen Patrikhanenin; HRO’nun açılması konusunda eğer elinde kendisini uluslararası arenada T.C.ye karşı haklı çıkaracak bir güvencesi ve kozu olsaydı, şimdiye kadar kullanmayacağını düşünmek saflık derecesinde iyi niyet sahibi olmak gibidir.

m) Bütün bu hukuki gerekçelere ilâve olarak; Türk Millî Eğitimi’nin temel ilkesi, Türk gencini herhangi bir kişi ya da dogmatik gücün etkisinde kalmadan özgür düşünceli insan olarak yetiştirmektir. Bir başka deyişle eğitim sürecinin merkezinde özgür düşünce olacaktır. Patrikhane yönetim ve denetimi altında, Patrik özel ikametgâhı içinde manastır yaşamında, Patriğin yatılı özel manastır

konuklarının mahremiyeti içinde bir uluslararası dinî yükseköğretim örneği dünyada yoktur.

Bu durumu Patriğin bilmesine rağmen ısrar etmesi manidardır. Patrik, her yurtdışı seyahatinde bu meseleyi gündeme getirerek Türkiye'yi dışarıya şikâyet etmektedir. Türkiye'ye gelen yabancı devlet adamlarına konuyu açmakta ve Türkiye'ye baskı oluşturulmasını talep etmektedir. Başta Yunanistan olmak üzere tüm AB ve ABD devlet adamları devamlı Türkiye ile ilgili görüşmelerde bu okul meselesini gündeme getirmektedir. Ruhban Okulu'nun idari ve hukuki olarak yeniden açılabilmesi için İlahiyat Fakültesi'ne veya kişi kararının rol oynadığı bir vakıf üniversitesine değil, İlahiyat Fakültesi olan bir devlet üniversitesine bağlanması gerekmektedir. Aksi durumda, yani Patrikhane'ye bağlı özerk bir Ruhban Okulu'nun açılması durumunda, vatandaşlar arasında eşitlik bozulacaktır. Bununla birlikte, T.C. Devletinde yükseköğretim kuruluş koşullarını belirleyen Anayasa'nın 130-132. maddeleri, Ruhban Okulu'nun yükseköğretim statüsünde yapılmasını engellemektedir.⁶² Anayasanın 130. maddesi, bilimsel özerkliğe sahip üniversitelerin devlet tarafından kanunlarla kurulmasını emretmektedir. Dinî özerkliğe sahip bir okulun kurulması, ancak bu maddenin değiştirilmesi ile mümkündür. 132. madde ise, "sadece Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Teşkilatına bağlı özel yükseköğretim kurumları açılabilir" demektir.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılışı ile ilgili olarak, karar alıcıların göz önünde bulundurması gereken üç argüman bulunmaktadır:

1. Patrikhane'nin T.C. yasalarına göre okul, vakıf ve dernek gibi kuruluşlar kurmak, yönetmek haklarından yararlanması mümkün değildir.

2. Çok kültürlülük ve azınlık hakları dışarıdan dayatma ile verilirse çifte standartlık yaratır. Azınlık hakları çoğunluğun haklarından fazla hak sahibi olmak değil, çoğunlukla aynı haklara sahip olmak demektir.

3. İç hukukun dış baskılarla etkisizleştirilmesi, karşı tarafa mücadele meşruiyeti kazandırır.

2012 Aralık ayının sonunda, TBMM'ne gönderilen bir tasarı ile üniversitelerde yeni bir açılım sağlanmak istenmektedir. Yüksek Öğretim Kurumları ve Teşkilat Kanunu'nda değişiklik öngören bu tasarı ile Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi kurulması ve üniversitede İslam Araştırmaları Enstitüsü'nün yanı sıra bir de "Dinî İlimler Fakültesi" açılması öngörülmektedir. Bu fakültede farklı dinlerle ilgili kürsüler kurulması ve Türk vatandaşı Hıristiyanların bu okuldan faydalanması öngörülmekte ve bu üniversiteye 60 profesör, 75 doçent, 100 de yardımcı doçent olmak üzere 520 kişilik kadro ihdas edilmesi düşünülmektedir.⁶³

⁶² Göknuş Calan, "Fener Patrikhanesi Vatikan Olma Yolunda", *Nokta*, Sayı:37, 4-10 Eylül 1994, s. 27.

⁶³ Bojidar Cıpoç, "Rum Patrikhanesi'nin Ruhban Okulu Dezenformasyonu", 31.01.2013, http://www.21yyte.org/tr/yazi/6870-Rum_Patrikhanesinin_Ruhban_Okulu_Dezenformasyonu.html (Erişim Tarihi: 25.02.2013).

Böylelikle, bir tek cemaate hizmet verecek bir okul yerine, Türkiye'deki bütün azınlıklara hitap edecek böyle bir bölümün faaliyete geçmesi ile T.C. vatandaşları arasındaki eşitlik ilkesi açısından denge bozulmamış olacaktır.⁶⁴ Zaten Rum Patrikhanesi'nin dışındaki tüm Hristiyan cemaatler bu çözüm önerisinde mutabık kalmaktadırlar. Her bir din ve mezhebe yönelik olarak, örneğin "Ermeni Dini ve Kültürü", "Süryani Dini ve Kültürü" gibi adlandırılabilir çeşitli bölümler açılabilir. Müfredatın hazırlanmasında laiklik ilkesi göz önünde bulundurularak teorik bilgilerin verilmesi, uygulamanın da kiliselerde gerçekleştirilmesi söz konusu olabilir. İhtiyaç duyulan Ortodoks dini Öğretim görevlisi de yurt dışından getirilebilir. Daha üst seviyedeki teoloji eğitimi için de öğrencinin yurt dışındaki okullara gönderilmesi yolları açıktır.

Bulgar Ortodoks Kiliseleri Vakfı üyelerinden Bojidar Chipof HRO'nun açılması konusunda;

*"Rum Patrikhanesi'nin Heybeliada Ruhban Okulu'nun 'Megali İdea'yı desteklemek için ve hiçbir şekilde yüksek eğitim ile ilgili yasa ve mevzuatlara uymamak koşuluyla açılmasına yönelik ısrarı ve Türkiye'ye yaptığı/yaptırduğu baskılar; istediği dini değil de siyasi bir emel olduğunu aşikâr ortaya koyuyor. Bu inadın bir başka açısı da var... 1500 kişilik Rum Cemaati'nin – ki sadece İstanbul'da yüz kadar rütbeli, rütbesiz papaz var-karşısında 70 bin dolayındaki Ermeni Cemaati'nin dini eğitim ihtiyaçlarını sağlayabilecek bir projeye olumlu bakmasının, istişareye açık olmasının önünü kesmektedir. Patrikhane'nin entelektüel ve akademik çevreler ile medyada çok iyi bir şekilde sürdürdüğü dezenformasyon neticesinde Ermeni ve diğer gayrimüslim vatandaşların konuya kuşku ile yaklaşmaları sağlanmakta ve bu cemaatlere hizmet edilmesinin önü de bu suretle kesilmektedir"*⁶⁵

diyerek görüşlerini paylaşmaktadır.

HRO'nun ne maksatla açılmak istendiğini anlamak için, okulun geçmişte nasıl bir rol üstlendiğini, bu okuldan kimlerin mezun olduğunu ve neler yaptıklarını bilmek gerek. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal ederken Patrikhane ve HRO birer örgüt merkezi gibi kullanılmış, dönemin Patrik Vekili Doroteos Mamelis, Trabzon Metropolit Hrisantos, Samsun Metropolit Germanos, İzmir Metropolit Hrisostomos, Edirne Metropolit Palikaryos adeta bu örgütlerin liderleri gibi çalışmışlardır. Patrik Meletios, işgal döneminde Patrikhane'yi bir Yunan karargâhı gibi kullanmış, Patrikhane'nin talebi üzerine Venizelos tarafından 130 kadar subay ve çete reisi Samsun'a gönderilerek Karadeniz sahillerinde Pontus devleti kurma girişimleri başlatılmıştır. Patrikhane bu amaçla Trabzon, Samsun, Amasya, Yozgat, Sivas, Tokat, Gümüşhane, Çorum, Kastamonu metropolit ve papazları ile müşterek çalışıyor, onları para ve malzeme yönünden destekliyordu.⁶⁶ Buralarda görev yapan metropolit ve papazların büyük bir bölümü HRO'dan mezun olmuşlardı. Zaten 1971 yılında okulun bir Türk Üniversitesine bağlanmasına karşı çıkılarak kapatılmasının gerçek sebebi de işte, okulun görünmeyen bu faaliyetleri ve bu fonksiyonudur. Bugün çok net bir şekilde biliyoruz ki, Fener Rum Patrikhanesi Türk-Yunan

⁶⁴ Yalçın, *Son Haç Kalesi: Heybeliada*, s. 130.

⁶⁵ Bojidar Chipof, "Rum Patrikhanesi'nin Ruhban Okulu Dezenformasyonu", 31.01.2013.

⁶⁶ Bekir Berk, *Patrikhane ve Kıbrıs*, İstanbul, 1962, s. 12.

ilişkileri ve büyük devletlerin özellikle Balkan politikaları ve bölgedeki nüfuz mücadeleleri çerçevesinde bir ileri karakol gibi kullanılmış ve kullanılmaktadır. Yunanistan tarafından organize edilen çalışmalar içinde bazen Rusya, bazen İngiltere ve bazen de Amerika yer almaktadır. Dünyanın geldiği bugünkü denge noktasında, ABD ve Yunanistan tarafından Patrikhaneye 1950–1960 sürecinde verilen ve Türkiye'nin karşısına Başpiskopos Makarios'u çıkararak role benzer bir görev verilmiş gibi gözüküyor. Yunanlılarda milliyetçiliğin rehber ve bekçileri yüzyıllar boyunca papazlar olmuşlardır. Kilise, halka karşı milliyetçilik bayrağını taşıyan bir merkezdir. HRO, onlar için bu sebeple önemlidir ve mutlaka açılması gerekir.

Bugün, Türkiye'yi dışarıdan sağladığı destekle Heybeliada Ruhban Okulu'na ilişkin talepleri doğrultusunda sıkıştırılmaya çalışan Patrikhane'nin argümanı ortadadır. Kilisede Patrikten sonra bir çeşit yönetim kurulu statüsünde 12 kişilik "Sen Sinod Meclisi" bulunmaktadır. Bu meclis üyelerinin de Türk vatandaşı olması gerekmektedir. Bartholomeos kanunları kâle almayarak din adamlarının çoğunun hasta ve yaşlı olmasını gerekçe göstererek "Sen Sinod"da boşalan altı Türk vatandaşı üyenin yerine ilk defa Türk vatandaşı olmayan altı yabancı metropolit tayin etti. Patrikhane, aynı gerekçelerle Türkiye'yi, Patriğin T.C. vatandaşı olma zorunluluğunun kaldırılması ya da Ruhban Okulu'nun açılarak din adamı yetiştirme imkânının sağlanmasını tercih etmek durumunda bırakmaya çalışmaktadır. Patrik de bu "Sen Sinod" içerisinde bulunan metropolitler arasından seçildiğine göre, Bartholomeos'tan sonra Türk vatandaşı olmayan bir Patriğin seçilme ihtimali de kaygı yaratmaktadır. Patrikhane, "Ekümeniklik" iddiaları ile örtüşen bir biçimde aslında her iki sonucu da elde etmeye uğraşmaktadır. Bu talepler, her halükârda Yunan asıllı ancak T.C. vatandaşı olmayacak ruhbanlara ve bunların doğuracağı sonu gelmez sorunlara neden olacak mahiyettedir. Ayrıca, Ruhban Okulu'nu kilise değil Sen Sinod Meclisi yönetmektedir. Sen Sinod meclisinde bulunan bu altı yabancı üyelerden birinin Sen Sinod'un başına getirilmesi ve Ruhban Okulu'nun da müdürü olması muhtemeldir.

Ruhban yetiştirememesi sorunu, Heybeliada Ruhban Okulu üzerinden tartışmakla beraber, Türkiye'nin tüm Gayrimüslimlerinin sorunudur. Örneğin Ermenilerin Ruhban Okulu "Tbrevank", 1453'te faaliyet göstermeye başlamış ancak 1968'de kapatılmıştır. Süryanilerin hiçbir zaman resmî bir okulları olmamıştır. Katolikler ise bu sorunu çok uzun zamandır, ruhban adaylarını yurtdışındaki üniversitelere göndererek çözmektedirler. Yahudi cemaatinin ise bilinen bir talebi yoktur. Hal böyle olunca, Fener Rum Patrikhanesi de yetiştirmek istediği öğrencileri kendi kontrolündeki Selanik ve Connecticut'ta (ABD) bulunan ruhban okullarına göndermesi mümkündür. Kaldı ki, öğretmenlerinin ve öğrencilerinin çoğu Yunanistan vatandaşı olduktan sonra Türkiye açısından, dünya Ortodoks rahiplerinin nerede yetiştiği de fark etmeyecektir.⁶⁷

⁶⁷ TUSAM Ulusal Güvenlik Strateji Araştırmaları Merkezi, "Heybeliada Ruhban Okulu", <http://www.tusam.net/makale> (Erişim Tarihi: 09.11.2007).

Bir hukuk devleti olduğu hususunda kimsenin şüphesinin olmadığı T.C. Devleti'nde, Anayasanın bu maddeleri çerçevesinde, Patrikhanenin kendi gözetim ve denetiminde olmasını istediği Heybeliada Ruhban Okulu'nun bu şartlar altında yeniden açılması mümkün görülmemektedir. Bağımsız, uluslararası nitelikte Patrikhane Yüksek Ruhban Okulu kurmak imkânsızdır. Çünkü Patrikhane T.C. Devleti için uluslararası boyutta değil, İstanbul'daki Rum azınlığın dinî ihtiyaçlarını karşılayan bir Türk kurumudur.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinde yerini aldığı altı asrı aşan süreçte, İmparatorluğu yönetenler, hiçbir kültürü ve dini baskı altına almamayı gelenek haline getirmiş, ülkelerini tüm kavim ve toplumlar için tam bir huzur ve özgürlük ortamı yapmışlardır. Bu husus özellikle Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u ve Bosna-Hersek'i aldığı zamanlarda, buraların halkının kendi kültürünü ve dinini serbestçe devam ettirmeleri için yayınladığı örnek nitelikli fermanlarla belgelenmiştir. Osmanlı'nın doğal ve hukuki varisi olan Türkiye Cumhuriyeti de bu geleneği devam ettirmiş ve bu özgürlükleri anayasal hak haline getirmiştir. Ayrıca hilafeti kaldırmakla laik devlet olma yolunda önemli bir adım atan Türkiye, Patrikhanenin sadece kendi cemaatinin dinî ihtiyaçlarını karşılaması kaydıyla İstanbul'da kalmasına izin vermiştir. Fener Rum Patrikhanesi ve Heybeliada Ruhban Okulu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti iç hukuk sistemi sayesinde bugünlere kadar gelebilmiştir. Ruhban Okulu da Türkiye'deki tüm yükseköğretim kurumları gibi YÖK Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösterme alternatifi mevcutken, 1971 yılında kendi kendini kapatmayı uygun görmüştür. Yasalar tüm vatandaşlar için geçerlidir. Çifte standartlar ülke huzurunu ve iç barışı bozar. Üstelik "Azınlık Hakları" demek, "azınlığın, çoğunluğun sahip olmadığı haklara sahip olması demek değil, çoğunlukla aynı haklara sahip olmasının garanti altına alınması" demektir.

Patrikhane son yıllardaki Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusu üzerinde ısrarla durmakta ve T.C.nin iç hukuk sistemini baskı altına alma ve bu konuda kamuoyu oluşturma çalışmalarını sürdürmektedir. Patrikhanenin taleplerinin arkasında AB ve ABD vardır. Dış baskılara dayanamayarak, Fener Rum Patrikhanesinin istediği biçimde Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden eğitim ve öğretime açılması, Anayasa başta olmak üzere Türk Hukuk Sisteminin çiğnenmesi anlamına gelmektedir.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusunda, okulun açılıp açılmaması bakımından değil, okulun açılması durumunda tâbi olacağı kuralların belirlenmesi bakımından sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır. Farklı yorumlar ve marjinal değerlendirmeler aslında çözümü kolay olan Ruhban Okulu Meselesi'ni içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiş gibi görünmektedir. Sorunlar yumağı haline gelen meselede bir ipucu bulma arayışları sürerken konunun diğer muhatabı olan Patrikhane, okulun devlet kontrolü ve denetiminde olmasını kabul etmeyerek, Patrikhaneye bağlı bir kurum olarak açılmasını istemektedir. Türkiye Cumhuriyeti topraklarında bulunan bir okulun, devlet denetimine tâbi olmaması kabul edilir bir talep olarak görülmemelidir. Mevcut hükûmet, AB'ye

uyum çalışmaları doğrultusunda, bu konu ile ilgilenmekte ve okulun açılması yönünde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu dönemde, okulun Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlanması veya İlahiyat Fakülteleri gibi YÖK'e bağlanması yönündeki çözüm önerileri, daha önce olduğu gibi yine gündeme gelmiştir. Her iki formüle de sıcak bakmayan Patrik Bartholomeos, hükümeti sıkıştırması için Yunanistan, AB ve ABD'den yardım talep etmekte ve konuyu uluslararası arenanın gündeminde tutmaya çalışmaktadır. Patrik, okuldaki eğitimin ortaöğretim düzeyine indirilmiş olacağı nedeniyle okulun, MEB'e bağlanmasına itiraz ederken okulu denetleyemeyeceğini söyleyen MEB de 2547 sayılı YÖK yasasında değişiklik yapılarak YÖK'e bağlanmasının uygun olacağı görüşünü savunmaktadır. YÖK yetkilileri ise, YÖK yasasının 'Atatürk İlkelerine bağlılık', kılık kıyafet konusu gibi temel hükümlerine Ruhban Okulu'nun uymasının sağlanmasının imkânsız olduğunu ve laik kurumlar olan İlahiyat Fakülteleri ile dinî okul olan Ruhban Okulu'nun bir tutulamayacağını belirtmektedirler. Nihayetinde Dışişleri Bakanlığı, Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden Millî Eğitim Bakanlığı denetiminde, vakıf bünyesinde iki yıllık ön lisans programı şeklinde eğitim verebileceğini kararlaştırmışsa da okulun açılması sağlanamamıştır. AB ile uzun sürecek müzakere dönemine bırakılmış olduğu anlaşılan konu "Ekümeniklik" iddialarıyla birlikte, tekrar tekrar Türkiye'nin gündemine oturacaktır. Şurası da gözden ırak tutulmamalıdır ki; Nüfusunun % 98'i Müslüman olan ve türbanlı öğrencilerinin üniversitelere girme konusunda henüz zor mutabakat sağlanan T.C. Devleti'nde, Ortodoks dinine mensup öğrencilerin ister dinî isterse siyasi amaçlarla olsun, üniversite kapılarından hangi kıyafetlerle girmek isteyebileceklerini kestirmek zordur.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması ile ilgili gündeme gelecek olan ikinci önemli nokta, okula yabancı öğretmen ve yurt dışından öğrenci getirilip getirilemeyeceği konusudur. Ülkedeki Rum azınlığın çocuklarını Ruhban Okulu'na göndermedeki isteksizliğini dikkate alan Patrikhane, okula yabancı öğrenci ve öğretmen alımının mümkün kılınmasını istiyor. Bu istem hiç de yeni değil. Bu konudaki en önemli tespit, 1950–1969 yılları arasında eğitimini tamamlayan 225 öğrencinin sadece 38'inin Rum asıllı Türk vatandaşı olması ve 162'si Yunan uyruklu olmak üzere 187'sinin yabancı uyruklu olmasıdır. Bu arada, 1952'de okulda eğitim veren 20 öğretmenin 12'sinin de Yunanistan vatandaşı olduğunun belirtilmesi yerinde olacaktır. Türk vatandaşı Rum öğrenci ve öğretmenlerin sayısının, yabancı öğrencilere olan oranı, amacı sadece azınlığın ihtiyaçlarına cevap vermek olması gereken (Lozan hükümleri) Ruhban Okulu'nun kısa sürede amacını aşan bir kurum haline dönüşebileceğini göstermektedir.⁶⁸

Yargıtay 2'nci Hukuk Dairesi'nin 8 Kasım 1971 tarih ve 5325 esas sayılı kararı ile Patrikhane'nin ve Ruhanî Meclisin tüzel kişiliğinin olmadığına karara bağlandığı, 625 sayılı kanununun 1'inci maddesine göre özel eğitim kurumu açabilmesi için T.C. uyruklu gerçek kişi, özel hukuk kişisi veya özel hukuk

⁶⁸ Gözde Kılıç Yaşın, "Heybeliada Ruhban Okulu", *TUSAM*, <http://www.tusam.net/makale> (Erişim Tarihi: 1.1.2005).

hükümlerine göre yönetilen tüzel kişiler olması gerektiği, bu sebeple Patrikhane ve Ruhani Meclisin vakıf, dernek veya tüzel kişi olmaması nedeniyle özel okul açma ve işletme yetkisinin olmadığı anılan kanun maddeleri ile sabittir.

Özel üniversitelerin devlet denetiminde olması şartıyla açılmasına izin verildiği hâlde Fener Rum Patrikhanesi'nin bunu kabul etmediği görülmektedir. Ruhban Okulu'nun yeniden açılışına izin verilecek olması halinde mevzuatta değişiklik yapılması gerekecektir. Özel yüksekokul açılması konusundaki gelişmelere baktığımızda Yüksek Öğretim Kurulu ve Ankara Üniversitesi tarafından alınan kararlar şöyledir:

a) Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasına Ankara Üniversitesi Senatosunun 21 Aralık 1971 tarih ve 5118 sayılı kararında belirttiği şekilde izin verilebileceği, buna göre Ruhban Okulu, İlahiyat Fakültesinde "Dünya Dinler Kültür Bölümü" adı altında üniversite bünyesinde faaliyet gösterebileceği,

b) Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın Yürütme Kurulu tarafından 12 Kasım 1992 tarihli toplantısında 2547 sayılı kanunun 5/f maddesinde yüksekokulların ancak üniversiteler ve ileri teknoloji enstitüleri bünyesinde kurulacağı hükmünün yer aldığı dikkate alınarak adı geçen okulun açılmasının uygun olmadığına dair karar aldığı,

c) Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın 14 Eylül 1999 tarihli toplantısında, 2547 sayılı kanunun 2880 sayılı kanunla değişik 7/d-2 maddesi uyarınca İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde "Dünya Dinleri Kültür Bölümü" kurulmasına karar verildiği görülmektedir.

Rum Cemaati ve bazı kesimler; Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması durumunda, burada yıllarca kalıp eğitim gören ruhanilerin gittikleri ülkelerde Türkiye'nin tanıtımı ve lobisi açısından yararlı olacağı, Ruhban Okulu'nun tüm dünyada tanınması bundan dolayı eğitime başlamasıyla birlikte, Ortodokslar için önemli bir ziyaret merkezi haline geleceği yönüyle yeni fırsatlar doğabileceği fikrini ileri sürmektedir. Olaya düz mantıkla bakıldığında bunların doğru olabileceği kanısı hâsıl olabilir. Ancak, kökleri tarihte gizli olan sorunu tarihî gerçekleri de tahlil ederek kıyasladığımızda, bunların birer yanıltma olabileceği gün ışığı gibi ortaya çıkacaktır.

Netice olarak, Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılmasının tamamen kanunî çerçevede yapıldığı ve yalnız bu okulun kapatılmasına yönelik değil tüm özel yüksekokulları kapsadığı, açılmasının Lozan Barış Anlaşması'nda belirtilen eşitlik ilkesine aykırı olmanın yanı sıra Rumlara verilen bir imtiyaz hâline geleceği, Türk Hükümeti tarafından üniversite bünyesinde ruhanî eğitim verilmesi konusundaki önerilerin Fener Rum Patrikhanesi tarafından reddedildiği ve bütün bu nedenlerden dolayı okulun açılması konusunun tamamen kördüğümeye dönüştüğü söylenebilir.

Türkiye ise bu konuda laiklik, eşitlik ve Lozan'da belirtilen "karşılıklık" ilkesi ve kanunlar çerçevesinde hareket etmektedir. Ancak Fener Rum Patrikhanesi'nin yapmış olduğu yoğun girişimler sonucu bu konu Türkiye'nin iç meselesi olmaktan çıkarak uluslararası alanda tartışılmaya başlanmış ve Türkiye üzerine baskılara dönüşmüştür. Türkiye'nin yapılan baskılar ve Avrupa Birliği'ne girme çabasıyla, Heybeliada Ruhban Okulu'nun dinî bir okul kabul edilmesi ve

okulun Patrikhanenin isteği doğrultusunda açılmasına izin vermesi hâlinde diğer dinî okulların açılmasına da örnek teşkil edeceği, bu durumun Türkiye için sonradan çözülemeyecek birçok sorunu daha gündeme getireceği düşünülebilir. İstanbul'da devlet içinde devlet kurulması demek olan bu gibi istekler zamanla çoğaltılacak ve belki de bir Ermeni Patrikhanesi, diğer Müslüman dinî Cemaat Okulları, bir Hilafet Devleti gibi yeni Vatikanlar kurularak İstanbul'un, Türkiye'nin egemenlik sınırlarının dışına çıkarılmak istenebileceğini çok uzak bir komplo teorisi olarak nitelendirmemek gerekir. Üstelik Patrikhane, yeni Vakıflar Yasasının da çıkarılması ile hedefine bir adım daha yaklaşmış durumdadır. Bu nedenle, taleplerin sonradan altından kalkılamayacak boyutlara ulaşmaması için bu gibi istekler kararlılıkla reddedilmelidir.

Tarihî sorunlar dünya kamuoyunda Türkiye aleyhine kullanılmaktadır. Türkiye bunların üstesinden gelememektedir. Zira Fener Patrikhanesi'nin misyonu ile edindiği bir gücünün olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Bu nedenle özellikle başta Patrikhanenin uğraşamayacağı faaliyetler, muhatap olacağı devlet kurumu ve denetim kuralları iyi tespit edilmelidir. Statü belirlendikten sonra Patrik seçiminin hangi usul ve esaslar dâhilinde yapılacağı konusu da yeniden belirlenmelidir. Patriğin T.C. vatandaşı olması, din eğitimi almış olması; papaz, metropolit, despot olması gerekmektedir. Bu amaca yönelik Ortodoks din adamı ihtiyacı da herhangi bir devlet üniversitemizin (meselâ Ankara veya İstanbul Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi bünyesinde disiplinler arası bir kürsüde (meselâ Dünya Dinleri Kültür Bölümü adı altında) Ortodoks din adamı yetiştirmek maksadı ile eğitim ve öğretim yapmak üzere öğrenci alınarak giderilebilir.

Heybeliada Ruhban Okulu'nun Patrikhane'nin istediği şekilde açılması durumunda, Fener Rum Patrikhanesinin dış baskılar sonucu bunu elde ettiği ve bundan sonra ortaya çıkacak sorunları aynı şekilde bir iç sorun olarak düşünmekten çok, uluslararası alanda halletmeye çalışacağı da düşünülebilir.

Türkiye Cumhuriyeti; Patrikhaneyi ebediyete kadar ve memnuniyetle topraklarında barındırmaya devam edebilir, Ortodoks inanışlarını taşıyan vatandaşlarına ve onların kutsal bildiği değerlere saygı gösterebilir. Ancak Patrikhane ve çevresinden, onlara içinde buldukları şartları sağlayan ülkenin birlik, bütünlük ve hukukuna saygı göstermesini beklemek, T.C.'nin en doğal hakkıdır.

Kaynakça

ABACIOĞLU Kamuran (1988) *Türkiye Gazetesi*, 9 Ekim 1988.

ACAR Sadık; "Avrupa Birliği Kararları Bağlamında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", <http://kisi.deu.edu.tr/sadik.acar>

Akşam Gazetesi

AKTAŞ Melih (1995) "Patrikhanede Rusya-ABD Savaşı", *Zaman*, 21 Eylül 1995.

ALTINDAL Aytunç (1994) "Statü Meselesi Sorunudur", *Nokta*, 4-10 Eylül 1994.

BALOĞLU Zekai (1993) "*Patrikhane ve Rahipler Okulu, İnceleme Raporu*", 10 Nisan 1993.

- BALOĞLU Zekai (2000) *Greke Devleti Patrikhane ve Rahipler Okulu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- BENLİSOY Yorgo - Macar, Elçin (1962) *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996.
- BERK Bekir *Patrikhane ve Kıbrıs*, İstanbul.
- CALAN Göknuur (1994) “Fener Patrikhanesi Vatikan Olma Yolunda”, *Nokta*, Sayı 37, 4-10 Eylül 1994.
- CİPOF Bojidar; “Rum Patrikhanesi’nin Ruhban Okulu Dezenformasyonu”, 31.01.2013, http://www.21yyte.org/tr/yazi/6870-Rum_Patrikhanesinin_Ruhban_Okulu_Dezenformasyonu.html
- CNNTÜRK 06 Aralık 2004.
- ÇELİK Mehmet (1995) *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yy.'a kadar)*, 2. Baskı, Elazığ.
- DERİNGİL Selim (1995) “Fener Patrikliğine Sahip Çıkalım”, *Milliyet*, 17 Mart 1995. *Düştur*, V/4, 3. Kitap (16 Nisan 1965-8 Ekim 1965), s. 2847-2855, 625 Sayılı Kanun.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik D.Bşk.lığı *Arşivi Belge* No: 42226-1/2.
- ERDOĞAN Kutluay (1993) *Katolik Okulları, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul.
- ERYILMAZ Bilal (1992) *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, 1992, İstanbul.
- GÖKÇEN Salim; “Bartholomeos, Ruhban Okulu ve Ekümenizm: Patrik’in Faaliyetlerinden Notlar”, www.Stradigma.com
- GÜLEN Nejat (1985) *Heybeliada*, İstanbul, s.140.
- GÜLER Ali (2003) *Sorun Olan Avrupa Birliği*, Ankara.
- GÜLER Ali (1999) *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yayınları, Ankara.
- GÜNAY Tuncer (2002) *Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi Haçlıların Ajan-Provokatör Kolları*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Heybeliada Rubban Okulu Tarihçesi*, İstanbul Adalar Kaymakamlığı Bilgi Notu. *Hürriyet Gazetesi*
- İNAF Haber Bülteni*.
- KALPAKÇIOĞLU Özdemir (1993) *Yunan’dan Dost Olmaz*, İstanbul, s. 243.
- KIRBAKİ Yorgo; “Darbeci Yunan’dan Bir Tuhaf Kitap”, *Hürriyet*, 07.10.2012.
- KÖRÜKLÜ Refet (2001) “Türk Ortodoksları için Ruhban Okulu Açılmalıdır”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* (Ocak).
- MACAR Elçin (2003) *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meydan Larousse* (1993) C.10, Heybeliada Mad. Yay.-Haz. Safa Kılıçoğlu-Nezihe Araz-Hakkı Devrim, İstanbul. *Milliyet Gazetesi*
- Nokta*, 4-10 Eylül, s.28.
- ÖZMEN Süleyman (2006) “Ekümeniklik İddiasının Tarihî Seyri, Patrikhane ve Ruhban Okulu”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Sayı 388, Yıl 125 (Nisan).
- ÖZYILMAZ Emre (2000) *Heybeliada Rubban Okulu*, Tamga Yayınları, Ankara.

Sabah Gazetesi

SOFUOĞLU Adnan (1996) *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul.

SÖYLEMEZ Haşım (2004) “Heybeliada İlerleme Raporuna Yetiştirilecek”, *Cihan Haber*, Sayı 6, İstanbul. (Eylül/Ekim)

şAHİN M. Süreyya (1980) *Fener Patrik ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

TUSAM Ulusal Güvenlik Strateji Araştırmaları Merkezi, “Heybeliada Ruhban Okulu”, <http://www.tusam.net/makale>

Türk Dış Politikası (2002) Ed. Baskın Oran, Cilt II, İstanbul.

Türkiye Gazetesi

“Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri”, <http://www.abgs.gov.tr>

YALÇIN Emruhan (2008) *Atatürk Türkiye'sinde Ekkümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

YALÇIN Emruhan (2009) *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara.

YAşIN Gözde Kılıç; “Heybeliada Ruhban Okulu”, TUSAM, <http://www.tusam.net/makale>

Zaman Gazetesi

Bekir obanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'ndeki Faaliyetleri ve Islahatlar Üzerine Görüşleri

Elnur AĞAYEV

Lefke Avrupa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / KKTC

AĞAYEV, Elnur, Bekir obanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti"ndeki Faaliyetleri ve Islahatlar Üzerine Görüşleri. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 135-170.

Kırımlı aydın, şair ve ilim adamı-dilbilimci Bekir Sıdkı Çobanzade, Türkoloji biliminin temelini atılması ve gelişmesine yaptığı katkılarıyla bilinmektedir. Kırım'dan yola çıkan obanzade, yaptığı çalışmalarıyla Türkoloji dünyasının değerleri arasında yerini almıştır. Kırımlı bir çobanın oğlu olan Bekir, zamanla Türkoloji dünyasının obanzade'si olmuştur.

obanzade, Türkoloji dünyasına yaptığı katkıların önemli bir kısmını, hayatının 12 yılı yakın döneminin geçtiği 1920-30'lu yılların Türkoloji merkezi olan Azerbaycan'da gerçekleştirmiştir. Burada çeşitli ilmi kurum ve kuruluşlarda yer alarak, gazete ve dergilerde yazılar yazarak Türkolojiye hizmetlerini sürdürmüştür. obanzade'nin Azerbaycan'daki yaşamının 1925-1929 arasındaki yılları, bugünkü Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin temelini oluşturan "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti"nde geçmiştir. Cemiyetin bölüm, şube ve komisyonlarında görev alan obanzade, burada konferanslar vermiş, yapılan toplantılarda tartışmalara katılıp öneriler sunmuş, aynı zamanda Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda maarif ve medeniyet sahasında yapılan ıslahatlar konusunda bildiriler okumuştur. Bu çalışma, arşiv kaynaklarından hareketle obanzade'nin Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'ndeki faaliyetlerini ve burada okuduğu bildiriler çerçevesinde onun Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda maarif ve medeniyet sahasında yapılan ıslahatlara bakışını ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: obanzade, Türkoloji, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti, Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda yapılan ıslahatlar.

AĞAYEV, Elnur, Activities of Bekir Sıdkı Chobanzade in the Association of Exploration and Study of Azerbaijan and His Speeches on Reforms. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 135-170.

Bekir Sidki Chobanzade, the Crimean intellectual, poet and linguist, is famous for his contribution to the creation and development of study of Turkic languages. Thanks to his works Chobanzade took his place among the luminaries of the world of Turkic studies. Being a son of Crimean shepherd (turk. choban), over the course of time he turned into Chobanzade of the world of Turkic studies.

Chobanzade made a significant part of his contribution to the world of Turkic studies in Baku, the city that was the centre of Turkic studies in 1920-1930s, where he spent almost 12 years of his life. Here, being a member of various scientific institutions and organizations, he devoted himself to the service of study of Turkic languages by printing his articles in newspapers and magazines. Between 1925 and 1929 Chobanzade participated in the “Association of Exploration and Study of Azerbaijan” that was the basis of the future Academy of Sciences of Azerbaijan. While holding positions in the Association’s committees, departments and sections, arranging conferences and participating in discussions during the meetings held, he was making reports on the reforms in the sphere of public education and culture that were carried out in Turkey in 1920-1930s. The goal of this work is to characterize Chobanzade’s activities in the “Association of Exploration and Study of Azerbaijan” using archival sources and on the basis of reports prepared by himself to reveal his views on the reforms in the sphere of public education and culture that were carried out in Turkey in 1920s and the 1930s.

Keywords: Chobanzade, study of Turkic languages, Azerbaijanian State University, Association of Exploration and Study of Azerbaijan, reforms carried out in Turkey in 1920-1930s.

Giriş

Türkoloji biliminin gelişmesinde yaptığı müstesna hizmetleri ve Kırım’daki toplumsal hareketlerde faal görev alması ile tanınan Kırımlı şair ve ilim adamı-dilbilimci Bekir Sıdkı Çobanzade 15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur.¹ Babası Abdülvahab

¹ Çobanzade’nin doğum tarihi ve doğum yeri konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. “15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur” görüşü ağırlık kazansa da, bunun dışında da farklı doğum tarihi ve yer isimleri gösteren kaynaklara rastlanmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi’nin X. Cildinde Çobanzade ile ilgili yazıda doğum tarihi ve yeri “21 Ocak 1893 yılında Tavriya Guberniyası Simferopol Kazası Argın köyünde doğdu” şeklinde yazılmıştır (Bkz.: “Чобанзаде Бекир Ваһап оғлу”, *Азәрбајҹан Совет Енҹклопедијасы* [“Çobanzade Bekir Vahap oğlu”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*], X. Cild, Bakı 1987, s. 369). Ayrıca Çobanzade’nin doğum tarihi ve doğum yeri konusundaki farklılıklara Safter Nagayev, Şevket Hasanov, Revat Zeti, Müstecip Ülküsal gibi yazarların çalışmalarında da rastlanmaktadır. Kenan Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmaları)* isimli çalışmasında bu farklı görüşleri tartışarak “Çobanzade 15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur” fikrinde karar kılmıştır (Bu tartışma için bkz.: Kenan Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmaları)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 33-35). Çobanzade’nin 1935 yılında yazdığı biyografisinde, “Ben 15 Mayıs 1893’te Tavrika Vilayetinin Karasubazar şehrinde doğdum” (Bkz.: D. P. Ursu, “Avtobiografiya Professora B. V. Çoban-zade”, *Golos Krıma gazetesi*, 11. 05.

çobandı; annesi ise “Hacı Abla” lakaplı Vaide Şerife (kimi kaynaklarda Zahide olarak belirtilmektedir) idi.² Çobanzade, soyadını babasının çobanlık mesleğinden almıştır. Daha sonraları ise bir şiirinde şöyle yazacaktır:

“Ne mırza bar soyumda, ne aytulu bay,

Babayım bir çoban, anam zaydabay”³

İlköğrenimini Karasubazar’da yaptıktan sonra, Akmescit’te 1906 yılında açılan ve İstanbul’dan gelen Yusuf Ziya adlı bir zat tarafından idare edilen rüştiye mektebine başlar. Ailedeki ekonomik sıkıntıya rağmen şehirde bulunan Hayriye Cemiyeti (Cemiyet-i Hayriye) başkanı Süleyman Akmollayev’in devreye girmesiyle eğitime başladığı bu mektepte Bekir’in üstün okuma, çalışma yetenekleri ortaya çıkar. Sınavlarını başarıyla tamamlar. Son sınavına katılan Kırım’ın ünlü matbuat hadimi Asan Sabri Ayvazov, Bekir’in sınavdaki başarısını gördüğünde onu başının üstüne kaldırır ve “Aferin, Çoban-zade’ye! İşte sana Çoban oğlu” diye seslenir.⁴Taymas’ın ifadesiyle, bu çoban çocuğunun ruhuna fikir, milliyetçilik ve yurtseverlik tohumları daha bu mektepte atılmış bulunuyordu.⁵

Çobanzade 1909 yılında okulu başarıyla bitirince Hayriye Cemiyeti tarafından eğitimini parasız yatılı olarak devam ettirmek üzere İstanbul’daki Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’ne yerleştirilir.⁶1915 yılında Sultaniyi aliyülala (pekiyi) derece ile bitirmiş olduğu, 8(21).XII.1915 tarihiyle kendisine verilen şehadetnameden anlaşılmaktadır.⁷ İstanbul döneminde Bekir, şiirlerinin birinde ilk defa “Çobanzade” lakabını kullanır ve ilk şiir kitabını yayımlar (1911).⁸ Taymas, Çobanzade’nin İstanbul’da kaldığı 6 yıl boyunca II. Meşrutiyet sırasında yaygın olan milliyetçilik, yurtseverlik ve Türkçülük akımlarının tesirinde kaldığını, milliyetçilik duygusunun daha sonra Macar milliyetçiliğinin tesiriyle geliştiğini ifade etmektedir.⁹

2002, Simferopol’dan aktaran Bekir Çobanzade, *Kırım Tatar İlm-i Sarfi*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 7) kısmına ve Budapeşte’de aldığı diplomada doğum tarihi ve yeri konusunda yazılan “15 Mayıs 1893 yılında Kırım’ın Karasubazar kendinde doğan” ifadesine dayanarak (Çobanzade’nin Budapeşte’de aldığı diploma için bkz.: Bəkir Çobanzadə, *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I. Cild, Şərq-Qərb, Bakı 2007, s. 8.) biz de Acar’ın fikirlerinde iştirak ediyoruz.

² Acar, *age.*, s. 35.

³ A. Battal Taymas, “Kırımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade’yi Tanıtma Tecrübesi”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1954, s. 239.

⁴ Сафгяр Нагаев, *Путе санъа, çобан оғлу!*, Акъмесджит, 2007, с. 10. [Safter Nagayev, *İşte Sana, Çoban Oğlu!*, Akmescit, 2007, s. 10]

⁵ Taymas, *agm.*, s. 239.

⁶ Acar, *age.*, s. 39.

⁷ Taymas, *agm.*, s. 240. Çobanzade’nin İstanbul’daki yaşamı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 39-40.

⁸ Acar, *age.*, s. 40.

⁹ Taymas, *agm.*, s. 233; Acar, *age.*, s. 40.

1915 yılında İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra Slav dillerini öğrenmek için bir yıl Odesa Yüksek Okulu'na devam etmiştir. 1916 yılında ise yüksek eğitim alabilmek için Macaristan'a gider.¹⁰Buradaki sınavları başarıyla vererek Budapeşte şehrindeki Razmoniy Peter Tudomany Egyetem Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi'nde eğitim almaya hak kazanır. Buradaki eğitimini 15 Mayıs 1919 yılında "Codex Cumanicus" üzerine yazdığı tezle "Türk Filolojisi ve Felsefe İlimleri Doktoru" derecesiyle tamamlar.¹¹ İlmi rehberliğini İgnats Goltsiyev yapmıştır.¹²Çobanzade, Macaristan'da iki önemli Türkologla birarada bulunmuştur. Bunlardan biri Rasony -sınıf arkadaşı-, Nemeth ise hocaları olmuştur. Çobanzade Macaristan'da da şiirlerine devam etmiştir. Macaristan'dan sonra kısa süre İsviçre'deki Lozan Üniversitesi'nde dersler vermiş ve 1920 yılının ortalarında Kırım'a dönmüştür.¹³

Çobanzade, vatanına geri döndüğünde Kırım, Kızıllara karşı mücadele veren Beyazrusların elindeydi. Bu dönemde Kırım Türk Milli Fırkası adlı teşkilat, Beyazruslara karşı gizli faaliyet gösteriyordu. Çobanzade de bu teşkilatın ideologlarından sayılırdı. 1920 yılının Kasım ayında artık Beyazruslar çekilmiş ve Kızıllar Kırım'a yerleşmişlerdi. Çobanzade'nin bundan sonra 1924 yılına kadar geçen Kırım hayatı, eğiticilik ve ilmi faaliyetlerle zengin olmuştur. Hem üniversitede dersler vermiş, hem dönemin gazete ve dergilerinde kültür, eğitim, dil konularında yazılar yayınlamış; hem Türk-Tatar dili üzerine eserler yazmış ve hem de Türk dünyasının ortak olarak kullanacağı Latin alfabesi konusunda tartışmalara katılmış, terim ve imla birliği fikri üzerine düşünmüştür. 15 Mart 1922 yılında profesörlüğe terfi etmiş, 1924 yılında ise Kırım Üniversitesi'ne rektör olarak atanmıştır.¹⁴ 1924 yılının sonlarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Yeni Türk Alfabesi Komisyonu'nun daveti üzerine Bakü'ye gitmiştir.¹⁵

Bakü'de Azerbaycan Devlet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde profesör olarak göreve başlar. 1925 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyatçılık Fakültesine dekan olarak atanır. 1927 yılında Umumittifak Yeni Alfabe Merkezi Komitesi'nin İlmî Şura başkanlığına, 1928 yılında ise Moskova'daki Şark Halkları Enstitüsü'nün hakiki üyeliğine seçilir. Burada artık kendisi Türkologlar yetiştirmeye başlar.¹⁶

Çobanzade, 1925 - 1929 yılları arasında adı "Azerbaycan'ı Tedkik ve Öğrenme Cemiyeti" iken sonradan "Azerbaycan Devlet İlmî Tedkikat

¹⁰ Acar, *age.*, s. 40.

¹¹ Acar, *age.*, s. 42.

¹² Зипја БҮНҗАДОВ, *Гырмазы тәррор*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993, s. 89 [Ziya Bünyadov, *Kırmızı Terör*, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1993, s. 89].

¹³ Çobanzade'nin Macaristan dönemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 40-44.

¹⁴ Bünyadov, *age.*, s. 89.

¹⁵Çobanzade'nin Kırım hayatı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 44-45; Taymas, *agm.*, s. 240-242.

¹⁶ Bünyadov, *age.*, s. 89.

Enstitüsü" olan kurumun faaliyetine katılmış, 1925 yılında bu Cemiyet'in İlmi Konseyi'nin genel sekreteri, 1929 yılı sonunda da Türkoloji Bölümü'nün Tarih Dilciliği Komisyonu'nun başkan olmuştur.¹⁷

Birinci Türkoloji Kongresi'nin 1926 yılında Bakü'de toplanması için yapılan çalışmalarda yer almış ve bu kongrede "Türk lehçelerinin araştırılmasının bugünkü durumu", "Bilimsel terminoloji sistemi hakkında" başlıklı iki bildiri sunmuştur.¹⁸

1925 - 1933 yıllarında Azerbaycan Terminoloji Komitesi Humanitar Bölümü'nün başkan yardımcılığını ve daha sonra başkanlığını yapmıştır. 1930 - 1934 yıllarında Fergana Pedogoji Enstitüsü Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün profesörü olmuştur. 1932 yılında SSCB Bilimler Akademisi Zakafkazy [Kafkasötesi] Şubesi Azerbaycan Bölümü'nün, 1935 yılında ise SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin hakiki üyesi olmuştur. Azerbaycan İlmî-Tedkikat Pedagoji ve Psikoloji Enstitüsü'nde çalışmıştır. 1935 yılında Paris Dilcilik Cemiyeti'ne üye seçilmiştir. Alman, Macar, Fransız, Arap, Fars, Türk, Rus ve neredeyse tüm Türk dillerini mükemmel derecede bilmekteydi.¹⁹

1929-30 yıllarından itibaren Çobanzadə'ye "inkılap karşıtı milliyetçi" suçlaması yöneltilme süreci başlar. Kırım ve Bakü'de yayınlanan dergi ve gazetelerde Çobanzadə'yi "burjuva milliyetçisi, pantürkist, Turancı, rejim aleyhtarı" ifadelerle suçlayan yazılar yayınlanır.²⁰ Kendini bu suçlamalardan korumak için rejim ideolojisi doğrultusunda birkaç "eser" yazacaktır.²¹ Fakat bu

¹⁷ Acar, *age.*, s. 46.

¹⁸ Çobanzadə'nin I. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndaki faaliyeti için bkz.: Kenan Acar, "Bakü Türkoloji Kurultayı'nın Faal Delegelerinden Bekir Sıtkı Çobanzadə", *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-95. Ayrıca I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın tutanakları için bkz.: *Всесоюзный тюркологический съезд, Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 26 февраля-5 марта 1926 г. stenografический отчет*, Bakü, 1926 [Umumittifak Türkoloji Kurultayı, I. Umumittifak Türkoloji Kurultayı, 26 Şubat-5 Mart 1926, Tutanaklar, Bakü, 1926]; *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat-6 Mart 1926)*, Rusça'dan Azerbaycan Türkçesi'ne çeviren: Kamil Veli Nərimanoğlu, Türkçeye aktaran: Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara, 2008. I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili bkz.: Ahmet Buran, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 430-444. I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili bir bibliyografya çalışması için bkz.: Kamil Vəli Nərimanoğlu, *Latin Əsaslı Yeni Türk Əlifbası və I. Bakı Türkoloji Qurultayı-Bibliografiya*, Bakı, 2006.

¹⁹ Bünyadov, *age.*, s. 89. Çobanzadə'nin Azerbaycan dönemi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 45-54.

²⁰ Bu suçlamaların bir değerlendirmesi için bkz.: Acar, *age.*, s. 50-51. Bu suçlamaların ayrıntısı için aşağıdaki makalelere bakılabilir: M. Rəfil, "Professor Çobanzadə'nin byrZya metodolyZysy ələjhinə", *İnkəlab və Mədəniyyət*, no. 2, Bakı, 1931, s. 30-34; Ə. Nazim, "Turq ədəbiyatşinaslığında panturqizm və qəməlizm ələjhinə", *İnkəlab və Mədəniyyət*, no. 3-4 (87-88), Bakı, 1931, s. 59-62.

²¹ Bəkir Çobanzadə, *Səçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I cild, Bakı 2007, s. 11. Bu eserleri yazma zorluğunu 1930 yılında kardəşi Züleyha'ya yazdığı mektubunda şöyle açıqlıyordu:

"Bana böyle bir makale yazmaq kolay oldu mu zənnətin? Yüreğim kanıyarak yazdım. Yaptıklarımın hepsini kendi əlimlə silmək kolay olmadı. Ləkin məkələdə az da olsa kendi ilmi və iktiməli faaliyətimdən niçin vəzğəçtiğimi anlatmaq birliktə, onların ilərində gənə də dünyə yüzünə

eserler onu suçlamalardan kurtarmaya yetmeyecek, sadece tutuklanmasını biraz geciktirecektir. 1937 yılına doğru suçlamalar yoğunlaşır. 26 Ocak 1937 tarihinde tutuklanması hakkında karar çıkartılır. Çobanzade tatilini yaptığı Kislovods şehrindeki Gornyak [Maden işçisi] dinlenme merkezinde 27 Ocak gecesi tutuklanarak Bakü'ye getirilir. Ocak ayında başlayan mahkeme 9 ay devam eder ve 12 Ocak 1937 tarihinde çıkarılan “kurşuna dizilsin” kararıyla son bulur.²² Çobanzade'nin mahkeme dosyasına, 13 Ocak 1937 tarihinde kurşuna dizilmesiyle ilgili belge eklenmiştir.²³

Yıllar sonra, eşi Rugiya Gireyevna'nın 14 Şubat 1954 ve 21 Şubat 1955 tarihli mektuplarını dikkate alan SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası Çobanzade'nin davasına yeniden baktı. 6 Haziran 1957 yılında SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası Çobanzade'nin suçsuz olduğuna karar verdi ve davayı iptal etti.²⁴

Çobanzade, kısa süren (44 yıllık) yaşamına rağmen, geride Türkoloji alanında oldukça önemli sayılabilecek 150'den fazla kitap ve makale bırakarak Türk Dünyası'nda haklı yerini almıştır.²⁵

*çıkacaklarına ve benim adıma kirlenmeğe değil de, ebedileştirmeye hizmet edeceklerine emin olduğumu ifade ettim. Sen bunu anlamalsın, bunun için beni suçlamağa hakkın var. Ama başka çarem kalmadı. Altüst oldum, bu daba çok devam edecek mi bilmiyorum. Bunun için ağabeyinin günahının bir zaman temizlenebileceğini görmeye belki de sana kismet olur. Şimdilik başka çarem de yok...”.
Bkz.: Acar, age., s. 51-52.*

²²Mahkemede kendisine yöneltilen suçlamalar, esasında şunlardı: “1.Tutuklandığı güne kadar devrim karşıtı örgütün üyesi olmak ve milli cumhuriyetlerin Sovyetlerden ayrılması için silahlı isyan hazırlığında bulunmak, birleşik bir Türk-Tatar devleti kurmayı planlamak, 2.Kırım, Azerbaycan ve Özbekistan'da silahlı isyan çıkarmak için faaliyetlerde bulunmak, 3.Türkiye ve Polonya ajanı olarak çalışmak.” Bu konuda bkz. Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 521; Bünyadov, age., s. 94. Çobanzade ile ilgili yapılan çalışmalarda ona yöneltilen bu suçlamaların rejimin “uydurmaları” olduğu yaklaşımı kabul görünken, son dönemde yayınlanan bir çalışmada farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu çalışmada, 1937 yılında Çobanzade'ye yöneltilen yukarıdaki suçlamaların aslında gerçek olduğu, tam da bu suçlamaların reddinin “Birleşik Türk-Tatar Devleti kurmak uğrunda mücadele veren Çobanzade ve meslektaşlarının millet ve vatan karşısındaki büyük işlerinin küçültülmesi” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bkz.: Ali Şamil, “Birleşik Türk-Tatar Devleti Yaratmak Uğrunda Şehit Olan Bekir Sıtkı Çobanzade”, *Ученые Записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия “Филология Социальные коммуникации”*, Том 25 (64), No 3, ч. 1., 2012 г., с. 79-87.

²³ Mahkeme dosyasında kurşuna dizilme tarihi belirtilmesine rağmen, Çobanzade'nin bu tarihten sonra da bazı yerlerde görüldüğü ve başka bir tarihte kurşuna dizildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler için bkz.: Acar, age., s. 52-54. Çobanzade'nin 9 ay süren mahkeme tutanaklarını değerlendiren çalışmalar için ayrıca bkz. Bünyadov, age., s. 89-95; Ф. Д. Ашнин - В. М. Алатов - Д. М. Насилов, *Репрессированная Туркология*, Москва, 2002, с. 75-86 [Aşnin F. D.-Alpatov V. M. -Nasilov D. M., *Repressirovannaya Tyurkologiya / Kurşunlanan Türkoloji*, Moskova, 2002, s. 75-86].

²⁴ Bünyadov, age., s. 95; Aşnin F. D.-Alpatov V. M. -Nasilov D. M., age., s. 85.

²⁵ Çobanzade'nin yayınlarının listesi için bkz. Acar, age., s. 490-499. Burada şunu da hatırlatmakta faydı vardır: Çobanzade'nin eserlerinin toplu basımı ancak 2007 yılında Bakü'de mümkün olmuştur. 9 kitap ve 27 makalesinin yer aldığı bu yayın için bkz. Bəkir Çobanzadə, *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, Şərq-Qərb, Bakı, 2007.

Yukarıdaki şekildele engin ve zengin bir hayat ve bilim yolu seçen Çobanzade'nin çalışmaları, toplantılarda yaptığı konuşmaları, insanlarla temaslardan geriye kalan belgeler bilim dünyası açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti (ATTC) ile ilgili dosyaların bulunduğu 389 no'lu font çalışılırken, burada Bekir Çobanzade ile ilgili çok sayıda belgelerin bulunduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Burada bulunan belgelerin bir kısmı şimdiye kadar Çobanzade ile ilgili yazılanları desteklerken, bir kısmı da bilinmeyenleri içermektedir. Belgelerin önemli bir bölümü ATTC toplantılarının protokollerinden oluşmaktadır. Bunun dışında bazı özel durumlarla ilgili belgeler de bulunmaktadır. Aynı zamanda Cemiyet'in Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün dosyaları arasında Çobanzade'nin burada, 1920-30'lu yıllar Türkiye'sinde maarif ve medeniyet alanında gerçekleştirilen ıslahatlar üzerine yaptığı iki konuşma metni bulunmaktadır.

Bu çalışmada, bahsi geçen fontta bulunan belgelerden ve Çobanzade üzerine yapılan araştırma eserlerinden de hareketle, esas olarak aşağıdaki üç soruya cevap aranmaktadır ki ara başlıklar da bunu belirtmektedir:

1. Çobanzade'nin, yaratıcılığında ve yaşamında önemli yer tutan Azerbaycan'ı tercih nedeni ve buradaki çalışma muhiti,
2. Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti'ndeki faaliyetinin boyutu,
3. Çobanzade'nin Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti Hudud Haricinde Şark Bürosu'ndaki konuşmalarından hareketle, 1920-1930'lu yıllarda Türkiye'de yapılan yeniliklere dönük yaklaşımının tespit edilmesi.

Çobanzade'nin Bakü'ye Davet Edilişi ve Burayı Tercih Nedenleri

Çobanzade'nin 44 yıllık yaşamının aralıklarla 12 yıla yakın dönemi Azerbaycan'da -Bakü'de- geçmiştir. Ortaya koyduğu eserlere ve yayınladığı çalışmalara bakıldığında Çobanzade'nin burada geçen yıllarını, en önemli ve verimli dönemi olarak görmek mümkündür.²⁶ Taymas'ın ifadesiyle, "Gerçekten o, bu şehirde profesör iken Türk filolojisi alanındaki çalışmalarına aşırı derecede hız vermiş, Türk dili ve edebiyatının çeşitli konuları ve meseleleri üzerine birçok eser yayınlamıştır."²⁷ Çobanzade kendisine bu çalışma ortamını nasıl sağlamıştır, hangi şartlar onu buraya yönlendirmiştir, Bakü'yü tercih nedenleri nelerdir? O günkü Bakü ne anlam ifade etmekteydi? Bu ve benzeri soruları cevaplamak, Çobanzade'nin Bakü'yü tercih nedenlerini ve dolayısıyla çalışmalarını etkileyen ortamı, muhiti anlamak bakımından önemlidir.

Battal Taymas, ilgili çalışmasında Çobanzade'nin Bakü'ye gidiş nedenini: "Çobanzade çapındaki bir fikir ve bilim adamı için Kırım gerçekten dar bir muhitti. Rusya sınırları içindeki Türklük bakımından Kuzey Azerbaycan'ın

²⁶ Bu konuda Çobanzade'nin yayınlarının bulunduğu listeye göz atmak yeterli olacaktır. Bkz.: Acar, *age.*, s. 490-499.

²⁷ Taymas, *agm.*, 242

coğrafi, iktisadi, fikrî önemi büyüktü” şeklinde açıklamaktadır.²⁸ Acar ise Çobanzade’nin Bakü’ye gidiş nedenini: “İhtilalden sonra Moskova’nın Kırım üzerinde yoğunlaştırdığı baskılardan bunalan Çobanzade, Kırım Üniversitesi de kapatıldığı için Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi Başkanı Ağamalıoğlu’nun bu davetini herhalde memnuniyetle kabul etmiştir” diye açıklamaktadır.²⁹ Seftir Nagayev, *İşte sana, çoban oğlu* isimli çalışmasında Çobanzade’nin Bakü davetini kabul etme nedenlerini şöyle açıklamaktadır: “Semedaga Ağamalıoğlu, 1924 yılının yazında Kırım’da tatil yaptığı dönemde Bekir Çobanzade ile görüşür ve onu Azerbaycan’a çalışmaya davet eder. Bu durum karşısında Çobanzade, Azerbaycan’ı kendine ilginç ve teklifi de ciddi bulur. O, Bakü Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’ne profesör olarak çağrıldı. Bakü’yü tercih etmesinin diğer bir nedeni de, yabancı ülkelerde eğitim alanlara Kırım’da şüphe ile bakılmasıydı.³⁰

Çobanzade’nin Bakü’yü tercih etmesinin nedenleri tartışılırken iki önemli konunun ön plana çıktığı görülmektedir: 1. Çobanzade’nin önemi 2. Azerbaycan’ın/Bakü’nün-Azerbaycan Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’nin önemi. Yukarıda yaşamı özetlenirken, özellikle 1920-1924 yılları arası Kırım’daki yaşamından bahsedilirken Çobanzade’nin önemi vurgulanmıştır. Peki, davet aldığı Azerbaycan/Bakü-Azerbaycan Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’nin o günkü önemi neydi?

Çobanzade’nin gelişinden dört yıl önce Bakü’de “Birinci Şark Halkları Kurultayı” çağrılmıştı.³¹ Yeni rejim-Sovyet rejimi Şark Halkları Kurultayı’nın burada çağırılmasına özellikle dikkat etmişti. Çünkü Azerbaycan’ın-Bakü’nün Türkiye, İran, Orta Asya ve diğer Şark-Müslüman halklarıyla ilişkiler bağlamında önemli bir coğrafi, dinî, millî konumu bulunmaktaydı. Yakın ve Orta Şark’ın kavşak noktasında yeni bir devletin -Azerbaycan SSR’nin- kurulması bölge açısından da önemliydi. İran’da Demokratik Milli Azatlık Harekâtı, Türkiye’deki Milli Mücadele, Afganistan ve Hindistan’daki kıpırdamalar kapitalist-sosyalist çatışmasında Sovyetleri bölgeyle ilgilenmeye itmişti. Bolşevikler Şark’ı “işgal etmek” değil, “Kırmızı Doğu”ya dönüştürmek istiyorlardı. Bu amaçlarını, konumundan dolayı “Şarkın kapısı” diye tarif ettikleri Azerbaycan vasıtasıyla gerçekleştirebilirlerdi. Zira Lenin de defalarca konuşmalarında Şark’ta sosyalist ideolojinin yayılmasında Sovyet Azerbaycanı’nın rolünü vurgulamıştı. Bu anlamda Birinci Şark Halkları Kurultayı’nın Bakü’de çağırılması hiç de tesadüfî değildi.³² Kurultayda ilan edilen “Tebligat ve Faaliyet” bölümünün merkezi Bakü seçilmiş ve burada Rus, Türk, Fars ve Arap dillerinde “Şark Halkları”

²⁸ Taymas, agm., 242.

²⁹ Acar, age., s. 46.

³⁰ Nagayev, age., s. 40.

³¹ Bu kurultayla ilgili bkz. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

³² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Tarixi (aprel 1920-ıyun 1941)*, VI ЧИЛД, БAKY, 2000, c. 66-72 [*Azerbaycan Tarihi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, VI. cilt, Bakü, 2000, s. 66-72].

dergisi yayınlanıyordu. Bu da kendiliğinden Şark'a ideoloji ihraç etmede Bakü'nün ileri bir karakol rolünü oynadığını göstermekteydi.³³

Bu anlamda 1920-30'lu yıllar Azerbaycanı'na bakıldığında, Şark'ta birçok ilklerin burada gerçekleştirildiği veya konumundan dolayı Azerbaycan için yeni tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 18 Ağustos 1920 yılında Azerbaycan İnkılâp Komitesi'nin, "Basım İşinin Organize Edilmesi ve Merkezleştirilmesi" konusundaki kararında, basımın sadece Azerbaycan için değil, komşu Şark halkları için öneminden de bahsediliyordu.³⁴ Bakü'de "Şark Kadını" (Şərq qadını) dergisi,³⁵ Nahçıvan'da "Şark Kapısı" (Şərq qapısı)³⁶ gazetesi yayınlanmaktaydı.

Bahsi geçen dönemden yıllar sonra, ünlü Azerbaycan şairi Semed Vurğun da 1938 yılında "Azerbaycan" isimli şiirinde Azerbaycan'ın Şark dünyasındaki konumuna dikkat çekerek şunları yazacaktır:

Güzel Vatan! O gün ki sen,
Al bayraklı bir seherden
İlham aldın... Yaradım ben.
Gülür toprak, gülür insan,
Qoca Şarkın kapısısan!.³⁷

Bu ifade edilenlerle aynı dönemde Azerbaycan'da, Şark dünyası için devrim niteliğinde bir olay yaşanmaktaydı: Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmekteydi. Eski alfabeden yeni alfabeğe geçiş arayışlarının tarihi eski olmasına rağmen,³⁸ Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan'da bu arayışlar devam etti ve ilk adım olarak Kasım 1920 yılında Azerbaycan SSR Halk Maarif

³³ Bkz.: *История Азербайджана (макет)*, том II, Баку, 1954, с. 267 [*Azerbaycan Tarihi (maket)*, II. Cilt, Bakü, 1954, s. 267].

³⁴ *Azerbaycan Tarihi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, s. 214.

³⁵ *Şark Kadını* dergisi Kasım 1923 yılında yayın hayatına başladı. Derginin giriş makalesinde Şark Kadını ismi şöyle açıklanmaktaydı: "Bugünden itibaren Şark âleminin kapısı hesap olunan Kızıl Azerbaycan'ın merkezinde 'Şark Kadını' namında bir mecmuanın neşrine başlıyoruz. Şark Kadınlarının tarihinde ilk defa olarak biz kadınlar başta olmakla dergi yayınlıyoruz. Bununla da ilk defa olarak kendi gözleriyle durumuna ağlıyor ve hak-hukukunu savunmaya başlıyor". Derginin ismi 1938 yılında *Azerbaycan Kadını* olarak değiştirildi. Bugün de bu adla yayın hayatına devam etmektedir. Bkz.: Akif Aşırılı, *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1920-1990)*, II cild, Bakı 2010, s. 49-55.

³⁶ İçtimai-siyasi konuları içeren *Şark Kapısı* gazetesi 1922 yılından itibaren (1924 yılında bir yıllık süreyle *Kızıl Şark* ismini kullanmıştır) Azerbaycan SSR Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yayınlanmaya başlanmıştır. 1980 - 1989 yılları arasında *Sovyet Nahçıvanı* adıyla yayınladıktan sonra, yeniden eski ismine-*Şark Kapısı*'na dönüş yapmıştır. Bugün de aynı isimle yayınlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. "Şərq Qapısı", *Naxçıvan Ensiklopediyası*, II. cild, Naxçıvan, 2005, s. 304.

³⁷ Сəмəd Вурғун, *Көрүнүн һәфәти*, тәртіб едән вә редактору Муса Əлəкбәрли, Кəнчлик нәшрияты, Бақы, 1989, с. 7 [Semed Vurğun, *Köprüünün Hasreti*, düzenleyen ve redaktörü Musa Elekberli, Gençlik Yayınevi, Bakü, 1989, s. 7].

³⁸ Eski alfabeden Lafin Alfabesine geçişin Sovyetler Birliği'ne kadarki kısa bir tarihçesi için bkz.: İsaخان İsaханлы, "Fərhəd Ağazadə və Latin Əlifbasına Keçid", *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University, Bakı, 2003, Vol. 6, No 3-4, s. 14-27.

Komiserliği'nin yanında Alfabe Islahı Komisyonu kuruldu. 6 Mart 1922 tarihinde ise S. Ağamalıoğlu'nun başkanlığında Azərbaycan alfabesinden Latin alfabesine geçmek için özel komisyon kuruldu. Bunu, Mayıs 1922 yılında kurulan Yeni Türk Alfabesi Komisyonu takip etti. Artık 1922 yılının sonundan itibaren tedricen yeni alfabeğe geçilmeye başlandı. Lenin bu alandaki çalışmayı ilk duyduğunda bunu “Şarkta İnkılâp” diye nitelemiştir.³⁹

Çobanzade'nin davet edildiği Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nin Şarkşinaslık Fakültesi de Azərbaycan'ın-Bakü'nün Sovyetler için Şark bakımından taşıdığı önemin bir parçasıydı ve bütünü tamamlamaktaydı. Üniversitenin kuruluş tarihi ve amaçlarına göz atıldığında bunları görmek mümkündür. Bakü Devlet Üniversitesi adıyla kurulan “Azərbaycan Devlet Üniversitesi” Azərbaycan'da kurulan ilk üniversitedir ⁴⁰ ve Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamentosu'nun aldığı kararla 1 Eylül 1919 yılında kurulmuştur.⁴¹ Kurulma kararında üniversitenin 4 fakülte esasında faaliyete başlayacağı öngörülüyordu: Tarih-Filoloji (Şarkşinaslık Bölümü'yle beraber), Fizik-Matematik, Hukuk ve Tıp Fakülteleri. ⁴² Fakat yeterli kadronun

³⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Tarixi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, s. 208-212.

⁴⁰ “Bakü Devlet Üniversitesi'nin eğitim ve bilimsel anlamda artık sadece Azərbaycan'la sınırlı kalmadığı, komşu Cumhuriyetleri ve bölgeyi de etkilediği” gerekçe gösterilerek Halk Maarif Komiserliği'nin 6 Aralık 1922 yılında aldığı kararla üniversitenin ismi Azərbaycan Devlet Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Bkz. *Azərbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 88-89 [*Azərbaycan Arşivi*, Bakü, 1971, sayı 1(9), s. 88-89].

⁴¹ Azərbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu özellikle 21 Ağustos 1919 tarihli 67. ve 25 Ağustos 1919 tarihli 68. toplantılarında Azərbaycan'da üniversite kurulması konusunu geniş şekilde tartışmıştır. Bu tartışmalarda üniversitenin kurulması konusunda parlamento hemfikir olmuştur. Fakat ağırlıkta olan grup üniversitenin hemen kurulmasını önerirken, karşı grup bu konuda acele edilmemesini, ciddi bir alt yapı hazırlığı yapıldıktan sonra açılmasını öneriyordu. Yeterli millî kadroların olmaması, alanlarında söz sahibi olan yabancı profesörlerin Bakü'ye getirilmelerinin mümkün olup olmayacağı, eğitimin Rusça mı, Türkçemi yapılacağı gibi konular da tartışılan diğer konular olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Xalq Çumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenografik hesabatlar)*, II cild, Bakı, 1998, s. 5-51 [*Azərbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Meclis Tutanakları*, II cild, Bakü, 1998, s. 5-51]. Konumuz için önemli olması açısından bu tartışmalarda bahsedilen bir hususu da vurgulamakta fayda vardır. Bu, Üniversite'nin Şarkiyatçılık Bölümü ile ilgili olan bir husustur. Dönemin Millî Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade, üniversitenin gerekliliğini ve kısa zamanda açılmasını önerirken şarkiyatçı bilim adamları konusunda sıkıntı çekilmeyeceğini şu şekilde esaslandırıyordu: “Məşhur rus müstəşriqləri hərgah buraya cəlb etməyə müvəffəq olarsaq və təbiidir ki, olacaq da, çünki bir professor təhdidi altında vətəni Rusiyada akoplar içərisində çalışmaqda Azərbaycanı oturub kəndi əfkarını yürütmək, ələlxüs ki, onları maddi cəhətdən də təmin edəsiniz, onlar bura gələr və əmin olunuz ki, xəyanət də etməzlər.” *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Meclis Tutanakları*, II cild, s. 13.

⁴² *Адресь-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г., (1-годь издания)*, под редакцией А. И. Ставровскаго, Баку, 1920, с. 169 [*Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 1920 yılı Adres-Takvimi*, redaktör A. İ. Stavrovsk, Bakü, 1920, s. 169].

bulunmamasından dolayı universite Tarih-Filoloji (Şarkşinaslık Bölümü'yle beraber) ve Tıp Fakülteleri ile eğitime başlamıştır.⁴³

Çobanzadə'nin davet edildiği Şarkşinaslık Fakültesi ilk olarak Tarih-Filoloji Fakültesi'nin altında bir Bölüm olarak kurulmuştur. Azərbaycan SSR Halk Komirserliği Sovyeti'nin 13 Temmuz 1922 tarixli kararı ile Şarkşinaslık Bölümü Şarkşinaslık Fakültesi'ne dönüştürülmüştür.⁴⁴

Bu dönüştürməyə neden olaraq o günkü şartlarda Şark'ın Sovyetler Birliğı için daha bir önem taşıdığı ve bu amaç için Bakü'nün, Bakü Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nin Şark'ı araştıran bir merkez yapılmak istenmesidir. Güdülen bu amacı, bölümün fakültəyə dönüştürülmə gerekçələrində görmək mümkündür: "Fakülte Doğu disiplinini, aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu halklarının özellikle Azərbaycan, İran, Türkiye halklarının dilini, edebiyatını, tarihini, ekonomisini, yaşamını, etnografisini ve psikolojisini Avrupa bilimsel metotlarıyla öğrenmeyi amaçlamaktadır. Görüldüğü gibi bu büyük ve zor bir görevdir. Bunu gerçekleştirmek için çok sayıda bilim adamına ve ekonomik güce, gerçekte ise zamana ihtiyaç vardır. Bu geniş amaç ve perspektifi kabul etmekle beraber, fakülte reel şartları dikkate alarak şimdilik sadece Türk halklarının dilini, edebiyatını, tarihini tədqiq edip öğrenmək istemektedir. Hatta bu sınırı daraltılmış alanda bile fakültədə yıl boyu çalışabilecek bilim adamı bulmaq zor olmaktadır. Bu amaçla Rusya'dan (Petrograd'dan) Türkolog Prof. Samoyloviç, Samara'dan Prof. Aşmarin (karşılaştırmalı dilbilim alanında), Doçent Fikret (mantık ve psikoloji alanında) ve Hikmet (Türk Dilbilimi) davet edilmişlerdir.

Şark Fakültesi için İstanbul'dan 2000 ve Rusya'dan 1000 farklı isimde kitap getirilmiştir. Ayrıca bu kitap alımlarının devam ettirileceği de bildirilmiştir.⁴⁵

1924 yılında ünlü Rus Şarkşinası akademik ve Profesör V. V. Bartold Azərbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nde "Türk-Tatar Halklarının Tarihi Üzerine" dersler vermiştir.⁴⁶ Bartold'la beraber bu yıllarda A. N. Samoyloviç, N. K. Dmitriyev, Aziz Gubaydullin, N. İ. Aşmarin, İsmayıl Hikmet gibi Türkologlar da Bakü'den davet almış ve burayı tercih etmişlerdi. Dolayısıyla bu ünlü Türkologların Bakü'de faaliyet göstermeleri, Şarkşinaslık Fakültesi'nde dersler vermeleri Bakü'yü Türkolojinin merkezi yapmıştır.⁴⁷

Azərbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi, Azərbaycan dışından dilbilimi alanında önemli gördüğü bilim adamlarını dersler vermek için universiteye davet etmək geleneğini sonraları da devam ettirmiştir. Örneğin, 1928 yılında Sovyet bilim adamı-dilbilimci ve arkeolog, akademik, Leningrad Üniversitesi profesörü, Arap dili uzmanı, aynı zamanda Ermeni-Gürcü filolojisi

⁴³Назарли А. Э., *Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1920гг.)*, Баку, 2008, с. 159 [A. Nezerli, *Azərbaycan Cümhuriyeti'nde Halk Eğitimi (1918-1920)*, Bakü, 2008, s. 159].

⁴⁴*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 87.

⁴⁵*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 92-93.

⁴⁶*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 96, 113.

⁴⁷Bəkir Çobanzadə, *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I. Cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2007, s. 10.

çalışmaları ve Yafedolojiya teziyle ün kazanan Y. Y. Marr,⁴⁸ Sovyet dilbilimcisi ve arkeoloğu, akademik, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat şubesinin sekreteri İ. İ. Meşaninov⁴⁹ vb.'leri konferans ve dersler vermek üzere Bakü'ye davet edilmişlerdir.

Çobanzade'nin Bakü döneminin akademik anlamda verimli geçmesinin nedenlerini yukarıdaki anlatılanlar temelinde irdelemek gerekir. Dolayısıyla, Ağamalıgölu'nun Bakü davetini Çobanzade'nin kabul etmesini de bu çerçevede anlamak mümkündür.

Çobanzade'nin Bakü'ye daveti Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği toplantısında da karara bağlanmış ve ona ödenek çıkarılmıştır. Bu karar aşağıdaki şekildedir:

“Profesör Çobanzade'nin Üniversiteye ders vermek/konferans için davet edilmesi hakkında Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu toplantısının 9 no.lu protokoliinden⁵⁰

8 Mart 1925

12. Görüşüldü: Kırm'dan Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'ne davet edilen prof. Çobanzade'ye ödeme yapılması.

12. Karar: Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu, Azerbaycan'da Şarkşinaslık Fakültesi'nin önemini düşünererek, aynı zamanda Üniversiteyi cazibe merkezi haline getirmek ve özellikle de Şarkşinaslık Fakültesi'ne daha iyi profesör gücünü çekmek için, Türklere akademik personel hazırlamak için ayrılmış fondan, tanınmış Türkologlardan prof. Çobanzade'ye 500 ruble ödeme yapılmasına karar veriyor.

Halk Maarif Komiseri: M. Guliyev

Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu Sekreteri: O. Celalbeyova.”

Nagayev, Çobanzade'nin Azerbaycan'a gelmek için Kırm'dan ayrılma isteğinin altında ikinci bir nedenin de yattığını ifade etmektedir: “Ecnebi memleketlerde eğitim alan mütehassıslara nispeten şüphe ile bakılma halleri de sezilmekteydi. Bekir Çobanzade'nin Vengriya'da, Mamut Nedim'in Germaniya'da, İsmail Lyomanov'nun Mısır'da üniversite eğitimi aldıkları için de onlara karşı inançsızlık alametleri peyda oldu”⁵¹

Çobanzade'nin Azerbaycan'ı tercih etmesinin nedenleri arasında son dönemde Ali Şamil tarafından yeni bir yaklaşım da eklenmiştir. Bu da, 1920-1930'lu yıllarda ünlü Türkologların Azerbaycan'a gelmelerinin Birleşik Türk-Tatar Devleti kurulması yolunda teşkilatlanma bakımından değerlendirilmesi

⁴⁸ Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği'ne 2 Mart 1927 yılında yazdığı yazıda üniversitenin Şarkşinaslık Fakültesi'nde bir ay derslere girmek konusunda Profesör Y. Y. Marr'la anlaşıldığı bildirilmekte ve onun gelişi için işlemlerin yapılması istenmektedir (*Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s.104-105). Profesör Marr, 1928 yılında Bakü'ye gelmiş ve Yafedolojiyanın genel prensipleri üzerine dersler vermiştir. Bu dersleri, “Bakü Dersleri” adı altında ün kazanmıştır. Bkz.: *Azerbaycan Arşivi*, Bakı 1971, № 1(9), s. 113-114.

⁴⁹ *Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 101, 114.

⁵⁰ *Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 98

⁵¹ Nagayev, *age.*, s. 40.

yaklaşımıdır.⁵² Bu yaklaşım Çobanzadeşinaslar tarafından daha tartışılacağı benziyor.

1924 yılının güzünde Bekir Çobanzade'nin dostları, arkadaşları ve öğrencileri onu Bakü'ye uğurladılar.⁵³

Çobanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti"ndeki Faaliyeti

Bekir Çobanzade, Bakü'ye geldiği 1924 yılının sonlarından başlayıp hapis edildiği 1937 yılına kadar Azerbaycan'da verimli bir çalışma dönemi geçirmiştir. Azerbaycan'a gelmeden önce başlattığı çalışmalarını devam ettirme ve geliştirme olanaklarını burada bulmuştur. Çobanzade bu süre zarfında Türkolojinin çeşitli sorunlarını tespit edip gündeme getirmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapmış, eserler üretmiştir. Azerbaycan döneminde Çobanzade, "Çağdaş Azerbaycan dili ve Türk dillerinin sorunları üzerine çok sayıda çalışmalarıyla Azerbaycan dilbiliminin bilimsel temelini atmıştır."⁵⁴ Sadece kitap ve makale üretme işiyle yetinmemiş, aynı zamanda yarının Türkologlarını yetiştirmek için de her zaman çaba göstermiş ve buna muvaffak da olmuştur.⁵⁵

Bu amaçlarına ulaşmak için çalışmamızın giriş kısmında da ifade edildiği gibi, Azerbaycan'da değişik kurumlarda ve kademelerde görevler almış ve bu görevlerinde başarılarıyla kendinden söz ettirmiştir. Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti de Çobanzade'nin görev aldığı ve verimli çalışmalar yaptığı kurumlar arasındadır. Çobanzade, 1925-1929 yılları arasında bu cemiyetin faaliyetlerine katılmış, 1925 yılında cemiyetin Bilim Konseyi'nin genel sekreteri olmuş, aynı zamanda cemiyetin Türkoloji Bölümü'ne de başkanlık yapmıştır. Çobanzade'nin buradaki faaliyetine geçmeden önce, bu Cemiyet'in o gün için ne anlama geldiği, burada kimlerin faaliyet gösterdiği ve hangi işlerle uğraştığını açıklamakta da fayda vardır. Zira bunu yapmakla, Çobanzade'nin buradaki faaliyetinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

1923 yılının ilkbahar aylarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nden bir grup profesör Halk Maarif Komiserliği'ne dilekçe vererek, kurdukları Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti'nin tüzüğü'nün onaylanmasını istediler. 5 Mayıs

⁵² Bu konuda bkz. Şamil, agm., s. 80-81.

⁵³ Nagayev, Çobanzade'nin Bakü'ye gidişini bir uğurlama olarak tanımlarken (Nagayev, *age.*, s. 41), Ahmet Buran "1925'te Kırım'dan sürülür ve Bakü'ye gider" şeklinde değerlendirmektedir (Buran, *age.*, s. 516).

⁵⁴ *Развитие высшей школы в советском Азербайджане*, Под общей редакцией Аллева К. Г., Баку 1984, с. 176 [*Sovyet Azerbaycan'da Yükseköğretimin Gelişimi*, editör K. G. Aliyev, Bakü, 1984, s. 176].

⁵⁵ Çobanzade'nin yetiştirdiği ünlü bilim adamları arasından aşağıdakileri örnek göstermek mümkündür: Azerbaycan Bilimler Akademisi akademisyenlerinden M. Şireliyev, M. Dadaşzade, H. Araslı, A. Demirçizade, F. Gasınzade, H. Bağırov, M. Hüseyinzade, M. Ceferov, A. Tağızade, İ. Hesenov, A. Şerifov; Özbekistan Bilimler Akademisi akademisyenlerinden Vahid Zahidov, Vahid Avdullayev, Alim Şarafuddinov, Hadi Zarifov. Bkz. Acar, *age.*, s. 47; Bekir Çobanzade, *Kırım Tatar İlm-i Sarfı*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, s. 12.

1923 yılında tüzük onaylandı. Fakat cemiyetin teşkilatçılarından Dr. Urusov kısa süre sonra emekliye ayrıldı ve cemiyet daha kurulma aşamasındayken faaliyetini durdurdu. Azerbaycan'daki tüm bilim kurullarını, bilim adamlarını bir çatı altında birleştirip ülkeyi onların yardımıyla ekonomik, siyasi, kültürel yönden inceleme zorunluluğu var olduğundan cemiyetin gerekliliği konusu da gündemden hiç düşmedi. Bu konu çeşitli vesilelerle farklı yayınlarla gündemde tutuldu. Nihayet 2 Kasım 1923 yılında *Komünist* gazetesi ve onun yayın yönetmeni Habib Cebiyev başkanlığında 40-45 kişilik bir grup bir araya gelerek Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Azerbaycan Merkezi İcraiyeye Komitesi Başkanı Samedağa Ağamalıoğlu fahri başkan seçildi. Ayrıca geçici yönetim belirlendi: Başkan Prof. A. N. Samoyloviç, başkan yardımcısı A. R. Zifeldt, sayman V. M. Sisoyev, sekreter V. A. Ryumin, H. Cebiyev, M. H. Baharlı, R. Şabanova, Prof. V. İ. Smirnova-Loginova ve İ. F. Blinova.⁵⁶

Halk Maarif Komiserliği'nin tüzüğünü kabul ettiği Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti 3 bölüm'den oluşmaktaydı: Tarih-Etnografya, Tabiat ve İktisadiyat. Daha sonra Azerbaycan Hakkında Bilgilerin Yaygınlaştırılması ve Okullara Yardım Bölümü de eklenecektir. Bu bölümlerin de alt şubeleri bulunmaktaydı.⁵⁷

Cemiyet'in başkanı Samoyloviç, Cemiyet'in kuruluş gerekçesini şu şekilde ifade etmekteydi: "Azerbaycan Cumhuriyeti'ni etraflıca ve müntezem suretde öğrenmek lazım olduğunu bütün yerli mekteb, kurs, darülfünün müellimleri, firke, mahkeme, sanayi, kend teserrüfatı, ticaret işçileri terefinden açıkcasına his edilmektedir. Azerbaycan iktisadi, tabii, fenni, tarihi etnoğrafi cihetlerden tedkik edilmezse bu zengin memleketin menen ve madten neşvu niması için görülmüş işlerini derinletmek olmaz."⁵⁸ İlk aşamada bazı sıkıntılardan dolayı cemiyetin işlerinin yavaş yürümesine bakmayarak, Samoyloviç Cemiyet'in geleceğinden umutluordu: "Medeni işçilerin muhataf işler ile son derece meşgul olduklarını ve maliyenin kâfi miktarda olmadığını nazar-ı itibara aldıkta cemiyetin bu yakın zamanlarda geniş faaliyete geçebileceğine ümit etmek olmaz; fakat diğer taraftan onun maksatları uğrunda ve onun zahmetlerinde Cumhuriyetin en görkemli mütehislerinin ciddi merak ibraz etmeleri bu cemiyetin teşkiline sarf edilmiş kuvvetin beyhude yere sarf edilmeyeceğine ümit etmeye imkân veriyor."⁵⁹

Cemiyet, tüzüğünde amacını net belirlemiştir: "Cemiyetin amacı Azerbaycan'ı ve bu hudutta bulunan memleketleri, iktisadi, tabii, sosyal ve tarihi,

⁵⁶ А. Р. Зифельдт, "Деятельность О-ва Обследования и Изучения Азербайджана за два года", *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 107 [A. R. Zifeldt, "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin 2 Yıllık Faaliyeti", *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, sayı 1, Bakı, 1925, s. 107].

⁵⁷ А. Н. Самойлович, "Азербайжан'ı Tedkik Eden ve Öğrenen Cemiyet", *Maarif ve Medeniyet*, sayı 11, Bakü, 1923, s. 45.

⁵⁸ Samoyloviç, agm., s. 45.

⁵⁹ Samoyloviç, agm., s. 46.

etnografi, arkeoloji, lingvisfiyi cihetlerinden tedkik etmek ve öğretmekten ve aynı zamanda Azerbaycan'ı öğrenmekten ibarettir"⁶⁰

Cemiyet amacına ulaşmak için de iki faaliyet yolu belirlemiştir: "1. Azerbaycan'ın geçmiş ve bugünü her yönüyle araştırmak için bilimsel geziler düzenlemek; 2. Kurultaylar, toplantılar, konferanslar vermek, memleketi öğrenmek amaçlı geziler düzenlemek, memleket sorunlarıyla ilgili okumalar, konuşmalar organize etmek, müze, kurslar, kütüphane, malumat veren merkezlerin faaliyetlerini desteklemek, organize etmek"⁶¹

Cemiyet, sadece Bakü ile sınırlı kalmamış, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde-Hankendi, Nuha, Zakatala, Gence, Lenkeran, Şamahı, Nahçıvan ve hatta Tiflis, Leningrad ve Moskova'da bile şubeler açmıştı.⁶²

Cemiyet, ilk iki yıllık faaliyetten sonra Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi'ne bağlanır, yeni tüzüğü onaylanır ve geçici yönetim kurulu belirlenir. 5 Ağustos 1925 yılında oluşturulan geçici yönetim kurulu üyeleri aşağıdakilerden oluşmaktaydı: Başkan: T. Şahbazi, başkan yardımcıları: C. Mehmet-zade ve Prof. B. Çoban-zade, sayman Ç. İldırım ve bilimsel sekreter A. R. Zifeldt. 21 Eylül 1925 yılında ise kurul daimi statü kazanır.⁶³

Cemiyet, ismini "Azerbaycan Devlet İلمي Tedkikat Enstitüsü" olarak değiştirdiği 1929 yılına kadar çok sayıda çalışmalara imza attı: arkeoloji kazıları yaptırdı, etnografik araştırmalar organize etti, jeoloji incelemelerde bulundu, sayısız bilimsel toplantılar-tartışmalar düzenledi, dergiler, kitaplar yayınladı. Bir sözle Azerbaycan'da birçok bilimin temelini attı.⁶⁴ Döneme damgasını vuran "I. Bakü Türkoloji Kurultayı" da yine bu cemiyetin organizasyonunda gerçekleşti.⁶⁵ 1933 yılında Azerbaycan Devlet İلمي Tedkikat Enstitüsü temelinde SSCB Bilimler Akademisi Zakafkazy [Kafkasötesi] Şubesi Azerbaycan Bölümü oluşturuldu. Bu kuruluş 1935 yılında SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'ne, 1945 yılında ise Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi'ne çevrilecektir. ⁶⁶ Halk Maarif Komiseri Mustafa Guliyev'in 1925 yılında Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin ikinci yılı kutlamasında söylediği,

⁶⁰ "Устав Общества Обследования и Изучения Азербайджана", *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Bakü, 1925, s. 121 ["Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü", *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, sayı 1, Bakü, 1925, s. 121].

⁶¹"Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü", s. 121.

⁶² A. R. Zifeldt, *agm.*, s. 109. Bakü dışında açılan şubelerin sadece birisi-Nahçıvan şubesiyle ilgili bir çalışma bulunmaktadır. Bkz.: Fərman Xəlilov, *Naxçıvanı Öyrənən Elmi Cəmiyyət*, Nurlan nəşriyatı, Bakı, 2005 (Cemiyet'in Lenkeran ve aynı zamanda Talış komisyonu ile ilgili çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır).

⁶³A. R. Zifeldt, "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin 2 Yıllık Faaliyeti", s. 110.

⁶⁴ Ю. Г. Мамедальев, *Развитие науки в Азербайджане*, Bakü, 1960, c. 15 [Y. H. Memmedeliyev, *Azerbaycan'da Bilimin Gelişimi*, Bakü, 1960, s. 15]. Cemiyet'in faaliyeti hakkında bkz.: Zifeldt-Simymjaki A. R., "Azerbaycanı Tedqiq Cemiyetinin İzleti", *Azerbaycanı Öyrənme Yolu*, Bakı, 1928, s. 59-65.

⁶⁵Bu kurultayla ilgili bkz. dipnot 18.

⁶⁶Memmedeliyev, *age.*, s. 15-16.

“Azerbaycan bu cemiyette geleceğin kendi bilimler akademisini görüyor”⁶⁷ sözü böylece gerçekleşmiş oluyordu.

Çobanzade'nin faaliyet gösterdiği Cemiyet, dolayısıyla bugün Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin temelini oluşturan bir kuruluştur.

1925 yılının sonlarında hazırlanan Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin yapısı listesinde Çobanzade'nin aşağıdaki görevleri üstlendiği görülmektedir:

1. Merkez Konsey Başkanlığı İlmi Sekreterliği,
2. Türkoloji Bölümü Başkanlığı,
3. O güne kadar tek toplantısını düzenleyen Tarih Komisyonu başkanı,
4. Lengüistik Komisyonu organizatörü,
5. Redaksiyon-Yayın Komisyonu'nda üye.⁶⁸

Çobanzade, üstlendiği bu görevlerini kitaplar, makaleler yazarak veya cemiyetin toplantılarına katılarak yerine getirmeye çalışmıştır. Yukarıda bahsi geçen fonttaki belgelerden hareketle Çobanzade'nin aşağıdaki bilimsel ve insani özellikleriyle cemiyet faaliyetlerinde iştirak ettiği görülmektedir:

Çobanzade, bir bilim adamı için önemli olan kaynak çalışmasının saha çalışmalarıyla desteklenmesini önemsiyor. Konu dil olunca canlı halk dilinden verilerin toplanması için bu çalışmaların önemine dikkat çekiyor.⁶⁹

Çobanzade, Türk Dilinin, Türk Edebiyat Tarihinin, Türk Dili Terminolojisinin sorunlarının öncelikle belirlenmesi ve buna göre çözümler üretilmesini istiyor.⁷⁰

Çobanzade, Yeni Türk Alfabeti'nin başarılı bir şekilde yayılmasına çalışmalarıyla destek vermektedir. Özellikle başkanlığını yaptığı toplantılarda bu konuya dikketleri çekmektedir. Önemi açısından bu toplantılardan birisinin tutanağı aşağıya aktarılmaktadır:

Umumittifak Yeni Türk Alfabeti Merkezî Komitesi Bilim Heyeti ile Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Türkoloji Bölümü'nün ortak toplantısı / 17 Haziran 1929/71

Toplantıda Khabayev (Buryat-Mongol SSR'de Kültürel Başarılar Hakkında⁷²) ve Baradin'in (Yeni Alfabeye Geçiş ve Buryat-Mongol Dil ve Edebiyatı'nın Gelişiminin Sonuçları Hakkında⁷³) konuşmaları dinlenmiştir.

⁶⁷A. R. Zifeldt, agm., s. 111.

⁶⁸“Структура Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 128, 129, 137, 139 [Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Yapısı”, *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 128, 129, 137, 139].

⁶⁹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Merkezî Konseyinin Toplantısı/5 Kasım 1926-ARDA* [Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi], Koleksiyon [fond] 389, Klasör [siyahı-klasör] 1, Dosya [iş-delo] 5, Yaprak [vərəq-list] 2-3.

⁷⁰ *Azerbaycan SSC'yi Öğrenme Cemiyeti Türkoloji Bölümü Sözlük Komisyonunun Toplantısı/3 Ocak 1929-ARDA*, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 26, Yaprak 7.

⁷¹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-27.

Oturum başkanlığını Çoban-zade yapmaktadır.

Çobanzade, oturum başkanı olarak giriş konuşmasını yapmıştır. Konuşmada öncelikle toplantıya katılımın az olmasına dikkat çeker. Çoban-zade, toplantı katılımcılarını şimdikiye kadar ağırlıklı olarak üniversitelilerin oluşturduğunu, şimdi ise derslerin bitmesi ve onların da çalışmalarını yapmak için şehri terk etmelerinin sonucu toplantıya katılımın az olduğunu söyler. Çobanzade'ye göre katılımın az olmasının ikincisi nedeni ise, toplantının çağrılma tarihinin 2 gün önce belli olması ve bundan dolayı da herkese bu kısa süre içinde haber verme imkânlarının olmamalarıdır. Fakat yine de salonda Yeni Türk Alfabeti Komisyonu'nun Bakü'ye gelen üyeleri ve Türkoloji Bölümü'nden katılımcıların olduğunu söyler. Dolayısıyla bu toplantının faydalı olacağına dikkat çeker: *"Bu toplantımızın önemi vardır. Bizim yeni alfabemiz yeni bir dünyaya açılmıştır, yeni bir dünyayı ele geçirmektedir, bu Moğol dilidir. Çin'in Kuzey Batısında olan bu bölge lengüistik ve coğrafi konumuyla anlamlıdır. Yeni alfabemizle biz Moğolistan topraklarına yayılma şansı kazanmışız. Umarız buradaki tüm halklar Buryat-Mogol Sovyet Cumhuriyeti arkasınca gideceklerdir."*

Başkan daha sonra sevindirici bir durumu da hatırlatıyor. "Neredeyse 3 yıl önce şimdi toplandığımız salonda Latin Alfabesinin kabulü için kurultay düzenlemiştik. Şimdi 3 yıl sonra ise önemli aşama kat ederek onun Buryat-Moğol'daki sonuçlarını tartışıyoruz, konuşuyoruz. Bu alanda önemli aşamalar katetmişizdir. Bunu kabul etmekle de biz Sovyet sınırları içinde yaşayan Türk-Tatar dilli halklarda alfabe sorununu esasında bitirmiş bulunuyoruz.

Bundan sonraki aşamada komitemizin ve cemiyetimizin esas görevlerinden biri bu alfabeyi Sovyet sınırları içinde yaşayan Fin halklarına yönelik de uygulamak olmalıdır. Bundan sonra ise Buryat-Moğol halklarından da destek alarak Güney Doğu'ya, Güney'e ve özellikle de Doğu'ya girmemiz lazım."

Sonra da konuşmacılara söz veriyor.⁷⁴

Konuşmalardan sonra soru cevap kısmına geçildi ve Çoban-zade de değerlendirme konuşması yaparak toplantıyı kapattı.

Toplantıyı kapatırken Çobanzade, şu şekilde bir değerlendirme yapıyor.

Buryat-Moğol alfabesindeki az harflerin bulunmasına ve büyük harflerle kelimelerin yazılış özelliklerine dikkatleri çekiyor.

"Ayrıca önümüzdeki yıllarda Cemiyet'in Dil ve Edebiyat bölümü olarak Azerbaycan Moğol döneminin sorunlarını da gündeme getireceğiz. Bundan dolayı da Moğolların hem dil ve hem de tarih konusunda sizden bilimsel yardım alacağız."

Moğol dilini ve tarihini öğrenmeden Doğu'nun tarihini ve genel olarak Doğu'nun, aynı zamanda Türk-Tatarların dilbilimini anlayamayız. İlk defadır ki bize bir yol açılmış oldu. Yeni alfabe inkılabı sayesinde biz birbirimizle kültürel ve bilimsel alanda ilişkiler kurabiliyoruz. Sonunda bu çalışmalar sayesinde dünyaya bu alanda Moğol ve ülkemizden bilim adamları çıkarabileceğimize inanıyorum."

*"Yaşasın Buryat-Moğol Sovyet Cumhuriyeti,
Yaşasın bizim Yeni Ekim Alfabemiz"*

⁷²ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 3-12.

⁷³ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 13-18.

⁷⁴ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-2.

Yaşasın bize bu amaca ulaşmak için yolları açan Ekim İhtilali."
Konuşmacılara tekrar teşekkür ediyor.⁷⁵

Çobanzade, bilimsel çalışmalar için kurumsallaşmayı önemli görmektedir. Kurum içinde görev dağılımını ve yapılacak işlerin konu sınırlamasının belirlenmesini istiyor. Azerbaycan'da Türk-Tatar İlmî Araştırmalar Enstitüsü'nün kurulmasını öneriyor.⁷⁶ Ayrıca kurumsallaşma sürecinde yeterli kadronun ayrılmasını da talep etmektedir. Çobanzade'ye göre kadrolar keyfi belirlenemez, kadro belirlenmesi için cemiyetin bölüm ve komisyonlarının ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Bunun için de bölüm ve komisyonlar ihtiyaç duydukları kadroyu cemiyet yönetimine bildirmeliler.⁷⁷

Çobanzade, özellikle Rus Türkolojisinin durumunu merak etmekte, bu alanda çalışmalar yapmaktadır. Bu anlamda Çobanzade, ünlü Rus Türkologu Samoyloviç'in bilimsel çalışmalarının 25. Yılı dolayısıyla sunduğu "Rus Türkolojisinin Çağdaş Durumu" isimli bildirisi önemlidir. Bu bildiriye Çobanzade Samoyloviç örneğinde, Ekim İhtilali öncesi ve sonrasında Rusya'da Türkoloji üzerine yapılan çalışmalardan hareketle Rus Türkolojisinin çağdaş durumundaki olumlu gelişmelere dikkatleri çeker.⁷⁸

Sadece Türk Dilinin araştırılması ile yetinmemekte, bilgi dairesini de düşünerek diğer Doğu dillerinin de araştırılmasını önemli bulmaktadır.⁷⁹

Çobanzade, cemiyetin düzenlediği I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın düzenleme kurulunda yer almış ve bu kurultayı desteklemiştir ki bu konuya yukarıda değinilmiştir.

Çobanzade, cemiyet çalışmalarında işlerin koordineli yürümesi için bölümleri arasında irtibatın kurulmasını öneriyor. Bu öneri aynı zamanda disiplinler arası bir çalışmanın da işaretini vermektedir. Ayrıca, Çobanzade'ye göre çalışma planı hazırlanırken olayların kronolojisinin dikkate alınması işleri makul sürede ve verimli sürdürmeyi sağlar. Örneğin, önce Moğol dönemi, sonra da Selçuklu dönemi incelenir.⁸⁰

Genç bilim adamlarının yetiştirilmelerini, eğitimlerini daha üst kademelerde devam ettirmelerini ve Cemiyet'e üye yapılmalarını desteklemektedir. Bu şekilde

⁷⁵ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 25-27.

⁷⁶ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Tarih Bölümü Tabiat-Etnografya Şubesi'nin Kuruluş Toplantısı/13 Ekim 1925-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3; Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Merkezî Konseyinin Toplantısı/5 Kasım 1926-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 5, Yaprak 2-3.*

⁷⁷ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Başkanlığı'nın Toplantısı/1 Ekim 1928-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.*

⁷⁸ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/23 Kasım 1928 /Cuma/ Bakü-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 2. Çobanzade, aynı yıl Samoyloviç'le ilgili bir de makale yayımlar. Bkz.: "Profesör A. N. Samoiloviç", *Maarif İşleri*, sayı 7-8, 1928, s. 80-86.*

⁷⁹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü ile Yafetidoloji Derneği'nin Ortak Toplantısı/23 Nisan 1929- ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 4-5.*

⁸⁰ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/3 Haziran 1929-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 7-12.*

bir taraftan bilimsel araştırmalar yürütülecek, diğer taraftan ise özellikle üniversite öğrencileri arasından yeni nesil bilim adamları yetiştirilecekti.⁸¹

Çobanzade, Halk Eğitim Komiserliği'ne yazdığı mektupta, başarılı olacağına inandığı genç bilim adamı Yusif Eliyev'in Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Pedagoji Fakültesi'ne kabulünü rica ediyordu.⁸²

Çobanzade, sadece Azerbaycan'da değil, Azerbaycan haricinde olsa bile yetenekli gençlerin cemiyete çağrılmasından ve yaptığı çalışmalarının izlenmesinden yanadır.⁸³

Kendisi Kabardi, Balkar ve Karaçay'a seferi zamanı karşılaştığı Hacıbeyov (Lezgi) ve Şamhalov (Avar) soyadlı iki genç bilim adamının cemiyete üye yapılmasına muvaffak olmuştur.⁸⁴

Çobanzade, yukarıda aktarılanlar dışında Cemiyet'in komisyonlarında, düzenleme kurullarında yer almakta, toplantılarda oturum başkanlığı yapmakta, karşılama törenlerine katılmakta, bildiriler hazırlayıp konuşmalar yapmaktadır.

Azerbaycan Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye Şubesi ve Çobanzade'nin Buradaki Konuşmaları

Çobanzade'nin ATTC içindeki faaliyetinin bir kısmı da cemiyetin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye şubesi ile bağlıdır. Çobanzade'nin burada iki konuşma yaptığını belgelerden tespit etmek mümkündür. "*Türkiye'de Maarif ve Medeni Sahadaki Reformlar Hakında*" başlığını taşıyan ilk konuşmasının Rus dilinde olan ve daktiloda yazılan bir raporu arşivde korunmaktadır. "*Türkiye Medeni Cephesindeki İslahat*" ismini taşıyan ikinci konuşmasının ise ana metninin özeti (hulasesi) bulunmaktadır. 12 sayfalık bu konuşma metninin hulasesinin bir sayfası -4. sayfası- eksiktir. Bu metin Azerbaycan Türkçesiyle ve dönemin Latin alfabesiyle daktiloda yazılmıştır.

Çobanzade'nin buradaki konuşmasını aktarmadan önce, bu konuşmaların yapıldığı cemiyetin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nü ve onun Türkiye şubesini de tanımakta fayda vardır.

ATTC'nin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün kurulması ve burada Şark ülkelerine yönelik çalışmaların yapılması konusu cemiyetin 26 Ağustos 1928 tarihli başkanlık toplantısında gündeme gelmiştir. Bu toplantıda tartışılan gündem maddelerinden biri de "cemiyetin planına Şark ülkeleri ile ilgili çalışmaların da dâhil edilmesi" olmuştur. Tartışmalar sonucunda, sonraki toplantıların birinde bu konun yeniden gündeme getirilmesi ve bölümün

⁸¹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Tarib Bölümü Tabiat-Etnografya Şubesi'nin Kuruluş Toplantısı/13 Ekim 1925-* ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3.

⁸² *Halk Eğitim Komiserliği'ne, 3 Ekim 1929/No. 491-*ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 29, Yaprak 3.

⁸³ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/3 Haziran 1929-* ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 7-12.

⁸⁴ *Azerbaycanı Öğrenme Cemiyeti Merkez Bürosunun Toplantısı/11 Eylül 1929-*ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 35.

kurulması konusunda eğilim ortaya çıkıyor. Çobanzade de bu toplantıdaki katılımcılar arasında bulunmaktadır.⁸⁵

Şark Bölümü'nün kurulması Cemiyet Başkanlığı'nın 1 Ekim 1928 tarihli toplantısında yeniden gündeme geliyor ve karara bağlanıyor. Böylece aşağıdaki heyetle bölüm kurulmuş oluyor: Hamid Sultanov, A. R. Zifeldt, Andresov ve sekreter Şahbazov.⁸⁶

13 Ekim 1928 tarihli Cemiyet Başkanlığı toplantısında Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün ekibine son şekil veriliyor. Devlet yetkililerinden, Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi Başkanı Levon Mirzoyan, Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Gezenfer Musabeyov, Azerbaycan SSC Halk İcraiye Komitesi Başkanı Samedağa Ağamalıoğlu ve Garayev Bölüm'ün fahri üyeliğine seçiliyorlar. Çalışma ekibine de yine devlet yetkilisi Musabeyov fahri başkan olmakla birlikte aşağıdakiler dahil ediliyor: Başkan yardımcısı Apresov, sekreter A. Şahbazov, üyeler Hamid Sultanov, Zifeldt A. R., Ordubadski ve Gubaydullin.⁸⁷ 20 Ekim 1928 tarihli toplantıda ise Şark Bölümü'nün bütçesi onaylanıyor.⁸⁸

Bölüm, faaliyet alanını ve amacını aşağıdaki şekilde belirler: “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne yakın olan İran, Türkiye, Afganistan, Irak, Hindistan vb. doğu ülkelerini çok taraflı öğrenmek; bu ülkelerde değişik alanda yaşanan olayları günlük olarak takip etmek; yukarıda isimleri geçen Doğu ülkelerinin iç ve dış sorunlarını öncelikle etraflı şekilde incelemek; ismi geçen ülkeler üzerine bilimsel ve popüler çalışmalar yürütmek; bu ülkelerde sorun olarak görülen konularla ilgili toplantılar, dinletiler, görüşler düzenlemek, tezler hazırlamak; Doğu ile ilgili haber bültenleri yayınlamak, yerel gazetelerin doğu şubelerine rehberlik etmek, onlar için malzeme hazırlamak, makaleler sağlamak, ayrıca SSCB'nin Doğuyla ilgili yayın yapan kurumlarıyla ilişki kurmak; aynı zamanda SSCB'nin Doğu'yla ilgili çalışma yapan tüm kurum ve cemiyetleriyle ilişkiler kurup geliştirmek; dost yabancı ülkelerde bulunan kurum ve cemiyetlerle ilişki kurmak; komşu doğu ülkelerine bilimsel geziler düzenlemek, Umumittifak Yabancı Ülkelerle Kültürel İlişkiler Birimi vasıtasıyla doğu ülkeleriyle sıkı yakın kültürel ilişkiler sağlamaya çalışmak; Doğu ile ilgilenen kurum ve cemiyetlerle kitap alışverişinde bulunmaktadır.”⁸⁹

Buradan da anlaşılacağı gibi, bölümün ilgilendiği ülkeler esasen Azerbaycan'a komşu veya yakın olan Doğu ülkeleri olmuştur. Doğu ülkeleri üzerine bölümün bir de alt şubelerinin kurulduğu görülmektedir ve bunların sayısı da beştir: 1. İran, 2. Hindistan, 3. Türkiye, 4. Afganistan ve 5. Arap şubeleri.⁹⁰

⁸⁵ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 5.

⁸⁶ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.

⁸⁷ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 3.

⁸⁸ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 5.

⁸⁹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 4.

⁹⁰ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5.

Bölüm, alt şubeleri vasıtasıyla alanı içinde her ülkeye yönelik birbirlerinden çok da farklı olmayan çalışma planı hazırlamıştır. Bu çalışma planlarından Türkiye ile ilgili olanını buraya aktarmakla aslında diğer ülkelere yönelik planla ilgili de görüş oluşturmak mümkündür. Türkiye'ye yönelik hazırlanan çalışma planı aşağıdaki başlıkları içermektedir: “1. Çağdaş Türkiye'nin Ekonomik Durumu, 2. Mali Durumu, 3. Ticaret: Dış (SSCB ile Ticaret) ve İç Ticaret, 4. Sınıfların Durumu, 5. Din, 6. Bilimsel Alandaki Gelişme, 7. Milli meseleler, 8. Türkiye Basını, 9. Diğer Daha Önemli Sorunlar: a. Yeni Türk Alfabesi, b. 1928/1929 Yılı Bütçesi, c. Yabancı Yatırımlar, d. Demiryolu Yapımı.”⁹¹

Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye Şubesi'nin Türkiye'deki gelişmeleri özellikle gazeteler üzerinden yakından takip ettiği görülmektedir. Türkiye'de yayınlanan gazeteler vasıtasıyla sadece Türkiye'deki gelişmeler değil, bölgede ve dünyada yaşanan gelişmeler de dikkatle gözlemlenmekteydi. Türkiye'de yayınlanan gazetelerden *Cumhuriyet* ve *Hâkimiyet-i Milliye* incelenen yayınların başında gelmektedir. Komisyonun hazırladığı *Türk Medyasından Özetler* başlıklı raporda hangi konulara dikkat edildiği görülmektedir. Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri esasında hazırlanan raporda aşağıdaki konu başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir: “İslam'ın moderleşmesi; 1929 yılının yazında Batum'da Şark Halklarının Kongresi düzenlenecektir; halka hukuk konusunda yardım yapacak cemiyet kurulmuştur; Anadolu'yu Öğrenen Cemiyet'in faaliyeti; Mısır'da eğitim kurumlarının sayısı; Türk Ocağı Cemiyeti; yeni aile dergisi *Muhit*; Türk Ordusunda yeni kurallar; Afganistan'daki karışıklık; Mersin'de *Halk* isiminde yeni gazete; Mısır Ordusu; Adana'da okul açılışı; SSCB'nin Türkiye ile ticareti; Türkiye ve Yunanistan; yolsuzluk vb.”⁹²

Bölgeler üzerine kurulan şubelerin yukarıda da vurgulandığı gibi faaliyet şekillerinden birisi de ülkelerdeki gelişmelerle ilgili toplantılar, dinletiler, görüşler teşkil etmektir. Bunun için öncelikle konular belirleniyor ve belirlenen konularda konuşma yapabilecek bilim adamları, siyasetçi, araştırmacılarla anlaşmaya varılıyordu. Konuşma günü belirlenir, duyurusu yapılır ve konuşmacıdan önceden yapacağı konuşmanın özeti istenirdi. Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi yanında Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyeti'nin Hudud Haricindeki Şark Bürosu Başkanı Apresov'un Bekir Çobanzade'ye gönderdiği yazıdan, konu üzerinde daha önce aralarında görüştükları ve bunun üzerine konuşma metninin özetinin istendiği anlaşılmaktadır: “Sizinle varılan anlaşmaya esasen belirlediğiniz konuyu Hudud Haricindeki Şark Bürosu yakın günlerde dinlemek istemektedir ve bundan dolayı da konuşma yapacağınız günü belirlememiz gerekmektedir. Bu ihtiyaçtan dolayı yapacağınız konuşmanın özetini bize ulaştırmanızı rica ediyoruz.”⁹³

Hudud Haricindeki Şark Bürosu tarafından gelen istek üzerine Çobanzade 3 Aralık 1928 ve 25 Mart 1929 tarihlerinde burada iki konuşma yapmıştır.

⁹¹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5.

⁹²ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 31-34.

⁹³ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 30.

EK1 ve *EK2*'de sunulan bu iki konuşma metninin hülasesinin ayrıntılı tartışmasını Çobanzadeşinaslara bırakarak, Çobanzade'nin Türkiye'deki reforma bakışı konusunda bazı fikirler söylemek mümkündür:

Çobanzade, başta *Cumhuriyet* ve *Hâkimiyet-i Millîye* olmak üzere Türkiye matbuatını takip etmekte ve Türkiye'de gerçekleştirilen reformlardan haberdardır.

Çobanzade'ye göre, 1908 Türkiye inkılâbından sonra Türklerin karşısında sadece Fransa İnkılâbı örneği vardysa, şimdi Türklerin karşısında Şuralar İttifakı örneği var ve onlar şimdi burayı örnek almaya çalışıyorlar. Türkiye'de medeni sahada önemli değişimler yaşanmaktadır.

Türkiye'de yaşananlar Türk milletinin umumî tarih medeniyetine doğru gitme değil, Avrupa medeniyetine adapte olma sürecidir.

Türkiye'de idealistlerle pragmatistlerin mücadelesinde pragmatistler galip gelmiş ve süreç onların istediği şekilde yürüyor.

Türkiye'deki değişime karşı olan eski kafalılardan, rejimin değişmesinden zarar görenlerin ve batılı devletlerin etkisi daha canlılığını koruyor.

Eskisi gibi yine de “millet, vatan, Türklük, Türk kanı, Türk terbiyesi” gibi basit şovenist fikirler yaşamaktadır.

Feodalizm kalıntılarında her alanda kurtulmak istenmektedir, fakat din konusunda fazla yazmamaktadırlar. Bugünlerde “Türk Dini” denen bir kavram doğmuştur.

Türklerin amacı İstanbul'u Balkan'ın maarif merkezi yapmaktır.

Türkiye'de değişim bizden farklı olarak “yukarıdan” yapılmaktadır. Bizde “aşağıdan” yapılmakta ve bizim takip ettiğimiz yol doğrudur.

Türkiye'de kelimeler fonetik esasa göre yazılmaktadır. Tüm Arap, Fars, Türk ve başka dillerdeki kelimeler konuşulduğu/duyulduğu gibi yazılmaktadır, ünlü uyumu aranmaktadır. Bu da zaman zaman ifrat derecesine varmaktadır.

Tüm Arap, Fars kelimeleri sözlükten temizlenmektedir ve onların yerine yeni uydurma sözler konulmaktadır. İlişkide bulunduğu komşularından aldığı her yeni kelimeye bir kelime uydurmak terakki değildir, bu dili zenginleştirmez. Avrupalılar gibi, alınma sözün kökünü koruyup ekler vasıtasıyla diline uygunlaştırmak makul olmalıdır.

Türkiye'de 1927 yılında yayınlanan Büyük Türk Lügati'ni⁹⁴ ve yazarını çok sert eleştirir ve “bu kitapta o kadar yanlışlıklar vardır ki, bu hataları yapmanı biz burada Darü'l-fünun'a almayız” der. Samih Rifat da “Tasrif-i Huruf Kanunları” isimli eserinden dolayı aynı şekilde Çobanzade tarafından eleştirilmektedir.

Çobanzade'ye göre, Türkiye'de sözlük, terim anlamında tam bir anarşi yaşanmaktadır ve bu devir Azerbaycan Türklerinin 1921-1922 yıllarını hatırlatmaktadır.

⁹⁴ Bu luğat konusunda bir tanım yazısı için bkz.: Ali İhsan Öbek, “Tarihi Türk Sözlükcülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati”, *Turkish Studies*, volume 4/4 Summer 2009, s. 845-855.

Sonuç

44 yıllık yaşamının 12 yılı yakın dönemi Azerbaycan'da geçen Bekir Çobanzade, burada bilimsel-kültürel yaşamının en verimli dönemini geçirmiştir. Azerbaycan'a yerleşmesi bir taraftan tarihi şartların oluşmasından kaynaklanmıyorsa da, bu şartların oluşmasında kendisinin de tercihi olmuştur.

Azerbaycan'daki 1920-1930'lu yılların milli-bolşevik ve ilmi-kültürel Türkoloji muhiti Çobanzade'nin kendisini ifade etmek için geniş bir alan açmıştır. Bu muhit sayesinde Azerbaycan'da gelmeden başlattığı ilmi-kültürel Türkoloji çalışmalarını burada geliştirme ve sürdürme olanaklarını bulmuştur. Yine bu muhit sayesinde ki, genelde Türkoloji alanında yaptığı çalışmalarıyla Türkoloji biliminin gelişmesinde, özelde ise “çağdaş Azerbaycan dili ve Türk dillerinin sorunları üzerine çok sayıda çalışmalarıyla Azerbaycan dilbiliminin bilimsel temellerinin oluşum” ve gelişmesinde katkılar yapmıştır.

Çobanzade'nin Azerbaycan'da faaliyet gösterdiği merkezlerden biri de Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti olmuştur. Azerbaycan'ı siyasi, ekonomik, kültürel boyutuyla incelemeyi misyon edinen ve şimdinin Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin de nüvesini oluşturan bu cemiyetin çalışmalarında Çobanzade yakından iştirak etmiştir. Burada değişik dönemlerde Merkezi Konsey Başkanlığı İlmi Sekreterliği, Türkoloji Bölümü Başkanlığı, o güne kadar tek toplantısını düzenleyen Tarih Komisyonu başkanlığı, Lengüistik Komisyonu organizatörü ve Redaksiyon-Yayın Komisyonu'nda üyelik görevlerini yapmıştır. Buradaki faaliyetiyle Türkoloji biliminin gelişmesi, kurumsallaşması, yeni Türkologların yetiştirilmesi için çabalar göstermiş ve bu alanda büyük ölçüde başarılar sağlamıştır. ATTC'nin düzenlediği, sadece o gün için değil, bugün de Türkoloji ve Türk Dünyası açısından önem taşıyan ünlü I. Türkoloji Kurultayı'nın organizasyonunda önemli görev üstlenmiştir.

Çobanzade, yine ATTC'nin katkılarıyla 1920-1930'lu yıllarda SSCB için “Şarkın Kapısı” rolünü oynayan Azerbaycan'da, Yakın ve Orta Doğu'daki ilmi-kültürel değişim ve yapılanmaları takip etmiştir. Bu bağlamda, onun ATTC'nin Hudud Haricindeki Şark Şubesi'nde Türkiye'deki ilmi-kültürel-eğitim gelişmeleri konusunda sunduğu bildiriler önemlidir. Bu sunumlarında Çobanzade'nin Türkiye'de medeni, ilmi ve eğitim alanında yaşananlara zaman zaman olumlu, çoğu zaman da olumsuz bakış ve eleştirilerini görmek mümkündür. Tabi ki, Çobanzade'nin bu eleştirilerini biraz da dönemin ona karşı yönelen suçlamalarını dikkate alarak okumak gerekmektedir.

Çobanzade, hakkında yürütülen mahkeme sonucu ona yöneltilen suçlamaları kabul ederken, 21 Eylül 1937 tarihinde bundan sonraki yaşamı için bir şans daha istemek amacıyla SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne yazdığı ve yönetim tarafından kabul görmeyen mektubunda “şimdiye kadar tahmini olarak 150'ye yakın bilimsel eser yazdığını, bunun 100'e yakınının da Azerbaycan dilciliği ile ilgili olduğunu” ifade etmektedir. Eserleri dışında çeşitli yerlerde sunduğu bildirileri, katıldığı toplantılarda söylediği nutukları da düşünüldüğünde Çobanzade'nin fikir dünyası ile ilgili verilerin tam olmadığını düşünmek mümkündür. Bu ise Çobanzade'nin çalışma coğrafyasının genişliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak Çobanzade'nin çalışmalar yaptığı Kırım, İstanbul,

Macaristan, Azerbaycan, Moskova, Özbekistan ve benzeri merkezlerde yapılacak kapsamlı ve düzenli arşiv çalışmaları bu eksikliği giderebilir. Yapılan bu çalışma da bu anlamda eksikliği gidermeye yönelik bir çabanın ürünüdür.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Yayınlanmamış Arşiv Kaynakları

- ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 5, Yaprak 2-3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 2, 4-5, 7-12.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 26, Yaprak 7.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 3, 4, 5, 35.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 29, Yaprak 3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5, 6-7.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 2-12, 30, 31-34.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-27.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

- Азербайжан Архиви*, Бақы, 1971, № 1(9), с. 88-89 [*Azerbaycan Arşivi*, Bakü, 1971, Sayı 1(9), s. 88-89].

Ansiklopedi Maddeleri

- “Şərq Qapısı”, *Naxçıvan Ensiklopediyası*, Cilt II, Naxçıvan 2005, s. 304.
“Чобанзаде Бəкiр Ваһаб оғлу”, *Азербайжан Совет Енcиклопедијасы* [“Çobanzade Bekir Vahap oğlu”, *Azerbaycan Soyvet Ansiklopedisi*], Cilt X, Bakı 1987, s. 369).

Kitaplar

- 1926 *Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat-6 Mart 1926)*, Rusça’dan Azerbaycan Türkçesine çeviren: Kamil Veli Nerimanoglu, Türkçe’ye aktaran: Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara, 2008.
ACAR Kenan (2001) *Kırımlı Bekir Sıdki Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
ASLAN Yavuz (2007) *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
AŞIRLI Akif (2010) *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1920-1990)*, Cilt II, Bakı.
BURAN Ahmet (2011) *Kırşınlanan Türkoloji*, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
ÇOBANZADE Bekir (2009) *Kırım Tatar İlm-i Sarfi*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- ÇOBANZADƏ Bəkir (2007) *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, Şərq-Qərb, Bakı.
- KARS H. Zafer (2003) *Tip Tarihi Notları, 1929 Polemikeleri*, Türk Tabipler Birliği, Ankara.
- NƏRİMANOĞLU Kamil Vəli (2006) *Latin Əsəş Yeni Türk Əlifbası və I. Bakı Türköloji Qurultayı-Bibliografiya*, Bakı.
- XƏLİLOV Fərman (2005) *Naxçıvanı Öyrənən Elmi Cəmiyyət*, Nurlan nəşriyatı, Bakı.
- Адресь-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г., (1-годь издания), под редакцией А. И. Ставровского* Баку, 1920 [*Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 1920 yılı Adres-Takvimi*, redaktör A. İ. Stavrovsk, Bakı, 1920].
- Азәрбајсан Тарихи (апрел 1920 - ијун 1941)*, VI ЧИЛА, БАКЫ, 2000 [*Azərbaycan Taribi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, VI. cilt, Bakü, 2000].
- Азәрбајсан Халк Чүмхуријәти (1918-1920) Парламент (Стенографик һесабатлар)*, II ЧИЛА, БАКЫ, 1998 [*Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti (1918-1920) Meclis Tutanaqları*, II cild, Bakü, 1998].
- АШНИН Ф.Д. - АЛПАТОВ В.М. - НАСИЛОВ Д. М. (2002) *Репрессированная Тюркология*, Москва [AŞNİN F. D.-ALPATOV V. M. -NASİLOV D. M. (2002) *Represiovanmaya Tюрkolojiya/Kurşunlanan Türköloji*, Moskova].
- БҮНҲАДОВ Зија (1993) *Гырмызы террор*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı [BÜNYADOV Ziya (1993) *Kırmızı Terör*, Azerbaijan Devlet Neşriyatı, Bakü].
- Всесоюзный тюркологический съезд, Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 26 февраля-5 марта 1926 г. стенографический отчет*, Баку, 1926 [*Umumittifak Türköloji Kurultayı, Birinci Umumittifak Türköloji Kurultayı, 26 Şubat-5 Mart 1926, Tutanaqlar*, Bakü, 1926].
- ВУРҒУН Сәмәд (1989) *Көрүнүшү һәфәти*, тәртиб едән вә редактору Муса Әләкбәрли, Кәнчлик нәшријаты, Бақы [VURĞUN Samed (1989) *Körünüşü Hasretü*, düzenleyen ve redaktoru Musa Elekberli, Gençlik Yayınevi, Bakü].
- История Азербайджана (макет)*, том II, Баку, 1954 [*Azərbaycan Taribi (maket)*, Cilt II, Bakü, 1954].
- МАМЕДАЛИЕВ Ю.Г. (1960) *Развитие науки в Азербайджане*, Баку [MEMMEDELİYEV Y.H. (1960) *Azərbaycan'da Bilimin Gelişimi*, Bakü].
- НАГАЕВ Сафтер (2007) *Пуште санъа, çобан оғлу!*, Ақьмесджит [NAGAYEV Safter (2007) *İşte Sana, Çoban Oğlu!*, Akmescit].
- НАЗАРЛИ А.Ә. (2008) *Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1920гг.)*, Баку [NEZERLİ A. (2008) *Azərbaycan Cümhuriyyəti'nde Halk Eğitimi (1918-1920)*, Bakü].
- Развитие высшей школы в советском Азербайджане*, Под общей редакцией Алнева К. Г., Баку, 1984, с. 176 [*Sovyet Azərbaycan'da Yükseköğretimin Gelişimi*, editör K. G. Aliyev, Bakü, 1984, s. 176].

Makaleler

- “Структура Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 127-139 [Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Yaparısı", *Azərbaycan'ı Öğrenen Cemiyet'in Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 127-139].
- “Устав Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 121-124 [“Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü", *Azərbaycan'ı Öğrenen Cemiyet'in Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 121-124].

- ACAR Kenan (1999) “Bakü Türkoloji Kurultayı’nın Faal Delegelelerinden Bekir Sıtkı Çobanzade”, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 91-95.
- BURAN Ahmet (2009) “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s. 430-444.
- ÇOBANZADE Bekir (1928) “Profesör A. N. Samoiloviç”, *Maarif İşleri*, Sayı 7-8, Bakü, s. 80-86.
- İSAXANLI İsaxan (2003) “Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University, Bakı, Vol. 6, No 3-4, s. 14-27.
- NAZİM Ə. (1931) “Türq ədəbiyatşınaslığında panturqizm və qəmalizm ələjhinə”, *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 3-4 (87-88), s. 59-62.
- ÖBEK Ali İhsan (2009) “Tarihi Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati”, *Turkish Studies*, volume 4/4 Summer, s. 845-855.
- RƏFİLİ M. (1931) “Professor Çobanzadənin byrzya metodolyzysy ələjhinə”, *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 2, s. 30-34.
- SAMOYLOVİÇ A.N. (1923) “Azerbaycan’ı Tedkik Eden ve Öğrenen Cemiyet”, *Maarif ve Medeniyyət*, Sayı 11, Bakü, s. 45-46.
- ŞAMİL Ali (2012) “Birleşik Türk-Tatar Devleti Yaratmak Uğrunda Şehit Olan Bekir Sıtkı Çobanzade”, *Ученые Записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия “Филология Социальные коммуникации”*, Том 25 (64), No 3, ч. 1., s. 79-87.
- TAYMAS A. Battal (1954) “Kıımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade’yi Tanıtma Tecrübesi”, *TDAY Belleten*, Ankara, s. 233-263.
- ZİFELDT-SİMYMJKİ A.R. (1928) “Azerbaycanı Tedqiq Cemiyetinin İzleri”, *Azerbaycanı Öyrenme Yolu*, Bakı, s. 59-65.
- ЗИФЕЛЬДТ А.Р. (1925) “Деятельность О-ва Обследования и Изучения Азербайджана за два года”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, с. 107-112 [ZİFELDT A.R. (1925) “Azerbaycan’ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti’nin 2 Yıllık Faaliyeti”, *Azerbaycan’ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, Sayı 1, Bakı, s. 107-112].

Ek 1

Protokol⁹⁵

Azerbaycan’ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti Hudud Haricindeki Şark Bölümü Türkiye Şubesi’nin Toplantısı / 3 Aralık 1928.

Katılımcılar: Prof. Çoban-zade, Apresov, Prof. Fridolin, Prof. Gubaydullin, Zakirov, Lavrov, A. R. Zifeldt, A. S. Bukşpan, V. Hulufllu, İ. Eminbeyli, Akopova, Musayev, A. Şahbazov, N. Bulatov, Mirzeliyev, F. Şabanov ve diğçerleri (65 kişı)

Başkan: Zakirov **Sekreter:** Şabanov

Başlama saati: Akşam saat 8.20 **Bitiş saati:** Akşam saat 10.30

- Gündem:** 1. Hudud Haricindeki Şark Bölümü Türkiye Şubesi’nin iş planının onaylanması,
2. Çoban-zade: Türkiye’de Maarif ve Medeni Sahadaki Reformlar Hakkında.

⁹⁵ ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 6-7.

Toplantıyı açan Zakirov öncelikle Türkiye Şubesi'nin hazırladığı iş planını oya sundu ve onaylattı. Sonra da Çoban-zade'nin konuşması dinlendi.

Çoban-zade konuşmasında, Türkiye'deki medeni sahada 3 akıma dikkat çekti: 1. Türkiye'de reform girişimleri; 2. Basın; 3. Yeni Türk Alfabeti. Konuşmacı, konuşmasını Türk basınına dayanarak hazırladığını belirtti.

Konuşmacı, Türkiye'deki devrim akımlarını değerlendirirken, bu konuda Bekker ve benzerlerinin yazmış oldukları "Türkiye'de dini reformlar uygulanıyor" söylemini hatırlattı. Konuşmacı, aynı zamanda Valter-Graf'ın, Türkiye'deki 3 güce: fanatizm, fatalizm ve din yayma fikri üzerinde durduğunu da vurguladı. Konuşmacıya göre, eğer 1928 Türkiye literatürüne bakarsak, 1928 devrimi hakkında bir yazı bile zor bulunur. Mahmut'un Kemalist akımın sebepleri hakkındaki yazısında onlarda devrim fikirlerinin olmadığı sonucuna varabiliriz.

Türkiye'nin halk edebiyatı hakkında yazılar Cumhuriyet gazetesinde var. Örneğin bir yazıda folklor derneğinin kurulmasından bahsediliyor. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, aydınların "sistemsizliğin karakteri"ni anlamadıkları açık olarak görünmektedir. Gazetede anonim imzayla yayınlanan "Sembolizm hakkında" adlı yazıda yazar sembolün açıklamasından başka hiçbir şey yazmıyor. Gazetenin başka bir sayısında yeni Türk alfabesi hakkında anonim bir yazı var. Yazar orada sadece yeni alfabedeki mantık hakkında yazıyor. Kufet Bey kendisi bile "Türk dilinin fonetik kanunları" yazısında Türk dilinin bütün seslerinin kutsal değeri olduğunu altını çiziyor.

Köprülü-Zade'nin devrim hareketlerinde yer almaması, onun Türkiye'deki kültürel reformlardan uzak durmasına sebep oluyor. Onun yazıları bunu doğruluyor.

Köprülü-Zade'nin 16-17. asırlar ile ilgilendiği söylenmelidir.

Türkiye'de, Milli eğitim sistemi hakkında yeni fikirler öne sürülüyor. Yunus Nadi, Lunaçarski gibi okullarda yeni reformlar yapıyor. Burada üç eğilim görülmektedir:

1. Köylerde tanıma yönelik okullar oluşturmak,
2. İşçilere yönelik işçi okulları oluşturmak,
3. Kapitalistlere yönelik kapitalist okullar açmak.

Bunların dışında da bu alanda reformlar devam ediyor. Devlet dinî okulları kapattı. Okullarda Arap ve Fars dili derslerinin saati azaltılıyor, dinin öğretilmesine son verildi. Okulların sayı artmaktadır. Kültür işçilerinin sayısı 12 bini geçmiştir. Yayınların sayısı konusuna gelince, burada net bir rakam verilmemektedir: fakat sayılarının çok fazla olmadığını tahmin etmek mümkün. Halk eğitimiyle ilgili makalelerde rakamlara rastlamak mümkün olmamaktadır.

Almanya'ya gönderilen öğrencilerin sayısı yaklaşık 100 kişidir. Hemen hemen bir o kadar da Fransa'ya gönderilmiştir. Türk okullarında Fransız etkisi ve buna yönelik sürüyor. Türk okullarında Fransızcadan başka Almanca ve İngilizce de öğretilmektedir. Terminoloji konusunda üç akımın olduğu söylenebilir:

1. Türk terminolojinin oluşturulmasını savunanlar,
2. Arap-Fars terimlerini savunanlar,
3. Avrupa terimleri taraftarları (Kemalistler).

Türk dilinde terminolojinin oluşturulması farklı nedenlerden dolayı mümkün olmamaktadır. 2. akımın taraftarları güçsüzlü. Arapların kendileri, şimdi Türklerden Arap terimlerini alıyolar (psikoloji terimleri vb). Demek ki Avrupa yanlılarının etkin olduğu söylenebilir.

Adalet Bakanlığının verdiği bilgiye göre, alanla ilgili tüm terimler Türkçe'ye aktarılmıştır.

Türk bilim dilinin oluşturulmasında daha yeterli düzeye ulaşlamamıştır. Ana diyalektler üzerine Türkiye’de hiçbir şeyin yapılmadığını söylemek mümkün. Kunaş Türkçede 13 diyalektin olduğunu gösteriyor.

Latin alfabesine geçiş bilim adamlarının yöneticiliğinde belirli metodlarla uygulanmaktadır.

Çelebi, 3/VI tarihli makalesinde şöyle yazıyor: “Latin alfabesine geçiş ilerlemede araçtır”.

Geçenlerde Türkiye’de, bütün profesörlerin kendi öğrencilerine Latin alfabesini öğretmeleri konusunda bir karar yayınlandı Şimdi Türkiye’de Latin alfabesini öğretmek için 1000’e yakın dernek var. Latin alfabesinin yaygınlaşması Ankara’da da devam ediyor. Bu yıl içinde 500 bin insana yeni alfabeği öğretmek hedeflenmektedir.

Türk basını alfabemizi Slavyan alfabesi olarak görüyor ve ona eleştiriler getiriyor. Bu eleştirinin yoğunlaştığı nokta alfabemizdeki X ve Y işaretleridir. Oysa biz onlara bu iki harfle ilgili açıklayıcı mektup yazdık. Alfabemizle ilgili Bilimler Akademisi’nden bilim adamı Redlovski’nin değerlendirmeleri var.

Sözlük artık bazı eklemeler ve değişikliklerle yeni alfabede basılmaktadır.

Alfabenin kabul edilme sürecine bakıldığında bizdeki veriler yüzde yüz daha doğrudur. Türkiye’de yeni alfabeği kabul süreci değişik şekilde -yukarıdan- yürütülmektedir.

Yeni Türk alfabesinde uzun ...[harflerin yeri boş bırakılmış] ve uzun -a, -u var. Görülen o ki Türkler Arap dilinin transkripsiyonunu kabul ettiler; çünkü bütün gramerlerde -Jen Don’de, Samoyloviç’te- Türk dilinde uzun seslilerin olmadığı kaydediliyor. Nedense onlar uzun seslileri kabul etmeye karar verdiler.

Azerbaycan alfabesindeki ses ikilenmesi çok daha iyi ve sadedir.

Türkler Türk dilinde yumuşak / / [burası boş bırakılmış], / / [burası boş bırakılmış] harfleri kabul etmiyorlar.

Bizim alfabemiz onların alfabesini çok etkilemiş.

Edebî diyalektin belirlenmesi sorunu I. Orfografi Kurultayı’nda ayrıntısıyla görüşüldü. Burada iki ilke kabul edildi: *I. Siyasi, II. Fonetik.*

Türkler fonetik ilkeyi kabul etmişler. Onlar konuştukları gibi yazıyorlar. Önemli olan bir husus daha var, onlar yabancı kelimeleri de olduğu gibi yazıyorlar.

Sonda, Türkiye imla kurallarının üçüncü olumlu yönü ise tüm cümlenin (sade cümlenin) bir yerde yazılmasıdır. Eğer Arap kelimelerini Türkçesi ile değiştirmek mümkün değilse, o zaman birleşik yazılmaları çok uygundur.

Konuşmasından sonra Çobanzade sorulan soruları yanıtladı.

Başkan: Zakirov Sekreter: Şabanov

Ek 2

*HUDYD XARICINDƏQI ZƏRK BUROSYNYN TURQIJƏ SEKSİJASBNBN
25/IIIđə OLAN ICLASB PROTOKOLY⁹⁶*

MƏRYZƏÇİ: PROF. ÇOBAN ZADƏ

MEVZY’: “TURQIJƏ MƏDƏNİ CƏBHƏSİNDƏQI İSLAHAT”

SƏDIR: ZAQIROF.

QATİB: Ə. BABA-ZADƏ

⁹⁶ ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 2-12.

MƏ'RYZƏDƏN XULASƏ

1920-ci ildə Türqijə byrzasijası inkılab edib höquməti ələ qəçirdi.

1908 Türqijə inkılabından sonra turqlərin karzıсында numynə olaraq fransız bəjuq inkılabı dyrmyzsa, by oşun, 20 sənədən sonra onlar daha zijadə Zyralar İttifakıny misal olaraq almaga çalyzrlar. Zyralar İttifakınyın təcubələrinəndən istifadə etmiş və etməqdədir. Məsələn: xəlafətin devrilməsi, dinə və islam mərqəzizjətinə, jymryk vyrylmas, kadınların çarzafe atmaları, qəhnə paltarlarıny atarak jeni Avropa kijafətinə oşirmələri, nəhajət latın sistemində jeni əlifbayə qəçmələri və hətta bez illiq pylanməsələləri həp Zyralar İttifakından aldyklar təcubələrdur qi, by oşun jeni Türqijənin hər bysagında, sahəsində oşəzə çarpmakdadır.

İstifadə etdijimiz mənəb', ancak Türqijə muvəkkəti mətbyatı oldygyny əvvəlcə sizə bildirməyə məbyrəm.

Bynyn uşun Türqijə cymhyrijjətinin birçok tədbir və nisbətlərini mukajəsəli syrətdə və asıllarıny mejdana çəkarmak zərtilə tədkik etməq imqanından məhrymyz.

Son zamanlarda Türqijə byrzasijası əcnəbi sərmajədarlıq karzıсында bə'z oşeriləmələr jarmızdır. Əvvəlcə Türqijədə jalnız turq sərmajədarlıq ilə izləməq istəjənlər indimətbyatın yazmasına oşerə- "sərmajə əcnəbilərdən, muəssesə əcnəbilərdən, fakat izçiləri turq olmalıdyr." nəzərijjəsinə qəçurlər.

Hətta ədəbijat və maarif cəbhəsində də bə'z oşeriləmələr oşerunməqdədir. Gəztələrin jazdyklarından anlaşıldıqyna oşerə by oşun Avropa mədənijjətini adaptə etməq xuljasındadırlar. Daha əvvəlqi xuljalarına rəgmən turq millətlərinin umymi tarixi mədənijjətinə dogry oşedilməməqdədir.

Son zamanlarda məarif nəzarəti vəqili Nəcati bəjin operasijadan əlməsi xusysynda bəjuq oşurultu kopdy. Bynyn turq doktory operasija etmişdi. Ona oşerə də Türqijə tıbb faqultəsinin mutəxəssis jetizdirəmədiji, turq doktorlarıny heç bir zəjə jaramadıq xusysynda olan oşurultu, nəhajət Ankarada çarylan muzavərədə medik professorlarından Nəz'ət Əmər və Akil Myxtar bəjlərin çəkylərindən sonra saqit oldy. Məsələ tıbb faqultəsi lehinə həll olundy.^{3 97}

Orda mərqəz Ankara olmak uzrə /tam Zyralar İttifakında oldygy qibi/ "ictimai tərbiyə idarəsi", "hərs", "ictimai tərbiyə" zə'bələri təzqil edilmizdir.

İctimai tərbiyə xusysynda orada iqi cərəjan tokyzmaqta idi:

biri idealizm-/bazda Əhməd Aga Ogly/ dyryrdy, diqəri pragmatizm bazında /fəlsəfəçi Məhəmməd Əmin bəj/ dyryrdy, - cərəjanlar davam edirdi. Ankarada 20 fevralda olan iclasda nəhajət pragmatizmin gələbəsi ilə munakəzə bitmiş qibi oldy.

Turqlərin jeni islahatına və təcəddudunə karzı məmləqətdə zədd cərəjanlar hələ kytarmamızdır; həman cərəjanlar bazlıca uşdə xulasə edir:

1/ Əsqi kafalyar, 2/ rezimin dejizməsindən zərər oşerənlər və 3/ gərb höqumətləri /təbi, turq mətbyatı "gərb byrzasijası" deyə bilməz/.

By uş cərəjan öz-özlijindən anlaşıldıq uzrə təbiidir. Fəkat ən çok manijə gərb höqumətləri təzqil edir. Məsələ Türqijə islahatı kət'i syrətdə onlarıny

⁹⁷ Maarif Nazırı Necati beyin 1929 yılında ölümü üzerine yaşanan polemikler için bkz.: H. Zafer Kars, *Tip Tarihi Notları, 1929 Polemikleri*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 2003.

[.....]⁴⁹⁸ qetməjir, hətta jeni turq əlifbasınlı həyata qeçirilməsi bəjuq millət meclisinin kəbyl etdiji kərarə həyata qeçirməji Yunanistan həquməti öz topraqında jazajan turqlər uçun jasad etmişdir. By iqi həqumət arasındaqə narazılıqlara by məsələ də ilavə olynmyzdyr.

Hətta zimali Amerika cumhyriyyətləri qibi mədəni bir məmləqətdə, onyn pəjtəxti olan Nyyorkda çəkan bir gəzitedə Turqijə zərrə kədər əhəmiyyət verilmədiyi qərulur. “Turqijenin nüfysy 4,5 miljondyr, mərqəzi Kejsəri zəhəridir, indijə kədər Çindən qətirdijləri hijoroglif jazyların atarak latın əlifbasınlı kəbyl etmişdirlər.” qibi yjdyrma zejlər jazmak və bəjləliqlə də yeni Turqijenin tanınması tə’xirə oqramak istəjirlər.

Əmma bynynda bərabər, tam Avropalıların əqsinə olaraq turqlər-də hər bir xırda zeji zizirtməq, bəjutməq fiqri dogmyzdyr. Məsələn Anadoly qəndlisinin tərbijəsi, Avropada, hər jerdə, hər mətbyatda, hər oqun turq və Turqijədən danıylması, [...] ⁹⁹ jeni zejləri onlar çək sevirlər. Əmma heç bir məsələ xusysynda onlarda heç bir kampanja jəkdyr. Ortada heç bir prinsip məsələ kojlumajır. Əvvəlqi qibi jənə “millət, vətən, turqliq, turq kanı, turq tərbijəsi” qibi bəsit zovinizmə fiqirləri jazamakdadır.

Feodalizm kalğlarından hər sahada kyrtylmak istədiqləri halda din və xusysijlə Rəmazan xusysynda butun mətbyat sysmyzdy. Jalynlı Rəmazan by dəfə əvvəlqi zənlijini gəjb etdijini Balıqəsir zəhərində din dərsi okytan bir sənəfa qjərəq mufəttis bir çocykdan: -hanqə dindəsin” -

-Turq dinindəjim,

-Allahdan nə arzy edijorsən.

-Zəncin olmaq istijirəm.

dijə səjlədjini bir çocygyn agzından nəsr etməqlə qifajətlənir.

MƏDƏNİ TƏZƏBBUSLƏRDƏN

Bynlara bakmajarak Turqijədə son zamanlarda mədəni cəbhədə iləriyə dogry muhummm addımlar atılmakda davam edir:

Istanbylda 100 qiziliq bir mətbəəçiliq məqtəbi açılmızdır qi, 4 zə’bəsi vardır: I/ huryfat tərtibi, 2/ maqinaların tədkiki, 3/ qimjəvi bojalər, 4/stinografija zə’bəsi.

Ibrahim Xəlifə mətbəəsinin 200 illijini by jakınlarda bajram etdilər. Mətbəat sərqisi tərtib edildi.

Darilfunyn janında jeni iktisad faqultəsi təzqil edilmişdir.

Turqijədə jeni olan “jeni inkəlab myzəsi” kyrylmızydyr.

Əl jazmaları ilə zəncin və bə’z adamlara oradan istifadə etməq mijəssər olan Istanbyl qutubxanələrinin birləşdirilməsi və hər qəs uçun açık olması zəjan dikkətdir.

Turqlərin məksədi Istanbyly Balkanın maarif mərqəzi halına salmaq oldygyndan, onların təzəbbusu ilə by jakınlarda Istanbylda: Turqijə, Bylgaristan, Jygoslavija, Albaniya və gejrilər tələbələrinin konfrans çəğməylər.

VII əsirdə jazaməz, sırf turqə jazməz by oqun həkiki xəlk zairi sajlın Jynys Imrə oqununun təzqil edilməsi.

⁹⁸ Metinde burası boş bırakılmıştır.

⁹⁹ Metinde burası boş bırakılmıştır.

İndijə kədər xəlk zairi Məhəmmət Əmin hesab oldygy halda dəjərli mənzymələrini ondan juqsəq oldygy uçun by oşun Jynys İmrə birinci sərəja qeçmişdir. By xusysda Qəprulu zadənin "Əhməd Jəsəvi ilə Jynys İmrə

[.....]¹⁰⁰

fonatiq əsas uzrə jazmalarıdır. Fəkət bynyyla bərabər by prensipi onlara ifrata vardırılar. Məsəla sözlərin butun qəqlərində butun ərəb, fars, turq və səjir sözləri ezidildijji qibi jazmakda və bəjləliqlə butun sözləri ahəng kanyynna yjdyrmaga çalınmakdadırılar.

Məsəla: Azərbajcandəqi hərflərlə:

Sajfa səhifə

Mamafi mə'mafi

Istifa Isti'fa,

Munur Munir

Muzur Muzir

Şuqru Şuqri

Masar Məzhər

Tabi Təb'

Tabi Tabi'

Mudur Mudir

İmal e'mal

İlan e'lan

Tatıl tə'til

Takip Tə'kip

hisap hesab

Bagdat Bagdad

Hilalahmar Hilal-əhmər

Dişlijeceq Dişləjəcəq

İşlijeceq İşləjəcəq

Bəqlijeceq Bəqlijəcəq. və ilax...

Hər jerdə iqi sözu birləşdirərəq bir söz zəqlində jazmaktadırlar.

Məsəla:

Zanətilmeqtedir zənn edilməqdədir

kabyledilmemizdir kabyıl edilməmizdir

takipetilməlisiniz tə'kip edilməlisiniz...

oşürusunuz!.latın əlifbasının asanlığından istifadə edərəq, deji iqi sözu birləşdirməq, hətta butun cumləji də, hətta butun bir məqtyby belə mumqundur deməqlə by janlız bir jol oşürməq, oşələcəqdə bəjuq karınklyklara mejdan verəcəq və nəhajət

¹⁰⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi metnin buradan itibaren bir sayfası -4. sayfası- eksiktir.

Istanbylyn haqim qesilən etdiji dili Anadoly ləhcələrinin hucymyndan sonra anlaşılmajacak və onlar da savadsızlıkların bitirdijdən sonra zühəsiz e'tiraza kalkıcaklardır. Çünqə milyonlarca Anadoly savadlı qəndlilərinin İstanbylca jazmaqda davam etmələri mümkün dejidir. Çünqə jə nisbi olan "i" hərfi "a, o, u, y, i" dən sonra "i" zəqlində, "o, y, e" dən "y" zəqlində qəlməsi.

Xəbər zəqlisinin 8 zəqlidə:

dir, dır, dur, dyr, tir, tır, tur, tyr, jazılmas, fe'l zəqlisinin 8 zəqlidə:

di, dı, dy, du, ti, tı, tu, ty jazılmas və 20-40 hərfdən ibarət murəqqəb sözlərin hər cümlədə çogalmas və bir çok bynlar qibi yjgynsyzlıklar, hamas dildə fransızlar, imlada macarlar təkib və təklid etməq istəmələrindən dogmyzdyr. Fəket nəzəriyyə lisançılar tərəfindən kəbyl etdirilməqdə olan by xusysda məmləqətdə qimsənin fiqri sorylmamas, muəllimlərin konfrans, muzavərəsi çağırılmamas və mubahəsə jol verilməmidir. Bəjlə bir jol duzqun dejidir. Lenqivistcəsinə janazılmas olan by usyl pedagozi cəhətdən peq çok kargazılığa səbəb olacaq, məqəblərdə by usyllar tədris edən muəllimlər uçun nə kədər bəjuq çətinliqlər əmələ qetirdiji qimsə tərəfindən duzunulməmidir.

By xusysda çalızan komisja həqumət ilə bərabər izləjir, azagılarla təmasda bylynmajır.

Bizdə isə təmamilə bynyn əqsinedir. Butun Zyra cumhyriyyətlərində çağırılan muzavərələr, konfranslar, kyryltajlarda muəllimlər tərəfindən çykarılmas kararlardan sonra məbyri kərar həqmunə qeçməqtdir. Bizdə, Zyralar İttifakında hər xusysda proletar cumhyriyyəti vətəndaşlarına mubahəsə və munakəzə və həll uçun verilməmis heç bir məsələ həjata qeçirilməmidir. By xusysda onlar ilə bizim aramızda bəjuq ajrılık vardı. Əlbət bizim qvətdijimiz jol, kəbyl etdijimiz usyl daha dogry oldyğundan, imla xusysındaq kararlarmas da daha musbət və daha kənaətbəxtir.

TERMIN /İSTİLAH/məsələsi.

Anadoly turqləri butun feodalıkdən kyrylmak istədiyləri zaman bə'zən hissijjata kəpələrək da iz qərməqdədir. Dil və termin xusysında by dəkikə orada çok sol cərəjan vardı. Hətta Yrfa muəllimlərinin məbyatda tələb etmələrinə qərə butun fars, ərəb sözləri təmamilə meqəblərdən və qitablardan kaldırılmaladı.

Həqumətin əmrinə qərə /Laryz/yn 2 cild qitabı bir qəlmə də olsa əcnəbi sözu olmadan turqəjə tərjumə edilməlidir.

Qjürursunuz by qibi təəbbuslər dili zənqinləzdirməq dejidil, muhit və zamanənin ictimai, iktisadi və sijasi və sən'ətini duzunməməq deməqdir. Təmasda bylynylan konzylardan alınan hər jeni söz uçun jeni yjdyrma söz bylmak tərəkki dejidir. Avropalılar, konzylarından aldıkları sözlərin qəqlərini saklamas, zəqliləri vasitəsi ilə öz dillərinə yjdyrmyzlarıdır. By usyl daha mə'kyl, daha muvafikdir.

Bizim xalk məarif komisarlığı janında olan "glavnayka" biçimində Ankarada marif vəqaləti janında "dil həj'əti" vardı. By 15 uzuvdən ibarətdir, qi, hər uzuv ajda 300 lira maaz almakdadır. By həj'ətin qərəcəji izlər:

1. Gramər.
2. Lugət
3. Əsqi turq sözlərini canlandırmak
4. İmla birliji

5. İmla dil əsərləri haqqında mutaləə.

qibi komissyalardan ibarətdir.

1-4 komissjaların vəzifəsi özü-özlünə anlaşılmakdadır. Mutaləə komissjony isə çapdan çıkmaz qitabları okuymaq, təhlil etməq və resenziya jazmaqdır.

“Butun fransız sözlərinə karzlık olmak üzrə turqçə sözlər tapılmalıdır.” “əsəri olmaq ilə bərabər” “bə’z ərəb, fars sözləri saklana bilir” mulahəzələri pəq kuvvətlidir.

By hej’ətin jeni “icad”larından biri də “fob”, “fil” sözləri jerinə “səvər”, “sevmez” sözlərini izlətmələri, “anglofil”-“inqilizsəvər”, “anglofob” “inqiliz sevmez” demislərdir.

Rysca zrelost sözu jerinə ƏRQI qibi söz tapmışlardır. /verəji, sevəji, səvəjiyə ydyrarak/ by syrətlə turqçədə əlmuz, ojetmiş zəqilçiləri məsələ: əəl, qal, qəl, kal, ziq, zək qibi zəqilçiləri diriltməq istəyirlər.

Mustəkil turq dili jaratmaq istəyəraq 70-80 kədər syffiks jaratmışlar qi, bynların 9-10 i hajatda, mabakiləri isə cansızlara aiddir. By cansız zəqilçiləri diriltməq izinin nə kadar oquc oldygy bir neçə dəfələr artək təcrübə edilmizdir.

BƏJUQ TURQ LUGƏTI

Turq dillərinin iztikakı və ədəbi lugətləri. 1927.

By oqun əlimizdə olan ən muhum əsərləri “bəjuq turq lugəti” karzılmışdadır. Bynyn zahiri kyrylyzy, texnikası oşəzəldir. 900 kədər muktəbəs qagızdan ibarət səhifə vardır. Fəkət mahijətə bynyn dəoşəri nədir. By qitabda o kədər bəjuq səhvlər vardır qi, ony əjlə bilənləri biz darilfunyna belə byrakmajız. Məsələ: Turq ləhcə və zə’bələrini munasəbətlerini, yjynlyklarını, iztikaklarını, bəloşulərini hər bir torqologa mə’lym oldygy uzrə janlız oşəstərlimizdir. Anlaşılmaq uzrə bir çok /77/ əsərdən və bir çok dildəqi aftorlardan istifadə etmizdir. Laqin XVIII əsir torqologlarından oşəjə qeçə bilməmişdir. Korejalılar ilə Mogolların dilləri arasındaqı ayrılıqları, baska-baska dil oldyklarını farkına varamamışdır. Bu iqi dil bir qəqdən ayrılmışdır denilir.

“Ap” zəqilçisini jalınız cigatajca “at” gerb, “ac” sözünü azərbajcanca oşəstərir. Həttə Azərbajcanda məjmyna “biçin” didiqlərini iddea edir. By qibi zəjlər jalınız bir sözə aid dejidir. By qibi binlərcə söz vardır. Bynyn uqun zivələrin xusysijətlərini oşəstərə bilməz.

Sözlərin mənəzi haqqında da bir zəj jokdyr. Əsqi ilə jeni sözlər mukajəsə edilməmişdir. Deməq qi, iztikaki lugət dejidir.

Ədəbi cəhətdən həttə Zəmsəddin Samijə belə jetisə bilməyir.

Luzymsy jərə lugətdə turqçədə, ədəbi dildə izlənməyən və ja turqçə lazım olmajan bir çox jersiz sözlər izlənmizdir. məsələ: bəti-bətiş /ərəbcə karpız/, bəttitə /bəcəqlərin ibtidai zəqli/, bəyze /sivri sinəq/ və jaxyd amizatin, emiləid, amilodeqstrin, amilobakter, amonjym, anterəzoid, zatəkahilxəfijjədə uzvu-əlkah, barotermograf, baroskop və ilax...qibi by sonynyc xusysi terminlərdir.

İndi lugətin daha muhum jərinə qeçirəm:

Turq lugəti, gərb ləhcəsindən baska, yjgyr, qagataj, azəri, kazan dillərinin və yjgyrcadan ayrılan və by nəktəi nəzərdən butun turq dilləri ilə yzak-jakın bir munasəbət ərz edən jakyt, çovaz, kərgiz qibi ləhcələrin iztikaki, mukajəsəvi və ədəbi bir lugətnaməsidir. By cumlə içində iqi bəjuq, bojnzyly janlız vardır: I-azəri ləhcəsinin gərb gypyna oşirməyib

ygyr, çagataj, kazan, tatar ləhcələri grypyna sokylmasъ, 2- daha bəjuq bir janlyz çovaz və kыргыз qibi ləhcələrin ygyrcadan ajrlymъz olmasъdyr. Azəri ləhcəsi jykarьda qşestərilən zivələrə dejil, gərb grypyna oşırər. Çovaz və jakyt dillərinin ygyrca ilə heç bir əlakəsi jokdyr.

Əsqi ygyrlyar və onlarьn dilləri hakkьnda bə'z nəzəriyyələr vardыр. Laqin bynlarьn heç birisi, indijə kədər, çovaz qibi bezinci-altьncь miladi əsirlərdə mevcyud olan bir dilin ən əsqi abidələri II-ci /on birinci/ miladi əsirlərdən bazlayan ygyrcadan çьkьdyгьн iddə edəcəq kadar boz və oşulunc bir fiqri iləri surməmişdir.

Lugətdə iləri qşedildijə janlyzlar inanylmaz dərəcədə bəjur və oşuluncdən oşulunc zəqillər alыр.

1. Fino ogrijen, 2. Turq, 3. Mongol, 4. Manço.

2. Lapon, Fin, Macar, Çirəniз, Bazkьrd, Vogol, Samojid.

3. Gərb turqəsi, Azəri və Səlyk və Turqməncə, Ygyrcadan mustak.

4. Əzdərhan tərələrində kollаныlan Kalmykca,

5. Tyngyz, Manço, Korea.

By cədvəldə Husejn Qazьm bəy turq-tatar dillərinə jakьn olan dilləri qşestərməq istəmişdir. Byradan anlaзьldьgьna qşerə lapon, fin, Macar dili ilə bazkьrd dili bir imiz. Əmrundə bir bazkьrd qitabь, jakyd canь bir bazkьrd qşerən adam by fiqri səjləyə bilməz. Çunqu bazkьrd dili ilə by dillər arasьnda heç bir munasəbət jokdyr. Qazim bəy bir zəj izitmiz, kəza, nə oldygyny eјcə хатыrlajamamъz, bə'z alimlər, by arada “Kaztrən” bazkьrdlarьn kan cəhətindən fin хəklərilə karьdyгьн səjləmişlərdir. Nə olsyn qi, Istanbyl turqlərində də çərqəz, rym kanь az dejildir. Əmma bynyyla belə heç qimsə byndan Istanbyl turqəsi ilə çərqəz və rym dillərinin bir-birinə jakьn oldygy nəticəsini çьkara bilməz. Hər qəs xusysi ilə lugət jazan bir dil mutəxəssisi, dilin və ыкьn bazka-bazka zəjlər oldygyny bilməlidir.

Jenə eјni cəqdvəldən qşerulduju vəch ilə məqşersə tunquz, manço, koreja dilləri bir-birinin jakьn imiz. Mogolcaь da jalьnyz Əzdərhan tərəflərindəqi kalmyklar səjlərlərmiz. Mogollarьn əzləri, Byrjatlar хатыrdan çьkmьz. By qibi lisanijjat mə'lymatь ilə tələbəji darilfunyna almajьz.

Lugətin jazьsь ərəb əlifbasь ilə, transkripsjasь fransьzcadыр.

Bir lugətdə dejil, butun terminlər məsələsində də bəjuq bir anarьz həqum surməqdədir. Turqlərin by devri Azərbajcan turqlərinin 20-21 sənələrindəqi devirlərini хатыrlatыр.

“Bəjuq lugət”ə qşerə daha əcaјib və by qunqu elmlərdən daha yzaq bir əsər olarəq əlimizdə Semih Ryfat bəјin “təzrif hurьf kanynlarь” namindəqi əsəri var. Semih Ryfat Ankarada təlif və tərcumə heј'əti rəisidir. Jə'ni əlqənin elm və urfan izlərini idarə idənlərdən birisi. bakьnyz: əsərlərində nə qibi zəjlər jazьr:

“Kalьn səslər bəjuq zəjləri, incə səslər qіçiq zəjləri qşestərir. imiz”. Məsəla: “papak, kajьk, sopa, jokyз, kalьn; ipəq, incə, əz, çəp, eniz.. -incədir”

əjlə isə: dəniz, əjəl, bəjuq, juqsəq.. səzlərinin səsləri incə oldygy halda nə uçun bəjuq zəjlər qşestərməqdədir. Diməq təmamilə zəzylacəq bir nəzəriyyə.

daha:

a səsi irtifai qşestərimiz /abьk, sabьk, sarpьz./

o " dəјirmi zəjləri qşestərimiz: /obkьn-oşirdab, obryk-çəquq./

i " incə " " : /ip, incə, ipliq/

s " **Q**ƏZLƏ **Q**ƏRUMMƏJƏN zəjləri, jaxyd maji'ləri **Q**ƏSTƏRİRMİZ. /is, səs, söz, sud/.

d-t səsi-nakilijət savtışjəsi az olan zəjləri **Q**ƏSTƏRİRMİZ. /toz, toprak/

k-g " sərt və katı zəjləri **Q**ƏSTƏRİRMİZ. /kajık, kapak/.

Qlulusunuz, **Q**uluncə dejilmi, turqçəji jaxzə bilən hər qəs tərəfindən cərh edilə biləcəq olan by nəzəirjələrlə nə kədər janlızıdır. Bynlara karzə istənildijı kədər misal tapıla bilər.

Əsərinin diqərlər bir jərində:

/mafevk-əlsərf təhlilat-savtışjə/, bir az daha tə'mik edilərəq butun əsasatə mevcəz və muəjjən kanyınlar tətük edilməq zərtilə turqçəmizdən /bejnəlmiləl bir lisan/ çəkarmak rəq kolajlazır. /109/

Turqçədəqı "mevcəz və muəjjən kanyınlar" Samih Ryfət bəjin **Q**ƏSTƏRİDİQLƏRİNDƏN bəzka bir zəj olmadıgə, turqçənin az zamanda bejnəlmiləl bir dil olacağından, az çök lisan və mədəniyyətlə məsələlərinə əznə olan adamlardan bəzka, hər qəs inana bilər.

Samih Ryfət bəj əsərini by sözlərlə kytarır:

Turq ilq ədvar-xilkətdə jazajırdı, muntəhaj-həzrə kədər jənə jazacək və əsalətini muhafəzə edəcəqdir. /110/

Məsələ byraja çatacək oldykdan sonra kalkıb lisanijjatdan, tarixdən dəmm yrmək heç də lazımlı dejildi. Məhəmməd Əmin bəjin hər hanqə zə'ri neçə illərdən çiqnənə-çiqnənə qəhnələməz olan xuljalı, romantıq fıqri daha da əjdən bir surətdə anlata bilər.

İztə joldazlar! mənim mətbyatda az zamanda istifadə etməq syrətilə sizə ərz etməq istədiyim by kədərdi.

/Alkəzlar...../

SYVALLARA CAVAB

Jərlərdən verilmiş jazıblı və zifahi syvallara prof. cavab verərəq dejər qı, "fonetika, sözləri muəjjən sistem altına almak" deməqdir. Dildə ictimai sistem oldygyndan imla və istilahl məsələsi də əjlə olmalıdır.

Turqijədə 8 dən çök ləhcə vardı. Azərbaycan jykərbə azagı 2 ləhcə ola bilər. Fəkət by ləhcələri birləzdirməq bir ədəbiyyat dili, məqtəb dili jaratmak lazımdı. Hər jerdə haqim sənəfin dili gələbə çaldıgə uşun byrada da proletariyatın dili haqim olmalı. butun qitlə dili jaradılmalıdır.

Lisan uşun əsas olmajan jerdə imla uşun əsas olamaz.

Orxon zamanında belə muəjjən lisan və ləhcə birlijı olmamızıdır.

MUBAHƏSƏLƏR

I. prof. Ə. Ubejdyllyın:

1-Lugətin ərəb sözlərində anarzi oldygy, **Q**ələcəqdə karzıklıq əmələ **Q**ələcəjini inkılab da, islahat da Turqijədə dil məsələsini duzəldə bilmədiyini, dili jykərbədən duzəltməq istədiyini lugətin tarixi bariz janlıklılar oldygy misallər osmanlı əsərlərdən **Q**əturdujunu və turq-alman byrə yazıjasın məfqrəsini dazdıgənlə səjləjir.

2- Azərbaycanca 22-24-nci illərdə olan imla anarxizi ilə Türqijə imlası arasında olan bənzijisi və onların da [.....]^{L101} bəlasına dytyldykları, Türqijə imlasında bə'z çətinliqləri və məsələ kar ilə qar, kələm ilə qələm... qibi sözlərin Türqijədəqi ancak bir /k-q/ ilə jazılması Azərbaycan ləhcəsində nə kədər ağır olacağına zəmir vəsi ilə qaf farsı olan qi lərin sözə bitizməsinin əntəl tərtdijini və bir çok kusurlarına **öləstərərək ölələcəqdə**, prof. Çoban-zadənin: Azərbaycanca nəzr olynan mətbyat arasındaqı imla fərkləri-imla anarxizi həkkində də mufəssəl mə'ryzə verməsini rica edijor qi, bəlqi by glavnyaka janında təzqil olynan imla komitəsinin fəalijjəti səcəsində **ölələcəqdə** imlamızın dogry-duzölun və vahid bir imla olmasına arzy edir.

Aga-zadə F.

By ölun Türqijədə kabyl olynan hər xəbər zəqilcisi və jaxyd Bəzkərdstanda lajihəsi hazırlanan 12 cur zəqilcisi və diölər jaratmaq istədiqləri jəvi sözlər, jəni formalar bəzkaş uçun öluluncdur. Ləqin həkikət olaraq bir zəji demelidir qi: joldaz Lenin jəni əlifbanın Azərbaycanca kəbylyny ezidərqən “by zərk uçun inkəlabdır” demizdir. By əlifba zərk uçun dogrydan da inkəlab oldy. Zyralar ittifaq xalklarından bəzka, Türqijənin də kəbyl etməsi, by jəknlarda İranda da bu məsələ xusysda mubahəsə açılması və hətta ölələcəqdə Hindistanda və bəzka zərk ölqələrinde də kəbyl olynacağına duzunməli, oralarda imla xusysijjətləri nə kədər səhlvəri olacaqs, olsyn, fəkət jəni əlifbaj kəbyl etmələrini jurəqdən alkəzlamalıjək.

CAVAB

Prof. Çoban-zadə, Prof. Ubejdylinin səljədiqlərini təsdik edir. Xylyflynyn fiqirlərini alkəzlayjək, dejr: əlbət Azərbaycanca bizim birinci məksədimiz bə'z xusysijjətlərdə kalan imla ajrəlyğınə kaldərmək muəjjən saglam prinsiplər uzrə vahid və duzoğun imlajə həjata qəçirməqdır. Biz Türqijənin imla prinsiplərini tənqid edərqən özümüzdən o qibi janlızlyklara jol verməməq, onlar gibi imla prinsiplərində ancak fonetiq prinsibi hesablamajyb ictimai və pedagozi cəhətləri də ynytmamak lazımdır.

Hər bir ləhcənin inqizafı uçun xusysi muhitindəqi ictimai, iktisadi və sijasi zərtləri nəzərə almak oldygy uçun biz də Azərbaycanın vahid və duzugun imlasına duzəltməq istərijiq qi etimoloji prinsiplərinin byrada məksədi bydyr.

/ALKƏZLAR/

Sədr joldaz Zaqirof, səljədiqi by muhum və çok dəqərli mə'ryzəsi uçun Prof. Çobanzadəjə çin qənuhdən təzəqqur edir.

//A L K Ə Z L A R/

Sədr:

Qatib:

¹⁰¹ Metinde burası boş bırakılmıştır.

Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete:

Türk Birliği

Metin OMER

Hacettepe Üniversitesi

OMER, Metin, Romanya'da çıkan Türk bir gazete: Türk Birliği. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 171-186.

Bu makale Romanya'daki Türk matbuatının tarihini *Türk Birliği* gazetesi örneği ile incelemektedir. Romanya'nın Dobruca bölgesinde önemli bir Türk-Tatar toplumu yaşamaktadır. XIX. yüzyılın sonunda, Romanya'da ilk Türk gazeteleri çıkmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar Dobruca'daki Türk matbuatı ciddi bir gelişme kaydetmiştir. Komünist rejim iktidara geldikten sonra Romanya'da hiçbir Türk gazetesi basılamamıştır. *Türk Birliği*, 1930 yılında ve 1934-1940 yılları arasında basılıp, Romanya'da uzun ömürlü Türk gazetelerinden biri olmuştur. Gazetede, Romanya'daki Türk toplumunun sorunları, Romanya ve Türkiye'nin iç siyaseti ve dış politika gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Romanya'daki Türk-Tatar toplumu, matbaa, Türk Birliği gazetesi, Dobruca, siyaset.

OMER, Metin, A Turkish Newspaper Published in Romania: Türk Birliği. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 171-186.

This article presents a history of Turkish press in Romania analysing the Turkish newspaper entitled *Türk Birliği*. Dobrudja is the region of Romania where a significant Turkish-Tatar community has been living through the centuries. The first Turkish newspapers in Romania were published at the end of the XIXth century. Turkish press in Romania developed significantly until the beginning of the World War II. Following the establishment of the Communist regime in Romania, no Turkish newspaper was published. *Türk Birliği*, printed in 1930 and between 1934 - 1940, was one of the long-lasting Turkish newspapers in Romania. Issues such as the problems of Turkish society in Romania as well as the internal and foreign policies of Turkey and Romania were debated in *Türk Birliği*.

Keywords: Turkish-Tatar community in Romania, press, *Türk Birliği* newspaper,

Dobrudja, politics.

Giriş

Romanya’da yaşayan Türklerin basını XIX. yüzyılın sonuna kadar gelişmek için çok olumlu şartlara sahip olmamıştır. Durum XIX. yüzyılın sonunda değişmiştir. Dobruca’daki basının gelişmesi birçok etken tarafından kolaylaştırılmıştır. 1883 yılında Kırım’da *Tercüman* gazetesinin çıkması sadece Kırım’daki Tatarların eğitimini değil, diğer Türk halkının eğitimini de etkilemiştir. *Tercüman* gazetesinin çıkmasından beş yıl sonra Romanya’da ilk yerli Türk gazete çıkmıştır: *Dobruca Gazetesi*¹ Romanya’da çıkan en eski Türk gazetelerinden biri de Haziran 1897’de çıkarılan ve bir yıldan az bir süre devam eden *Sadakat* gazetesidir.

Dobruca’daki basının gelişmesi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reformcu hareketlerin etkisi altında kalmıştır. İbrahim Temo ve Ali Rıza Kırımzade gibi Jn Türkler yelerinin Dobruca’ya sığınmaları Romanya’daki Türk gençlerinin siyasete ve sosyal hayata daha fazla önem vermelerine yol açmıştır.

Dobruca’daki Müslüman nüfusun durumu kötüydü. Okuma ve yazmaları olanların sayısı çok düşüktü. Eğitimin tamamı din ile ilgiliydi. Uzun bir süre Dobruca’daki Türkler ve Tatarlar Romen okullarına gitmeyi red etmiş, eğitim düzeyleri de camilerde verilen eğitimle sınırlı kalmıştır.²

Bu yönde çalışma yapmak için en uygun yer, Dobruca’daki Müslüman nüfusunun merkezi olan Medgidia (Mecidiye) kasabasıydı. Buraya yerleşen Dr. İ. Temo öncelikle imparatorluğun içerisindeki ve diğer ülkelerdeki Jn Türklerle temasa geçmiş ve çeşitli taraflardan aldığı bilgileri iletmeye başlamıştır. İlk faaliyeti ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Abdulhamid rejimini kınayan ve devrime ağırıda bulunan *Hareket* adlı bir broşür çıkartmak olmuştur.³

Kemal Ebulmukbil, bir ara İstanbul matbuat müdürlüğünde bulunup, yurtdışındaki ve özellikle Balkanlardaki Jn Türklerin faaliyetlerini ktleyecek bir gazete çıkarmakla görevlendirilmiştir. Neticede 18 Ekim 1896 – 10 ocak 1897 tarihleri arasında *şark* gazetesini çıkarmıştır. Gazeteciye verilen görevi

¹Romulus Seiřanu, *Dobrogea - Gurile Dunării ři Insula Șerpilor- Schiță Monografică* (Dobruca – Tuna’nın Aęızları ve Yılan Adası – Taslak Monografi), Universul gazetesinin matbaası, Bükreř, 1928, s. 264.

²Gregoire Danesco, *La Dobroudja. Étude de Geographie Physique et Ethnographique*, Imprimerie de Lindependance Roumaine, Bucarest, 1903, s. 165.

³İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkli ve Hidematı Vatniye ve İnkılabı Milliyeye Dair Hatıratım*, Romanya-Mecidiye, 1939, s. 67.

anlayan Temo, Şefik Bey (Osmanlı Harp Bakanı'nın emir subayı) ve Kadri Bey (yerli bir Tatar ailesinin mensubu) ile birlikte Ebulmukbil tarafından getirilen matbaacıdan faydalanmaya karar vermişlerdir. Sonuç olarak 15 Aralık 1897 tarihinde *Sada-i Millet* gazetesini çıkarmak amacıyla gizli bir yapı kurmuşlardır.⁴ Gazete, Jon Türklerin propaganda organı olduğu için sultanın başkâtibinin tepkisine yol açmıştır.⁵

Sada-i Millet gazetesinin Romanya'daki Jön Türklerin yayın organı olarak ortaya çıkmasının hareket içerisinde ve Yıldız Sarayı üzerindeki önemli etkisi sonucunda 1901 yılında Romanya'daki jönler yeni bir gazete çıkarmışlardır: *Dobrogea* (Dobruca).⁶

Romanya'daki Türk basının gelişmesi eğitimle bağlantılı olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi XIX. yüzyılın sonunda Dobruca'da yaşayan Türk ve Tatarların eğitim düzeyi çok iyi değildi. Bu durum 9 Mart 1880 tarihinde Dobruca'nın Organik Yasası'nın kabulü ile değişmiştir; bahsekonu yasa, Babadağ'da yeni bir Müslüman seminerinin kurulmasını öngörmüştür. Aslında bu seminer Gazi Ali Paşa tarafından 1610 yılında Babadağ'da kurulmuş olan medresenin devamıydı. Seminerin başlıca hedefi, Romanya'daki Müslüman toplumunun imamlarını eğitmek idi. Ancak yapılanlar bununla sınırlı kalmamış, seminerin birçok mezunu Bükreş, İaşi, Timişoara ve yurt dışındaki üniversitelerde eğitimlerine devam ederek, profesör, doktor, mühendis, bilimadamı, tarihçi olarak yetişmiş ve Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun aydınlarını oluşturmuşlardır.

Müslüman Seminerinde öğretmenlik yapan şahıslardan biri Dobruca'daki Türk ve Tatarların kültürel gelişmelerini önemli derecede etkileyen Mehmet Niyazi olmuştur. Mehmet Niyazi'nin koordinatörlüğünde *Dobruca Sadası*, *Teşvik*, *Işık*, *Mekteb ve Aile* gibi periyodik yayınlar çıkmaya başlamıştır. Herşeyden önce eğitimci olması nedeniyle Mehmet Niyazi Romanya'daki Türklerin kültürel açıdan gelişmelerinde yazılı sözün önemi üzerinde durmuştur.

İki Dünya Savaşı Arası ve Komünizm Sonrasındaki Dönem

Romanya'daki Türk basınının en önemli dönemi iki Dünya Savaşı arasındaki dönem olmuştur. Nedenlerine gelince, Türk-Tatar aydınlar sınıfının oluşturulmuş olması ve Romanya'daki olumlu ekonomik ve kültürel durum olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Müslüman Seminer Romanya'daki Müslümanlar için eğitim merkezi rolünü oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda, yayın faaliyetlerini devam ettirebilecek kapasitede olan birkaç genç nesil yetiştirilmişti. İki Dünya Savaşı arasındaki dönem Romanya'nın kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan en iyi dönemi olarak kabul edilmiştir. Romanya'daki

⁴ Temo, *age.*, s. 124.

⁵ Trandafir Djuvara, *Mes Missions Diplomatique. Belgrade--Sofia--Constantinople--Galatz--Bruxelles--Le Havre--Luxembourg, Athenes, 1887-1925*, Felix Alcan, Paris, 1930, s. 98.

⁶ Mehmet Niyazi, "Dobruca Müslüman Matbuatının Bir Tarihçesi", *Hak Söz*, Sayı 18, 14 Ağustos 1922, s. 2.

gelişmelerin yol açtığı olumlu durumdan Türkler ve Tatarlar da yararlanmıştı. O dönemin ilginç bir özelliği, gazetelerin çok dilde yazılmış olmalarıdır. Gazeteler Türkçe, Tatarca ve Romence yayınlanmıştır. Bu durumun açıklaması, Türk halkının düşünme tarzını etkileme arzusu olabilir. Bir yandan Türkiye Türklerin göç etmeleri için aktif olarak faaliyete geçmiştir. Öte yandan yeni Romen makamları Türk halkına daha kolay ulaşmayı arzu etmişlerdir ve aynı zamanda, Türk toplumu Romen yetkililere daha kolay ulaşmaya istemiştir.

Tan ve *Dobruca Sözü* gazeteleri 1921 yılında kısa bir süre çıkmışlardır. İyine kısa ömürlü gazetelerden 1933'te çıkan *Aydınlık* ve 20 Temmuz 1937'de Silistre'de neşredilmeye başlanan *Delî Orman* gazetelerini sayabiliriz.

Romanya'daki Türklerin en başarılı yayınlarından biri *Dobruca Gazetesi* olmuştur. Gazete 1919 ile 1924 yılları arasında çıkmıştır. Osmanlı Türkçesi ve Romence yayın yapmıştır.

Romanya'da çıkan bir başka Türk gazetesi, *Haber* gazetesidir. 19 Ağustos 1922'de yayınlanan gazete birkaç sayıdan sonra kapanmıştır.⁷ *Bizim Sözü* gazetesi, 15 Haziran 1929 tarihinde Pazarcık'ta basılmaya başlamıştır ancak, 20 sayıdan sonra kapanmıştır.⁸

1921-1932 yılları arasında Romanya'da yayınlanan diğer bir Türk gazetesi *Romanya* olmuştur.

Kırım Tatarları'nın tarihinde önemli bir rol oynayan *Emel Mecmuası*, Müstecib Hacı Fazıl (Ülküsal) idaresi ve mesül müdürlüğü altında, Pazarcık'ta 1 Ocak 1930 tarihinde çıkarılmağa başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Müsteceb Ülküsal'ın Türkiye'ye göçmesi sebebi ile, dergi kapanmıştır. *Emel* dergisi Kasım 1961'de İstanbul'da tekrar çıkmaya başlamıştır.⁹

20 Şubat 1936 tarihinde avukat Hamdi Nusret koordinatörlüğünde *Halk* gazetesi çıkmaya başlamıştır. Osmanlıca ve Romence olarak yayınlanan gazetenin hedefi, „Dobruca'daki Türk-Tatar halkının kültürel ve dini taleplerinin ilgili makamlara duyurulması”¹⁰ olmuştur.

Çardak gazetesi “Türk köylülerin gazetesi”¹¹ olarak tanıtılmış ve sosyo-siyasi konuları ele almıştır. Gazete, Kasım 1937'den Haziran 1940'a kadar çıkmıştır.

En çok beğeni toplayan ve 11 yıl yayınlanan gazete *Halk Sözü* olmuştur. 1929-1940 yılları arasında çıkmıştır.

Dobruca'daki Türklerin yayınlarından biri olan *Tuna* gazetesi 1925-1938 yılları arasında çıkmış, 4 Mayıs 1933 ile 2 Şubat 1936 tarihleri arasında ara vermiştir. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Romanya'da bir başka Türk

⁷ Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, 2. baskı, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 174.

⁸ Ülküsal, *age.*, s. 175.

⁹ Ülküsal, *age.*, s. 175.

¹⁰ *Halk*, Sayı 1, 20 Şubat 1936, s. 1.

¹¹ *Çardak*, Sayı 1, 5 Kasım 1937, s. 1.

gazetesi 03 Mayıs 1932-01 Mayıs 1938 tarihleri arasında haftalık çıkan, *Yıldırım* olmuştur.

Romanya'daki Tatarların önemli dergilerden birisi *Bora*'dır. Dergi, Bükreş Teknik Üniversite öğrencisi İrfan Fevzi tarafından, Türkçe ve Romence, Silistre'de, 1 Mart 1938 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır. Sadece 9 sayı çıkabilmiştir.¹²

Dobruca'daki Türk basının tarihçesi sözkonusu olunca, Romenlerin girişimi sonucunda Türklerle ilgili çıkarılan gazeteleri de hatırlatmamız gerekir. Mecidiye Müslüman Semineri'nin 1903-1904, 1915-1916 ve 1928-1933 yılları arasında yıllığı çıkarılmıştır. Oldukça kısa bir dönem çıkmasına rağmen (9 Kasım-14 Aralık 1928), *Revista Musulmanilor Dobrogeni* (Dobruca Müslümanların Dergisi) de önemli bir dergi olmuştur. Makaleler özellikle köy halkına yöneliktir, Tatarca yayınlanan bir şiir ("Khıymetli dostum Asan'ga"¹³) ve kısa haberler dışında Romence olarak basılmıştır. Gazetenin ele aldığı konular, 1928 yılında iktidarda olan PNȚ (Partidul Național Țărănist = Köylüler Ulusal Partisi) partisinin etkisi altında kalmıştır. Sayfalarında Dobruca'daki Türk ve Tatarlara yer veren diğer bir gazete 1928'de yayınlanan *Coasta de Argint* (Gümüş Sahil) olmuştur. Derginin 8, 9, 10 ve 11 sayılarında birer sayfa Osmanlıca hazırlanmıştır.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Romanya'da hiçbir Türk gazetesi çıkmamıştır. 1947 yılında komünistlerin iktidara gelmesiyle basın şiddetli bir sansüre tabi tutulmuş ve Türk gazetelerin çıkması sözkonusu bile olmamıştır. Bu duruma istisna olarak, 1980'de *Revista Cultului Musulman* (Müsülman Cemaatinin Dergisi) çıkmıştır. Derginin sadece bir sayısı neşredilip, Romence, Türkçe, Arapça ve İngilizce yazılar içermiştir. Derginin amacı, Romanya'daki komünist rejiminin müslümanlara karşı hoşgörüsünü göstermek olmuştur.¹⁵ 1989 devrimi sonucunda komünist rejimine son verilmesiyle Romanya'daki Türk basını yeniden doğmuştur. Komünist rejiminin son yıllarında ve demokrasinin ilk yıllarında *Renkler* (1987, 1989, 1991, 1995) adlı edebiyat dergisi çıkmış ancak çok uzun ömürlü olmamıştır. Romanya'daki Türkler ve Tatarlar kendi gazete ve dergilerini çıkarmaya devam etmektedirler. Romanya Müslüman Tatar Türklerinin Demokrat Birliği'nin (U.D.T.T.M.R.) aylık dergisi *Karadeniz*, gençlik dergisi *Çaş* ve periyodik olarak *Kadınlar Dünyası* yayınları vardır. Romanya Demokrat Türk Birliği'nin (U.D.T.R.) aylık dergisi *Hakses* ve gençlik dergisi olan *Genç Nesil*'dir. Aynı Birliği'nin Galati şubesi 2001-2003 yılları arasında *Tuna Mektupları* dergisini çıkarmıştır. Bunlar dışında, 1930-1940 yılları arasında çıkmış olan *Emel* dergisinin devamı olduğunu iddia eden *Emel* dergisi ile aşırı olan *Nazar Look* dergisi de çıkmaktadır.

¹² *Bora*, Sayı 1, Mart 1938, s. 1.

¹³ *Revista Musulmanilor Dobrogeni*, Sayı 6, 14 Aralık 1928, s. 2.

¹⁴ Ülküsal, *age.*, s. 174.

¹⁵ *Revista Cultului Musulman*, Sayı 1, Ekim 1980.

Türk Birliği Gazetesi

Türk Birliği Gazetesi ile İlgili Genel Konular

Türk Birliği Romanya’da uzun ömürlü Türk gazetelerinden biri olmuştur. Gazetenin merkezi Dobruca’nın Güneyinde, Türk nüfusun yoğun yaşadığı Pazarcık (Bazargic) kasabasında idi. Adresi “Rahovei Sok. No. 18, Bazargic” olmuştur. *Türk Birliği*, Dobruca’daki Türk ve Tatarların kurdukları, kültürel ve yardımlaşma faaliyetleri ile uğraşan cemiyetlerden biri, “Türk Gençleri Derneği”nin yayın organıydı. Grubun kurucularından biri, Jön Türkler hareketinin aktif üyelerinden biri olan Feridun Necati olmuştur.¹⁶

Gazetenin hedefi ilk sayıdan açıklanmış: “Türkü gaflet uykusundan uyandırmak”¹⁷ ve beşinci sayıda detaylandırılmıştır: “Gazetemizin meseleği Romanya Türklerinin Haklarını hükümetimizin kanunları dahilinde mudafaa ve Gazi Türkiye’inde doğan parlak inkılap güneşinin aydınlatığı yollarda Dobruca Türküne rehberlik etmektedir.”¹⁸ Gazetenin sloganları bu hedefleri desteklemiştir: “Türk Kardeş! Öz milletinin gazetesi olan Türk Birliği’ni dikkatle oku ve onu sev! O, kasabalı ve köylü bütün Türklerinin menfaatına çalışan bir Türk gazetesidir. O, senindir, sen onunsun!”; “Türk Birliği gazetesini oku ve okuttur!”; “Türk Birliği Gençliğin Kulağı, Gençliğin Gözü, Gençliğin Dili’dir...”

1930 yılında (18 Şubat-19 Mayıs) ve 1934-1940 (6 Eylül 1934-16 Aralık 1930) yılları arasında düzensiz olarak çıkmıştır. İlk dönemde ayda bir defa, farklı tarihlerde çıkmıştır. İlk sayı 18 Şubat’ta, ikinci sayı 2 Mart’ta, üçüncü 1 Nisan’da ve son sayı 19 Mayıs’ta yayınlanmıştır. Sayfa sayısı açısından da tutarsızlık görülmüştür. İlk sayı beş sayfa, ikinci sayı tek sayfa, son iki sayı ise iki sayfadan oluşmuştur. Son dönemde Türk Birliği ayda iki defa basılmıştır. Sayfa sayısına gelince, bazı durumlarda, özel bayramlarda, anma günlerinde, sayfa sayısı artırılarak 4-5 sayfaya ulaşmıştır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı 5 sayfada anlatılmıştır.¹⁹

Gazetenin dağıtım alanı Dobruca ve Deliorman olmuştur. Romanya’daki Türklere yönelik olmasına rağmen, nüfusun çoğu Türk olan Ada Kale’de dağıtım noktaları yoktu. Bu durumun nedeni, “Türk Gençleri Derneği’nin” o bölgede şube bulundurmaması olabilir.²⁰

Gazete Osmanlıca, Latin alfabeli Türkçe ve çok az Romence basılmıştır. İlk dönemde gazete Osmanlıca yazılmıştır. Sadece birkaç teknik bilgi (adresi, matbaası, ücreti) ve ilk sayının üçüncü sayfası Latince harflerle yazılmıştır. İlk sayının üçüncü sayfasında Mustafa Kemal ile ilgili bir makale, gazetenin

¹⁶ “Hazin bir yıldönümü”, *Türk Birliği*, Sayı 60, 15 İkincikânun 1938, s. 1.

¹⁷ Salih Zekki, “MÜJDE EY TÜRK genci”, *Türk Birliği*, Sayı 1, 18 Şubat 1930, s. 3.

¹⁸ *Türk Birliği*, Sayı 5, 6 Eylül 1934, s. 1.

¹⁹ *Türk Birliği*, Sayı 6, 4 Birincikânun 1938.

²⁰ *Türk Gençleri Derneği* merkezi Bazargic (Pazarcık)’ta olmuştur. Silistre ve Köstence’de şubeleri vardı.

hedeflerini anlatan bir yazı, İzzet Ulvi’nin bir şiiri ve deyimler köşesi yer almıştır.²¹ 1934 yılında gazete tekrar çıkmaya başlamış ve makalelerin hepsi Latin alfabesiyle yazılmıştır. Romence dili birkaç reklamda ve Romen okuyuculara yönelik makedelerde kullanılmıştır. Örneğin Atatürk’ün ölümünde, şahsiyetini ve önemini anlatan makale Romence yazılmıştır.²²

Gazetenin finansmanı konusunda kesin bilgiler yok, sadece tahminlerde bulunabiliriz. Gazetenin satış, aboneliklerden ve reklamlardan elde edilen paralarla basıldığını tahmin ediyoruz. 1930 yılında gazete 3 Lei (Romen para birimi) ile satılmış ve 1934 yılında fiyatı 2 Lei’e indirilmiştir. Yıllık abonelik 200 Lei olmuştur. Son sayfada yer alan reklamlar, Bazarcik’te bulunan şirketlere aittir.

Gazetenin içeriğinin oldukça çeşitli olduğunu söyleyebiliriz. Romanya’daki Türk toplumunun sorunları, Romanya ve Türkiye’nin iç politikası, dış siyaset gibi konular ele alınmıştır. Tarih ve kültürel içerikli makedeler de bulunmuştur. Düzyazı değil, şiir yayınlanmıştır.

Türk Birliği Gazetesi ve Romanya’daki Türk Toplumunu

Gazetenin sayfalarında en geniş yer Dobruca’daki Türklerin göçüne ayrılmıştır. 1878-1941 yılları arasında göç Dobruca’daki Türk-Tatar toplumunu etkileyen en önemli olay olmuştur. Bu sürecin sonunda Dobruca’nın demografik yapısı çok değişmiştir; 1878 yılında Dobruca Romanya ile birleşirken 134.000 Türk ve Tatar var iken²³, 1956 yılında komünist Romanya’da yapılan ilk nüfus sayımı 14.239 Türk ve 20.469 Tatar göstermiştir.²⁴ 30’lu yıllara kadar göç rastgele, yasal bir çerçeve olmadan yapılmış ancak 1931 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Bükreş Büyükelçiliğine gelmesi ile birlikte Türk ve Romen hükümetleri bu olayı durdurmak için çözüm arayışına girmişlerdir. Bu dönemde çıkan *Türk Birliği* gazetesi, “Gelişmeler” adlı köşesinde bütün görüşmeleri aktarmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’ndeki değişikliklere de ayrı bir önem verilmiştir. Örneğin “Göç Aleyhdarları” makalesinde Türkiye Dobruca’daki toplumun “etnik kimliği”ni koruyabileceği tek yer olarak göstermiştir²⁵. Yine Dobruca’daki Türkleri Anadolu’ya göç etmeye ikna etme çerçevesinde Türk basınından kesitler yayınlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinden alınan bir makalede aşağıdaki hususlar belirtilmiştir: “Çorlu muntikasına yerleştirilen muhacirlerin adedi 10.000’dir. Bunlar, hükümetin yardımına ve tahsisatına ihtiyaç hasıl olmadan köyler teşkil edilmiş ve yalnız erazi vererek istirahat ve muhafazaları te’min

²¹ *Türk Birliği*, Sayı 1, 18 Şubat 1930, s. 3.

²² Hilmi H. Omer, “A murit un Şef” (Bir Şef Öldü), *Türk Birliği*, Sayı 6, 4 Birincikânun 1938, s. 4.

²³ Baron de Hogguer, *Renseignements sur la Dobroudja, son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879, s. 40. 1878 yılında Romen Dobrucası Güney toprakları kapsamıyordu. Cadrilater adıyla tanınmış olan Güney Dobruca, 1913-1940 yılları arasında Romanya’ya ait olmuştur..

²⁴ Romanya İstatistik Enstitüsü sitesinden alınan bilgiler, <http://www.insse.ro/cms/files/RPI.2002INS/vol4/tabele/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2013).

²⁵ “Göç Aleyhdarları”, *Türk Birliği*, Sayı 54, 28 Temmuz 1937, s. 1.

olunmuştur. Esasen Romanya'dan gelen muhacirlerin ekserisi oradaki ev eşyasını satarak geldikleri cihetle vakıt ve halleri yerindedir. Bu sebeple hükümetten ancak ev ve toprak hususunda yardım beklenmektedir.”²⁶ Yine göç etme sürecinin çekiciliğini artırmak için Türkiye'ye yerleşenler için oluşturulan yerler idealist şekilde anlatılmıştır: “her göçmene birer ev sözü verildi, yeni köylerdeki evler büyük, beyaz, idealdir”²⁷, “herkese tahsis edilen toprak ekilmiş şekilde sahibini bekliyor”²⁸. Bu görüntü, farklı gerçekleri anlatan kaynaklar tarafından yalanlanmıştır: Türkiye'ye gidenlerin “fakirlik, hastalık ve ölüm”²⁹ ile karşı karşıya kaldıkları anlatılmış ve Constantin N. Sarry bir örnek vermiştir: “Caliacra vilayeti Kocimar köyünden göç eden 300 aileden 200'ü öldü bile...”³⁰. Göçmenlerin karşılaştıkları sorunlarla ilgili görüşme ve müzakereler de gazete redaksiyonu tarafından yakından takip edilmiştir. Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romen makamların temsilcileriyle yaptığı bir görüşme anlatılmıştır: “Sefirimizin, Dobrucadaki Türk emlakinin Romen hükümetine devrini ve emlak paralarının yarısı petrol ve yarısı da on senede ödenmesi teklif edilmiştir.”³¹ Aslında haber tam olarak verilmemiş çünkü o toplantıda daha ayrıntılı konular görüşülmüştür. 13 Şubat 1935 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Bükreş Hükümeti İçişleri Bakanı Ion Inculeț arasındaki görüşmenin başlangıcında Türkiye'nin temsilcisi göç nedenlerini anlatmış ve sonra Türkiye'ye ulaşan Türklerin gitmeden önce karşılaştıkları sorunları anlattıklarını belirtmiştir. Tanrıöver Türkiye'nin Romanya'yı dost olarak gördüğünü ve göçmenlerin karşılaştıkları sorunlar nedeniyle bu ilişkilerin bozulmasını istemediğini belirtmiştir. Bu sorunların çözülmesi için Hamdullah Suphi Tanrıöver göç ile ilgilenen bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir karma komisyonun kurulmasını teklif etmiştir.³² Bu görüşmede ele alınan konuların çoğu 4 Eylül 1936 tarihinde imzalanan ve göç sürecini planlayan mukavelede de yer almıştır.

Türk Birliği gazetesinin editörleri göç etmek isteyenlerin endişelerine de yer vermişlerdir. Açıklığa kavuşturmak istedikleri konulardan biri Türkiye'de çalışma yerleri olmuştur. Romanya ve Türkiye arasından imzalanan anlaşmalarda bu husus açık belirtilmemiş olup, bazı sesler bu konuda teminat istemiştir.³³ Bu talepler ilgili makamlar üzerine etki etmemiş, 1936 Anlaşmasında yeralan göç

²⁶ “Muhacir İskân”, *Türk Birliği*, Sayı 10, 17 Teşrinvevel 1934, s. 1.

²⁷ “Her göçmen bir ev sahibi olacak”, *Türk Birliği*, Sayı 31, 8 Şubat 1936, s. 1.

²⁸ “Trakyada göçmenlerin vaziyeti”, *Türk Birliği*, Sayı 59, 15 Birincikânun 1937, s. 2.

²⁹ Ion Neicu, “Emigrarea turcilor” (Türklerin Göçü), *Dobrogea Jună*, Sayı 173, 11 Eylül 1937, s. 1.

³⁰ Const. N. Sarry, “Tot emigrarea turcilor” (Yine Türklerin Göçü), *Dobrogea Jună*, Sayı 164 – 165, 31 Ağustos 1937, s. 1.

³¹ “Türkiyenin Romanyadaki Türk emlakine dair teklifi”, *Türk Birliği*, Sayı 15, 6 Mart 1935, s. 2.

³² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10./247.668.16., 28 Şubat 1935, s. 2 – 3.

³³ “Göçmen Türk mualimleri ne olacak?”, *Türk Birliği*, Sayı 53, 12 Temmuz 1937, s. 1.

şartlarına yenileri eklenmemiştir. Zaten *Türk Birliği* gazetesinde göç ile ilgili yorum veya değerlendirme yapan makalelerin sayısı oldukça azdır.

Romanya'daki Müslüman toplumunun hayatını etkileyen önemli bir olay da kadı kurumlarının kapatılması olmuştur. Berlin Antlaşması sonucunda Dobruca'nın Romanya ile tekrar birleşmesi sonrasında 9 Mart 1880 tarihinde Dobruca Düzen Yasası onaylanmıştır. Dobruca ile ilgili kamu idaresi, hukuk, maliye, silahlı kuvvetler gibi hususlar yasa hükümleri arasında yer almıştır. Osmanlı düzeninden miras kalan ve başlangıçta dikkatlice şekilde çözülmesi gereken bazı hukuki özellikler mevcuttu. Evlilik ve miras konuları için Müslümanların davaları için özel mahkemeler kurulmuş, bu mahkemelere Müslüman normlarına göre yargı yapma yetkisi verilmiştir. Bu mahkemelerin çalışması, Müftü'nün olmaması nedeniyle gecikmiştir. 1880 yılında Hagi Mustafa Şerif Köstence Müftüsü, Enis – efendi ise Tulça Müftüsü olarak görevlendirilmiştir. Her ikisi, Osmanlı temsilciliği tarafından Romen Hükümetine tavsiye edilmişlerdir. Müftülerin atanmaları ile birlikte kadı kurumları (İslam mahkemeleri) da oluşmuş ve bu durum, kapatılmaları konusundaki 1935'te yasa onaylanıncaya kadar devam etmiştir.³⁴ Romen makamların bu kararı çok iyi karşılanmış olup, *Türk Birliği* gazetesinde şöyle bir yazı çıkmıştır: “Bu sene, Romanyada Nisan ayından itibaren şer’i mahkemeler lağvedildi. Bu müesseselerin böylece tarihe karıştığından dolayı büyük bir kıvanç duyduk. Yirminci asırda hiç bir akıl ve mantığın kabul edemeyeceği nahoş hadiseler, hep bu mahkemelerde cereyan etmekteydi.”³⁵

Romanya'daki Türklerin hayatında eğitim de önemli bir yer teşkil etmiştir. Türkiye'deki reformların etkisi Dobruca'da da hissedilmiştir. Kemalist reformların Romanya'da uygulanmasına karşı olan bazı grupların olmasına rağmen *Türk Birliği* gazetesini çıkaran “Türk Gençler Derneği” “...büyük Türk inkılabından sonra kafamız biraz nurlandı. Şimdi ilme susadığımızı göstermeğe çabalıyoruz”³⁶ düşüncesindeydi. Mecidiye'deki seminer dışında ilkokullar (Mekteb – i subyan) ve ortaokullar (ruştiye) vardı.³⁷ Başka makalelerde Türk dili derslerinin yetersiz ve kötü olmaları eleştirilmiştir: “Romanyada yaşayan Türklerin Pazarcık, Silistre ve Köstencede dört sınıflı birer ilmektepleri bulunmakta ve bunlar cemaatlar tarafından idare edilmektedir. Bu mekteplere hükümet tarafından romence muallimler tayin edildiği gibi, cemaatlar tarafından da türkçe muallimler tayin edilir. Türk, günde iki saat olarak dil ve din dersleri olarak okudular ve diğer dersleri okutmağa Türk muallimlerin hakkı yoktur. İlk mektepler hükümetin kontrol altında iş görmeğe ve resmi programı tatbik etmeğe mecburdurlar. (...) Sonra programlarda da bir kararsızlık göze

³⁴ “Legea pentru modificarea și abrogarea unor articole din legea pentru organizarea judecătorească” (Yargı Teşkilatının bazı maddelerinin kaldırılması kanunu) , *Monitorul Oficial*, Sayı 79, 3 Nisan 1935.

³⁵ Ö. Aziz, “Kadınlıkların kalkmasını niçin istedik?”, *Türk Birliği*, Sayı 18, 23 Nisan 1935, s. 4.

³⁶ “Maarifimiz”, *Türk Birliği*, Sayı 18, 15 Birincikânun 1937, s. 1.

³⁷ Yusuf Uralgıray, *Romanya'da Türk ve İslam Kültürü. Dobruca'nın dününü, bugününü ve yarını*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 316 – 317.

çarpmaktadır. Geçen sene kasabamız Türk ilk mektebinde Türkçe dersler, günde 4-5 saat Romence okunduktan sonra veriliyordu. Hâlbuki Silistre’de ise sabahları da Türkçe dersleri verilmekteydi. Bezgin bir vücut, yorgun bir kafa ile alınan dersten hiç bir fayda temin edilemeyeceği aşikârdır.”³⁸

Türkiye’deki dil reformu Romanya’da da etki göstermiştir. Belli bir direnme olmasına rağmen (halkın bir kısmı Latin alfabesini red etmiştir) 1930 yılından sonra Mecidiye Müslüman Semineri’nde ve Dobruca’daki bütün Türk ilk ve ortaokullarda Latin alfabesine geçilmiştir. Romanya ile Türkiye arasındaki bir anlaşmaya istinaden Türkiye’den ders kitapları getirilmiştir. Yine de bu geçiş hızlı olmamıştır. Latin alfabesine geçilmesini savunan *Türk Birliği* gazetesi, alfabe reformunun hızlandırılmasını defalarca talep etmiştir. Bu konudaki makalelerden birinde “Romanya’da yaşayan Türk azınlığının kültür işleri ile oğraşanların bir an evvel hal etmeleri elzem olan işlerden birisi de kitap meselesidir. Dobrucada bilhassa Kaliakra ve Durostor sancaklarında harf inkılabının daha başlangıcında mekteplerde türk harfleriyle tedrisata başlandığı halde, öğretmen ve talebinin kitapsızlık yüzünden öğradıkları zorluk, bu güne kadar izale edilememiştir”³⁹ denilmiştir.

Türk Birliği gazetesinde Latin alfabesine geçişe ve dil reformuna geniş yer ayrılmış, tutumları ise Ankara’daki resmi tutumla aynı olmuştur: “Türk değişimi bir utku (zafer) daha kazanıyor. Artık atalarımızın ünlü (şanlı) ulusumuzu (millet) miras bıraktığı bütün dillerin anası olan öz dilimizi konuşacağız. Osmanlı Sultanlarını hüküm sürdükleri çağlarda (devir) Türkün özbenliğini yok etmek için, temiz Türk diline, Arap, Acem dillerinin karıştırılması yüzünden ulusal (milli) bir dil olmaktan çıkmıştı. İşte bundan ötürüdür ki, yazılan nesnelere bir şey anlamayan budunumuz (halk) bilgi yalınklarından (ışık) cıbul (mahrum) kalıyordu.”⁴⁰ 1934 yılında çıkan bazı makalelerde belirli kelimeler için (yukarıdaki paragrafta da görüldüğü gibi) eş anlamlı kelimeler parantez içinde yazılmıştır. Okuyucularını Dil Araştırma Kurumu (bugünkü Türk Dil Kurumu’nun selefi) tavsiye ettiği kelimeleri kullanmaya teşvik etmek maksadıyla 21-24 sayılarda bulunan “Öztürkçe Kelimeler” köşesinde tavsiye edilen kelimelerin eş anlamlıları verilmiştir.

Türk Birliği’nde Yansıtılan İç ve Dış Politika

Türk Birliği gazetesinde Romanya ve Türkiye’nin iç ve dış politika konularına da yer verilmiştir. Romanya ile ilgili haberler genellikle hükümet değişikliklerini, yerel makamların faaliyetlerini yansıtmıştır. Gazetenin herhangi bir siyasi eğilimi olduğu söylenemez. Her fırsatta Türklerin Romanya’ya olan sadakatları dile getirilmiş, Romen makamlarına gösterdikleri adalet için teşekkür edilmiştir. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemin demokrasisi açısından önemli olan 1937-1938 yıllarında çıkan makaleler bu anlamda ilgi çekicidir. 1933 – 1937 yıllarında

³⁸ Aziz, “Mektepler açıldı”, *Türk Birliği*, Sayı 57, 22 Eylül 1937, s. 1.

³⁹ M. K., “Dobruca türk mekteplerinin kitap derdi”, *Türk Birliği*, Sayı 37, 7 Haziran 1936, s. 1.

⁴⁰ Ö. A., “Öz Dilimiz”, *Türk Birliği*, Sayı 11, 5 Birincikânun 1934, s. 1.

Romanya'da Ulusal Liberal Partisi iktidarda olmuştur. *Türk Birliği* gazetesinin partiye bakışı ise şu şekilde olmuştur: “Üç buçuk sene evvel eski idarenin sukutile nazik, idare vaziyetin fena, mali ve iktisadi buhranın memleketimiz halkı üzerinde tam manasıyla hüküm sürdüğü bir sırada mevki gelmesine rağmen, gerek harici, gerekse dahili siyasetlerle 4 sene mevkide kalan ve ciddi iradelerile umumun takdiri kazanan nasyonal liberal fırkası hükümetinin memleket hesabına gösterdikleri faaliyet herkesçe malumdur.”⁴¹ II. Karol, 28 Aralık 1937 yılında Başbakan olarak, 1937 seçimlerinde dördüncü sırada gelen partinin (Milli Hristiyan Partisi) üyesi olan şair Octavian Goga'yı seçmiştir.⁴² İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde demokrasinin sonu olan bu eylem şu şekilde yansıtılmıştır:

*“Milli Liberal fırkasına İstila eden Tataresku kabinesi, meb'us intihabında yüzde kırkı alamayıp istifaya mecbur kalınca, Kral hazretleri, Milli Hristiyan fırkasını iktidar mevkiine getirdi. Milli Hristiyan fırkası; Kuza ve Goga fırkalarının birleşmesiyle meydana gelmiş mufrıt hristiyan ve millici bir fırkadır. Mamaşiş, Milli Hristiyan fırkası liderlerinin, türk ekalliyeti hakkında gayet samimi ve her hususta musaadekâr bir siyaset takip etmekte olduklarını, salabiyet sahibi kimseler teminat vermektedirler.”*⁴³

Zayıf, iç planda bozuklukları olan Goga Hükümeti, 10 Şubat 1938'de görevden alınmıştır. Bu şekilde kraliyet diktatörlüğü perspektifi açılmıştır. 10 Şubat 1938'de Kral II. Karol, Romen tarih yazıcılığında “Krallık Diktatörlüğü” ismiyle bilinen süreci başlatmıştır. Romanya'daki siyasi rejimin bu yeni değişikliği *Türk Birliği* gazetesini tarafından farklı algılanmamıştır: “Daima milletinin refah ve seadetini düşünen ve yüksek bir idareci olduğunu ispat eden Ulu hükümdarımız Kral Karol hazretlerinin son defa yaptığı bu reform, Romen milli tarihinin en parlak sahifelerini teşkil edecektir.”⁴⁴ Romanya'daki Türk toplumun çok büyük olmadığını ve her duruma uyarak istediklerini elde etmek mecburiyetinde olduğunu düşünürsek, tüm parti ve siyasi eğilimlere olan bu olumlu tutumun nedeni anlaşılmalıdır.

Türkiye'deki iç durum konusunda *Türk Birliği* gazetesinde Cumhuriyet'te meydana gelen değişiklikleri öven makalalar yayınlanmıştır. Genelde bu makaleler Türk basınından alınmıştır. *Ulus* gazetesinden alınan bir makalede aşağıdakiler yer almıştır: “Türkiyede endüstri işine fazla önem verilmektedir. Demir yolları 1500 kilometrudan 5200 kilometreye çıkarılmıştır. Ve seneden

⁴¹ “Sancağımız idaresinin faaliyeti”, *Türk Birliği*, Sayı 49, 10 Mayıs 1937, s. 1.

⁴² İki Dünya Savaşı arasında Romanya'nın seçim sistemi, parlamenter çoğunluğunun oluşmasına yönelik kurulmuştur. 1926 yılında hazırlanan özel bir yasa, verilen oyların en az %40'ını toplayan ve seçimlerde ilk sırada olan partiye, Milletvekilleri Meclisi'ndeki koltukların %70'ini vermiştir. Aynı zamanda her seçimden önce Kral, Anayasa'da belirtilmiş olan görevi çerçevesinde, en büyük muhalefet partisinden Başbakan görevlendirmiştir. Başbakan Parlamento'nun iki odasını kapatarak, yerel icra yapılarının desteği ile, bazen İçişleri ve Adalet Bakanlıkları aracılığıyla baskı kurarak, oldukça eğitimsiz olan seçmen grubunun zaafiyetinden faydalanarak, oyların en az %40 oranını elde etmeyi başarmıştır. Aralık 1937'de hiç bir parti oyların %40'ını toplayamadığı için sistem bloke olmuştur.

⁴³ Aziz, “Milli Hristiyan fırkası ve Türkler”, *Türk Birliği*, Sayı 61, 11 Şubat 1938, s. 1.

⁴⁴ Aziz, “Yeni rejimin ilanından sonra...”, *Türk Birliği*, Sayı 66, 18 Ağustos 1938, s. 2.

seneye bu ilerilemeye artmaktadır.”⁴⁵ Türkiye konusundaki makalelerde Mustafa Kemal Atatürk’e ayrı bir yer verilmiştir. Atatürk “Türkü ve Türklüğü izmihalden kurtaran büyük Türk”⁴⁶; “Türkün gözbebeği”⁴⁷; “Ulu Önder”⁴⁸ olarak anlatılmıştır. Atatürk’ün vefatı sonrasındaki sayının tamamı Atatürk konusunda olmuştur. Romence yazılan az makalelerden biri de bu sayıda yer almıştır. Atatürk’ün önemini anlatan bu makalede “milyonlarca can için atalarının şanlarına uygun şerefli bir hayat bağışlayan, milletini uyandıran...”⁴⁹ önder olarak anlatılmıştır.

Türk Birliği gazetesi dönemin uluslararası durumunu da takip etmiştir. Ancak dış politika konusundaki makaleler ne çok fazla ne de tatmin edicidir. Çoğu Türk-Romen ilişkileri, iki ülke arasındaki anlaşmalar ve resmi ziyaretleri anlatmış, iki ülke arasındaki yakınlığı, işbirliğini ve dostluğu vurgulamıştır. Nadiren çok kısa haber olarak uluslararası planda meydana gelen en önemli gelişmeler anlatılmıştır. “Türk – Romen yakınlığı” adlı makalede Türk-Romen ilişkileri aşağıdaki şekilde anlatılmıştır: “Türk milletinin, Romen milletine karşı beslediği derin saygı ve sevginin Romen milletinde de aynen mevcut olduğunu görmekte iştihar hisediyoruz.”⁵⁰

Türk Birliği Gazetesi’nde Yansıtılan Dobruca’daki Türk Kültürü

Edebi çalışmalar dergide daha az yer almıştır. Düzyazı hiç, bazı sayılarda şiir yayınlanmıştır. Dobruca’daki en önemli Türk şairlerin şiirlerine *Türk Birliği* gazetesinde yer verilmemiştir. Şiirlerin çoğu milliyetçi temalar işlemiş veya Atatürk’le ilgili olmuştur. *Türk Birliği*’nde yayınlanan şiirlerin çoğu Türkiye’deki şairlerin çalışmalarıdır. Bu konuda önemli bir örnek İzzet Ulvi’nin, Türk Ocaklarına ithaf ettiği “Sönmez Ateş” başlıklı şiiridir. Bu şiir *Türk Yurdu* dergisininin 204. sayısında yayımlandıktan sonra, *Türk Birliği* gazetesi de yayınladı.⁵¹

Şiir dışında *Türk Birliği* farklı edebiyat çalışmalarını yayınlamamıştır ancak okuyucularına bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Tavsiye edilen çalışmalar çağdaş Türkiye’de popüler olan eserler olmuştur. Bunlardan biri Aka Gündüz’ün “Mavi Yıldırım” adlı çalışması olmuştur: “...okuyan veya temsilini gören her Türkün duyduğu bedii ve milli heyecan asla tarif edilemez.”⁵²

Türk Birliği gazetesi bölgedeki Türk eserlerini değerlendirme girişiminde bulunmuştur. Bu konu ile ilgili olarak gazetede yayınlanan bir ilanda aşağıdaki hususlar yer almıştır: “Çok temiz ve saf bir dile sahip olan Dobruca ve Deliorman Türklerinin öz malı olan türkü, mani, darbu mesel, yakma ve ilah gibi

⁴⁵ “Türkiyenin yenileşmesi”, *Türk Birliği*, Sayı 66, 32 Şubat 1936, s. 2.

⁴⁶ *Türk Birliği*, Sayı 1, 12 Şubat 1930, s. 3.

⁴⁷ *Türk Birliği*, Sayı 43, 29 Birinciteşrin 1936, s. 1.

⁴⁸ *Türk Birliği*, Sayı 2, 25 Ağustos 1938, s. 1.

⁴⁹ Azis, *age.*, s. 4.

⁵⁰ “Türk – Romen yakınlığı”, *Türk Birliği*, Sayı 46, 11 Mart 1937, s. 1.

⁵¹ *Türk Birliği*, Sayı 1, 12 Şubat 1930, s. 3.

⁵² Azis, “Milli Hıristiyan fırkası ve Türkler”, *Türk Birliği*, Sayı 44, 11 Birincikânun 1936, s. 1.

Dobruca ve Deliorman halk edebiyatına aid eserleri toplamaya ve gazetemiz vasıtasile neşre karar verdik. (...) Sayın okurlarımız, yaşadıkları muhitlarda işittikleri ve bildikleri eserleri gazetemiz idarehanesine, lütfen göndermelerine rica ediyoruz.”⁵³ Bu ilan sonuçsuz kalmış çünkü derginin müteakip sayılarında bu girişimlerle ilgili hiçbir kayıt olmamıştır.

Bazı makaleler eski alışkanlıkları eleştirerek yeni adetleri savunmuştur. Bu makalalardan birinin konusu düğünler olmuştur: “Dobrucada soysal yaşayışımızın kötü adetlerinden biri de, düğünlerde – gösteriş kabilinden – yaptığımız fuzuli masraflardır (...) Bu türlü fena görenekler yüzünden maddi olarak çok sarsılan genç aile hayatına ilk adımını atarken sukutu hayale oğramakta ve bu yüzden de pek tabii olarak dirlik ve düzenlik bozulmakta, nihayet ayrılık ve sefaleti intaç etmektedir”.⁵⁴

Köy bölgelerindeki kültür düzeyini tespit etmek ve köylerde yaşayan Türklerin eğitim düzeyini artırmak amacıyla “Köy gezileri” adlı makale serisi yayınlanmıştır. Köylerdeki kültür düzeyi konusundaki bu makalelerden birinde aşağıdaki hususlar belirtilmiştir: “Çok acı olmakla beraber itiraf edelim ki, Dobruca Türk köylüsü kültür işleri hakkında her vakit lâkayd kalmış ve yahut bu yolda teşvik ve tenvir edilmemiştir”⁵⁵. Bu seri çok uzun süreli değil, sadece beş sayıda yayınlanmıştır.

Tarih konulu makalelerin sayısı biraz fazladır. Necip Asım Yazıksız tarafından “Celâleddin Harzemşah”⁵⁶ adlı kitaba yapılan önsöz dışındaki makalelerin tümü Gagauzların tarihi ile ilgili olmuştur. Gagauzlarla ilgili makaleler arasında Yaşar Nabi tarafından *Ulus* gazetesi için yazılan ve *Türk Birliği*⁵⁷ gazetesinde yayınlanan makaleler ile Gagauz kökenli meşhur Türkolog Mihail Guboglu⁵⁸’nun makalesi yer almıştır. Bütün bu çalışmalar Gagauzların Türk olduklarını ispatlamayı hedeflemiştir. Türk Birliği gazetesinin Gagauzlara gösterdiği ilgi Gagauz toplumunun da dikkatini çekmiştir; bu konu ile ilgili olarak bir Gagauz *Türk Birliği* gazetesine şöyle bir mektup yazmıştır: “Türk Birliği gazetesi, Gagauzların soyunu, nereden geldiklerini anlatan yazılar yazmaktadır. Bu yazılar, biz Gagauzları çok sevindirdi, hem de çok kendine çekti. Şindiyedek birisi çıkıpta biz Gagauzlar için böyle bir şeyler yapmağa özenmemiş, biz de karanlıkta kalmışız...”⁵⁹. *Türk Birliği* gazetesinin Gagauzlara gösterdiği bu büyük ilgi, Türkiye’nin Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in tutumundan da kaynaklanmıştır. Gagauzların Türkiye’ye göç etmelerini aktif olarak destekleyen Büyükelçi Bükreş’e geldikten sonraki aylarda yazdığı bir raporda Gagauzların Türk olduklarını savunmuştur: “Romanya’nın

⁵³ “Bir Rica”, *Türk Birliği*, Sayı 31, 8 Şubat 1936, s. 2.

⁵⁴ Aziz, “Bizde düğünler”, *Türk Birliği*, Sayı 24, 22 Ağustos 1935, s. 1.

⁵⁵ Aziz, “Köy gezileri: Köylerimizde Kultur”, *Türk Birliği*, Sayı 32, 23 Şubat 1936, s. 1.

⁵⁶ Kurun, “Cengiz, Timurlenk kimdir?”, *Türk Birliği*, Sayı 17 – 18, 23 Nisan 1935, s. 4.

⁵⁷ Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar”, *Türk Birliği*, Sayı 34 – 38.

⁵⁸ Mihail Guboglu, “Tarih Karşısında Gagauzlar”, *Türk Birliği*, Sayı 19, 6 Eylül 1939, s. 3.

⁵⁹ P. Koşucuoğlu, “Kimlerdir Gagauzlar?..”, *Türk Birliği*, Sayı 19, 6 Eylül 1939, s. 3.

Besarabya ve Dobruca kıtalarında, Bulgaristanın Varna sancağında (Gagauz) denilen küçük bir kısım halk vardır ki ana dili Türkçe mezhebi de Hristiyan Ortodokstur.”⁶⁰.

Romanya’daki Türk basının tarihine bakarsak, bu konuda Türk-Tatar toplumu baya aktif olduğunu söyleyebiliriz. Bazı gazeteler, Jön Türklerinin gazetelerinde gördüğümüz gibi, bir idealin, fikrin temsilcileri olmuşlardır. Diğerleri sıradan insanlara ilham olup Türk kültürünü tanıtmak için çalıştılar. Romanya’daki Türk gazeteceliği gelişmiş olmasına rağmen aynı zamanda tutarlı olduğunu söyleyemeyiz. Gazeteler birkaç ay, en şanslıları birkaç sene çıkmıştır. İçeriklerini incelerken, Emel ve birkaç dergiden başka hiç birisi etkilemiyor.

Türk Birliğı genel durumdan bir istisna değildir. Beş yıldan fazla çıkan gazete, uzun ömürlü gazeteler kategorisine girer. Gazetenin editörleri Dobruca’daki Türkler arasında Mustafa Kemal Atatürk’ün reformlerini teşvik etmişlerdir. Siyaset alanda, Romen devletine karşı, Türk gazetelerinin genel çizgisini izlenmiştir: Romen yetkililer ile işbirliğı ve Romen siyasetine karşı pasiflik. *Türk Birliğı* büyük bir yayın alanına sahip olmasa da, kitleler arasında etkili olmuştur.

Fakat kültür açısından, *Türk Birliğı* en önemli gazetelerden değildir. Edebiyat açısından birkaç şüirden başka hiçbir eser yayınlanmamıştır. Şüirlerin de çoğu Türk şairlerin Türkiye’de yayınladıkları eserlerdir. Bu genel duruma istisna olan Gagauzlar tarihi ile ilgili yazılardır.

Neticede *Türk Birliğı* Romanya’daki Türklerin basın tarihinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Arşiv belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10./247.668.16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10./246.666.30.

Gazeteler

Anuarul Seminarului Musulman din Medgidia (1903-1904, 1915-1916 ve 1928-1933).

Analele Dobrogei (1936).

Aydınlık (1933).

Bora (1938).

Ceardak (1937 – 1940).

Dobruca Sadası (1910).

⁶⁰ BCA, 030.10./246.666.30., 18 Ocak 1932, s. 2.

- Deliorman (1937 – 1938).
Dobrogea Jună (1914, 1919, 1937).
Dobruca Sözü (1919).
Emel (1940).
Coasta de Argint (1928).
Hak Söz (1922, 1929 – 1940).
Halk (1936).
Işık (1914).
Mektep ve Aile (1915).
Monitorul Oficial (1935).
Revista Musulmanilor Dobrogeni (1928).
Romanya (1921 – 1936).
Sadakat (1897).
Tan (1921).
Teşvik (1910 – 1911).
Tuna (1933, 1936 – 1938).
Türk Birliği (1930, 1934 – 1940).
Yıldırım (1934 – 1938).

Kitap ve Makaleler

- AZİZ Omer (1935) Kadınlıkların kalkmasını niçin istedik?, Türk Birliği, Sayı 18, s. 4.
AZİZ (1935) Bizde düşünler, Türk Birliği, Sayı 24, s. 1.
AZİZ (1936) Köy gezileri: Köylerimizde Kultur, Türk Birliği, Sayı 32, s. 1.
AZİZ (1937) Mektepler açıldı, Türk Birliği, Sayı 57, s. 1.
AZİZ (1938) Milli Hristiyan fırkası ve Türkler, Türk Birliği, Sayı 61, s. 1.
AZİZ (1938) Yeni rejimin ilanından sonra..., Türk Birliği, Sayı 66, s. 2.
DANESCO Gregoire (1903) La Dobroudja. Étude de Geographie Physique ét
Etnographique, Imprimerie de Lindependance Roumaine, Bucarest.
DJUVARA Trandafir G. (1930) Mes missions diplomatiques. Belgrade – Sofia –
Constantinople – Galatz – Bruxelles – Le Havre – Luxembourg – Athenes,
1887 – 1925, Felice Alcan, Paris.
GUBOGLU Mihail (1939) Tarih Karşısında Gagauzlar, Türk Birliği, Sayı 19, s. 3.

- HOGGUER Baron (1879) Renseignements sur la Dobroudja, son états actuel, ses ressources et son avenir, Bucarest.
- KOŞUCUOĞLU P. (1939) “Kimlerdir Gagauzlar?..”, Türk Birliği, Sayı 19, s. 3.
- NEICU Ion (1937) “Emigrarea turcilor” (Türklerin Göçü), Dobrogea Jună, Sayı 173, s. 1.
- NİYZAZI Mehmet (1922) Dobruca Müslüman Matbuatının Bir Tarihçesi, Hak Söz, Sayı 18, s. 2.
- OMER Hilmi H. (1938) “A murit un Șef” (Bir Șef Öldü), Türk Birliği, Sayı 6, s. 4.
- SARRY Const. N. (1937) “Tot emigrarea turcilor” (Yine Türklerin Göçü), Dobrogea Jună, Sayı 164 165, s. 1.
- SEİŐANU Romulus (1928) Dobrogea - Gurile Dunării și Insula Șerpilor- Șchiță Monografică (Dobruca– Tuna'nın Ağızları ve Yılan Adası – Taslak Monografi), Universul gazetesinin matbaası, Bükreș.
- TEMO İbrahim (1939) İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teœekkili ve Hidematı Vatniye ve İnkilabı Milliye Dair Hatıratım, Romanya-Mecidiye.
- URALGIRAY Yusuf (1981) Romanya'da Türk ve İslam Kültürü. Dobruca'nın dünü, bugünü ve yarını, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ÜLKÜSAL Müstecib (1987) Dobruca ve Türkler, 2. baskı, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ZEKKE Salih (1930) “MÜJDE EY TÜRK genci”, Türk Birliği, Sayı 1, s. 3.

İnternet sayfaları

<http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2013).

Türkiye’de Bilimin Popülerleştirilmesi Sürecinde Süreli Yayıncılığın Rolü: ‘Fen Âlemi’ Örneği (1925-1926)¹

Serhat KÜÇÜK

Hacettepe Üniversitesi

KÜÇÜK, Serhat, Türkiye’de Bilimin Popülerleştirilmesi Sürecinde Süreli Yayıncılığın Rolü: ‘Fen Âlemi Örneği’(1925-1926). CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 187-218.

Süreli yayın marifetiyle toplum üzerinde istendik davranış oluşturma çabası Osmanlı son dönemlerine, başka bir deyişle Türk basınının ortaya çıkışına dayanmaktadır. Takvim-i Vekayi’den itibaren, Türkçe yayımlanan gazetelerin önce aydınlar üzerinde doğrudan, sonra halk arasında dolaylı olarak siyasi, içtimai ve kültürel tesirler icra ettiği ve hatta bu tesirlerin zamanla bir zihniyet değişimine katkı sağladığı yadsınamaz.

İşte bu yöntem, halkta istendik davranış oluşturma metodu olarak süreli yayınlardan yararlanma, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte de uygulamada kendine yer bulmuştur.

Bu bağlamda değerlendirilebilecek Fen Âlemi, halkın anlayacağı bir üslupla, bilimsel havadisleri ve mevzuları merkezine alan Türkiye’nin ilk popüler bilim dergisidir. 1925-26 yıllarında toplam 24 sayı yayımlanmıştır. Tüm sayıları okunup incelenerek dış ve iç tenkite tâbî tutulan esere ve eserin, bilimin/bilimsel gelişmelerin halka yayılması hususundaki rolüne dair tespitler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde *Fen Âlemi*’nin yayın hikayesini aydınlatacak/ayrıntılındıracak belgeler ve yayıncıyı yakından tanımaya imkan verecek yayıncı biyografisi bu çalışmanın ana unsurlarını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilim, Teknoloji, Bilim Dergileri, Batılılaşma, Fen Âlemi.

KÜÇÜK, Serhat, The Role of the Periodicals in the Popularization Process of Science in Turkey: The Case of “Fen Âlemi” (1925-1926). CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 187-218.

The endeavors to the creation of demanded behaviors in society rooted in the late Ottoman history, in other words in the emergency of the Turkish journalism. It can not

* Bu çalışma, 012 D06 701 002 nolu proje kapsamında, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenmiştir.

be rejected the fact that since “Takvim-i Vekayi”, newspapers published in Turkish had a certain political, social and cultural effects first directly on the Ottoman elite and then indirectly on the public and even these effects, in time, contributed to the transformation of the Ottoman mentality.

This way, to benefit from journals in the method of the creation of demanded behaviors in society, found a place itself in the process from the Ottoman Empire to the Republican Turkey.

“Fen Âlemi” (The Science World), which can be assessed in this context, was the first popular scientific magazine in Turkey which centered the scientific news and subjects in the style understood by public. The magazine has 24 issues published between 1925-1926. Therefore, the main components of this article are: First of all thoughts on the magazine and on the role of the magazine in the diffusion of science and scientific developments in public by reading the entire issues and making internal and external critiques; second, the documents found in the Archive of Prime Ministry which enlighten and give specific details of the publication story of the magazine and finally the biography of the publisher which can give an ample opportunity to get to know him.

Keywords: Science, Technology, Scientific Journalism, Westernization, Fen Aleml.

“Sabırla yapılan çileli araştırmalar olmaksızın hiçbir bilimsel gelişmenin sağlanamayacağı ne kadar aşikâr ise, yapılmış olan keşiflerin arada bir halka anlatılması gerektiği de o kadar aşikârdır. Kesin olan bir şey vardır: Bilim, kolayca okunabilen ve satılabilen kitapların anlatımlarının yetkinliği sayesinde ilerlemez; ancak yine de bu tip kitaplara bilgilerin de dâhil buldukları halkın eğitimi ve ilerde bilime hizmet edecek yeni yeteneklerin uyandırılması için çok ihtiyaç duyulur.”

*George Sarton*²

Giriş: Modern Toplum ve Süreli Yayınlar

Süreli yayın marifetiyle toplum üzerinde istendik davranış oluşturma çabası Osmanlı son dönemlerine, başka bir deyişle Türk basınının ortaya çıkışına

² George Sarton, *Bilim Tarihinde Yöntem*, Der. Remzi Demir, Doruk Yay., Ankara, 1997, s. 63.

dayanmaktadır.³ Halkın medeni seviyesini yükseltebilmek, önce onun seviyesine inmek, ona kendi dili ile hoşlandığı şekilde hitap etmekle mümkün görülmüş ve bu yola girildikten sonra gerekli veya faydalı görülecek her şeyin kolaylıkla verilebileceğine inanılmıştır.⁴

Nitekim matbuatın, edebiyatın, üniversite gibi ek misyonlar üstlenmesi fikrini 1890larda Namık Kemal de *Mukaddime-i Celâl* adlı eserinde vurgulamıştır:

“Milletimiz Maârifçe öyle her mahallesinde bir dârülfünûn bulunacak, her sokağında bir allâme yetişecek mertebelerden pek ba’îd olduğu için aramızda gazeteden, hikâyeden istifâde ihtiyacından müstagnî pek çok ve belki pek az âdem mevcûd olduğuna kolaylıkla ihtimâl verilemez. Mamâfih şurasını da hilâfî sabit olamayacağından tamamıyla mutmain olarak iddia edebiliriz ki gazeteden, hikâyeden istifâdeye muhtâc olmayacak kadar maârif-mend olanlar gazetelerin, hikâyelerin bir milletin terbiyesince olan tesîrini inkâr etmez. Çünkü böyle bir fikirde bulunmak memâlik-i mütemeddinenin her cihetinde ulûm-ı mütearifeden madûd olan bir hakikati tekzibe kıyâm etmektir.”⁵

Takvim-i Vekayi’den itibaren, Türkçe yayımlanan gazetelerin önce aydınlar üzerinde doğrudan, sonra halk arasında dolaylı olarak siyasi, içtimai ve kültürel tesirler icra ettiği ve hatta bu tesirlerin zamanla bir zihniyet değişimine katkı sağladığı yadsınamaz. Böylelikle Türk halkının XIX. yüzyıldaki gelişme ve değişmesinde gazetenin tesiri, en mühim unsurlardan birini teşkil eder.⁶ Gazetelerin yayımlanmaya başlaması, Osmanlı toplumunun popüler kültür temelinde dönüştürülme sürecini belirginleştirmiş, hızlandırmıştır. Yaşamın merkezi dinamiği olma iddiasındaki gazeteler, kısa sürede gündelik yaşamın bütün alanlarını değiştirmeyi, yeniden kurgulamayı ve yönetmeyi hedefler hale gelmiştir.⁷ Hatta denebilir ki süreli yayınlar, Türk modernleşme sürecinde kalabalıkları etrafında toplayan ve neredeyse tüm işaretlerin geldiği merkez olarak, diğer milletler tarihinde bir arada görülemeyecek işlevleri yerine getirmiştir.⁸

Bahsedilen halkta istendik davranış oluşturma metodu olarak süreli yayınlardan yararlanma faaliyeti ise Osmanlı’dan sonra Cumhuriyet döneminde de uygulanmıştır. Osmanlı periyodiklerinin halk üzerindeki etkisinin yakın/canlı

³ Orhan Koloğlu, “Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı”, *1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 257-259.

⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, s. 69.

⁵ Namık Kemal, *Mukaddime-i Celal*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye, 1305(1889-1890), s. 10-11.

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 96, 186, 192.

⁷ Nebi Özdemir, “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi?”, *Milli Folklor*, Sayı 73, Ankara 2007, s. 14.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 251.

şahidi Cumhuriyet aydını da bu noktada benzer bir yoldan gitmekte sakınca görmemiş, yaşamı yazılı kültür temelinde yeniden oluşturma çabasını sürdürmüştür. Hatta yeni türlerle güçlenen medyanın bu ilişkiadaki belirleyiciliği daha da artmıştır. Medyanın gücünü arttıran yeni unsurlardan birisi de popüler bilim dergileridir.

Bu makale, 1925-1926 yılları arasında Mehmed Refik (Fenmen) tarafından 24 sayı olarak yayımlanan, *Fen Âlemi* adlı Türkiye'nin ilk popüler bilim dergisinin öyküsünden hareketle mikro düzeyde eser ve müellifi hakkında bir tarihçilik çalışması ve fakat aynı zamanda erken Cumhuriyet döneminin bilime, bilhassa popüler bilime bakışının ve halk nezdinde yayma çabasının incelemesidir. Başka bir deyişle Fen Âlemi'nin hikayesi üzerinden, genç cumhuriyetin mevcudiyet ve istikbalini çağdaş bilimsel temellere oturtmaya çalıştığı ve henüz dilin de Osmanlı Türkçesi olduğu yıllarda, halkın kültürel geleceğine ilişkin nasıl bir yaklaşım sergilediğine dair izler bulma çabasıdır.⁹

Mehmed Refik Fenmen (Elektrik Mühendisi ve Müderris)

Öyle ya, bir uygulama yahut uygulamama üzerine eksiklik hissedilmediği sürece, değişiklik yapma ihtiyacı hissedilmez. Cumhuriyetin henüz ilan edildiği yıllarda, bilime karşı sevgi ve ilgiyi geniş kitlelere yayma ihtiyacını hisseden ilk kişi olarak Mehmed Refik'i zikretmek tarihsel hatalara yol açabilir. Ancak söz konusu tespiti giderebilme adına, bilim ana temalı -popüler olarak nitelendirilebilecek düzeyde- süreli yayın neşretme teşebbüsünde bulunan ilk şahsiyet olarak pekâlâ takdim edilebilir. Edilmelidir. Kendisi kısaca, kılavuzu bilim olan ve bilimi kitlelere açık ve anlaşılır biçimde yaymayı/anlatmayı kendine dert edinen bir kişilik olarak nitelendirilebilir.

Mehmet Refik Fenmen, Kanun-ı Esasi'nin hazırlanmasında önemli pay sahiplerinden biri olan Sadrazam Mithat Paşa'nın kızı Memduha Hanım ile İstanbul Belediye Başkanı Rasim Paşa'nın oğlu Halep Valisi Vefik Bey'in çocuğu olarak 1882'de Preveze'de dünyaya gelir. İlkokulu İstanbul'da Numune-i Terakki Mektebi'nde, ortaokul ve liseyi Saint Benoit Fransız Lisesi'nde okur. Lozan Üniversitesi'nin Matematik-Fizik Bölümü'nü bitirdikten sonra 1906'da

⁹ Bu amaçla önce, ülkenin belli başlı süreli yayın koleksiyonları (Milli Kütüphane, Hakkı Tanık Us Koleksiyonu, İzmir Milli Kütüphane, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi...) ve sahaflar taranarak, mümkün olduğunca hatasız okunup eksiksiz inceleme imkanı sağlayacak en iyi durumdaki nüshalarıyla tüm sayılar bir araya getirilmiş Ardından dış ve iç tenkite tabii tutulan esere ve eserin bilimin/bilimsel gelişmelerin halka yayılması hususundaki rolüne dair tespitler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde eserin yayın hikayesini aydınlatacak/ayrıntılıdırca belgeler ve yazarı yakından tanımaya imkan verecek yazar biyografisi ile birlikte burada paylaşılmıştır. (Bir araya getirdiğimiz Fen Alemi Dergisi'nin 24 sayılık içeriği ve bu içeriği oluşturan makalelerin Osmanlıca pdf dosyaları, kaynakca.info adresine yüklenmiş olup ilgilenenlerin inceleme ve kullanımına açıktır.).

Liège Üniversitesi’nin Elektrik Mühendisliği Bölümü’nden üstün başarı ile yüksek mühendis olarak mezun olur.¹⁰

1908’de yurda döner. Selanik Elektrik Kumpanyası’nda maaşsız 8 ay yaptığı elektrik mühendisliğini, önce Hendese-i Mülkiye Mektebi elektrik ve Mekteb-i Sultani’de (Galatasaray Lisesi) matematik öğretmenliği izler. Ardından Ticaret ve Nafia Nezareti (Ticaret ve Bayındırdık Bakanlığı) Fen Müşavirliği’nde mühendis olarak çalışır. 14 Mart 1910’da, fizik ve elektrik öğretmenliği kadrosuna getirildiği, Osmanlı’nın ilk sivil mühendislik okulu Mühendis Mekteb-i Âlî’sinin 2 Nisan 1910’da ilk sivil müdürü olur.¹¹

Refik Fenmen, demokrat kişiliği ile özellikle öğrencinin yönetime katılmasında önemli adımlar atmasıyla tanınacaktır. Ders programlarının yapılmasında, okulun temizlik ve düzeninde, yemekhane sorunlarında öğrencilerin görüşlerini alır, çözüm üretmeleri için zorlar. Bunun da etkisiyle öğrenciler, kendi aralarında spordan dans yarışmalarına kadar birçok alanda örgütlenmeye gitmiş, Genç Mühendis İktisat Cemiyeti, Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti gibi örgütler kurdukları gibi -Meşrutiyetin sağladığı demokratik ortamın da etkisiyle- ülke sorunlarıyla ilgilenmiş, yürüyüşlere katılmış, gazete ve bildiriler yayımlamışlardır.¹²

Hendese-i Mülkiye döneminde öğrenciler derslerde tuttukları notlarla yetinirken Müdür Refik Bey’in girişimiyle öğretim elemanları ders notlarını hazırlayıp çoğaltır ve dağıtırlar.¹³ Refik Bey, Avrupa koşullarına uygun mühendis yetiştirilmesi sürecinde, yeni teknolojiyi öğrencilere aktaracak öğretim elemanlarının, yurtdışından getirilmesi konusunda yetkilileri ikna eder. 1910’da kırk gün süreyle Almanya, Belçika, Fransa ve İsviçre’deki mühendislik okullarını ziyaret ederek burada yeni mühendislik yaklaşımlarına ilişkin incelemelerde bulunur. Yaptığı incelemeleri, *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*’nda yayımlar.¹⁴

Belçika’dan sulama ve demiryolu alanlarında iki profesörü ders vermek üzere getirir. Önceleri Fransızca anlatılan dersleri çevirmen aracılığıyla izleyen öğrenciler, Refik Bey’in girişimiyle Fransızca kurslarına katılırlar ve bir süre sonra dersleri çevirmensiz izleyecek konuma gelirler.¹⁵

Refik Fenmen’in açık görüşlülüğü, öğrencilerin özgür düşünceye sahip, kendini ifade edebilen, hakkını arayan bireyler olarak yetişmesini istemesi, onları

¹⁰ Nermin Fenmen, “Refik Fenmen: Mühendisliği ve Eğitimciliği ile Örnek Bir Fen Adamı”, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri-2*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yay., Ankara 2006, s. 51.

¹¹ Meltem Akbaş, “Elektrik Mühendisi Mehmet Refik Fenmen: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yenilikçi ve Yorulmaz Bir Aydın”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 9, Sayı 1-2, İstanbul 2007-2008, s. 101.

¹² Füsun Oralalp, “Türkiye’de Mühendisliği Meslekleştiren Eğitim Dehası Refik Fenmen”, *Bilim ve Teknik*, Sayı 338, İstanbul 1996, s. 70-71.

¹³ Oralalp, agm., s. 73.

¹⁴ Akbaş, agm., s. 104.

¹⁵ Fenmen, agm., s. 52.

memuriyetten çok bireysel girişimlerle mühendislik yapmaya yöneltmesi, yatılı öğrencilere akşamları 1 saatlik dışarı izni vermesi gibi uygulamaları, Nafia Nezareti'ndeki muhafazakâr bir grup tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilere, okulda yaşanan bir öğrenci olayı da eklenince öğrencilere uzaklaştırma cezası verilir. Refik Fenmen de tahkikata lüzum görülmezsin 28 Eylül 1913'te görevinden alınır.¹⁶

Mühendis Mekteb-i Âlisi'ndeki görevine son verildikten sonra altı yıl - muhtemelen- mesleğinin serbest icrası ile geçiren Refik Fenmen, 1919 yılında Darülfünun'da fizik öğretmenliğine başlar. Kızlar ve erkeklerin aynı sınıfta eğitim görmesini sağlar.¹⁷

Darülfünun'da fizik öğretmenliği yaptığı günlerde (1922 yılında), Einstein'ın görelilik kuramı üzerine Osmanlı'da basılan ilk kitap olma özelliğini taşıyan *Aynştayn Nazariyesi, Zaman, Mekan ve Kütle Meşhurlarının Tebeddülü* adlı kitabını yayımlamıştır. Kitabın, görelilik kuramını anlama ve doğru biçimde anlatma bakımından eksikleri bulunmakla birlikte, 1922 gibi erken bir tarihte yayımlanmış olması ve sıradan okurun anlayabileceği bir dille yazılmaya çalışılması gibi iki önemli hususiyeti vardır.¹⁸

Bu arada 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulması ve yeraltı kaynaklarının devletleştirilmesiyle maden ocaklarının işletilmesi için büyük ölçüde teknik eleman gereksinimi doğar. Atatürk'ün talimatıyla bu konu, hükümet tarafından ele alınarak 1924'te, İktisat Vekaleti'ne bağlı Zonguldak Maden Mühendis Mektebi kurulur. 1926'da Refik Bey, bu okula müdür olarak atanır. Zonguldak Maden Mühendis Mektebi'nin eğitim programının oluşturulmasında ilk adımları atan Fenmen, okula sınavla alınan lise mezunlarına Fransızca öğrenerek teknik literatürü izleme olanağı sağlar.¹⁹

Refik Fenmen, Zonguldak'taki görevi sırasında 1926 yılında *Ameli Makinacılık*, 1927 yılında ise *Ameli Telsizcilik* ve *Ameli Otomobilcilik* kitapları ile Max Planck'ın *Işığın Doğası* isimli eserinin çevirisini yayımlar. 1930-31 yıllarında ise 3 ciltlik *Elektroteknik* kitabı ile termodinamik ve yanma üzerine 2 ciltlik *Hararetin Tekniği* adlı eserlerini tamamlar. Tüm bu yayınlar, Zonguldak Maden Mühendis Mektebi'nde öğrencilere ders kitabı olarak okutulur.²⁰

¹⁶ Akbaş, agm., s. 105.

¹⁷ Çağatay Uluçay, Enver Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 625.

¹⁸ Akbaş, agm., s. 109.

¹⁹ Fenmen, agm., s. 54-55. Refik Fenmen'in arkadaşlarından Dr. Enver Necdet Egeran o günlere dair anılarında şöyle demektedir: "Refik Bey'i, 1927'de Zonguldak Maden Yüksek Mühendis Mektebi'ne girdiğimde tanıdım. Hem okulun müdürüydü, hem de elektrik derslerini veriyordu. 1925'ten 1927'ye kadar, hepsi kendi alanlarında isim yapmış olan matematik profesörü Kerim Bey, fizik profesörü Hayri Bey ve kimya profesörü Arif Bey sıra mesleki derslere gelene kadar ders vermişlerdi. Refik Bey, mesleki dersler için yabancı uzmanlar getirtti. O kadar titizdi ki, yabancı hocalarla bizzat mülakat yapar, ondan sonra sözleşme imzalandı. Tercümeğe hiç güvenmediğinden dersleri tam olarak kendileri takip etsin diye tüm talebeye Fransızca kursları aldırıldı." (Orallp, agm., s. 72.)

²⁰ Fenmen, agm., s. 55.

Zonguldak Maden Mühendisi Mektebi 1931’de kapatılınca, Refik Fenmen, 1932 yılında İstanbul Mıntukası Sanayi Müdürlüğü’ne getirilir. Ardından 1934 yılında da İktisat Vekaleti’ne bağlı Elektrifikasyon Bürosu’na başkan tayin edilir. Bu görevde fazla kalmayan Fenmen, aynı yıl görevinden ayrılır.²¹

21 Haziran 1934’te Soyadı Kanunu çıkınca da gönül verdiği fen dünyasından esinlenerek “Fen Adamı” anlamına gelen Fenmen soyadını alır.²²

1935’te Refik Fenmen, Ankara’ya, 1943 yılına dek sürdüreceği Ankara Belediyesi Otobüs İşleri Müdürlüğü’ne atanır. Bu görevinde de öncü kişiliğini ortaya koyan Fenmen, trolleybüsü Ankara getiren kişi olur.²³ Aynı yıl *Türkiye’nin Elektrifikasyonu* adlı kitabını yayımlar. Bu kitapta Zonguldak’ta kömür yıkama ünitelerinden çıkan değersiz toz kömürün değerlendirileceği bir termik santral önerisi ilk kez dile getirilmiştir. Kitapta yer alan görüşler, 1941’de Etibank tarafından hayata geçirilerek 60 000 KWs gücündeki Zonguldak-Çatalağzı Termik Santrali’nin temeli atılmıştır.

1937’de *Madde ve Ziya: Fenni Bilgiler, Felsefi Düşünceler* başlıklı kitabıyla Fenmen, batıdaki kuantum fiziği tartışmalarının Türkiye’ye de taşınmasını sağlar. Kitabın 1940’da yapılan ikinci baskısında “okunacak kitaplar” başlığı altında Bauer’in 1939 baskısı “Les Bases de la Theorie des Quanta” başlıklı eseri, Reichenbach’ın 1938 baskısı “Atome et Cosmos” adlı kitabı yer almaktadır. Bu, Refik Fenmen’in, konuyla ilgili yurtdışındaki yayınları izleyerek bilim dünyasını sarsan bu gelişmeleri, zaman yitirmeden Türkiye bilim dünyasına aktarmaya gayret ettiğinin de göstergesidir.

1942’de yayımlanan *Şoförün Kitabı* ile kentlerde yaygınlaşmaya başlayan otomobil ile motosikletlerin bakımı ve tamirine yönelik pratik bilgileri anlaşılır bir dilde aktarılmış, aynı yıl “San’at Okulları ve son Ehliyetname Programlarına Uygun” ibaresiyle 4 ciltlik *Yeni Elektrikçilik* ile 2 ciltlik *Yeni Makinacılık* kitapları yayımlanmıştır.²⁴

Refik Fenmen, 1936 – 1940 yılları arasında Türk Yüksek Mühendisler Birliği’nin Yönetim Kurulu Üyeliği’nde bulunur. 1943 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Kocaeli’den mebus adayı gösterilir.²⁵ Ardından Ankara Otobüs İşleri Müdürlüğü’nden, mebusluğa geçer.²⁶ (Ulus 1 Mart 1943:4) ve

²¹ Akbaş, agm., s. 113.

²² Fenmen, agm., s. 56.

²³ Oralalp, agm., s. 77.

²⁴ Fenmen, agm., s. 57.

²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Mebus Namzetleri Listesi, Kocaeli: Refik Fenmen – Ankara Belediyesi Otobüs İşleri Müdürü (*Ulus*, 24 Şubat 1943, s. 4)

²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, yedinci devre intihabında namzet gösterilip kazanarak mebus olanların adları: KOCAELİ: Refik Fenmen – Ankara Belediyesi Otobüs İşleri Müdürü (*Ulus*, 1 Mart 1943, s. 4)

1946 yılına kadar Kocaeli Milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'nde görev yapar.²⁷

Milletvekilliği sırasında da yayınlarına devam etmiştir. İki ciltlik *Yeni Elektroteknik* adlı kitabının yanı sıra lise öğrencileri için fizik problem kitapları yayımlar. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin idealist bir bilim adamı olan Refik Fenmen, Batı'daki gelişmelerin anında Türkçe'ye çevrilmesine ve yaygınlaştırılmasına önayak oluyor, geniş halk kitlelerini bilim ve fen dünyasına çekmek için teşvik etmeyi görev sayıyordu. 1946'da çevirdiği *Pratik Modern Radio ve Televizyon* adlı eserinin kapağında "herkesin kendi kendine radyoyu öğrenebilmesi için tertiplenmiş tam ve esas yayın" ibaresi, 1949'da yayımlanan *Atom Enerjisi* başlıklı kitabının kapağında ise "neredeyse kendisiyle özdeşleşmiş- "herkesin anlayabileceği gibi yazılmıştır" ibaresi bulunmaktadır.²⁸

1946'da milletvekilliği sona eren Refik Fenmen, fizik, elektrik ve matematik öğretmenliğine devam eder. 1948'de Etibank Yönetim Kurulu Üyeliğine tayin edilir.²⁹ 1950'de ise yaş haddini doldurması nedeniyle buradaki görevi sona erer.³⁰ Emekli olduktan sonra da mesleğinden uzaklaşmamış, çeşitli il ve ilçelerin elektrik projelerini bizzat yapmıştır.³¹

Refik Fenmen, geçirdiği kısa rahatsızlıktan sonra 5 Mart 1951'de hayata gözlerini yumduğunda ardında telif ve tercüme olmak üzere 33 makale ve kitap, çağdaş bilime yönelik geliştirdiği ders programlarıyla yetişen yüzlerce mühendis, öncülük ettiği ve bizzat gerçekleştirdiği yüzlerce proje ile *apartmanları* olarak atıfta bulunduğu çocuklarını bırakmıştır.³²

²⁷ Ancak mebusluğa geçmesi Otobüs İşleri Müdürü iken çıkan bir yangından dolayı açılan davanın sürmesini engellemeyecek ve 1948 yılında bu davadan para cezası alacaktır. "Ankara otobüs garajı yangını dolayısı ile açılan dava sona ermiş ve karara bağlanmıştır. Yangına sebebiyet vermekten değil, yangından önce otobüs garajında gereken söndürme ve korunma tertibatını almaması sureti ile ihmalden yargılanan sanıkların suçunu mahkeme sabit görmüştür. Verilen kararda Refik Fenmen, Hüsnü Yiğiner, Vedat Ayseven ve Mustafa Şafak 100'er lira para cezasına mahkum edilmişlerdir. Refik Fenmen altmış beş yaşını geçtiğinden dolayı cezası altıda bire indirilmiştir. (*Akşam*, 30 Mayıs 1948, s. 3.)

²⁸ Fenmen, agm., s. 58.

²⁹ *BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)*, Tarih:10/9/1948, Sayı: 3/8016, Dosya: 31-40 (Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No:117.61..8).

³⁰ *BCA*, Tarih:26/1/1950, Sayı: 3/8016, (Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No:121.102..3).

³¹ Oralalp, agm., s. 77.

³² Fenmen, agm., s. 59. Bir gün, "Siz yüksek mühendissiniz, milletvekilisiniz, söyler misiniz, kaç apartmanınız var?" şeklinde kendisine bir soru yönelten bir gazeteciye, "benim beş apartmanım var: çocuklarım" şeklinde yanıt vermiştir. Çocukları Rasim (diplomat), Mithat (piyanist), Seniye (ressam, seramikçi), Sabahattin (elektrik mühendisi) ve Şefik (diplomat), her biri farklı dallarda ünlenmiş, Refik Fenmen'in aydın, yenilikçi, toplumcu, bilimi temel alan dünya görüşünü gelecek nesillere aktarmayı sürdürmüşlerdir.

Âlem’e Fen Nazarıyla Bakmak: Fen Âlemi

Fen Âlemi, Mehmed Refik Fenmen’in 1925-1926 yılları arasında yayımladığı, Cumhuriyet Tarihi’nin ilk popüler bilim dergisi niteliğini taşıyan eserdir.

Fennin Terakkîyât ve Tatbikâtından Bâhis Aylık Mecmuadır.

Müessisi: Elektrik Mühendisi, Müderris Mehmed Refik (Fenmen)

Nüshası 10 kuruştur.

24.5x16.5 ölçülerinde ve ilanlarla birlikte ikinci sayıdan itibaren 24 sayfa (ilk sayı 18 sayfa) olarak basılacak derginin, Kanûn-ı Sâni 1341 (Ocak 1925) tarihli ilk sayısının dış kapağında, mündericât ve üzerinde Flettner-Rotor yazan gemi resmi dışında yukarıdaki bilgiler bulunmaktadır.

İç kapağa geçildiğinde; “İdarehanesi: İstanbul’da Yeni Postahane arkasında Reji Hanı” ve “senelik 150 kuruştur” bilgilerinin yanı sıra derginin bir anlamda yayın gerekçesi, ifâde-i meram başlığı altında ortaya konmaktadır:

“İfâde-i Merâm

Bu mecmua, asrın terakkîyât-ı fenniye-i snâ’iyesini memleketimizde neşr ve ta’îm ve kârîlerinin tesâdüf edecekleri fennî müşkilâtı izâle maksadıyla neşr ediliyor. İhtivâ edeceği makaleler ciddiyet-i fenniye-i muhafaza etmele beraber umumun istifâdesini mücib olacak surette açık bir lisan ile yazılacak ve mümkün olduğu kadar resimlerle tezyîn edilmiş olacaktır. Bu suretle fen muhibleriyle sanatkârlara müfîd olacağımızı ümid ediyoruz.”³³

Meramın hemen altında *Küçük Fen Havâdisleri* başlıklı kısım bulunmaktadır. Telif ve tercüme makaleler, talebe sütunları, posta kutusu, kitabiyât ve ilanlar, dergiyi oluşturan diğer kısımlar olarak göze çarpmaktadır.

Sayfaların numaralandırılmasında ise; bir önceki sayıda kalınan numaradan devam etme usulü uygulanmıştır. Ancak bu durumun iki istisnası vardır: Birincisi 19. sayının sayfa numarası 347’den devam etmesi gerekirken sehven 247 yazılmış ve son sayıya kadar bu yanlış numaralandırma devam ettirilmiştir. Dolayısıyla 24. ve son sayının 390 ile biten numaralandırılması gerçekte 490 olmalıdır. İkincisi ise, Mehmed Refik’in 4. sayıda başlayıp 15. sayıda biten (6.sayı hariç) 11 parçaya bölünmüş *Ameli Makinecilik* başlıklı yazı dizisidir. Söz konusu yazı dizisi, derginin genel numaralandırılmasına dahil edilmeyip müstakil olarak numaralandırılmıştır. Bu durumun izahı ilk parçanın yayımlandığı 4. sayının mündericât kısmında şu şekildedir: “*Bu nüshadan itibaren Müderris Mehmed Refik Bey’in Ameli Makinecilik nam eserinin neşrine başlıyoruz. Hitamında müstakil bir cild teşkil etmek üzere derc edilmiştir.*”³⁴ Bu şekilde 70 sayfadan oluşan yazı, her sayının tam orta kısmına yerleştirilip ayrıca numaralandırılarak dergiden bağımsız bir eser şeklinde saklanabilmesine olanak sağlanmıştır. Böylece bu harici kısım ile birlikte derginin numaralandırılmış sayfaları 560’ı bulur. İlanlar, kitabiyât gibi kısımlar ise numaralandırılmaya genellikle dahil edilmemiştir.

³³ *Fen Âlemi*, Sayı 1, İstanbul Ocak 1925, s. 1.

³⁴ *Fen Âlemi*, Sayı 4, İstanbul Nisan 1925, iç kapak.

Daha ilk sayıdan yönetim desteğini arkasına aldığı, ikinci sayıda yayımlanan Başvekil mesajından anlaşılmaktadır:

"Elektrik mühendisi, müderris Mehmed Refik Beyefendi'ye,

Kıymetli Fen Âlemi'ni fabr ve meserret ile okudum. Mühendislik ve irfân hayatımızda bâîz olduğunuz mevkiî, fennî neşriyatı halk tabakalarına îsâl etmek için gösterdiğiniz gayret ve teşebbüs ile yeni bir vadiye mucîb-i istifâde kulmak istiyorsunuz. Teşebbüsünüzü tebrik ederim. Muhtaç olduğumuz, tamîmini, tekemmülünü ârzû ettiğimiz bir teşebbüstür. Bu vesile ile de te'yîd-i hürmet ederim."

İsmet (İnönü) 10 Kanun-i sani 341 (10 Şubat 1925)³⁵

Söz konusu destek Refik Fenmen'i cesaretlendirir ve okur-yazarlığın mahdut olduğu 1925 Türkiye'sinde sadece okuyucuların dergi için ödeyeceği para ile diğer sayıları yayımlamanın hayli zor olacağı düşüncesiyle, Başvekil İsmet Paşa'dan reklam desteği talebinde bulunur:

"Ankara'da Baş Vekâlet-i Celîlesine

Ma'rûz-ı 'acizânemdir.

Memleketimizde fen muhabbeti uyandıran ve tatbîkât-ı fenniyyeyi açık bir lisan ile neşr ve ta'mîm etmek gayesiyle her ay 24 büyük sahibeden mürekeke ve resimli olarak neşr etmekte olduğum Fen Âlemi mecmûasının ta'ammüm ve tekemmülü hükümet-i cumhuriyemizin muâvenet-i lutf-kârânesine vâbeste olmağla bu ümmiyyenin husûlü ise bi'l-umûm devâir-i resmîyye i'lânâtının diğer gazeteler misillii Fen Âlemi'nde de derc ettirilmesiyle kâbil olacağına binâen keşfiyyetin bi'l-umûm vekâletlerle müdürîyet-i umûmiyyelere emr ü teblîğ buyurulmasını istirhâm eylerim. Ol babda emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.

14 / 3 / 341

(14 / 3 / 1925)

İstanbul'da Reji Ham'nda 21 numarada

Fen Âlemi Müessesesi

Elektrik Mühendisi, Müderrisi

Mehmed Refik³⁶

İlk sayısını inceleyip beğendiği Fen Âlemi dergisinin sürekliliğine yönelik ve de istisnai olmayan bu talebi makûl bulmuştur İsmet Paşa. Kararını tüm kamu kurum ve kuruluşlarına tebliğ eder:

"Bi'l-umûm Vekâlet ve Mahall-i Makâmât'a

Elektrik mühendislerinden Mehmed Refik Bey tarafından verilen istid'â-nâmede, memleketde fen muhabbetini uyandırmak ve tatbîkât-ı fenniyyeyi bir lisanla neşr ve ta'mîm etmek gayesiyle İstanbul'da neşr etmekte olduğu <<Fen Âlemi>> mecmûasının ta'ammüm ve tekemmülü için bi'l-umûm devâir-i resmîyye i'lânâtının

³⁵ Fen Âlemi, Sayı 2, İstanbul Şubat 1925, s.iç kapak.

³⁶ BCA, Tarih:4/4/1925, Dosya: 8534 (Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No:83.546..13).belge 1.

diğer gazeteler misillü mezkûr mecmûaya da derc ettirilmesi rica edilmiş olunmağla muktezâsının ifâsına müsâade buyurulması ta’minen tebliğ ve rica olunur efendim.

2/4/341

(2/4/1925)

Başvekil İsmet”³⁷

Böylelikle yönetimin manevi desteğiyle yayın hayatına başlayan *Fen Âlemi*, arzulanacağı maddi desteğe de kavuşur.

Ocak 1925’ten 1926 yılının sonuna dek aylık ve düzenli biçimde 24 sayı yayımlanan derginin, 7. sayı hariç, tüm sayıları *Küçük Fen Havadisleri* ile başlar. Gerek yurtiçinden gerek yurtdışından pek çok gelişme bu başlık altında kendine yer bulur; Darülfünun Fen Fakültesi’nin öğrenci sayısı, müderris atamaları, yeni şube ekleme müzakereleri, “beyaz kömür” denilen elektriğin Trabzon, Adapazarı gibi ülkenin farklı yerlerinde üretimine başlanacağı müjdesi, Cumhuriyet hükümetinin İzmir, İstanbul, Mudanya, Büyük Ada, Bursa, Denizli, Manisa ve Malatya için hazırlattığı kadastro paftaları, Zonguldak Maden Mühendisliği Mektebi ve Refik Fenmen’in bu husustaki faaliyetleri, Bursa’nın Mekir Köyü’nde bulunan fil dişi, tohumluk buğdayı hastalıklardan muhafaza formülü, en iyi otomobil tekerleğinin hangisi olduğu, sinek tutkal kağıdının nasıl hazırlanacağı, hileli çay satışı ve bu hususta vatandaşın dikkatli olması gerektiği, dişlerimizin neden çürüdüğü gibi konular yurtiçine dair ve pragmatik bilgiler taifesinden örnekler olarak sayılabilir. Aynı şekilde Amerika’da 400 kişilik yüzen Darülfünun ve bunun yıllık devr-i âleminde ülkemize uğrayacağı haberi, Dünya’nın elmas mevcudu, Alman deniz ticareti filusunun gelişimi, Nobel ödülleri, Paris Fen Akademisi’ne yeni üye tayini, Yeni Zelanda’nın Wellington şehrinde açılan rasathane, Fransa’da Paris-Nancy hattında işlemeye başlayan Avrupa’nın en büyük lokomotifi, Habeşistan’daki Müslüman sayısı, Dünya’daki çelik, kauçuk, altın gibi hammadde üretimi, Fransa’nın I. Dünya Savaşı sonrası imar faaliyetleri, Fransa’dan zaman içinde Dünya’nın farklı yerlerine gerçekleştirilen ve hepsi bir öncekinden daha uzun mesafede durmaksızın gerçekleştirilen tayyare yolculukları, en fazla otomobili olan memleketler ve bu sayıların zaman içindeki değişimi, Dünya’nın en büyük asma köprüsü, buhar makineleri, kurşundan cıva ve talyum, cıvadan altın ve gümüş üretimi, Avrupa’nın başlıca ülkelerindeki telefon abone sayıları, Amerika menşeli balonlu uçuşa dair bilgiler ve balona dair gelişmeler, röntgen’in kömür kalitesini ölçmede kullanımı, İtalya, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Japonya ve Amerika’da şehir nüfuslarına dair sayısal bilgiler, İngiltere’deki civciv makinesi, tayyare ile posta nakliyesi fikri³⁸, Amerika’daki otomobillerin ekserisinin tekerleri lastiksiz olduğundan köprülere zarar vermeleri ve çözüm önerisi olarak

³⁷ BCA, Tarih:4/4/1925, Dosya: 8534 (Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No:83.546..13).belge 2.

³⁸ Pek çok başlık gibi bu başlık da ilgi çekici ancak burada açıklanması gereken, bugünkü gibi uçakla şehirlere uğranarak yapılan bir nakliyenin kastedilmediğidir. Yazıda anlatılan, şehirlere iniş kalkış ile kaybedilecek zamandan tasarruf etmek amacıyla İngiltere’de yapılan denemelerle tayyare uçarken posta çuvallarının paraşütle atılmasıyla nakliye işinin mümkün olup olamayacağına dair yapılan tetkiklerdir (*Fen Âlemi*, Sayı 16, İstanbul Nisan 1926, s. 276.)

köprüleri lastik parke ile döşeme müzakereleri, otomobillerdeki bazı aksamın nikel yerine kromla kaplanmasıyla yaratacağı etkiler gibi konular ise yurtdışı menşeli küçük fen havâdisleri arasındadır. Bunların yanı sıra, yurt içi yurtdışı ayrımı yapılmaksızın bilim adamlarına dair ölüm haberlerine de yer verilmiştir.

Derginin iki yıllık yayın hayatında asıl içeriğini oluşturan; ulaşım ve iletişim başta olmak üzere gündelik hayata dair teknolojik gelişmeler, kimya, tıp ve inşaat alanlarındaki uygulamalar, enerji kaynakları, eserleri ve görüşleriyle bilim adamları gibi konuları ele alan yazıların, imzalı olanları şu başlıkları taşımaktadır: Beyaz Kömür ve Suret-i Taktiri, Einstein Nazariyesinin Esasât-ı İlmiyesi, Elektriğin Evlerde Bazı Tatbikatı (2 kısım), Havalı Hatlarla Nakliyat, Fen Tedrisâtımızda Mesut Bir İnkılab, Yeni Tıp Cereyanları: Gençlik Aşısı, Demirsiz Olarak Sırf Çimento Betonu ile İnşa Edilen Köprüler, Yoğurt ve Türk Basili, Galileo ve Eslâfi, Yeni Fizik Cereyanları: Hayatın Kevâkib Üzerinde Tekessürü, Einstein Nazariyesinin Esasât-ı İlmiyesi, Einstein'dan Evvelki Mekân ve Zaman Mefhûmları, Mühârik Makinelerde Mahrûkât, Filmin Hareket-i Mütemediyesiyle Sinematograf, Beyaz Kömür Tatbikatı, Ameli Makinecilik (11 kısım), Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasâtı (5 kısım), Memleketimizde Sanat Hayatı Uyanmalıdır, Havai Hatlarla İnsan Nakliyatı, Galile ve Âsârı, Hânelerde Mahrûkâtın İntihâb ve İstimâli, Flettner Gemisi, Atölye Teknolojisi: Tamirât-ı Fenniye (2 kısım), Nebatî Yağ Sanayii ve Fabrikaları, Ziyâ Hakkında Mevcut Faraziyelere Umumi Bir Nazar, Otomatik Telefon Tesîsâtı (2 kısım), Beton Köprüler, Asma Yol, Civa Buharlı Elektrik Supapları, Raysız Elektrik Tramvayları, Taş Kömürü Taktirâtı ve Yarım Kok, Ağır Yük Nakliyatına Mahsus Hatlar, Aynştayn (Einstein) Nazariyesi Etrafındaki Münakaşât, Enjektörler (2 kısım), Suların Tahlîl ve Muâyene Usûlleri (9 kısım), Telsiz, Telgraf ve Telefon: Üç Kutuplu Lambalar, Dürülfünün Fen Fakültesi'nin Tekemmülü ve Tatbikât-ı Fenniye (Teknik) Zümrelerinin İhdâsı, Dökme Beton Usûlü ve Türkiye'de Tatbiki, Hareket-i Ebediye Motoru Olur mu?, Aynştayn (Einstein) Nazariyesinin Esasâtı: Zaman ve Mekana Ait Bazı Mülâhazât, İnşaat Şantiyelerinin Teşkilâtı, Ansızın Meydana Gelen Şehirler, Atölye Teknolojisi, Usûl-ı Umûmiye-i İnşaat: Mühim Temel İnşaatında, "Teâmül-i Kimyevi"nin İzahına Ait Yeni Bir Nazariye, Şerit Testere Makineleri, Alman Mühendisleri Cemiyeti, Hesap Cetvelinin Tarifât-ı Umûmiyesi, Memleketimizde Kadastro, Liman İnşaatından: "Trelleborg Limanı"nın Tevsii, Asri Şehir Sokakları, Pantograflar Hakkında Malûmât-ı Umûmiye, Yeni Bir Raysız Tramvay Elektrobüs Hattı, Asri Şehir Sokakları, Amelî Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon (8 kısım), İnşaat-ı Nâfia: Yolların "Silikat"lanması, Süt Tahlîli (6 kısım), Makine, İnşaat-ı Nâfia: Betonarme Yeni Bir Köprü, Oyunlarda Tali(h) ve Eser-i Tesâdüf (5 kısım)³⁹, İnşaat-ı Nâfia: Siman Armalı Asri Yollar, Odunda İşler Kamyonlar, Tesîsât-ı Fenniye: Milli İktisadiyatımıza Yardım Etmeliyiz, Bir Oda Bir Apartman veya Bir Köşkün Yeni Teshîn Usûlleri ve Yeni Teshîn Usûlleri: Küçük Bir Hane veya Apartmanın Merkezi Teshîni.

³⁹ 24. Sayıdaki 5. Kısım, sehven 4 yazılmış, aslında 5 olacak.

Yukarıda zikredilen başlıklardan da anlaşılacağı üzere yazılar teorikten çok pratiğe yönelik olarak kaleme alınmıştır. Bunlar arasında toplam 5 sayı süren *Oyunlarda Tali(h) ve Eser-i Tesâdiif* adlı yazı diğerlerinden belirgin biçimde farklıdır. Zira burada yazı-tura, zar, piyango gibi şans oyunları üzerinden matematiksel ihtimal hesapları yapılmakta ve olasılık konusunda dersler verilmektedir. Her türlü kumarın, uzun vadede asla kumarbazın ümit ettiği şekilde kazanç getirmeyeceği vurgulanmaktadır:

“Binaenaleyh küçük sermaye ile büyük bir servet kazanmak isteyen her oyuncunun parasını gayb edeceği hemen hemen muhakkaktır. Âdil oyunlarda böyle olduğu gibi haksız oyunlarda evveliyatta öyledir. İşte bunun içindir ki (bul, rulet, 40-30) gibi kumar oyunları oynanan kumarhaneleri te’sîs iden kimseler menfaatlerini te’mîn edecek şerâiti ihzâr itmiş bulunuyorlar. Onlar zaman ile hem fazla miktarda kazanmaktan emindirler ve ne kadar fazla oyuncu oynasa o kadar fazla kâr ederler.”⁴⁰

Yine, *Memleketimizde Sanat Hayatı Uyanmalıdır* başlığından da anlaşılacağı üzere diğer yazılardan farklı olarak ülkenin gelecekteki menfaatine yönelik öneri nitelikli yazı dikkat çekmektedir. Birkaç Avrupa ülkesi görmüş herkesin kabul edeceğini ileri sürdüğü; Türkiye’nin arazi, iklim ve yer altı kaynakları açısından son derece müsait olmakla birlikte fen ve sanat alanında kendini göstererek iktisadi hayatını geliştirebilecek konuma ulaşamadığı tespiti ile başlayan yazı, halkın yaşadığı pek çok felakete rağmen gelişim yolunda fedakârlıklar yapmaya devam ettiği, ülkenin bir ziraat ülkesi olduğu tespitinin ardından halkın fedakârlığa devam etmesi ve yönetimin fabrikalaşmaya hatırı sayılır kaynak ayırması gerektiği yönündeki önerilerle tamamlanmaktadır.⁴¹

Sanayi Mühendisi Celil imzalı yukarıdaki yazının bir benzeri de derginin 22. sayısında Mehmed Refik Fenmen tarafından yazılmıştır. İngiliz lirasının yükselmesi üzerine kârilerini bilinçlendirme misyonu ile *Milli İktisadiyatımızza Yardım Etmeliyiz* başlıklı yazıyı kaleme alan Fenmen, burada asıl meselenin ihtiyaçların sürekli yurtdışından ithal edilmesi olduğunu, vatandaşın ve yönetimin el birliği ile mümkün mertebe ithalatı azaltılması ve hatta köprü, demiryolu gibi ülke altyapısına yönelik uygulamalarda bile dışarıya bağımlılığı azaltma amacıyla, an itibariyle daha pahalıya mal olsa bile uzun vadede Türk lirasının değerini yükselteceği düşüncesiyle, ülkede bol bulunan ahşap, taş beton gibi hammaddelerin kullanılmasını önerir.⁴²

Dergide sayfa sayısı bakımdan imzalıları kadar olmasa da imzasız yayımlanmış yazılar da bulunmaktadır. Bu yazılar genellikle kısa ve tanıtıcı haber ya da uygulama niteliğindedir. Bunlara örnek başlıklar olarak: Tayyarelerde Yangına Karşı Tedbir Bulundu, Kışın Unutulmayacak Bir Tedbir, Dizel Motorlu Bir Sefine, İdrardaki Şeker Miktarının Tayîni, Evimizi Nasıl İnşa Ettirelim?, Eşyanızı Kendiniz İmâl Ediniz (Şezlong), Tedricen Tevsî Edilebilen

⁴⁰ *Fen Âlemi*, Sayı 23, İstanbul Kasım 1926, s. 345.

⁴¹ *Fen Âlemi*, Sayı 4, İstanbul Nisan 1925, s. 77-78.

⁴² *Fen Âlemi*, Sayı 22, İstanbul Ekim 1926, s. 339-340.

Bir Hane Planı, Yeni Usulde Sıhhi ve Ucuz Bir Hane, Fransa'da Fen Tahsili, Gazojenli kamyonlara ait bir müsabaka, Rus Şimendüferlerinin Dizel Motorlu Lokomotifleri, Beyaz Kömür Tesîsâtı: Fransa'nın En Büyük Beyaz Kömür Tesîsâtı, Sinematografin Tekâmülü, Yeni Bir Artist Mektebi, Kağıt Hamurundan Parke İnşaatı, Odonla İşler Küçük Bir Motor, Bir Merdivenin Islahı ve Kanada'nın Hazâin-i Madeniyesi sayılabilir.

Neredeyse tamamı mühendis, müderris ve muallim imzalı⁴³ yazılar içerisinde ikisi tefrika niteliğinde 13 yazı ile ilk sırada Mehmed Refik bulunmaktadır. Ardından dörder yazı ile Yusuf Ziya ve Şevarte(?), üçer yazı ile Salih Murad, Hilmi Celil, Ali Hikmet ve Doktor Kerim gibi isimler gelse de bazı yazıları tefrika halinde yayımlanan yazarlar daha çok sayıda kendine yer bulmaktadır. Örneğin Kimya-yı Uzvî Mühendisi Ömer Şevket, *Suların Tablîli* ve *Süt Tablîli* başlıklı iki yazı kaleme almış olsa da ilk yazı 9 sayı, ikincisi 5 sayı boyunca devam ederek yazarın 14 sayıda kendini göstermesine imkân sağlamıştır. Aynı şekilde Abdüllatif imzalı iki yazı bulursa da kendisinin *Telsiz Telgrafın ve Telefonun Esasâtı* başlıklı yazısı 5 sayı boyunca devam etmiş ve kendisi toplam altı sayıda yer almıştır. Hatta dergide tek bir yazı kaleme almasına karşın Marsel Bol(Marcel Boll) ismi, yazısının uzunluğu sebebiyle 5 sayı boyunca görülebilmektedir. Tabii bu görünürlük aynı zamanda derginin sürekliliğini sağlayacak katkı açısından bakıldığında, son zikredilen isimlerin ön plana çıkarılması gerektiğinin de işaretidir.

Derginin nisbeten sürekli olarak yer verilen bir kısmı ise *Talebe Sütunları*'dır. Bu başlık Bakalorya adı verilen okul bitirme imtihanlarına girecek öğrencilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Burada ağırlıklı olarak eğitim öğretim müfredatını oluşturan konuların anlatımı ile sınavlara yönelik soru-cevap şeklinde uygulamalara yer verilmiştir. Müselleşât Sualleri, Bakalorya İmtihanlarında Sorulan Cebir Meselelerinin Sûret-i Halli, Amerika Darülfünunlarında Talebe Hayatı, Fizik Sualleri, Riyâziye Meselelerinin Sûret-i Halli, Müselleşât, Bakalorya İmtihanlarında Sorulan Sualler: Hayvanat, Nebatât, Arziyât, ve Sanayi Mektepleri ve Lise (birinci devre) Kısmı, Kilogrammetre-Buhar Beygiri Talebe Sütunları içerisinde yer alan başlıklardan bazılarıdır.

İlk yıllarda *Posta Kutusu* adında bir bölüm oluşturularak okuyucuların soru ve görüşlerine yer verilirken bu uygulama daha sonraki sayılarda bu başlık olmaksızın ve düzensiz olarak sürdürülmüştür.

Derginin *Kitabiyât* adı altında bir bölümü daha bulunmaktadır. İlk bakışta tüm dönem neşriyatının ya da en azından tüm fennî neşriyatın buradan izlenebileceği hissini uyandıran başlık, başlarda bu beklentiye kısmen karşılık almaktadır. İlk yıl kitabiyât başlığı altında, "Posta icraatıyla beraber bedeli

⁴³ Yazarlar arasında bu üç ifade dışında Doktor ibaresiyle Kerim ve Kemal Cenab isimleri, erbab-ı fenden denilerek A. Hamdi, hiçbir ibare kullanılmadan Fikri isimleri verilmiştir. Ancak bu isimlerden Kerim muhtemelen Kerim Erim, Fikri ise İTÜ eski rektörü Mustafa Santur'un babası Fikri Santur'dur ki her ikisi de mühendislik ve müderrislik görevlerinde bulunmuşlardır. Kemal Cenap ise kuvvetle muhtemel Kemal Cenap Berksoy olup Ordinaryüs Profesörlük unvanı almış ve çalışmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji ödüllerine aday gösterilmiştir.

idarehanemize gönderilen kitapları irsal ederiz.” ifadesiyle birlikte dönemin diğer mecmuaları ve farklı müelliflerin eserleri tanıtılıp gönderilirken, ikinci yıldan itibaren neredeyse yer verilen tüm sayılarda bu başlık, Mehmed Refik’in eserlerinin tanıtımından ibarettir.

Derginin tüm sayılarında bulunan son bölümü *İlanlar*’dır. Bunlar arasında, başta AEG (Allgemeine Electricitäts-Gesellschaft) olmak üzere Siemens, Carl Zeiss Jena, Rheinmetall, Deutz, Wolf sistemli otomobil, Mazda lambaları, Yeni Tesîsât-ı Elektrikiye Şirketi: A. Cemaleddin ve Şürekâsı, Borell(?) Birâderler ve Şürekâsı, Thomson-Houston Fransız Şirketi gibi şirket ilanları ile birlikte Nafia Vekâleti Demiryolları İnşaat ve İşletme Müdüriyet-i Umûmiyesi ve Anadolu-Bağdad Demiryolları Müdüriyet-i Umûmiyesince çeşitli konulardaki ihale ilanları bulunmaktadır.

Tirajı konusunda net bilgiler olmasa da özel ilanların artarak devam edişi, derginin belirli bir çizgiyi tutturduğunun kanıtı olarak gösterilebilir. Yine ilan gelirinin sürekli olmasından hareketle, 22. sayıda duyurulan Mehmed Refik’in Zonguldak Maden Mühendisliği Mektebi’ne müdür ve müderris olarak tayini ve dolayısıyla İstanbul’dan ayrılması, kuvvetle muhtemel, derginin yayın hayatının 24. sayıda sona ermesinin temel nedenidir.

Sonuç

Genç Cumhuriyetin ayakta durma çabası sergilediği yıllarda halka bilimi sevdirmeye, halkın ilgisini bilimsel konulara çekme amacıyla yola çıkma düşüncesi başlı başına takdire şayandır. 14 sayılı ömrüyle ertesini yıl yayına girecek *Tabiat Âlemi* dışında cumhuriyet tarihinin bir sonraki popüler bilim dergisi, 1967’de çıkacak *Bilim ve Teknik* dergisi olacaktır ki bu da Refik Fenmen’in *Fen Âlemi* girişiminin altını belirgin biçimde çizdirmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi yönetimin, bilim ve teknolojiye önem veren anlayış ve desteğinin girişim üzerindeki rolü inkâr edilemez. Diğer bir ifadeyle; Mustafa Kemal’in ilk kez 22 Eylül 1924’te Samsun İstiklal Ticaret Mektebi’nde öğretmenlere hitaben sarf ettiği “hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir”⁴⁴ sözünün, Mühendis-Müderris Mehmed Refik tarafından birkaç ay içerisinde neşriyat üzerinden bir nevi gündelik hayata yansıtılmasıdır *Fen Âlemi*.

Dergi, bilimsel havâdisleri ve mevzuları ilk kez merkezine alması ve Fenmen’in kişisel hususiyetinin bir tezahürü olarak “herkesin anlayabileceği şekilde” ve düzenli olarak yayınlanmasıyla çağdaşları arasında ön plana çıkar. Dilin sade oluşu, konuların bir taraftan derinliğiyle bilim camiası mensuplarının, diğer taraftan anlaşılır ve uygulanabilirliğiyle halkın ilgisini çekebilecek şekilde düzenlenişiyle dikkat çekmektedir. Böylelikle bilimsel meselelerle ilgisi en az olandan en çok olana, toplumun tüm kesimlerine seslenmeye çalışılmıştır.

Derginin ardındaki iktidar desteğini, Fenmen-İsmet Paşa yazışmaları ortaya koymaktadır. Dönemin diğer neşriyatınca da takdire şayan görüldüğü ise 14. sayıdaki teşekkürden anlaşılmaktadır: “*Mecmuamızın ikinci sene-i devriye-i intişârı*

⁴⁴ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri I-III*, Cilt II, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 202.

*münâsebetiyle Halk Gazetesi, bir senelik mesâimîz hakkında lisân-ı sûtâyîşle bahs ederek devâm-ı intişârımız hakkında izhâr-ı temenniyât ve îfâ-yı tebrikât etmektedir. Refikimizin teveccühkâr makalesine arz-ı şükran eyleriz.*⁴⁵

Dergiye atfedilen popülerlik vasfı, içeriğin ağırlıklı olarak, yenilik haberleri vermesine veya vatandaşa hangi yeniliklerle hayatını nasıl kolaylaştırabileceğini anlatmasına dayanmaktadır. Tabii bu durum teorik çalışmaların tamamen dışlanması gerektirmemiş ancak belirgin biçimde, pratiğe yönelik yazıların teorik yazılara galip gelmesine neden olmuştur. Pratikte uygulanabilir konulara yer vermek, amacı geniş kitlelere ulaşmak ve bilimsel zihniyeti yerleştirmek olan bir yayın için makul bir davranıştır. Ancak teoriden kopmamak ve az da olsa teorik konulara yer vermek; modern teknolojiye ancak modern bilimle ulaşılabilirliğini, başka bir deyişle bilim olmadan teknoloji olmayacağı gerçeğini idrak etmede zorlanan Osmanlı karşısında, Cumhuriyet döneminde bu gerçeğin farkına varıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dergide, Osmanlı'dan beri süregelen, basının yaygın hastalığı “tüketici toplum yapısını körükleme davranışı” tekrarlanmıştır. Özellikle söz konusu yenilikleri sunuş şekli, toplumun yenilikleri, aşılması değil, erişilmesi gereken unsurlarmış gibi algılamasına yöneliktir.

Ancak bu noktada yine Osmanlı neşriyatından ayırarak derginin hakkını vermek gerekir ki, yukarıda da belirtildiği üzere, “Memleketimizde Sanat Hayatı Uyanmalıdır”, “Milli İktisadiyatımıza Yardım Etmeliyiz” gibi (her ne kadar sayıca az da olsa) yazılarıyla, üreten, daha iyisini ortaya koyan nesil olma yönündeki telkinlerle, genç cumhuriyetin kendi ayakları üzerinde durabilmesi adına, halkın bilinçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. “Oyunlarda Talih ve Eser-i Tesâdüf” yazı dizisiyle de görünüşte olasılık hesapları üzerine uygulamalar anlatılırken satır aralarında toplumun ahlâkına seslenilerek, her türlü kumardan uzak durması salık verilmiştir. *Fen Âlemi* başka bir deyişle, sadece yönetimin pozitivist yaklaşımına hizmet etmekle kalmamış, ülkenin ahlâken de sağlam toplum temeline dayanmasına elinden geldiğince destek vermiştir.

Talebe sütunları ile öğrencilerle, okuyucularımızdan kısmı ile de tüm bilim ve teknoloji meraklılarıyla iletişim kurulması, derginin okurlarının fikirlerine, düşüncelerine ve gelişimine değer veren interaktif yapısının yansımalarıdır. Böylelikle bilimsel bilginin halka tek yönlü akışı engellenerek, içeriğin şekillenmesinde bireyin dile getirdiği görüş, düşünce ve önerilerden yararlanılmıştır.

Yine Osmanlı-Türkiye tarihsel gerçeğinin de örneğidir: Kurumsallaşamamak. Bu noktada yönetimin de sorumluluğu bulunmaktadır. Daha ilk sayısında beğeninini ifade ettiği ve ardından maddi desteğin de sağladığı derginin, yayın faaliyetini sonlandırmasını engellemeye yönelik bir çaba sergilediği, mevcut kaynaklar ışığında söylenememektedir. Dolayısıyla *Fen Âlemi*'nin, M. Refik Fenmen'in kişisel gayretleriyle başlayan yolculuğu, maalesef Fenmen'e

⁴⁵ *Fen Âlemi*, Sayı 14, İstanbul Şubat 1926, s. 248.

bağlılığını, kurumsal bir yapıya kavuşarak aşamamasından ötürü, yayıncısının İstanbul’dan ayrılması ile sona ermiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Tarih:4/4/1925, Dosya: 8534 (Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No:83.546..13).

BCA, Tarih:10/9/1948, Sayı: 3/8016, Dosya: 31-40 (Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No:117.61..8).

BCA, Tarih:26/1/1950, Sayı: 3/8016, (Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No:121.102..3).

Dergi

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı: 1 (Kanun-ı Sani 1341/Ocak 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:2 (Şubat 1341/Şubat 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:3 (Mart 1341/Mart 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:4 (Nisan 1341/Nisan 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:5 (Mayıs 1341/Mayıs 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:6 (Haziran 1341/Haziran 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:7 (Temmuz 1341/Temmuz 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:8 (Ağustos 1341/Ağustos 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:9 (Eylül 1341/Eylül 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:10 (Teşrin-i Evvel 1341/Ekim 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:11 (Teşrin-i Sani 1341/Kasım 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:12 (Kanun-ı Evvel 1341/Aralık 1925)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:13 (15 Kanun-ı Sani(Ocak) 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:14 (15 Şubat 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:15 (15 Mart 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:16 (15 Nisan 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:17 (15 Mayıs 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:18 (15 Haziran 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:19 (15 Temmuz 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:20 (15 Ağustos 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:21 (15 Eylül 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:22 (15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:23 (15 Teşrin-i Sani (Kasım) 1926)

Fen Âlemi, Yıl: 1, Sayı:24 (15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1926)

Kitap ve Makaleler

“Ankara Otobüs Garajı Yangını Davası”, *Akşam* (30 Mayıs 1948).

- “Cumhuriyet Halk Partisi Mebus Namzetleri Listesi”, *Ulus* (24 Şubat 1943).
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi, yedinci devre intihabında namzet gösterilip kazanarak mebus olanların adları”, *Ulus* (1 Mart 1943).
- AKBAŞ Meltem (2007-2008) “Elektrik Mühendisi Mehmet Refik Fenmen: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yenilikçi ve Yorulmaz Bir Aydın”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 1-2 (2007-2008), ss.101-119.
- AKYÜZ Kenan (1990) *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III* (1997) Cilt II, TTK Yayınları, Ankara.
- FENMEN Nermin (2006) “Refik Fenmen: Mühendisliği ve Eğitimciliği ile Örnek Bir Fen Adamı”, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri-2*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayınları, Ankara, ss.49-59.
- KOLOĞLU Orhan (1987) “Sürelî Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı”, *1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, ss.255-264.
- LEWIS Bernard (2007) *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Namık Kemal (1305/1889-1890) *Mukaddime-i Celal*, Matbaa-i EbuZZiya, İstanbul.
- ORALALP Füsün (1996) “Türkiye’de Mühendisliği Meslekleştiren Eğitim Dehası Refik Fenmen”, *Bilim ve Teknik*, Sayı 338, ss.68-77.
- ÖZDEMİR Nebi (2007) “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, *Milli Folklor*, Sayı 73, ss.12-22.
- SARTON George (1997) *Bilim Tarihinde Yöntem*, Der. Remzi Demir, Doruk Yayınları, Ankara.
- TANPINAR Ahmet Hamdi (2012) *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ULUÇAY Çağatay ve Enver KARATEKİN (1958) *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Fen Âlemi Dergisi-Tüm Sayılar⁴⁶

Sayı: 1 (Kanun-ı Sani 1341/Ocak 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	1
-	Ulemanın Bazı Meşhur Fikirleri	2
Mehmed Refik	Beyaz Kömür ve Suret-i Takdiri	3-7
Doktor Kerim	Einstein Nazariyesinin	7-9

⁴⁶ Daha önce de belirttiği üzere Fen Âlemi’nin tüm orijinal metinlerine <http://www.kaynakca.info/eser/123909/fen-alemi> adresinden ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla bu listedeki tüm makale künyeleri, internet taramasına uygun biçimde ayrıntılı noktalama işaretleri kullanılmaksızın verilmiştir.

	Esasat-ı İlmiyesi	
Salih Murad	Elektriğin Evlerde Bazı Tatbikatı	9-10
Fikri	Havah Hatlarla Nakliyat	11-13
Mehmed Refik	Fen Tedrisatımızda Mesut Bir İnkılab	13-14
-	Yeni Usülde Bir Gemi	14
-	Talebe Sütunları: Müsellesat Sualleri	15
-	Ameli Otomobilcilik: Otomobillerde Manyeto Tellerinin Suret-i Rabtı	15
-	Tayyarecilik	16
	İlanlar	

Sayı:2 (Şubat 1341/Şubat 1925)

	Teşekkür	17
-	İsmet Paşa'nın Fen Alemi Dergisi'ne Tebrik Mektubu	17
-	Küçük Fen Havadisleri	17-18
Doktor Kemal Cenab	Yeni Tıp Cereyanları: Gençlik Aşısı	19-23
	Yeni Sistem Bir Tayyare	23-24
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Odun Kömürüyle Mekanik Otomobiller ve Traktörler	24-27
Riyaziye Doktoru Muallim Kerim	Einstein Nazariyesinin Esasat-ı İlmiyesi	27-30
	Yeni Sistem Bir Motor	30
Salih Murad	Elektriğin Evlerde Bazı Tatbikatı-2	31-34
	Ameli Otomobilcilik: Kışın Unutulmayacak Bir Tedbir	34
	Talebe Sütunları: Bakaloria İmtihanlarında Sorulan Cebir Meselelerinin Suret-i Halli	35-36
	Posta Kutusu	36
	Kitabiyat	38

	Muhterem Kârilerimize(duyuru)	38
	İlanlar	

Sayı:3 (Mart 1341/Mart 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	39-41
Mühendis ve Muallim Mehmed Fikri	Demirsiz Olarak Sırf Çimento Betonlu ile İnşaa Edilen Köprüler	42-45
-	Dizel Motorlu Bir Sefine	45
İstanbul Hıfzısıhha Müessesesi Müdürü Müderris Refik	Yoğurt ve Türk Basili	46-48
Mühendis Mektebi Muallimlerinden Salih Murad	Galileo ve Eslafi	48-50
Darülfünun Fen Medresesi Müderris Asistanı, Mekteb-i Bahriye Riyaziyat-ı Aliye Muallimi Ali Hikmet	Yeni Fizik Cereyanları: Hayatın Kevakib Üzerinde Tekessürü	50-51
	Hindistan'daki Müslümanların Adedi	51
Riyaziye Doktoru Muallim Kerim	Einstein Nazariyesinin Esasat-ı İlmiyesi, Einstein'dan Evvelki Mekan ve Zaman Mefhumları	52-55
Mahrukut Mütchassısı, Erbab-ı Fenden Ahmed Hamdi	Müteharrik Makinelerde Mahrukut	55-57
	Ameli Otomobilcilik	57
	Posta Kutusu: Eskişehir Abonelerimizden A. R. Efendi'ye: Galvaniz Nasıl Yapılır?	58
	Talebe Sütunları: Amerika Darülfünunlarında Talebe Hayatı, Fizik Sualleri (Bakalorya İmtihanları)	59
	Ameli İcadlardan: Kömür Tozlarından İstifade Edelim	60
	Kitabiyat	

	İlanlar	
--	---------	--

Sayı:4 (Nisan 1341/Nisan 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	61
Fen Fakültesi Umumi Fizik (Ziya Hararet) Kısmı Müderrisi Tevfik	Filmin Hareket-i Mütematidiyesiyle Sinematograf	62-66
Mehmed Refik	Beyaz Kömür Tatbikatı	66-67
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (1)</i>	<i>1-4</i>
Mehmed Refik	Beyaz Kömür Tatbikatı(devamı)	68-72
	Ameli Makinecilğe Dair: Kasnakların Mihverleri Beynindeki Mesafenin Tayini	72
Telgraf Mühendisi Abdüllatif	Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasatı-1	73-74
	Talebe Sütunları: (Bakalorya) Riyaziye Meselelerinin Suret-i Halli, Müsellesat	75
	Kimya Sualleri	76
	Otomobilcilere Müfid Bir İhtira	76
Sanayi Mühendisi Celil	Memleketimizde Sanat Hayatı Uyanmalıdır	77-78
	İlanlar	

Sayı:5 (Mayıs 1341/Mayıs 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	79
Mühendis ve Muallim Fikri	Havai Hatlarla İnsan Nakliyatı	80-81
Mühendis Mektebi Muallimlerinden Salih Murad	Galile ve Asarı	81-83
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (2)</i>	<i>5-12</i>
Mühendis Mektebi Muallimlerinden Salih Murad	Galile ve Asarı(devamı)	84
Telgraf Mühendisi Abdüllatif	Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasatı-2	84-86
-	Beş Saniyede Devr-i Alem	86

Mahrukat Mütchassısı, Erbab-ı Fenden A. Hamdi	Hanelerde Mahrukatın İntihab ve İstimali	87-90
-	İdrardaki Şeker Miktarının Tayini	90
	Talebe Sütunları: Bakalorya İmtihanlarında Sorulan Sualler: Hayvanat, Nebatat, Arziyat	91-92
	Kitabiyat	
	İlanlar	

Sayı:6 (Haziran 1341/Haziran 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	95
Mekteb-i Bahriye Muallimlerinden Rezvan Ziya	Flettner Gemisi	96-104
İstanbul Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Atölye Teknolojisi: Tamirat-ı Fenniye-1	104-107
Sanayi Mühendisi Hilmi Celil	Nebati Yağ Sanayii ve Fabrikaları	107-110
Darülfünun Fen Medresesi Müderri Asistanı, Mekteb-i Bahriye Riyazat-ı Aliye Muallimi Ali Hikmet	Ziya Hakkında Mevcud Faraziyelere Umumi Bir Nazar	110-113
Telgraf Mühendisi Abdülatif	Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasatı -3	113-115
	Posta Kutusu	116
	Kitabiyat	116
	Küçük İhtiraat	116
	İlan	

Sayı:7 (Temmuz 1341/Temmuz 1925)

Telefon Mühendisi H. Dominik	Otomatik Telefon Tesisatı-1	119-123
Mühendis ve Muallim Mehmed Fikri	Beton Köprüler	123-125
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (3)</i>	<i>13-16</i>

Mühendis ve Muallim Mehmed Fikri	Beton Köprüler(devamı)	126-129
Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Atölye Teknolojisi: Tamirat-ı Fenniye-2	129-131
Telgraf Mühendisi Abdüllatif	Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasatı -4	131-135
	İlanlar	136-138

Sayı:8 (Ağustos 1341/Ağustos 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	139
Muallim ve Müderris Mehmed Fikri	Asma Yol	140-143
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Civa Buharlı Elektrik Supapları	143-145
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (4)</i>	<i>17-20</i>
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Civa Buharlı Elektrik Supapları(devamı)	146-148
Telefon Mühendisi H. Dominik	Otomatik Telefon Tesisatı-2	148-153
	Evimizi Nasıl İnşa Ettirelim?	154
	Eşyanızı Kendiniz İmal Ediniz (Şezlong)	155-156
	Kitabiyat	157
	İlan	158

Sayı:9 (Eylül 1341/Eylül 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	159
Elektrik Mühendisi, Müderris Mehmed Refik	Raysız Elektrik Tramvayları	160-161
Mahrukut Mütchassısı, Erbab-ı Fen'den Ahmed Hamdi	Taş Kömürü Taktiratı ve Yarım Kok	162-164
	Tedricen Tevsi Edilebilen Bir Hane Planı	164
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (5)</i>	<i>21-28</i>
	Tedricen Tevsi Edilebilen Bir Hane Planı(devamı)	165-166

Telgraf Mühendisi Abdüllatif	Telsiz Telgraf ve Telefonun Esasatı -5	166-168
	Buğday İstihsalatı	168
	Ameli Otomobilcilik: Hareket Esnasındaki Bozukluklar	169
	Talebe Sütunları	170-171
	Belçika'da Mühendislik Tahsili	171-172
	Kitabiyat ve İlan	172-173

Sayı:10 (Teşrin-i Evvel 1341/Ekim 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	174
Mühendis ve Muallim Fikri	Ağır Yük Nakliyatına Mahsus Hatlar	175-177
	Betondan Mamul Yollar	177
Müderriş Mehmed Refik	Aynştayn (Einstein) Nazariyesi Etrafındaki Münakaşat	178-179
Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Enjektörler	179
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (6)</i>	<i>29-36</i>
Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Enjektörler(devamı)	180-181
-	Yeni Usulde Sıhhi ve Ucuz Bir Hane	181-183
(Demiryolları Mecmuasından)	Ankara Demir Yolları Kongresi Mükerreratı	183-184
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderriş Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri	184-186
-	Talebe Sütunları: Sanayi Mektepleri ve Lise (birinci devre) Kısmı, Kilogrammetre-Buhar Beygiri	187-188
-	Ameli Otomobilcilik: Otomobilin Yolda iken Bozukluklarından Biri	188
	İlan	189

Sayı:11 (Teşrin-i Sani 1341/Kasım 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	190
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -2-	191-195
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (7)</i>	<i>37-44</i>
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -2- (devamı)	196-197
Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Enjektörler -2-	197-198
Telgraf Fen Müfettişi Abdüllatif	Telsiz, Telgraf ve Telefon: Üç Kutuplu Lambalar	199-203
-	Talebe Sütunları: Sanayi Mektepleri ve Lise (birinci devre) Kısmı, Tazyik	203-204
-	Teşrin-i evvel nüshasındaki meselelerin suret-i halli	204
-	İlan(Mehmed Refik’in Asarı)	205

Sayı:12 (Kanun-ı Evvel 1341/Aralık 1925)

-	Küçük Fen Havadisleri	206
Elektrik Mühendisi, Müdris Mehmed Refik	Dürülfünun Fen Fakültesi'nin Tekemmülü ve Tatbikat-ı Fenniye (Teknik) Zümrelerinin İhdası	207-208
-	Fransa’da Fen Tahsili	208
Siemens Bav-Union Şirketi Mühendislerinden Şevarte(?)	Dökme Beton Usulü ve Türkiye’de Tatbiki	209-211
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (8)</i>	<i>45-52</i>
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -3-	212-219
-	Aynştayn’ın(Einstein) Bir Cevabı	219
-	Ameli Otomobilcilik: Otomobil Motorunun Fazla Kızışması	220

-	Fiziğin Terakkiyatından: Yeni Bir Şua Keşf Edildi	220
-	İlan	221

Sayı:13 (İkinci Sene, 15 Kanun-ı Sanî(Ocak) 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	222
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Hareket-i Ebediye Motoru Olur mu?	223-225
Riyaziye Doktoru Muallim Kerim	Aynştayn (Einstein) Nazariyesinin Esasatı: Zaman ve Mekana Ait Bazı Mülahazat	225-227
Siemens Bav-Union Şirketi Mühendislerinden Şevarte	İnşaat Şantiyelerinin Teşkilatı	227-229
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (9)</i>	53-56
Siemens Bav-Union Şirketi Mühendislerinden Şevarte	İnşaat Şantiyelerinin Teşkilatı(devamı)	230
Mühendis Subhi	Ansızın Meydana Gelen Şehirler	230-231
-	Gazojenli kamyonlara ait bir müsabaka	231
Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Atölye Teknolojisi	232-233
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvi Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -4-	234-240
	Müfid Malumat: Seccadelerin Temizlenmesi – Döşemelerden Yağ Lekelerini Def Etmek	240
-	İlan	241

Sayı:14 (İkinci Sene, 15 Şubat 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	242
Siemens Bav-Union Şirketi Mühendislerinden Şevarte	Usul-u Umumiye-i İnşaatın: Mühim Temel İnşaatında	243-247
Mekteb-i Bahriye Riyaziyat-ı Aliye Muallimi Ali Hikmet	“Teamül-ü Kimyevi”nin İzahına Ait Yeni Bir Nazariye	247

<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (10)</i>	57-64
Mekteb-i Bahriye Riyaziyat-ı Aliye Muallimi Ali Hikmet	“Teamül-ü Kimyevi”nin İzahına Ait Yeni Bir Nazariye(devamı)	248
	Teşekkür	248
-	Ameli Elektrikçilik: İdhar Usulüyle Teshin-i Elektrik	249
-	Sınai İpek	249-250
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -5-	250-254
-	Gazojenli kamyonlara ait bir müsabaka	254
-	Fen Fakültesine Gelen Ecnebi Müderrisler	255
-	Kitabiyat	255-256
-	Ameli Ziraat	256
-	İlanlar	257

Sayı:15 (İkinci Sene, 15 Mart 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	258
Dersaadet Sanayi Mektebi Fabrika Mühendisi Yusuf Ziya	Şerit Testere Makineleri	259-260
Alman Mühendisleri Cemiyeti Azasından Hilmi Celil	Alman Mühendisleri Cemiyeti	260-262
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -6-	262-266
Mühendis A. Subhi	Hesap Cetvelinin Tarifât-ı Umumiyesi	266-273
Kadastro Heyet-i Fenniyesi Müdürü Halid Ziya	Memleketimizde Kadastro	273
<i>Mehmed Refik</i>	<i>Ameli Makinecilik (11)</i>	65-70
Kadastro Heyet-i Fenniyesi Müdürü Halid Ziya	Memleketimizde Kadastro(devamı)	274
	İlan	275

Sayı:16 (İkinci Sene, 15 Nisan 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	276
Siemens Bav-Union Mühendislerinden Şevarte	Liman İnşaatından: "Trelleborg Limanı"nın Tevsii	277-279
Mühendis M. B.	Asri Şehir Sokakları	280-284
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -7-	285-292
	Karla Mestur Yollarda Nakliyat	293
Mühendis A.	Pantograflar Hakkında Malumat-ı Umumiye	294-296
	Bir Saniyede Yüz Şimşek Oluyor	296
	Musul Petrolleri	297
	Yabani Kestanelerden İspirto İmalı	298
	Apandisit Hastalığının Teşhisi	298
	Demiryolları Memurlarının Muayenesi	298
	Karilerimizin Sualleri	298
	İlan	299

Sayı:17 (İkinci Sene, 15 Mayıs 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	300
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Yeni Bir Raysız Tramvay Elektrobüs Hattı	301-303
Mühendis M. B.	Asri Şehir Sokakları	303-306
	Almanya'da Nüfus	306
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -8-	307-312
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon	312-318
	Kömür Vagonlarını	318-319

	Boşaltmak İçin Yeni Bir Usül	
	Kitabiyat: Ameli Elektrikçilik – Anadolu’da Sular	319
	Karilerimizden Bir Rica	319
	Talebe Sütunları	320-322

Sayı:18 (İkinci Sene, 15 Haziran 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	323
Mühendis A. M.	Yabis Usül ile Mütemudi Bir Surette Beton İmali	324-325
	Büyük Muhteri Edison	325-327
	Ucuz ve Zarif Bir Köşk	327
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Suların Tahlil ve Muayene Usulleri -9-	328-334
	Müfid Malumat: Yemiş Ağaçlarıyla Güllerde Tırtılların İmhası – Sinek Tutmaya Mahsus Tutkal	334
	Turuk Kongresi	334
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -2-	335-344
	Talebe Sütunları	345
	Kitabiyat: Ameli Elektrikçilik - Yeni Çıkan Asar-ı Fenniye	346

Sayı:19 (İkinci Sene, 15 Temmuz 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	247 ⁴⁷
Mühendis Keşubner	İnşaat-ı Nafia: Yolların “Silikat”lanması	248-249
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Süt Tahlili	250-257

⁴⁷ Sayfa Numaraları 347’den devam etmesi gerekirken sehven 247 yazılmış ve son sayıya kadar bu yanlış numaralandırma devam ettirilmiştir.

	Kutb-u Şimalinin Keşfi	257-258
	Yeni Bir Vapur Pervanesi	258
Elektrik Mühendisi İshakoğlu Bekir Sıdkı	Makine	259-260
	Rus Şimendüferlerinin Dizel Motorlu Lokomotifı	260-261
	Trabzon Tesisat-1 Elektrikiyesi	261
Elektrik Mühendisi Müderriş Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -3-	262-270

Sayı:20 (İkinci Sene, 15 Ağustos 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	271
Mühendis R. B.	İnşaat-1 Nafia: Betonarme Yeni Bir Köprü	272-273
	Tayyare Paraşütleri	273-274
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzvî Müderriş Ömer Şevket	Süt Tahlili -2-	274-282
	Beyaz Kömür Tesisatı: Fransa'nın En Büyük Beyaz Kömür Tesisatı	283-284
Muallim Marsel Bol(Marcel Boll)	Oyunlarda Tali(h) ve Eser-i Tesadüf	284-286
	Tatbiki Makine: 15000 Beygirlik Dizel Motoru – Posta Kutusu	286
Elektrik Mühendisi Müderriş Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -4-	287-294

Sayı:21 (İkinci Sene, 15 Eylül 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	295
Mühendis G(Ğ).	İnşaat-1 Nafia: Siman Armalı Asri Yollar	296-297
Elektrik Mühendisi Müderriş Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -5-	298-309
Muallim Marsel Bol	Oyunlarda Tali(h) ve Eser-i Tesadüf -2-	310

Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Süt Tahlili -3-	318
--	-----------------	-----

Sayı:22 (İkinci Sene, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	319
Müdrerris Mehmed Refik	Odonla İşler Kamyonlar	320-321
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Süt Tahlili -4-	321-327
Muallim Marsel Bol	Oyunlarda Tali(h) (ve Eser-i Tesadüf) -3-	327-328
Elektrik Mühendisi Müdrerris Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -6-	329-338
Elektrik Mühendisi Müdrerris Mehmed Refik	Tesisat-ı Fenniyemizde: Milli İktisadiyatımıza Yardım Etmeliyiz	339-340
	Güzel Bir Sayfiye	341-342

Sayı:23 (İkinci Sene, 15 Teşrin-i Sani (Kasım) 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	343
Muallim Marsel Bol	Oyunlarda Tali(h) (ve Eser-i Tesadüf) -4-	344-345
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Süt Tahlili -5-	345-350
Elektrik Mühendisi Müdrerris Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -7-	351-359
Mühendis Donsiyer(?)	Bir Oda Bir Apartman veya Bir Köşkün Yeni Teshin Usülleri	360-363
	Kömür Buhranı Var mı? Zonguldak Havza-, Fehmiyede Kömür İstihsalatı	364-365
	Sinematografın Tekamülü	365-366
	Yeni Bir Artist Mektebi	366
	Tayyare ile Kadastro Ahzi	366
	Kağıt Hamurundan Parke İnşaatı	366

	New York'ta Muazzam Yeni Bir Tab Müessesesi	366
--	---	-----

Sayı:24 (İkinci Sene, 15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1926)

-	Küçük Fen Havadisleri	367
Mühendis Donsiyer(?)	Yeni Teshin Usülleri: Küçük Bir Hane veya Apartmanın Merkezi Teshini	368-370
Muallim Marsel Bol	Oyunlarda Tali(h) (ve Eser-i Tesadüf) -5- ⁴⁸	370-371
Elektrik Mühendisi Müderris Mehmed Refik	Ameli Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon -8-	372-381
Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Uzwî Müderrisi Ömer Şevket	Süt Tahlili -6-	382-386
	Pratik Bir Küçük Devrevi Testere	387
	Odonla İşler Küçük Bir Motor	387-388
	Latif Bir Sayfiye	388-389
	Bir Merdivenin Islahı	389
	Mevlid-ül Maiin Helyuma Tahvili	389
	Kanada'nın Hazain-i Madeniyesi	390
	Tırtıllarla Sümüklüböceklerin İmhası	390

⁴⁸ Orijinal metinde 4 yazıyor ancak bu da gözden kaçmış. 5 olacak.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (CTAD)

Yayın İlkeleri

1. Ulusal hakemli bir dergi olarak yayınlanan *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin amacı, dünyadaki gelişmeler ışığında; Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan bilimsel çalışmaları ortaya koymak; bu alanda tartışma zemini oluşturmak ve yapılan çalışmaları kamuoyu ile paylaşmaktır. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin tarihî mirasın bir gereği olan coğrafi komşuluk ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarla, pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji vd.) faydalanılarak eleştirel bir yaklaşımla tarih bilimini inceleyen yazılara yer verilmektedir.

2. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ne gönderilecek yazılarda özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

3. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

4. Yazarlar, 10.000 kelimeyi geçmeyecek şekilde Microsoft Word programında yazılmış olan makalelerini, e-posta adresine göndermelidirler: **ctad.editor@gmail.com**. Makalenin başında 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ile 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Başlığın sağ alt kısmında yazarın adı, sayfa altında ise görev yeri (veya adresi, iş telefonu, GSM numarası ve e-posta adresi) ve unvanı yazılmalıdır.

4.1 Yazılar 1.5 satır aralığı ile 11 punto, Times New Roman karakteri ile yazılmalı, alıntı veya notlar sayfa altında yer alan dipnotlarda aşağıdaki örneklerde gösterildiği şekilde belirtilmelidir. **Örnek:** Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 150. **(İlk atıfta Yayınevi veya basıldığı matbaa varsa mutlaka, ayrıca ilgili eser ilk baskı değilse kaçınıcı baskısı olduğu da belirtilmelidir.)**, Eserin ikinci veya devam atflarında ise: Lewis, *age.*, s. 200. şeklinde olmalıdır. Makaleler-Bildiri alıntılması ise: Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, s. 7 **(Cilt, Sayı, Yıl, mutlaka yazılmalı) İlgili Makalenin tam sayfa aralığı Kaynaklar içinde belirtilmelidir.** Makalenin ikinci atflarında, İlhan, agm., s... Sayfa içinde yer alan beş satırı geçen alıntılar girintili paragrafta, 10 punto ile yazılmalıdır. Metin içinde resim, şekil ve çizelge kullanılabilir. Bunların basımına ait teknik imkânlar yazar tarafından sağlanmalıdır. Türkçede Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki yazım kılavuzuna uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla inceltme ve uzatma işaretleri, nisbî (î) kullanımına uyulmalıdır; aslı, millî, fıkfı gibi, kâr, mebusân vs. **Yararlanılan kaynaklar**, metin sonunda yazarların soyadına göre alfabetik

olarak yazılmalı, aynı yazarın birden fazla eseri olduğu takdirde yayım tarihine göre sıralanmalıdır. **Kaynaklarda** eserler/kitapların gösterilmesinde şu yol izlenmelidir: Örnek: LEWIS Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. **Kaynaklarda Makaleler/Bildiriler ise:** [Makale Yazarı], Soyad Ad (Makalenin yayınlandığı dergi/Gazetenin, Bildiri Kitapları, edisyon kitapların basım yılı) Makalenin başlığı (**İtalik yazılmamalı**), Eser adı (**Kitap, Dergi vb.İtalik olmalı**), Yayın Yılı, Sayfa tam aralığı belirtilmelidir. **Örnek:** İLHAN Suat (1990) Türk Çağdaşlaşması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19 (Kasım). **Arşiv Malzemesinde**, ilgili arşivin (yerli veya yabancı) standart bir kısaltması var ise ona itibar edilmelidir (özellik Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi için), fakat ilk atıfta bu kısaltma yapılmadan uzun açılımı (Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin varsa arşiv rehberleri esas alınmalıdır, Örnek: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dabilye, Kalem-i Mabsus Müdüriyeti, BOA DH.KMS*) mutlaka verilmelidir. Arşiv malzemesinde belgenin ayrıntılı künye bilgisi verilmelidir. (Belge tanımlaması, Belge tarihi yazılmalıdır.). Yazar eğer özel şahıs ve kendi arşivinden bir belge kaynak kullanıyorsa, belge/lerin tasnifli veya tasnifsiz olduğunu belirtmeli, tasnif tarafından yapılıyor ise kendi kısaltma tasarrufunun uyarısını yapmalıdır. Araştırma döneminin süreli yayınları kullanıldığında, ilgili gazete/dergiden bir makale veya yazı alıntılanmasında ve bunun kaynaklarda gösterilmesinde şu kurala uyulmalıdır: Örnek Dipnotlarda; Yusuf Akçura, “Muallime Dair”, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi) Yıl, s... Kaynaklarda Makalelerin gösterilmesinde makaleler tırnak içine alınmamalıdır; AKÇURA, Yusuf (1913/veya Hicri) Muallime Dair, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi), s..., Gazetenin tümü referans alınıyorsa yine aynı şekilde gösterilmelidir: Örnek: *Türk Yurdu* (1913) Gün, Ay. Kaynaklarda makale, kitap, arşiv, sözlük vs. kaynakların iç tasnifine gerek yoktur.

5.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar önce Yayın Kurulu tarafından incelenerek, uygun görülenler konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakem adlarının gizli tutulduğu raporlar olumlu olduğu takdirde makale yayımlanır. Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri ve önerileri varsa yazının yazara gönderilmesinden itibaren bir ay içinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra makale yayımlanır. Yayın Kurulu ve Editör tarafından esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapılabilir. Yayınlanması kabul edilmeyen makaleler iade edilmez. Yazara yazısı ile ilgili bilgi verilir.

6.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara çıkan sayıdan 5 dergi verilir.

7.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından yayınlanan “Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik” hükümlerine tâbidir.

Yazarlar/The Authors

- Elnur AĞAYEV, Dr.**, Lefke Avrupa Ü Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lefke. E-posta: elnuraga@hotmail.com
- Işıl UÇMAN ALTINIŞIK, Öğr.Gör.Dr.**, Bahçeşehir Ü Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İstanbul. E-posta: isil.altinisik@bahcesehir.edu.tr
- M. BURAK ALTINIŞIK, Öğr.Gör.Dr.**, Bahçeşehir Ü Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İstanbul. E-posta: burak.altinisik@bahcesehir.edu.tr
- Selim ASLANTAŞ, Yrd.Doç.Dr.**, Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. E-Posta: selimaslantas@hacettepe.edu.tr
- Nilüfer ERDEM, Okutman Dr.**, İstanbul Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul. E-Posta: nilerdem@istanbul.edu.tr
- Serhat KÜÇÜK, Öğr.Gör.Dr.**, Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. E-Posta: skucuk@hacettepe.edu.tr
- Metin OMER, Doktora Öğrencisi**, Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. E-Posta: metinomer@yahoo.com
- Ali Servet ÖNCÜ, Yrd.Doç.Dr.**, Atatürk Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum. E-Posta: aliservetoncu@atauni.edu.tr
- Gülay SARIÇOBAN, Okutman Dr.**, Hacettepe Ü Polatlı Meslek Yüksek Okulu, Ankara. E-Posta: gulay.saricoban@hacettepe.edu.tr
- Emruhan YALÇIN, Doç.Dr.**, 21. Yüzyıl Enstitüsü, Ankara. E-Posta: emruhan2004@gmail.com